

پروژہی نامہ ئاکادیمیہ کان

2.2-1991

منتدى اقرأ الثقافي

www.igra.ahlamontada.com

په یوه نډیښه سیاسيیه کانی
نیوان هه ریمی کوردستان و ددوله تانی دراوسی
نیوان و تورکیا و سوریا
۲۰۰۳-۱۹۹۱

کتابخانه ی چاپ و بارگرمند

په یو د نډییه سیاسیه کانی
نیوان هه ریمی کوردستان و دهوله تانی دراوسی
ئیران و تورکیا و سوریا ۱۹۹۱-۲۰۰۳
هیرش عه بدوللا حه مه که ریم

په یوه نډییه سیاسیه کانی
 نټوان هه ریمی کوردستان و ددوله تانی دراوسی
 ئیران و تورکیا و سوریا ۱۹۹۱-۲۰۰۳
 هیرش عه بدوللا حه مه که ریم

ناوی کتیب: په یوه نډییه سیاسیه کانی نټوان هه ریمی کوردستان و ددوله تانی دراوسی
 ئیران و تورکیا و سوریا ۱۹۹۱-۲۰۰۳

بایهت: سیاسی

نوسه: هیرش عه بدوللا حه مه که ریم

دیزاینی بهرگ: ناوه ندی دیزاینی نه تدیشه-باسم ره سام

دیزاینی ټیکست: ناوه ندی دیزاینی نه تدیشه-دانا حه سه ن

نۆبه تی چاپ: یه که م ۲۰۱۳

چاپخانه: تاران-ئیران

تراژ: (۱۰۰۰) دانه

نرخ: (۷۰۰۰) دینار

ژماره ی سپاردن: له بهر یوه به رایه تی گشتی کتبخانه گشتیه کان

ژماره (۲۷۱۸ یی سالی (۲۰۱۲ یی پیدراوه

ناوه ندی رۆشنبیری و هونه ریی نه ندیشه/نه ندیشه بۆ چاپ و بلاوکردنه وه

سلیمانی-شه قامی مه ولوی-ته لاری سپروانی نوی-نهۆمی چواره م

www.endeshe.org • andesha.library@yahoo.com

<http://www.facebook.com/Andeshacenter>

07501026400

په:

هاورنی ته مه تم کورده

کورې چاوگ شم کاکه هست

پینشکه شه

سوپاسى و پىزانىن

سوپاسى بىپايانم بۇ مامۇستاي سەرپەرشتىارم پروفىسۆر دىكتور خەلىل عەلى مۇراد لە بەرامبەر ماندوبوون و سەرنج و تىيىنە وردە ئەكادىمىەكانى، كە بەئەم توىژىنەوہى بەخشى لە پلاننى بابەتەكەوہ تا ئەنجامى كۆتايى.

سوپاس بۇ ھەموو ئەو مامۇستا بەرپزانەى، كە لە قۇناغى خویندىنى دىكتورادا، وانەيان پىتوتوم.

سوپاس بۇ بىنكەى ژىن، كە لە پىدانى بەلگەنامەى مېژووى تايبەت بەم بابەتە دەستكراوہ بوون.

سوپاس بۇ سەنتەرى ستراتيچى كوردستان كە چەندىن پەرتوكى سودبەخشان خستە بەردەستم.

سوپاسى مامۇستاكانى ھاورىم دەكەم، كە ھەريەكەو بەجۆرىك يارمەتيدارم.

سوپاسى خانەوادەكەم دەكەم، كە يارمەتيدەر و ھاندەرم بوون بۇ تەواوكردىنى ئەم بابەتە.

کورتکراوەکان

١. ئەنجومەنی بالای شۆرشێ ئیسلامی لە عێراق: ئ.ب.ش.ئ.ع
٢. رێکخراوی موحاهەدینی خەلق: ر.م.خ
٣. کۆنگرەیی نیشتمانی عێراقی: ک.ن.ع
٤. یەکیەتی نیشتمانی کوردستان: ی.ن.ک
٥. پارتی دیموکراتی کوردستان: پ.د.ک
٦. حزبێ دیموکراتی کوردستانی ئێران: ح.د.ک.ا
٧. حزبێ سۆسیالیستی کوردستان: ح.س.ک
٨. رێکخراوی کوردستانی حزبێ کۆمۆنیستی ئێران: کۆمەڵە
٩. بزوتنەوێ ئیسلامی لە کوردستانی عێراق: (ب.ئ.ک)
١٠. ترجمه: ت
١١. MERIA :Middle East Review of International Affairs

پىرست

- ۱۱ پىشەكى
- ۱۹ بەشى يەكەم: مېژوۋى سىياسى ھەريىمى كوردستان لە سالانى (۱۹۹۱-۲۰۰۲)....
- ۲۱ دەروازە.....
- ۲۸ تەوھرى يەكەم: فاكتەرەكانى دامەزراندنى دەسلەت لە ھەريىمى كوردستان
- ۲۸ تەوھرى دووھەم: بارى كۆمەلايەتى و ئابوورى ھەريىمى كوردستان.....
- ۴۸ تەوھرى سىيەم: پەيوەندىيە دەرەككەكانى ھەريىمى كوردستان.....
- ۶۵ بەشى دووھەم: پەيوەندىيەكانى ئىران و ھەريىمى كوردستان.....
- ۶۷ تەوھرى يەكەم: پەيوەندىيەكانى عىراق و ئىران.....
- ۸۵ تەوھرى دووھەم: تىروانىنى ئىران بۆ ھەريىمى كوردستان.....
- ۹۱ تەوھرى سىيەم: پەيوەندىيەكانى نىۋان ھەريىمى كوردستان و ئىران.....
- تەوھرى چوارەم: كاريگەرى پەيوەندىيەكانى ئىران و ھەريىمى كوردستان لەسەر
- ۱۱۷ بىزوتنەوھى رىزگارخىۋازى رۆژھەلاتى كوردستان.....
- ۱۲۵ بەشى سىيەم: پەيوەندىيەكانى ھەريىمى كوردستان و توركيا.....
- ۱۲۷ تەوھرى يەكەم: توركيا لە كۆتايى سەدەى بىستدا.....
- ۱۳۳ تەوھرى دووھەم: پەيوەندىيەكانى نىۋان عىراق و توركيا.....
- ۱۵۲ تەوھرى سىيەم: كىشەى كورد لە توركيا.....
- ۱۶۲ تەوھرى چوارەم: پەيوەندىيەكانى توركيا لەگەل ھەريىمى كوردستان.....

بەشى چوارەم:	پەيوەندىيەكانى سورييا و ھەريىمى كوردستان.....	۱۹۳
تەوھرى يەكەم:	سورييا لە سالانى نەو دەھەكاندا.....	۱۹۵
تەوھرى دووھەم:	پەيوەندىيەكانى نىۋان عىراق و سورييا.....	۲۰۲
تەوھرى سىيەم:	سىياسەتى سورييا بەرامبەر بە كىشەى كورد.....	۲۱۰
تەوھرى چوارەم:	پەيوەندىيەكانى نىۋان سورييا و ھەريىمى كوردستان.....	۲۲۴

بەشى پىنچەم:	ھەريىمى كوردستان لە نىۋان ململانى و رىكەوتنەكانى توركييا و ئىراندا:.....	۲۴۵
تەوھرى يەكەم:	كارىگەريى ململانى ناوچەيىھەكان لە سەر ھەريىمى كوردستان....	۲۴۷
تەوھرى دووھەم:	سىياسەتى ھاوبەشى ناوچەيى بەرامبەر ھەريىمى كوردستان.....	۲۷۵
ئەنجام.....		۲۹۵
سەرچاوەكان.....		۲۹۹
پاشكۆكان.....		۳۳۱

پيشەكى

سالانى نەو دەھكان بە سالانى گۇرپانكارى لە ئاستى پەيوەندىيە نۆدەولەتییەكان دادەنریت. بۆ یەكەمجار لە میژووی ھاوچەرخى پەيوەندىيە نۆدەولەتییەكاندا جیهان بە قۇناغى تاكجەمسەرىدا گوزەرى کرد. كیشەى كورد لە سایەى ئەم گۇرپانەدا شیۆەو قەبارەییەكى بەخۆوە بینى كە تەواو جیاوز بوو لە قۇناغى فرە جەمسەرى (۱۹۱۹-۱۹۳۹) و جوت جەمسەرى (۱۹۴۵-۱۹۹۰) لە پەيوەندىيە نۆدەولەتییەكان. سەرەتای تیکەلبونى كیشەى كورد بە پەيوەندىيە نۆدەولەتییەكان دەگەریتەووە بۆ كۆنگرەى ئاشتى پاریس لە سال ۱۹۱۹. ئەم كۆنگرەیه لە دواى تەواوبونى یەكەمین جەنگى جیهانى سازكرا لە نىوان كۆمەلێك جەمسەرى وەك بریتانیای وەرەنسای ئەمریکا و ئیتالیا و یابان، كە ئامانج تیايدا دارشتنەوى پەيوەندىيە نۆدەولەتییەكان بوو لە سایەى سەرکەوتنى ئەو دەولەتانە لە یەكەمین جەنگى جیهانىدا بەسەر ئەلمانیا و نەمسای دەولەتى عوسمانى و بولگاریا. چارەنوسى كیشەى كورد لە سایەى فرە جەمسەرىدا بریتى بوو لە دابەشکردنى كوردستان بە پێى بەرژەوەندىيەكانى ئەو دەولەتانە بەسەر ھەریەك لە عێراق و ئێران و تورکیا و سوریا. ئەم دابەشبوونە کاریگەرییەكى نەرێنى ئەوتۆى بەسەر كیشەى كوردەووە ھەبوو كە گۇرانکارییەكانى دواى دووەمین جەنگى جیهانى و داپشتنەوى پەيوەندىيە نۆدەولەتییەكان لە سەر بنەمای جوت جەمسەر، نەیتوانى خۆى لە كۆت و بەندەكانى فرەجەمسەرى دەریكات و كیشەكەش بە پارچەبونیشى بەسەر دەولەتانی رۆژھەلاى ناوھەست، پێشكەوتنى بەرچاوى بەخۆوە نەبینى. ئەم كیشەیه لە دەسپێكى پەيوەندىيە نۆدەولەتییەكان لە سایەى تاكجەمسەرىدا بازدانىكى گەورەى بەخۆوە بینى كە لە

پەيدابونى ھەريى كوردستانى عىراق لە سالى ۱۹۹۱ و پەرەسەندنى كىشەى كورد لە توركيادا بەرجەستە بوو.

ھەريى كوردستان ئەگەر چى بەشەك بوو لە دەولەتى عىراقى، بەلام بەھۆى ئەوئى ئەو دەولەتە لە ئۆكتەبرى ۱۹۹۱ دامودەزگا كارگىرى و سەربازىيەكانى خۆى كشاندهوه، ھاوكات لە لاين ھىزى ھاوپەيمانان دەپارێزرا، ئەمە ھاكارىكى گرنىك بوو بۆ ئەوئى بەرەو دامەزراندنى دامودەزگاي خۆمالى خۆى ھەنگاو بنىت. لەگەڵ تىبينى زۆر لەسەر پىكھاتەى دەسەلات و شىوازى بەريوہەردى، بەلام سەرچاوەى برياردانى ناشتى و شەرو پەيوەندىيەكانى جۆريەك سەربەخۆى و شىوازىكى تايبەتى كوردى پىوہەديار بوو. بەواتايەكى تر دروستكردى بريار بە پلەى يەكەم لە دەستى ھەريەكەدا بوو ئەمەش جۆريەكى تايبەتى لە پەيوەندى دەرهكى بۆ ھىنابووہ كايەوہ كە سەركردهكانى لەگەڵ ئەوئى ھىچ سىفەتەكى ھەرمى نىوہەولەتەيان نەبوو، لەگەڵ ئەوئى شەدا بە بەردەوامى بە درىژاى سالانى (۱۹۹۱-۲۰۰۳)، لە لاين گەورەترين بەرپرسى دەولەتە ھەريىيەكانەوہ پيشوازى و كۆيونەوہيان لەگەڵ ساز دەكرا. لىزەوہ گرنكى ئەم بابەتە دەردەكەوت.

بۆ باسكردى مىژووى پەيوەندىيە نىوان دوو دەولەت دەگەپىنەوہ بۆ مىژووى دانپىدانانى نىوان ئەو دوو دەولەتە. پاشان رىكەوتنە فرە چەشنەكانى نىوانيان و ھەولە ھەر لاينەك بۆ رىزگرتن يان لادان لە و رىكەوتنە باس دەكرىت. بەلام كاتىك باس لە پەيوەندىيەكانى ھەريى كوردستان لەگەڵ دەولەتانى دراوسى وەك ئىران و توركيە و سوريا دەكرىت، دەبينى ئەم ھەريە لە لاين ئەو دەولەتانەوہ دانپيانزاو نەبووہ، چونكە سىفەتى ياساى نىوہەولەتى نەبووہ و سنورەكانى دانپيانزاو نەبووہ و نوپەرى دىپلوماتى نەبووہ، بەلام ھەريەك لەو دەولەتانە بە شىوازى تايبەتى خۆى گرنكى پىداوہ و پەيوەندى لەگەڵ پەيدا كر دووہ. ھاوكات ھەر سى دەولەت بەيەكەوہ ھەلوپىستى ديارىكر اويان بەرامبەرى ھەبووہ. لە بەرامبەردا ھەريى كوردستان بوو بە بەشەكى گرنىك لە مىژووى مەملەتتى و پەيوەندىيەكانى رۆژھەلاتى ناوہەراست، كە ھەريەكە وەك پىگەيەكى جوگرافى و گۆپانكارى و پەرەسەندنە ناوخۆيىيەكانى بە شىوازىك كارىگەر بوو لە ناوچەكەدا، كە ھىچى لە دەولەتەكى سەربەخۆ كەمتر نەبوو. ئەمەش ئامانجى نوسىنى ئەم لىكۆلنەوہيەيە. يان

ده توانین بلین ئامانج له نویسنی ئه م لیکۆلینه وهیه باسکردنی سروشتی په یوه نډییه کانی نیوان هه ریمی کوردستان و ئه و دهوله تانه یه پاشان سیاسه تی تایبته و پیکه وهی ئه و دهوله تانه به رامبه ر به هه ریمه که، دواتر کاریگه ری هه ریمی کوردستان له سه رکیشه ی کورد له و دهوله تانه، هه روه ها په یوه نډی و هاوکاری پیکه وه بیان له سه ر خالی هاوبه شی په یوه نډییه کانی نیوانیان، که هه ریمی کوردستان و کیشه ی کورد بووه.

له م لیکۆلینه وهیه دا په یوه نډییه کانی سی دهوله ت باسکراوه، له گه ل هه ریمی کوردستان نه وانیش ئیران و تورکیا و سوریا یه. هه لبژاردنی ئه م سی دهوله ته بۆ ئه وه ده گه رپته وه، که دراوسی هه ریمی کوردستان و هه ریمه که سنوری دیاریکراوی به تنها له گه ل ئه و دهوله تانه هه یه. هاوکات ده ستنیشانکردنی هه ر سی دهوله تی دراوسی له توژینه وه که دا بۆ ئه وه ده گه رپته وه که سروشتی پرسى کوردی له رۆژه لاتى ناوه رستدا وه ک زنجیریکی چوار نه لقه یی بازنه یی وایه، که گه شه کردن و به ره و پیشچونی هه ریه کیکیان جول و پیشقه چون له وانی تر دروست ده کات، بۆیه هه ریمی کوردستان چه ند چاره سه ر بوو بۆ پرسى کورد له باشوری کوردستان، هاوکات کیشه بوو بۆ ئه و دهوله تانه ی، که پارچه کانی تری کوردستانیان به سه ردا دابه ش بووه، چونکه له ژیر کاریگه ری هه ریمدا پرسى کورد له و دهوله تانه په ره سه نډنی به خۆوه بینوه.

هه رچه نډه له م لیکۆلینه وهیه دا به به رده وامی باس له کاریگه ری دهوله تی عیراقی له سه ر په یوه نډییه ده ره کییه کانی هه ریمی کوردستان باسکراوه، به لام به شیکی تایبته تی بۆ ته رخان نه کراوه. ئه مه ش بۆ ئه وه ده گه رپته وه که هه ریمی کوردستان له پوی یاساییه وه به شیک بووه له دهوله تی عیراقی. هاوکات هه ریمی کوردستان له ماوه ی ئه م توژینه وهیه دا (۱۹۹۱-۲۰۰۳)، ئه وه نډه ی له مملانیډا بووه له گه ل به غداد، رۆر که متر له په یوه نډیدا بووه. هاوکات هه رچه نډه هه ریمی کوردستان و سه رکرده کانی سیفه تیکی فره می و شه رعی نه بووه له لایه ن دهوله تانی دراوسی، له گه ل ئه وه شدا وه ک باریکی دیفاکتو (defacto) له لایه ن ئیران و سوریا و تورکیا وه په یوه نډی و مامه له یان له گه لدا کردووه. به لام دهوله تی عیراقی هاوشپوه ی دهوله تانی دراوسی، په یوه نډی له گه ل هه ریمه که دا نه بووه. ئه وه وایکردووه به شیکی تایبته تی له سنوری ئه م بابه ته ی ئیمه دا بۆ دیاری نه کریت.

ئو ریڼاهه له لیکولینه وه په دا گیراوه ته بهر ریڼارنکی میژوویییه نه ک یاسایی یان سیاسي. به واتایه کی تر هه ریڼی کوردستان، چونکه سیفه تیکی یاسایی نه بووه، هاوکات په یوه نډییه کانی ناچیتته ناو سنوری یاسایی په یوه نډییه نیوده وه تییه کان و نوینه ران و شاندو سه رکړده کانی هه ریڼه که هیچ سیفه تیکی دپلوماسسیان نه بووه له په یوه نډییه کان و بگره بارنکی تاییه ت بووه، که هاوشپوهی له جیهانی په یوه نډییه کاند ده گم نه، بویه میتودی ئه لیکولینه وه په نه ونده پشتمی به رووداوه میژوویه کان به ستووه نه ونده پشتمی به دهق و نه ریته دپلوماسسیه نیوده وه تییه کان نه به ستووه. شیوازی نویسی لیکولینه وه که وایه، که له هه به شیکدا هه ولدراوه بۆ زیاتر به رچا ورونی په یوه نډییه کانی هه ریڼی کوردستان له گه ل دهوله تانی دراوسی، هه ولد ریته باسی بارودوخی ئو دهوله ته بکریته له نه وه ده کان، پاشان پرسى کورد له نه وه ده کاند له دهوله ته چۆن بووه، ئه مه وه ک پیښه کییه ک دانراوه بۆ تیگه یشتن له تیروانین و چونییه تی مامه له کړدنې ئو دهوله تانه له گه ل هه ریڼی کوردستاندا. به لام له م پیښه کیانه دا زور نه گه پراوینه ته وه بۆ میژووی ئو دهوله تانه و میژووی پرسى کورد له دهوله تانه دا، ئه مه ش بۆ دوورکه وتنه وی توپزینه وه که بووه له میژووییه کی درېژخایه ن و هه روه ها بۆ جهخت کړدنه وه تی تاییه تی بووه له سه ر پرسى کورد و هه ریڼی کوردستان له نه وه ده کانی سه ده ی پیښوودا.

گرفتى سه ره کی ئه م توپزینه وه په له وه دابوو، که به لگه نامه ی پیویست له بهر ده ستدا نه بووه بۆ باس کړدنې ئو په یوه نډیانه، ئه مه ش به رای ئیمه بۆ نافه رمی بوونی ئو په یوه نډیانه ده گه ریته وه، که وایکړدوه ریکه وتن و لیکتیگه یشتنې نیوان هه ریڼی کوردستان و ئو دهوله تانه شپوه ییه کی روون و ناشکرا ورنه گریته. ئه مه وایکړدوه، که به لگه نامه ی ریکه وتن و لیکتیگه یشتن، ئه گه هه شپوویته، ئه و له ده زگا فه رمییه کانی ئو دهوله تانه بلو نه کړیته وه. ئه مه له لایه ک، هاوکات به شیکى زوری په یوه نډییه کانی هه ریڼی کوردستان له گه ل ده ستگای سه ریڼی و هه والگری ئو دهوله تانه دا بووه، که سروشتى ئه م ده زگایانه شارندنه وه به لگه نامه کانه. ویرای ئه وه ی پیکهاته ی دهوله تانی دراوسی دهوله تی توالتیبارین (جگه له تورکیا) و شه فافیه ت له په یوه نډییه کانیان نه ک له گه ل هه ریڼی کوردستان، به لکو له په یوه نډییه نیوده وه تییه کانیښیان به ته ووی دیارو به رچا و نییه.

ھەروەھالايەنە بەرپرەسەكانى پەيوندە دەركىيەكان لە ھەريىمى كوردستان يارىدەدەرى ئەم تويزىنەوھەيە نەبوون. ھەموو ئەمانە وایانکردوو بەلگەنامەكانى ئەم تويزىنەوھەيە كەم بێت.

لە لایەكى تر نەبوونی تويزىنەوھەيە كىتیبى تايبەتى پيشووخ بوو لەسەر ئەم تويزىنەوھەيە. عىراق بەھۆى ئەوھى لە سالانى (١٩٩١-٢٠٠٣) لە ئاستى پەيوەندىيە نۆدەولەتییەكان كەنارگىر كەوتبوو، بۆيە دەبينىن تويزىنەوھەيە پىويست لەسەر پەيوەندىيەكانى عىراق بەتايبەت لەگەڵ دەولەتە دراوسێكان لەم ماوھەدا لەبەر دەستدا نەبوو. ئەگەر ئەمە دۆخى پەيوەندىيەكانى عىراق بێت، ئەوا پەيوەندىيەكانى ھەريىمى كوردستان بە تايبەت لەگەڵ ئىران و سورىادا ھىچ تىزىكى ئەكادىمى لەسەرنىيە. لەم سۆنگەيەوھە تويزەرى ئەم بابەتە بە پشتىن لە روانگەى سەرچاوەكان و بە پشتبەستن بە رابوؤچوونی تايبەتى خۆى بنەماى پەيوەندىيەكان و گرتەكان و مێژووى ئەو پەيوەندىيانەى باس كەردووھە.

گرنگترين ئەو سەرچاوانەى سودىيان لێوھەرگىراوھە بریتىن لە چەند بەلگەنامەيەك، كە لە بنكەى ژين دەستمان كەوتووھە. بەلگەنامەكان، بریتىن لە نامەى سەركردە سىياسىيەكان و چەند راپۆرتىكى ناوخۆيى پارتەكانى ھەريىمى كوردستان، كە باسى لە لە شىواز و جۆرى پەيوەندىيەكان نەزىكان دەكاتوھە. ھاوكات سود لە بلاوكراوھى (الانصات المركزى) سەر بە نوسىنگەى راگەياندىنى (ى.ن.ك) وھەرگىراوھە. گرنگى ئەم سەرچاوە لەوھەدايە، كە رۆژانە راپۆرتە ھەولییەكانى لە دەزگا و راگەياندىنە جىھانىيەكانوھە بلاو دەكردوھە لە كاتێكدە ئەو بلاوكراوانە بەھۆى بارودۆخى ئابورى و سىياسى ھەريىمى كوردستان نەدەگەيشتنە دەست ھاوالاى. سەرچاوەيەكى تر كە لەم تويزىنەوھەيە بە شێوھى سەرھەكى پشتى پێبەستراوھە، گۆڤارى سەرچاوەى رۆژھەلاى ناوھەراست بۆ كاروبارى نۆدەولەتە Middle East Review of International Affairs، كە تيايدا تويزىنەوھە ئەكادىمى و سىياسىيەكانى جىھان بلاو دەكاتوھە و ئىمە لە رێگەى ئەنتەرنێتەوھە دەستمان كەوتووھە. لەم گۆڤارەدا تويزەرە ئەكادىمىيەكانى رۆژھەلاى ناوھەراست بابەت بلاو دەكەنەوھە. ئەم تويزىنەوانە جگە لەوھى بايەخى ئەكادىمى ھەيە، ھاوكات بايەخى مێژووییە ھەيە، كە بە ھەر بۆچوون و

رووداوھ سىياسىەكانى ئەو كاتانە ئاشنامان دەكات. لە ناوسەرچاوھ فارسىەكانىشدا گۆڤارى (سىاست دفاعى) بايەخى تاييەتى ھەبووھ لەم توڤژىنەوھىدا. ئەم گۆڤارە لەلايەن سوپاي پاسدارانى ئىترانەوھ دەردەچىت، كە رۆلى سەرەككيان لە نەخشىكردى پەيوەندىيە جۆراوجۆرەكانى ئىران ھەيە. ھاوكات بەھۆى ئەم گۆڤارەوھ توانىومانە لە بىروپاي سەركرەدە بالاكاني كۆمارى ئىسلامى ئىران بەرامبەر ھەريىمى كوردستان نزيك بىيىنەوھ. لە سەرچاوھ ەرەبىەكاندا سود لە نوسىنەكانى دكتور (محمد نورالدين) وەرگىراوھ، كە وەك كتيب،يان لە گۆڤارەكان بلاوى كردووەتەوھ. ئەم نوسەرە جگە لەوھى كە پسپۆرە لە كاروبارى سىياسى توركيادا، ھاوكات سەر بە ئاينزاي شىعەيەو ھاولائىيەكى لوبنانىيە. ھەموو ئەمانە وايكردووە كە لە نوسىنەكانىدا بايەخى تاييەتى بدرىت بە گرفتى نەتەوايەتىو ئاينىو رىكخراوھ سىياسىو چەكدارىيەكان لە پەيوەندىيەكانى توركيە لەگەڵ دەولەتانى دراوسىدا.

پىكھاتەى توڤژىنەوھكەش پىنچ بەشى لەخۆ گرتووە. بەشى يەكەم لەسەر "مىژووى سىياسى ھەريىمى كوردستانە لە سالانى (۱۹۹۱-۲۰۰۳)". ئەم بەشە وەك پىشەككيەك وايە لەسەر ھەريىمى كوردستانو پەيوەندىيە دەرەككيەكانى بە گشتى. لە دەروازەى بەشەكەدا باس لە گرنگى جوگرافىاي ھەريىمەكە كراوھ. پاشان كورتنەى مىژووى ئەم ھەريىمە وەك بەشەكە لە دەولەتى عىراقى تا سالى ۱۹۹۱ باس كراوھ. تەوھرى دووھم بە ناوى "فاكتەرەكانى سەرھەلدانى دەسلەلات لە ھەريىمى كوردستان" لە گرنگترىن ئەو ھۆكارانە دەكۆلئىتەوھ، كە بووھ ھۆى سەرھەلدانى دەسلەلاتى سىياسى لە ھەريىمەكە لە سالانى (۱۹۹۱-۱۹۹۲). تەوھرى سىيەم برىتييە لە باسكردنى "بارى كۆمەلايەتىو ئابورى ھەريىمى كوردستان"، كە تيايدا تىشك خراوھتە سەر ئەو گرتە ناوخۆيە كۆمەلايەتىو ئابورىيەنى ھەريىمى كوردستان كە بەھۆيەوھ كاريگەريى لەسەر پەيوەندىيە دەرەككيەكان پەيدا كردووە. تەوھرى چوارەم لەژىر ناوى "پەيوەندىيە دەرەككيەكانى ھەريىمى كوردستان" ھ. لەم تەوھردا بە شىوھىەكى گشتى باس لە پەيوەندىيە دەرەككيەكانى ئەم ھەريىمە كراوھ. ناوئىشانى بەشى دووھم برىتييە لە سىاسەتى ئىران بەرامبەر ھەريىمى كوردستان. لە تەوھرى يەكەمدا لەژىر ناوى "پەيوەندىەكانى نيوان عىراقو ئىران"، جگە لەوھى گرفتو

مەملەتلىك مېژووئەكانى نىۋان ئەم دوو دەولەتە دەرخراۋە، ھاۋكات پەرەسەندى پەيوەندىيەكانى نىۋانلار لە ماۋەى توۋىنەنەكەى ئىمەدا تىشكى خراۋەتە سەر. تەۋەرى دوۋەم، "تېۋاننى ئىران بۆ ھەريىمى كوردستان" لە روۋى ئاينى ئاسايشى نەتەۋەبى ئىرانەۋە خراۋەتە بەر باسو لىكۆلئىنەۋە. "پەيوەندىيەكانى نىۋان ھەريىمى كوردستان ئىران" تەۋەرى سىيەمە، كە لە بەر رۆشناى سەرھەلدانى ھەريىمەكە پەيۋندى نىۋان عىراق و ئىران، پەيوەندى ئىران ھەريىمى كوردستان باسو كراۋە. تەۋەرى چوارەم لە "كارىگەرى پەيوەندىيەكانى ئىران و ھەريىمى كوردستان لە سەر پارتە بەرھەستكارەكانى ئىران" دەۋىت.

بەشى سىيەم بەناۋى "پەيوەندىيەكانى نىۋان ھەريىمى كوردستان و توركيە" يە. تەۋەرى يەكەم گرنگى داۋە بە پىگە رۆلى نوۋى "توركيە لە كۆتايى سەدەى بىستەدا" لە ئاستى ناۋچەيىدا. تەۋەرى دوۋەم بۆ "پەيوەندىيەكانى نىۋان عىراق و توركيە (۱۹۹۱-۲۰۰۳)" تەرخان كراۋە كە تىكچوۋنى پەيوەندىيان و پاشان ئەۋ ھەلەئەى ھەردوۋلا بۆ ئاساىكردنەۋەى پەيوەندىيەكان باسو لىۋە كراۋە. تەۋەرى سىيەم بە كورتى تىشك خراۋەتە سەر "كىشەى كورد لە توركيە". پاشان لە روانگەى ئەۋ سى نەگۆرەى سەرۋە "پەيوەندىيەكانى ھەريىمى كوردستان و توركيە" لە تەۋەرى چوارەم، دەستىشان كراۋە.

بەشى چوارەم، كە "پەيوەندىيەكانى نىۋان سوريە ھەريىمى كوردستان"ە، لە چوار تەۋەر پىكەتۋە. لە يەكەمياندا "سوريە لە سالانى نەۋەدەكاندا" راڧەى بۆ كراۋە. پاشان لە دوۋەم تەۋەردا كورتەى "پەيوەندىيەكانى نىۋان سوريە ھەريىمى كوردستان" و خالە جىاۋازو ھاۋبەشەكانىيان نوسراۋە. لە سىيەمەدا "سىياسەتى سوريە بەرامبەر بە كورد" بە شىۋەيەكى گشتى نوسراۋە. دوا تەۋەر لە سەر "پەيوەندىيەكانى سوريە ھەريىمى كوردستان"ە، كە سەرھەتلى دەسپىكردن و پاشان راڧەلەكانى ئەۋ پەيوەندىيە ديارىكراۋە.

كۆتا بەش، بەشى پىنجەمە لە ژىر سەردىرى "ھەريىمى كوردستان لە نىۋان مەملەتلىك رىكەۋتەكانى توركيە ھەريىمى سوريە ئىراندا" جىگەى كراۋەتەۋە، كە بۆ دوو تەۋەرى سەرھەكى دابەش كراۋە لە يەكەميان لە سەر بابەتى "كارىگەرى مەملەتلىك ناۋچەيەكان لە سەر ھەريىمى كوردستان"ە كە تىايدا پىگەى ھەريىمەكە لە كىشمە كىشمى ناۋچەيدا خراۋەتە روو. لە

دوه میاندا "سیاسه تی هاوبه شی ناوچه یی بهرام بهر هریمی کوردستان" باس کراوه، که بۆ دیاریکردنی خال و بهرژه و هندی هاوبه شی نه و دهوله تانه له دژایه تی کردنی هریمه که ته رخان کراوه.

له کۆتایدا نه م توێژینه وه یه به گرنه گرتین نه نجامه کان ته واو ده بیته، له گه ل لیستی سه رچاوه و پاشکۆکان.

توێژه ری نه م بابه تی هه ولێ داوه له روانگه ی سه رچاوه کانی به رده ستی، به دوا داچون و هه لسه نگاندنی هه بیته بۆ په یوه نډییه کانی هریمی کوردستان و ده وله تانی دراوسی، له ماوه ی سالانی (۱۹۹۱-۲۰۰۳). بێگومان توێژینه وه که له که م و کوری به ده ر نییه، بۆیه هیوادارم که لیته کانی نه م توێژینه وه یه پرپرکریته وه، له ریگای تیبینی نه ندامانی به ریژی لیژنه ی گفتوگۆکه. له گه ل ریزو پیزانین بۆ هه ول و ماندوبونتان.

به‌شی به‌که‌م

میژووی سیاسی هه‌ریمی کوردستان

له‌سالانی ۱۹۹۱-۲۰۰۳

- د‌دروازه
- ته‌ودری به‌که‌م-فاکته‌ره‌کانی دامه‌زاندنی د‌سه‌لات له‌هه‌ریمی کوردستان
- ته‌ودری دوو‌دم-باری کۆمه‌لایه‌تی و نابووری هه‌ریمی کوردستان
- ته‌ودری سییه‌م-په‌یوه‌ندییه‌ د‌ه‌ره‌گییه‌کانی هه‌ریمی کوردستان

دەروازە

هەریمی کوردستان، چه مکیکی جوگرافی و سیاسیه، به باشووری کوردستان دەوتریت

که پووبه ره که ی (۷۳.۶۱۸ کم^۲)^(۱). له سالی ۱۹۲۶ دا به فەرمی به دهوله تی عیراقه وه کردی
لیکنه راوه، به لام هەریمی کوردستان وه که مکیکی سیاسی له دوی راپه رین و کۆپه وی
مارتی ۱۹۹۱ و ههروه ها له دا دوی کشانه وه ی داموده زگا کانی حکومه تی به غداد، نیمچه
سه ره خۆیه کی به دهسته تینا، له لایه ن دهسه لاتی سیاسی کوردیه وه به پێوه براوه و
پووبه ره که ی (۴۱.۹۳۹ کم^۲) بووه، واته هه موو سنووری جوگرافی باشووری کوردستانی کردی
نه گرتووه ته وه^(۲). نه م هەریمه له (۰.۹٪) ی خاکی عیراقه^(۳)، به پێی نه خشه ی پیکه راوی
نیوده وه له تی (UNICEF) که له سالی ۱۹۹۷ کیشاویه تی، که وتووه ته نیوان بازنه ی پانی
(۳۸) و (۳۴) و هینلی درێژی (۴۰) و (۴۷). نه م هەریمه پارێزگا کانی هه ولێر (پایته ختی

^۱ جزا توفیق طالب : المقومات الجیوبولتیکیه للامن القومي فی اقلیم کردستان، مرکز کردستان
للدراسات الاستراتیجیه، السلیمانیه، ۲۰۰۵، ص ۲۰

^۲ کوردستان نبذة تاریخیة جغرافیة اقتصادیة، مکتب الدراسات والبحوث المکرزی، مطبعة وزارة التربية،
أربیل، ۱۹۹۸، ص ۶۳.

³Carole A. O'Leary: THE KURDS OF IRAQ: RECENT HISTORY, FUTURE PROSPECTS. Middle East Review of International Affairs. Volume 6, No. 4 - December 2002 .
.www.meria.idc.icil

هەرێم) و سلێمانی و دهۆک، قەزای ئاکری و شێخان و ناحیە ی ئەتروش و بەرەدەرەش
لە پارێزگای موسڵ، قەزای کفری و ناوچە ی سەر قەلاو پشتقەلا لە پارێزگای دیالە و هەندی
ناوچە ی بچوک لە پارێزگای کەرکوک دەگرتەو^(١).

لە رووی پێگە ی جوگرافیەو، فەیرۆز حەسەن وەک توێژەرێکی کورد، لە
هەلسەنگاندنی پێگە ی سیاسی و جوگرافیە ی باشووری کوردستانا نوسیبویەتی کە لە دوا
یەکەمین جەنگی جیهانی، باشووری کوردستان هەرێمیکی داخراو Landlocked بوو، کە
هیچ سنووریکی ئاوی لە سەر دەریا نەبوو. بۆیە سنوورە داخراوەکانی هەمیشە لە لایەن
دەولەتانی دراوسیوە جێگای هەرەشە بوو و هاوکات زۆلی لە دیاریکردنی چارەنوسیدا
هەبوو. لەبەرئەو هەرێمە کە هەمیشە قوربانی دەستی پێگە کە ی بوو، کە وایکردبوو نە لە
ئاستی ناوچەیی و نە لە ئاستی نێودەولەتی هاوڕێ و دۆستی نەبێت. بەپای هەمان توێژەر
پێگە ی جوگرافی گۆرانی بەسەردا دیت بە پێی گۆرانە سیاسییەکان. بە جۆریک لەگەڵ
داخراوی هەرێمە کە دا، بەلام باشووری کوردستان هەمیشە ناوچە یەکی زیندوو بوو بۆ
مەملانێی ناوچەیی و نێودەولەتیەکان. بە تایبەت لە نیوان دەولەتە دراوسیکاندا ئەمەش بۆ
ئەو جیاوازییە قولە گەراوەتەو، کە لە پەڕەندی ئەو دەولەتە تانەدا هەبوو، هاوکات بۆ
تێکەڵکێشی ئەتێکی نەتەوێ کورد دەگەرتەو، کە لە نیوان تورکیا و سوریا و عێراق و
ئێران دابەش بوو کە کێشە یەکی ئەتێکی و جیۆپۆلیتیکی لە ناوچە کە دا پەیدا کردوو. کە
وایکردوو باشووری کوردستان بە شێک بێت لە ناوچە یەکی بەرفراوانی زیندوی نێودەولەتی،
کە پێکدادان و مەملانێی توند لە نیوان دەولەتانی دراوسی بەخۆیەو ببینی. بە
لەبەرچاوترنی ئەم دۆخە نالەبارەو هاوکات زۆری فشاری گەورە هێزەکان بۆ سەر ئەم
دەولەتە تانە، هۆکار بوو بۆ ئەوێ ئەو سنوورە داخراوانە ی باشووری کوردستان بە

^١ بڕوانە نەخشە ی ژمارە (١). ئەم نەخشە ی لەسالی ١٩٩٧ کێشراوە، بەلام پێش ئەم مێژوو، ستوری
هەرێمە کە لە گەڵ عێراق، بەینی بارودۆخی سیاسی ناوچە کە لە گۆراندا بوو و باریکی جیگێری نەبوو.

شیوه یه کی ئاسان بیه زینریت^(۱). ئەم وه سفه ی تویرهر بۆ پیگه ی باشووری کوردستان بوو ییت له دوا یه که مین جهنگی جیهانی، ئەوا هه مان هه لسه نگاندن بۆ پیگه ی هه ریښی کوردستان راست ده رده چیت له دوا یه دووه مین جهنگی که نداو. هه ریښی کوردستان کۆتاییی ئەو هیلی فشاره ئەمریکیه بوو که له سنووری هاوپه یمانی ناتوه به ناو تورکیادا دهستی پیده کردو به ناو هه ریښی کوردستان و له نیوان سنوره کانی ئیران و سوریا دا فشاری ده خسته سهر ریښی عیراقی، به تایبه تی له ریگای (ناوچه ی دژه فیرین - No-fly Zoon) دهو. به واتایه کی تر هه ریښی کوردستان بۆ یه که م جار له میژودا له سهر هه مان هیلی به رژه وه نډییه گه وړه هیزه کان بوو به تایبه تی ئەمریکا، نه که به پیچه وانه ی ئەو هیله. باشووری کوردستان به شیک بوو له دهوله تی عوسمانی و دوا ی ئەوه ی ئەم دهوله ته له یه که مین جهنگی جیهانی دا (۱۹۱۴-۱۹۱۸) به دواویسی چوو ده ره وه، سه رکړده کوردیه کان له سهرو هه موویانه وه شیخ مه حمودی هه فید، له م ناوچه یه دا هه وله کانی له پیناو دامه زرانندی دهوله تی کوردی خسته گه پ. ئەم هه ولانه سه رکه و تنی به دهستنه هیئا، چونکه بریتانیا پشگیری لینه ده کردو پرۆژه ی بریتانیا له پیناو بنیاتنانی دهوله تیکی به هیزی عیراقیدا بوو. هاوکات مسته فا که مال ئەتاتورک له هه ناوی دهوله تی عوسمانیدا، کۆماری تورکیای دامه زرانده به پنی ریکه و تنامه ی لۆزان له ۲۴ یۆلیۆی ۱۹۲۲، هاوپه یمانه کان دانیان به دهوله تی تورکیدا نا^(۲). لیروه چاره نووسی باشووری کوردستان له نیوان تورکیا و عیراقدا به هه لواسراوی مایه وه تا کۆمه له ی گه لان بریاریدا له سالی ۱۹۲۶، بییت به

^۱ فیروز حسن هه عزیز: الاهمیه الجیوستراتیجیه لکردستان الجنویه و تاتیرها علی السیاسه الیرطانیه (۱۹۱۴-۱۹۲۴). مرکز کردستان للدراسات الاستراتیجیه، السلیمانیه، ۲۰۰۸، ص ۱۲۰-۱۲۴.

^۲ جلیلی جلیل و اخرون: الحریکه الکوردیه فی العصر الحدیث، ت: عبی حاجی، دار الرازی، بیروت، ۱۹۹۰ ص ۱۱۹-۱۳۰. سعد بشیر اسکندر: من تخطیط الی تجزیه، سیاسه بریتانیا العظمی تجاة مستقیل کردستان، بکه ی ژین، سلیمانی، ۲۰۰۷. ص ۳۱۵-۳۲۲.

پارچەيەك لە دەولەتى عىراقى، بە ھەرجىك رەچاوى مافى پەروەردەو فيركردن و دامەزراندن لە دامودەزگا فەرمىيەكانى دەولەت بۆ كورد بكات^(١).

بە پشت بەستن بەو بىريارەى سەرەو، كورد لە عىراقدا توانى رۆژنامەو بلاوكراوە بە زمانى خۆى دەربكات، بە ھەش بوژاندنەو ھەيەكى بىرى نەتەو ھەي لە ناو ئەم پارچەيەى كوردستاندا سەرى ھەلدا، كە كورد لە ئىزان و توركيە بە تەواوى لىي بىبەش بوون، ئە ھەش رىگاي خۆشكرد بۆ گەشەسەندنى بىرو چالاكىي سىياسى كورد لەم پارچەيەى عىراقدا، بە جۆرىك كە ھەرچەند دەولەتى پاشايەتى لە عىراق نكۆلى لە مافى سىياسى بۆ كورد دەكرد، بە لām نەياندەتوانى كورد وەك نەتەو ھەيەكى سەرەكى لە عىراقدا پشتگوێ بخەن. ھەر بۆيە لە دواى روخانى رژىمى پاشايەتى و سەرھەلدانى رژىمى كۆمارى لە ١٤ى يۆليۆى ١٩٥٨، لە عىراق، دەولەت لە دەستورى نوێدا، ھاوبەشبونى كوردى لە پال عەرەبدا، بە فەرمى ناساند^(٢).

ھەرچەندە ئەمەى سەرەو دانیپانانىكى ياسایى بوو، بە لām رىكەوتنىك لە نيوان بزاقى سىياسى كوردى لە گەل دەولەتدا بۆ چۆنيەتى ھاوبەشبونى كورد لە بىيارى سىياسى عىراقدا نەبوو. ئەمە وایكرد جىاوازیى لە نيوان ئەم دوو لایەنەدا، بە درىژايى سالانى (١٩٦١-١٩٧٥) سەرھەلبدات. لە نێو ئەم مەملەتەىدا لە لایەن ھەردو لایەنەو پەرۆزەى ئوتۆتۆمى بۆ باشورى كوردستان لە ١١ى مارسى ١٩٧٠دا گەلالە بوو، بە لām دووبارە دەولەت و بزوتنەو ھەى كوردى لە سەر سەرچەم خالەكانى نەگەيشتبونە رىكەوتنى كۆتايى، ئەو ھەو لە ١١ى مارسى ١٩٧٤، بە غەداد يەكلایەنە دەستى كرد بە جێبەجێكردنى پەرۆزەكە و لىرەو ھە

^١ احمد رفيق: العلاقات السياسية بين العراق و بريطانيا، ١٩٢٢-١٩٣٢، دار الطليعة، بغداد، ١٩٨٠، ص ٢٠٧.

^٢ احمد محمود عيسى: المشكلة الكردية في الشرق الاوسط. من بدايتها حتى سنة ١٩٩١، مكتبة مدبولي، القاهرة، ١٩٩٢ ص ٧٣.

مەملەتییه کی توند سەری هەڵدا، که له ئەنجامدا دەولەتی عێراقی به هاریکاری ئێران له سالی ١٩٧٥ توانی کوتایی به و بزوتنه وه چه کدارییه ی کوردی بهیئیت^(١).

دوا به دوا ی ئەم رووداوه، بزوتنه وه ی کوردی خۆی ریکخسته وه و توانی خهباتی چه کداری خۆی ههستیئیتته وه سه رپی. ئە وه ی زیاتر چالاکترو کاریگه رتری کرد، جهنگی ههشت ساله ی نیوان عێراق و ئێران بوو له سالانی (١٩٨٠-١٩٨٨). دەولەتی عێراقی له جهنگیکی ناوخۆیی تونددا بوو له گه ل ئەم بزوتنه وه یه، ئەم بزوتنه وه یه ش به پشتبه ستن به کۆمه لگه ی کوردی له شارو شارۆچکه و دێهاتهکان، سه رسه ختانه دژی دەولەت ده جهنگا. بۆ کوتاییه یێنان به م رهوشه، به غداد بریاری دا بنکه سه رهکییهکانی ئەو بزوتنه وه یه له ناو بهریت و هاوکات ئەو بزوتنه وه یه له کۆمه لگای کوردی دا بریوت. بۆ ئەم مه به سته ش چه کی کۆمه لکوژی به کاره یێنا، له شارۆچکه و دێهاتهکانی که بنکه ی سه رکردایه تی بوون، له وانه شاری هه له بجه له ١٦ ی مارتی ١٩٨٨، که زیانه مرو ییهکانی له یه ک روژدا به پینچ هه زار سقیل خه ملێنرا، هاوکات ناوچه دێهاتیهکانی باشووری کوردستانی له پرۆسه یه کدا به ناوی ئەنفال، خاپور کرد، که قوربانیهکانی به ١٨٢ هه زار کهس مه زهنده کرا^(٢).

ئەم پرۆسه یه هه له یه کی گه رده ی دەولەتی عێراقی بوو که نه ته وه ی کوردی به ته واوی له ناو دەولەتی عێراقیدا نامۆ کرد، بۆیه له نیو دووه مین جهنگی که هنداو، له ١٩٩١، شارو شارۆچکه کوردیهکان راپه رینیان له مانگی ئازاری ١٩٩١ دا به رپا کردو بوو به سه رهتایه ک بۆ دامه زرانی ده سه لاتی کوردی.

ته ریب له گه ل ئەم روداوانه، مەملەتی میژوویهکانی نیوان پارتیه سیاسییهکان له پیش هاتنه کایه ی هه ریمی کوردستان، کاریگه ریی زۆری له سه ر رووداوهکانی دوا ی بنیاتنانی ده سه لات له هه ریمه که هه بوو. سه رهکیترین ئەو پارتانه ش، که مەملەتی که یان به رتیه ده برد،

^١ عبدالوهاب حمید رشید: مستقبل العراق الفرص الضائعة والخيارات المتاحة، دار المدى، بیروت،

١٩٩٧، ص ٧٣

^٢ دیشد ماکداول: میژوی هاوچه رخی کورد، وه رگێزانی، ئەبویه کر خوشناو، چایی دووه م، چاپخانه ی

وه زاره تی په روه رده، هه ولێر، ٢٠٠٥. ل ل ٥٧٨-٥٩٢

(پ.د.ك.)^(۱) و (ى.ن.ك.)^(۲) بوو. ئەم دوو پارتە مېژووى سىياسى باشوورى كوردستانيان لە دواى دووھەمىن جەنگى جىھانىيەو ھەلەى خەبات و مەملەتەكانى خۆيان راپېچ كەردبوو. ئەگەرچى (پ.د.ك.) لە سالى ۱۹۴۶ دامەزرايوو. ھەروەھا (ى.ن.ك.) لە سالى ۱۹۷۵ دامەزرا. واتا (پ.د.ك.) ۲۹ سال پېش (ى.ن.ك.) دامەزرا بوو، بەلام سەرەكيتەين ئەو ئەندامانەى، كە (ى.ن.ك.)يان دامەزراىد ھەمان ئەو ئەندامانە بوون كە سەركرەدايەتى بەشەيكى گەنگى مەملەتە ناوخويەكانى (پ.د.ك.)يان كەرد بەدرىژايى سالانى (۱۹۴۶-۱۹۷۵). لەئەنجامى ئەو مەملەتەيدا چەندەين روداوى خويەناوى و رەتكەوتەن كەوتووئە نىوانيان، لەوانە جىابونەوھى كۆمەلەك لە سەركرەدايەتى داھاتوى (ى.ن.ك.) لە سالى ۱۹۶۴، ھەروەھا رەتكەوتەنى ئەو ئەندامانە بۆ دووبارە گەپاندەو ھە ناو (پ.د.ك.) لە سالى ۱۹۷۰^(۳). دواى دروستبوونى

^۱ لە ۱۶ ئۆگستوسى ۱۹۴۶ دامەزراو. بەشەوى نەينى كارى كەردوو تا شۆرشى ۱۴ ئۆلەوى عىراق لە ۱۹۵۸. پاشان بە ئاشكرا خەباتى سىياسى دەسپەكرەوو. لە سالى ۱۹۶۱ دەستى كەردوو بە خەباتى چەكدارى و سەركرەدايەتى بۆتەنەوى رەزگارخوئەزى كوردى كەردوو بە سەركرەدايەتى مەستەفا بارزانى. ئەم پارتە لە سالى ۱۹۷۵ توشى شەكستەيكى گەورە بوو لە ئەنجامى رەتكەوتەنەى نىوان عىراق و ئىران، كە بەھۆيەو مەستەفا بارزانى دەسەردارى سەركرەدايەتى بۆتەنەوى كورى و پارتەكە بوو. پاشان كەرەكانى سەركرەدايەتى ئەو پارتەيان كەرد لە ھەموويان ديارتر مەسعود بارزانى، كە تا ئېستاش سەرۆكى ئەو پارتەيە. تا ئېستە ۱۳ كۆنگرەى بەستوو. ارکان ھەمەين الزەداوى، نەشا و تەطور الجەمەيات والاحزاب والتىارات السياسية الكوردية فى العراق، دار جيا للطباعة والنشر، بغداد، ۲۰۰۹، ص ۵۱-۸۲.

^۲ لە ۱۶ ئۆلەوى ۱۹۷۵ خۆى راگەپاندوو ھەك پارتەيكى سىياسى بە سەركرەدايەتى جەلال تالەبەنى. لە سالى ۱۹۷۶ دەستى كەردوو بە خەباتى چەكدارى بەشەوى پارتەيزانى. رۆلەيكى گەورەى بېنيو ھەلەى سالانى ھەشتەكان لە دژايەتى رۆژەينى عىراقى لە ھەرىتى كوردستان. ئەم پارتە سەرەتا لە ژەن كارگەرە رەيزاى ماركسيدا بوو بەلام لە كۆنگرەى يەكەميان لە سالى ۱۹۹۲ ھەك پارتەيكى سۆسپال ديموكرات خۆيان ناساند. تا ئېستە سۆ كۆنگرەى ئەنجام داو. سوزان ابراھىم حاجى آمين: التجربة الديمقراطية في كوردستان العراق، رسالة دكتوراه، كلية القانون والعلوم السياسية / قسم في الأكاديمية العربية في الدشمارك، ۲۰۰۱. ص ۱۱۱-۱۱۶.

^۳ برونە: گەراس ئار. ئى. ستانسفيلد: كوردستانى عىراق (پەرەسەندى سىياسى و پشەكوتى ديموكراسى)، و: ياسين سەردەشتى، چاپخانەى سىما، سلێمانى، ۲۰۱۰، ل ۱۷۲-۱۸۵.

(ى.ن.ك) بە دريژايى سالانى ۱۹۷۶-۱۹۸۶ شەر لە نيوانياندا ھەبوو، كە لە ماوھەدا ژمارەيەكى زۆر لە ھەردوولا كوژدان. دواتر لە سالى ۱۹۸۶ ريكەوتنيان ئەنجامدا^(۱) و لە سالى ۱۹۸۸ لە گەل چەند پارتىكى تر بەرھەى كوردستانيان پيكھينا^(۲). ئەم مەملەتيە دواى دامەزراندنى سىستەمى دەسلالت لە ھەريەدا، راستەوخۆ گواسترايەو ھاو دامودەزگا ھەرمى و ريكخراو ھەدەنيەكان و كە پاشان پەلى كيشا بۆ سەرجەم ژيانى سىياسى و كۆمەلايەتى و ئابورى لە ھەريە كوردستاندا.

^۱ نەوشىروان مستەفا ئەمين: خولانەو لە ھاو بازنەدا، ديوى ناوھەو روداوھەكانى كوردستانى عىراق ۱۹۸۴-۱۹۸۸. چاپ و بلاو كوردنەوھەى مەلەندى ناوھەدانى كوردستان، ۱۹۹۹، ل ۲۰۱-۲۰۲

^۲ ئەم بەرھە لە كۆبونەوھەى كى پارتە كوردىيەكان لە چياى خواكورك لە ۶ى يۇنيۆى ۱۹۸۸ پيكھات بوون. ئەو شەش پارتە برىتى بوون لە (پ.د.ك)، (ى.ن.ك)، (ح.س.ك)، پارتى كۆمونيستى عىراق، پارتى گەلى ديموكراتى كوردستان، پارتى سۆساليستى كورد (پاسوك). فاتح رسول: بنچينەى ميژووى بىرۆكەى چەپ لە كوردستان، چاپى دووھم، چاپخانەى چوارچرا، سلێمانى، ۲۰۰۵، ل ۳۶۶.

نومره یه که م فاکته ره کانی دامه زرانندی دهسه لات له ههریمه کوردستاندا

ئه و فاکته رانه ی، که بوونه هیتانه کایه ی ههریمی کوردستان وه که پیگه یه کی جوگرافی و وه که دهسه لاتیکی سیاسی به سه رسی فاکته ری ناوخوی و ناوچه یی و نیوده وله تی پۆلیمان کردوون، به م شیوه یه ی خواره وه.

یه که م: فاکته ری ناوخوی:

ئه م فاکته ره، ئه و پالنه ره ناوخویانه ی ناو کوردستان ده گرتیه وه، که بوون به هوکارێک بۆ دامه زرانندی دهسه لاتی ههریمی کوردستان. ئه وانه ش خۆی له سی رودای گرنکی سالی ۱۹۹۱ ده بینیتیه وه که بریتین له راپهرین و کوچه وه، بزوتنه وه ی چه کداری پارێزگای سلیمانی و ناوچه ی گه رمیان له هه مان ساڵدا.

له به روار ی هی مارتی ۱۹۹۱دا له شارۆچکه ی رانییه وه راپه رینیکی جه ماوه ری دژی سوپا و ده زگا ئه منیه کانی حکومت عێراقی به رپا کرا، لیڤه وه راپه رین ته شه نه ی کردو پارێزگای سلیمانی له ۷-۱۰ی مارتی ۱۹۹۱دا ته واوی نازاد کراو تا ۲۱ی مارت پارێزگا کانی

ھەوليرۆ دەۆك و ناو شارى كەركوكى گرتەو ھەيزەكانى حكومەتى عىراقى لى دەركرا^(۱). گرتگرتىن ئەنجامى ئەم راپەرىنە، كە پاشان دەيتتە ھۆكارىك بۆ دامەرزاندنى دەسەلاتى ھەريەى كوردستان برىتىى بوو لەو ھى دانىشتوانى باشورى كوردستان، ماو ھى نزيك مانگىك ژيانيان لە ئازاديدا بە سەربرد، كە ئەم ماو ھى بوو بە ھەويىنك بۆ دوانزە سالى دواتر، كە توانيان دورو لە رژىمى بەغداد حوكمى خۆ بەخۆى خويان بكەن.

رووداوى دوو ھەم كۆپرەو بوو. لە كۆتايى مانگى مارتو سەرەتاي مانگى ئەپرىلى ۱۹۹۱دا حكومەتى عىراقى بە ھەموو توانايەكى سەربازىيەو ھەوتە سەركوتكردنى راپەرىن. دانىشتوانى ناوچە رزگاركارو ھەكان لەو باو ھەدا بوون، كە دەولەتى عىراقى ھىچ باكى لە دووبارەكردنەوى پرۆسەى ئەنفال و كىمىابارانى سالى ۱۹۸۸ نىيە. بۆيە لەژىر ئەم كارىگەرييەداو بۆ ھەلھاتن لەدەستى سوپاي عىراق، رويانكردنە ناوچە سنورىيەكان. ئەو ھە بوو زياتر لە يەك مليۆن و پىنچ سەد ھەزار روويان كرده سنورەكانى ئىران، نزيكەى نيو مليۆن كەسپش روويان كرده سنورەكانى توركييا^(۲). پەيوەندىي كۆرەو بە دامەرزاندنى دەسەلاتى ھەريەى كوردستانەو ھەند لايەنكى لەخۆ گرتبوو. كۆپرەو لە سەردەمى شۆرپشى راگەياندندا نامەيەكى بە كۆمەلگاي مرقۇفايەتى و برىاربەدەستانى جىھان گەياند، كە مەيدىاكان سەركەوتوانە ئەو نامەيەى بلاو كردهو ھە، كە بە ھىچ شىو ھەك متمانە لە نيوان نەتەو ھى كوردو رژىمى سەدام حسين^(۳)، نەماو ھەوليرە بەدواو ھە كوردو بەغداد دورو

^۱ پروانە عەبدولرەزاق مەرزەنگ: راپەرىن بەھارى ئازادى، چاپخانەى رەنج، سلێمانى، ۲۰۰۴،

^۲ Human Rights Watch: The 1991 uprising in Iraq and its aftermath, copyright June 1992 Number: 92-72351, www.hrw.org.

^۳ سەدام حسين (۱۹۳۷-۲۰۰۷) لە پارێزگای تکریت لە بنەماڵەيەكى جوتيار لەھايلك بوو. لە سالى ۱۹۵۷ پەيوەندىي بە حزبى بەعس كردو ھە. لە سالى ۱۹۵۹ بەشداری ھەولتيكى شكستخواردوى تيرۆركردنى سەرۆك وەزيرانى عىراق عەبدولكەريم قاسم كردو ھە. لە دواى كودەتاي حزبى بەعس لە سالى ۱۹۶۸، دەسەلاتى خۆى و پارتەكەى بەسەر سوپاي عىراقيدا سەپاندو ھە. لە سالى ۱۹۶۹ بوو بە جىگري سەرۆكى ئەنجومەنى سەركردايەتى شۆرش. لە سالى ۱۹۷۹ بوو بە سەرۆك كۆمارى عىراق تا

جه سته ی ته واو له یه ک پچراون. هاوکات هه ر ئو میدیا جیهانیانه په یامیکی تریان گه یانده خاوه ن بریاره جیهانییه کان، ناوه رۆکه که ی ئه وه بوو، که کورد جگه له چیاکان، دۆستیکی تریشی بۆ په یدا بووه ئه ویش رای گشتی کومه لگای مروفایه تییه که پیشتەر ده وله تان به سه ریدا زال بوون، ئیستا به هۆی میدیاکانه وه رای گشتی جیهانی دوور له ده سه لاتی ده ولت هیما له بیرو بۆچونه کانی خۆی ده کات. هاوکات نه گه ر راپه رین ویستیکی پارتیه کوردیه کانی له پشته وه بوو بۆ ده رکردنی داموده زگا کانی حکومه تی به غداد، ئه وا کۆپه و به ته واوی ویستیکی جه ماوه ری بوو بۆ هه له اتن له ده سته ی ئه و داموده زگایانه. وێرای ئه مه راپه رین نه ئه و پیشگیرییه نیوده وه له تییه ی به ده ست هیئا که کۆپه و بۆ کوردی به ده ست هیئا. بۆیه له ژێر کاریگه ری ئه و کۆروه دا بوو، کاتیک، که ده سه لات له هه ریمی کوردستان له ریکای هه لێژاردن و په رله مان و حکومه ت که وته سه ر پێ و له بری پروتیسست، پشگریه کی نیوده وه له تی بۆخۆی به ده سه ته ئینا^(۱).

رووداوی سییه م، بریتی بوو له قوڵبونه وه ی ململانێکانی نیوان کورد و به غداد. له مانگی ئه پریلی ۱۹۹۱ دا سه رکردایه تی کورد وه لāmیکی داواکاریه کانی سه دام حسینی دایه وه بۆ دانوستان له سه ر چاره سه ر کردنی کیشه ی کورد. ئه م داواکارییه ی به غداد له کۆتایی مانگی مارسدا بوو. واته له کاتیکدا خرایه به رده م سه رکردایه تی کورد، که ناو شاری که رکوک و ته واوی پارێزگا کانی هه ولێرو سلیمانی و ده وکی به ده سته وه بوو. به لām له کاتیکدا کورد وه لāmی به غدا ی دایه وه که له سه ر سنوری ئێران و تورکیا به ئاوه ره یی ژبانی به سه ر

سالێ ۲۰۰۳. که سایه تییه کی دکاتۆری بووه، له ماوه ی فەرمانه ر وایه یدا عێراقی توشی سی جهنگی گه وه کردووه، که په کهمین جهنگی کهنداو (۱۹۸۰-۱۹۸۸). دووه مین جهنگی کهنداو (۱۹۹۱). جهنگی عێراق و هه مریکا (۲۰۰۳). الان غریش و دومینیک فیدال: الابواب المائیه للشرق الاوسط، ت: میخال کرم، دار الفارابی، بیروت، ۲۰۱۰، ص ص ۲۹۵-۲۹۸.

^۱ شه وکه ت حاجی مشیر: چۆه رۆ ده ر وازه یه که به ره و که رکوک، چاپخانه ی قانع، سلیمانی، ۲۰۰۳، ل ۱۴۵-۱۴۷. بۆ زانیاری زیاتر له سه ر رۆلی میدیاکان له کاره ساتی کۆپه و، بڕوانه: عومه ر نوره دینی: سیسته می نوێ جیهان و دۆزی کورد، چاپخانه ی حاجی هاشم، هه ولێر، ۲۰۰۳، ل ل ۱۵۱-۱۶۳.

ده برد^(۱). له کاتی دانوستاندا، جه ماوه ری کوردستان ورده ورده ده گه پانه وه بۆ ناو
 شاره کان. نهو شارانه ی، که حکومتی به غداد بۆ کۆنترۆلکردنی ناوړه گه پاوه کان،
 هه لېژارده ی پیاوه سه رسه خته کانی بواری سه ربازی و ئاسایششی تیدا دامه زړاندېوو.
 گه پانه وه ی ناوړه کان له هه بوونی ده زگا سه رکوتکاریه کانی به غداد، به به رده وامی و لیږه و
 له وې، بوو به هوی سه ره لدانی راپه پینی لۆکالې و پیکدادانی چه کداری^(۲). دوا به دوا ی نه م
 جولانه وه یه، له سلیمانی و سنووری شارۆچکه ی که لارو چه مچه مالدا هیزه کانی (ی.ن.ک) له
 مانگی یۆلیژدا، له دژي سوپای عیراقی که وتنه شه پری روو به رووه وه. نه وه بوو چه ندین
 که سیان لیکوشتن و ژماره یه کی ژور له نه فسه رو سه رباز به دیل گیرا. که به رای یه کیک له
 سه رکرده سه ربازی و سیاسیه کانی نهو راپه رینه، دامه زړاندنی ده سه لاتی هه ریښی
 کوردستان بۆ نهو چالاکیه جامواری و چه کداریانه ده گه ریته وه^(۳). له م سۆنگه یه وه
 حکومت گه یشته نهو نه نجامه ی، که چیتر سوپاو ده زگا نه منیه کانی له هه ریښی
 کوردستان له باریکی نا ئارامدان. نه وه بوو داموده زگا کارگیری و سوپایی و ئاسایشیه کانی
 بۆ پاریزگای که رکوک کشانه وه له ۲۶ ی تۆکتۆبه ری ۱۹۹۱^(۴). له گه ل نه م بارودوخه دا،
 دانوستاندن هیچ نه نجامیکی لینه که وته وه له ۱۴ ی تۆگستۆسی ۱۹۹۱ پرۆژه ی دانوستانی

^۱ نهو شیروان مستهفا: مفاوه زاتی به ره ی کوردستانی- به عس (۱۹۹۱): چاپخانه ی جه مالی عدلی بایر،
 سلیمانی، ۲۰۰۹، ل ۱۵-۲۱. مام جه لال: راپۆرتی میاسی، چاپی دوووم، ئوفیستی روناکییری،
 سلیمانی، ۲۰۰۰، ل ۵۲.

^۲ نهو شیروان مستهفا: مفاوه زاتی به ره ی کوردستای، ل ۸۱-۸۲.

^۳ چاویکه وتنی رۆژنامه نوس مه گدید سه پان له گه ل جه بار فه رمان: به رپرسانی حکومتی هه ریښی
 کوردستان، ستۆکهۆلم، ۱۹۹۴، ل ۴۷-۴۸. نادر ئینتسار: ئیتنۆنه ته وایه تی کورد: وه رگیرانی: عه تا
 قه ره داغی، چاپخانه ی تیشک، سلیمانی، ۲۰۰۴، ل ۳۱۷.

^۴ فرسه ت نه جده عبداللهو نه وانی تر: کوردستان دیموکراتی میاسه ت، چاپی سییه م، چاپخانه ی خدیات،
 هه ولیږ، سالی ۲۰۰۹ ی کوردی. ل ۵۶.

نیوان بەغداد و هەولێر بە بن بەست گەیشت^(١). ئەمە بۆشایی دەسلاتی لە هەرسی پارێزگای دهۆک و هەولێر و سلێمانی دروستکرد. بۆ پرکردنەوەی ئەو بۆشاییه، هەروەها بۆ دیاریکردنی چارەنوسی پەڕووەندی نیوان بەغداد و ناوچه زرگەرکراوەکان بە جۆریک جەماوەری کوردستان و سەرجهەم پارتەکان لایان پەسەند بێت، بەرهی کوردستانی بریاری یاسای هەڵبژاردنەکانی دەرکرد. ئەو بۆلە ١٩ی مەی ١٩٩٢ هەڵبژاردن کراو لە ٤ی یونیۆدا یەکەم دانیشتنی خۆی سازدا و لێرەو دەسلات لە هەریمی کوردستان شەڕعییەتی ناوخرۆی بە دەست هێنا^(٢).

دوووەم: فاکتەری ناوچهیی:

مەبەستمان لە فاکتەری ناوچهیی، روداوێکی رۆژەلاتی ناوهراسست و کاریگەرییەتی لەسەر دامەزراندنی هەریمی کوردستان، کە دابەش دەبن بە سەر چەند رووداوێکدا، لەوانە دووهمین جەنگی کەنداو ١٩٩٠، کە سەرەتاکە ی دەگەرێتەو بۆ داگیرکردنی کوهیت لە لایەن عێراقەو لە بەره بەیانی ٢ی ئۆگستۆسی ١٩٩٠. دەستبەجێ و هەمان رۆژ، ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوێه کگرتووێهکان بریاری (٦٦٠) ی پەسەندکرد بۆ کشانەوێه سوپای عێراقی لە کوهیت بەبێ هیچ مەرجێک^(٣). دواتر بریاری (٦٧٨) دەرکرا لە نۆفەمبەری ١٩٩٠، بە پێی بریارەکە، ئەنجومەنی ئاسایش هەموو پرێگایەکی بۆ دەرکردنی عێراق لە کوهیت بەپەرەوا لەقەڵەم دا. لەم سۆنگەیهوێه هاوێهیمانییهک بە سەرکردایەتی ئەمریکاو بە بەشداریونی (٣٠) دەولەت بێکھات. ئەم هاوێهیمانییه ١٧یەنایر-٢٤ی فەبرایری ١٩٩١ لەگەڵ عێراق کەوتنە

^١ ئەوشیروان مستەفا: مفووزاتی بەرهی کوردستانی-بەس (١٩٩١)، ل ١١٨-١١٩.

^٢ فرسەت ئەحمەد عەبدوللاو ئەوانی تر: هەمان سەرچاو، ل ٥٦-٥٧.

^٣ ریاض السندی: قراءۃ فی القراءات مجلس الأمن، الحلقة الأولى، مجلة (متین)، عدد (٧٠)، ١٩٩٧.

جنگي سهربازييه وه، كه به دووه مين جنگي كه نداو ناسرا^(۱). له نه جامدا عيراق له و
جنگه دا شكستي خوارو د سوپاكي له كوهيت دهر كراو برياري (۶۸۷) ي نه ته وه
په كگرتووه كاني په سه ندر كد. دواي ته وه ي (۱۵۰) ه زار كوژراو له سهربازو سفيل و
(۱۷۰) مليار ډولار زياتي ليكه و^(۲). به سه يركردني كاريگه ريبه كاني جنگ له سه ر عيراق،
د بېنين، كه عيراق لير ه دواوه ته و هيزه مه زنه ي له ده ستدا كه هيريمني كوردستاني پي
كو نترول كړد بو. هر بويه له كاتيكا جنگ به ره و كو تايي ده چوو، راپه ريني جه ماو هري
له هريمه كه ده ستي پي كړد، كه بو به سه ر ه تاييه ك بو دامه زراندي ده سه لاتي كوردي له
هيريمني كوردستان.

روداووي دووه م، كه له سه ر ئاستي ناوچه يي كاريگه ربي له سه ر هيريمني كوردستان هه بو
هه لويسي ده وله تاني دراوسي هيريمه كه بو، كه هانده ر بو بو هاتنه كايه ي هيريمه كه.
ثيران و توركي زماره يه كي زور ئاواره روي تي كړدبون، هه ر بويه ئاواره كان له پوي
مادديه وه نه ركيكي گرانيان له سه ر شاني ته و دوو ده وله ته دانابوو، له لايه كي تر نه و دوو
ده وله ته له وه ده ترسان، كه ته و ئاواره كوردانه ئاسايشي ولته كانيان بشيوتن، له م
سو نكه يه وه هه ردولا ياداشتيكيان گه يانده نه ته وه په كگرتووه كان، كه ناوهر وكه كي باسي
له وه ده كړد، پتيويسته ته و ئاوارانه بگه رينه وه و ده سدريزيه كاني رزيمني عيراقيشيان له سه ر
هه لېگيريت تا ئارامي و ئاسايشي ناوچه يي نه شيوتن^(۳). سوريا وه كه ده وله تيكي ناوچه يي
دزايه تي ته م هه وله ي توركي و ئيراني نه كړد، چونكه سوريا له و كاته دا په كي ك بوو له و (۳۰)
ده وله ته ي كه هاوپه يمان ي ته مريكا بوو له دوو مين جنگي كه نداو، هه روه ها ركه به ري

^۱ په كه مين جنگي كه نداو، له نړيوال عيراق و ئيراندا بوو كه له ۱۹۸۰ ده سي پي كړدو له ۸ ي
نوگستو سي ۱۹۸۸. كو تايي هات. ته م جنگه هيج نه غايميكي نه و تو ي به ده سته وه نه دا جگه له زهر ورو زياتي
مروبي و مادي كه هه ردو و ده وله ته كه ي گرته وه.

^۲ ماريون فارووف سلوغلت و بيژ سلوغلت: من الثورة الى الدكتاتورية، العراق منذ ۱۹۵۸، ترجمة
مالك التيراسي، منشورات الجمل، ألمانيا، ۲۰۰۳، ص ۳۷۱.

^۳ يروانه باشكو ي زماره (۲)، زماره (۳).

سه رسته ختی عیراق بوو^(۱). نه م هه لوئستانه وهك رازیبوونتیکی ناوچه یی بوو بو پاراستنی کورد له لایه ن کژمه لگه ی نئودهوله تی. هه روه ها کژمه لگای نئودهوله تی نه مه ی به گلوپتیکی سه وزی ناوچه یی زانی بو پاراستنی کورده کان که دواتر بریاری (۶۸۸)^(۲) یان بو دهركرا، که کورد له سایه یدا ده سه لاتییکی بوخوی پیکه یتنا.

سییه م: فاکته ری نئودهوله تی:

مه به ستمان له م فاکته ره کاریگه ری رووداوه جیهانیه کانه له سه ر دامه زرانندی ده سه لات له هه ری می کوردستاندا، که نه وانه ش رووخانی به کییتی سوڤیه ت و پیکه یتانی ناوچه ی دژه فرینه. به کییتی سوڤیه ت له سالی ۱۹۹۰ ده ستوری نو یی راگه یاند، که کۆتایی به رژیمی تاکه پارتی له سوڤیه ت هیتنا. به و پنییه له یولیوی ۱۹۹۱ سیسته می کۆنفدرالی جیگای سیسته می فیدرالی سالی ۱۹۹۲ ی گرته وه. له رووی ئابورییه وه دهوله ت ده سستی کرد به په یره ویکردنی ئابوری ئازادو که رتی گشتی که وته به رده م شالوی به تایبه تمه ندی بوون (الخصصه). هه موو نه مانه له لایه ن حزبی شیوعی دژایه تی کرا، له م کاته دا (بوریس یه لسن) وهك سه رۆکی کۆماری روسیا، دژایه تی نه و پارتی کردو له روسیادا کاری سیاسی لیقه ده غه کرد. نه مه وایکرد به کییتی سوڤیه ت هه ردوو سیسته می (به کییتی-فدرالی)، (سوڤیه ت-شیوعی) له ده ستدا. میخائیل گۆرباچۆ وهك سه کرتیری گشتی نه و پارتی وه هه روه ها وهك سه رۆکی به کییتی سوڤیه ت، پارتی که ی هه لوه شانده وه ده سه به رداري

^۱ بروانه بهشی چواره م، ته وه ری دوو ده م، ل ۱۴۶-۱۴۷.

^۲ گرن گزین خالی ناو نه م بریاره (۶۸۸)، نه وه بوو که سه رکو تکردنی دانیشتوانی عیراق به تاییه ت له "ناوچه کوردنشینه کان" هه رده له ناشتی و ناسیسی ناوچه یی و نئودهوله تی ده کات. پویسته عیراق ده سته جی سه رکو تکردن بوه ستیت. هه روه ها یارمه تی مرۆی له ریگای ری کخراوه نئودهوله تی و ناحکومه کان بگه یه نرته ده ستی نه وانه ی زه ره مهن دی نه و سته مکاریه بوون له "ناوچه کوردیه کان". بو زانیاری زیارت له سه ر ده فی بریاره که بروانه: الحرب علی العراق، یومیات-وئائق-نقاری، ۱۹۹۰-۲۰۰۵، مرکز دراسات الوحدة العربیة، بیروت ۲۰۰۷. ص ۴۹۸.

پۆستى سكرتېر بوو. ھەروەھا لە ٢٥ى سىپتەمبەرى ١٩٩١دا نەمانى يەكئىتى سۆفەتى لەسەر نەخشەى جىھان راگەياندا. ھەمان رۆژ جۆرج بۆشى باوك وەك سەرۆكى ئەمريكا سىستەمەى نوێى جىھانى راگەياندا، كە وەك راگەياندى كۆتايى ھىتان بوو بە سىستەمەى دوو جەمسەرى و دەستپىكردى سىستەمەى تاكجەمسەرى^(١)

لە ساىەى سىستەمەى نوێى جىھانیدا، كۆشەى كورد كرانه وەپەكى بەرچاوى بەخۆو ھەبىنى. ئىدى رۆژئاوا ئەو ترسەى نەما، كە يەكئىتى سۆفەت كوردو كۆشەكەى بەكار ھەيئەت بۆ پەيدا كردنى نفوز لە رۆژھەلاى ناوھەراستدا. لێرەدا كاتێك دانانى بەردى بناغەى دەسلەت لە ھەريى كوردستان ببوو ھاس و خواسى سىياسى و ياسايەكان، ئەمريكا و رۆژئاوا لەبەرى دژايەتى، پشگىرى كورد بوو لە بەرپوھەردى خۆبەخۆدا. ولايەتە يگرتووكانى ئەمريكا وەك سەركردەى ھىزە ھاوپەيمانەكان لە دووھەمىن جەنگى كەنداو دواى يەك رۆژ لە ھەلپژاردنەكانى ھەريى كوردستان بەم شێوھە ھەلۆستى خۆى دەربرى: بۆ ديارىكردى ستراتيگى كارى ئەمريكا لە بەرامبەر ھەريى، كۆنگرەس ياسايى ژمارە (٢٩٩) لە (٢٠ى ماى ١٩٩٢) دەرکرد بریتى بوو لە: مانەوھى سەپاى ئەمريكى لەخاكى توركيا درێژىكرتەوھ لە دواى ماوھى تەواو بوونيان، كە مانگى (يۆنىۆ ١٩٩٢) بە مەبەستى (تۆپەراسىۆنى بەدەيھتەنى خۆشگوزەرانى-Operation Provide Comfort). كارى نەتەوھە يگرتووكان لە ھەريى كوردستان "باكورى عێراق"، بەردوامى پيڤدرت. يارمەتى مرۆيى بۆ "كوردى عێراق" دابىن بكرت. ئەمريكا پيويستە نەواى ھەولى بخاتە گەر لە پيئاو ھەلگرتنى گەمارۆى ئابورى عێراق لە سەر ھەريى كوردستان^(٢)

دووھەم رەوداى جىھانى بریتى بوو لە پيڤھەتەنى ناوچەى دژە فرين. لە كۆپەودا، كە پۆژانە (١٠٠-٢٠٠) كەس دەبوونە قوربانى و لەمىدياكانەوھ پەخشەدەكرا، واىكرد ھەرسا پۆژە برپارى (٦٨٨) گەلالە بكات و پيشكەش بەئەنجومەنى ئاسايش بكرت و لەلايەن ئەم

^١ محمد سليم سید: تطورات السياسة الدولية، مطبعة مدبولی، القاهرة، ٢٠٠٨، ص ٦٤٣-٦٤٦.

^٢ EXPRESSING SENSE OF CONGRESS REGARDING KURDS IN NORTHERN IRAQ (House of Representatives – June 02, 1992 .thomas.loc.gov\hower\rl02query.htm

ئەنجومەنە پەسەند بىرلىككە ۱۵ ئاپرېلى ۱۹۹۱. گىرگى ئىم بىرپارە لەو دەباو، بۇ يەكەمجار كورد وەك نەتەوئەيەكى سەمەدىدە ناۋى چوۋە ناۋ بىرپارىكى نەتەوئە يەكگرتەكان^(۱). لەم سۆنگەيەوۋە فەرەنسائى پاشان بەرىتائىياۋ دواتر ئەمىرىكا، لەبەر ئەنجامى كۆمەللىك بۆچوۋىن و پىرۆژە بۇ پاراستىنى ئاۋارەكان لە ھەپەشەيى بىرسىيەتى و ئاۋارەيى و مەترسى عىراق، لەبەر پۇشنىايى بىرپارى (۶۸۸) لە لايەن سەرەك وەزىرائى بەرىتائىيا چۆن مېجر، پېشنىايى بىرۆكەي (ناۋچەي پارىزراۋ-Safe Haven) كرا، لە لايەن ئەمىرىكاۋە لە ژىر ناۋى ناۋچەي دۇزەفرىن-No-fly Zoon) چوۋە بارى جېبەجىكرەن. لە بىكەي ئەنچەرلىك لە باشورى رۇژئاۋى توركىيا فرۆكە ئەمىرىكەكان ئاسمانى ھەريىمى كوردستانىان كۆنترۆل كىرد، دواتر (ئۆپەراسىۋنى بەدىيەتئانى خۆشگوزەرائى-Operation Provide Comfort) بۇ ئاۋارەكان دەستپىكرا لە لايەن سوپايەكى نۆدەۋلەتى فرەپەگەز، كە (۹۴۹۲) سەرباز پىكەتئابوۋى^(۲)، بۇ فرەراھەمەتئانى ناۋچەيەكى ئارام و ئاسايش، تا ئاۋارەكان بە دىئىيى لە ژىئانىان و دور لە مەترسى سوپايى عىراق بۇ شارو شارۆچكەكانى خۇيان بگەپنەۋە. ئەم ھىزە تا مانگى سىپتەمبەرى ۱۹۹۱ لە ناۋچە سنورىيەكانى ھەريىمى كوردستاندا بوۋى. دۋى گەپانەۋەي زۆرىنەي ئاۋارەكان، پاشەكشەيان بۇ ناۋ بىكەي ئەنچەرلىك كىرد لە ناۋ خاكى توركىياۋ لە قەزاي زاخۇ سەر بە پارىزگاي دەۋك نوسىنگەيەكىان دامەزرائىد بە ناۋى (سەنتەرى ھەماھانگى سەربازى-Military Co-ordination Center) كۆكراۋەكەي (MCC) بوۋى^(۳). ھەرچەندە

^۱ رۋاء محمد ملا: سىياسە التەدخلى الامرىكى دراسة الحالة فى شمال العراق: رسالة ماجستير، غير منشورة، كلية العلوم السياسية، جامعة بغداد، ۱۹۹۸، ص ۱۲۳.

^۲ ئەم سوپايە پىكەتئابوۋ لە سەربازانى: ئەمىرىكا، بەرىتائىيا، فەرەنسا، ئەلمانىا، كەنەدا، ئىسپانىا، ئىتالىا.

^۳ بۇ زانبارى زيارت پروائە: عبدالرحمن سليمان الزبيارى: الوضع القانونى لأقليم كوردستان العراق فى ظل قواعد القانون الدولى، مؤسسة موكريانى للطباعة والنشر، اربيل، ۲۰۰۰. ص ۲۸۶-۲۹۶.

^۴ ئەدەكى ئەم نوسىنگەيە بىرى بوۋ لە پاراستى پىرۆسە مەۋىيەكان لە ھەريىمى كوردستان. ئەندامانى ئەم نوسىنگەيە لە ھەۋەت ئەفسەرو چۈر فەرمانبەر پىكەتئابوۋ لە ھىزەكانى بىرئائىياۋ فەرەنسائى توركىيا بەسەر كىردايەتى ئەمىرىكا، كە تا ئۆگىستۋسى ۱۹۹۶ كاريان بەردەۋام بوۋ.

بریری ٦٨٨ به هېچ شپوهیه ک باسی ده سوه ردانی سه ریازی نه کردبوو، به لام نه مریکا به پشت به ستن به و چه مکه یاساییه، که له بریاره که دا هاتوو "گتپانه وهی ناشتی جیهانی و ئاسایش"، نه و کاره ی نه جامدا. به مانایه کی تر ئامانجی بریاره که بریتی نه بوو له پاشه کشه پیکردنی ده سه لاتی سه دام له هه ریمی کوردستان، به لکو بریتی بوو له وهی، که هه ریمه که نه بیته بنکه یه ک بو تیکچوونی ئاسایش و سه قامگیری ناوچه که^(١). به لام نه مریکا سودی لپوه رگرت بو چاودیری کردنی رژیمی به غداد، هاوکات کورد له سایه ی نه و چاودیرییه دا که ماوه ی ١٢ سالی خایاند، ده سه لاتی هه ریمی کوردستانی به ریوه برد.

Evelyn N. Farkas, *Fractured states and U.S. Foreign: Iraq, Ethiopia and Bosnia in the 1990s*. (New York Palgrave Macmillan-2003), pp 30-31.

¹ İdris DEMİR THE NORTHERN IRAQ: 1990-2000 ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 5, 2007, ss. 193-207

تەۋەرى دوۋەم بارى كۆمەلەيەتى و ئابۋورى ھەرىكىتى كوردستان

پەنخراۋى نەتەۋە يەكگرتۈۋەكان بۇ نىشتەچىكرىنى مۆيى (Habitat)، لە سالى ۱۹۹۹، ژمارەى دانىشتۋانى ھەرىكىتى كوردستانى بە (۳.۵۱۵.۹۲۱) كەس خەملاندۋە. زۆرىنەى پىكھاتەى دانىشتۋانەكەى لە نەتەۋەى كوردە، بەجۆرىك بەپىنى ئامارى (۱۹۸۷)ى ھۆكۈمەتى عىراقى، پەنخراۋى كورد لە پارىزگەى دىمۆك (۸۳.۳٪)، ھەولپەر (۷۸.۸٪) و سالىمانى نىزىكەى (۱۰۰٪) پەنخراۋى ھەرىكىتى^(۱). ئەۋى تىرى لە رەگەزى توركمەن و ئاشورى و عەرەب بوۋە. دابەشبوۋنى دانىشتۋان پەشەيۋىيەكى زۆرى پەنخراۋى دىار بوۋ ئەمەش لە ژىر كارىگەرى دوۋە فاكھەردا بوۋ. يەكەمىيان، لە بەرئەنجامى سىياسەتە جۆراۋجۆرەكانى رەژىمى عىراقى بوۋ لە بەرامبەر كورد بە تايىبەت لە دۋى سالى ۱۹۷۵-۲۰۰۳. فاكھەرى دوۋەمىيان لە جەنگە ناۋخۆيەكانى ھەرىكىتى كوردستانەۋە لە سالى (۱۹۹۱-۲۰۰۳) سەرچاۋەى گرتىبوۋ. بە جۆرىك دەتۋانىن بلىين ھەرىكىتى كوردستان لە دۋى سالى ۱۹۹۱ بىرىتى بوۋ لە ھەرىكىتى قوربانىيەكان. يان نىشتەمەنى ئاۋارەكان. لە ئۆكتەبەرى ۲۰۰۰دا رەنخراۋى نەتەۋە يەكگرتۈۋەكان بۇ

¹ IDP sit and family survey final fetor ,2001 www.VNHABITTAT.ORG /IRAQ/ DOCVMENNTS/IDP SVRVEYST.DOC. خەلىل ئىسماعىل مەمەد: اقلىم ، كوردستان العراق، دراست فى تكوين القومى للسكان، مطبعة أوفست كريستان، أبريل ۱۹۹۸، ص ۵۸.

نیشته جیکردنی مرویی (Habitat)، زیانلیکه وتوانی ناو ههریمه که ی کردووه به نو به ش به م شتیه ی خواره وه:

۱. راگوازاوه کانی هفتاکان و هشتاکان تا سالی ۱۹۸۷، بریتی بوون له ۳۷۲.۲۴۷ ک.س.
۲. قوربانیه کانی هه له بجه و نه نفال له سالی ۱۹۸۸، بریتی بوون له ۲۲۲,۸۲۹ ک.س.
۳. قوربانیه کانی پاکتاوی ره گزی. واته له پاریزگای که رکوک و ناوچه کوردیه کانی بن دهستی حکومتی عیراقی له سالی ۱۹۹۱ به دواوه. ۵۸,۷۰۶ ک.س.
۴. قوربانی جهنگی ناوخوای ههریمی کوردستان ۷۷,۰۰۴ ک.س.
۵. گهراوه کانی ئیران ۴۰,۱۴۵ ک.س.
۶. ئاواره کانی ئیران ۴۹۱ ک.س.
۷. ئاواره کانی تورکیا ۲,۵۵۲ ک.س.
۸. قوربانیه کانی ماملانی (پ.ک.ک) ۱۵.۳۳۵ ک.س.
۹. هی تر ۱۶,۰۸۶ ک.س.

کوی گشتی ده کاته ۸۰۵,۵۰۵. بیجگه له ۵ هه زار ئاواره ی تورکمانی، که له پاریزگای که رکوک وه روویان کردبووه ههریمه که، ههروه ها ۳۰۰ خیزانی نه نجامی شیری (ی.ن.ک) له گه ل ئیسلامیه تونده وکانی نزیک شاروچکه ی هه له بجه^(۱). نه م کومه لانه ژورینه یان به سهر ئوردوگا ژوره ملیکاندا نیشته جیبوون، که ژماره یان ۱۰۱ ئوردوگا بوو^(۲)، که گرنگترین تاییه تمه نډیه کانی بریتی بوو له بیکاری و کیشی خیلایه تی و نه بوونی خزمه تگوزاری.

له لایه کی تر ههریمه که به رده وام له ژیر نابلقه ی ئابوری نئوده ولته تی و ناوچه یی و هه ندیک جار ناوخواشدا بوو. نه ته وه یه کگرتوه کان بریاری (۶۶۱) له (۶۱ ی ئوگستۆسی ۱۹۹۰) ده رکرد، که هه موو ماماله یه کی دارایی و بازرگانی نئوده ولته تی له گه ل عیراق قه ده غه کرد، له پیکه وتی (۲۵) ی هه مان مانگدا، به پیتی بریاری (۶۶۹) گه مارۆی ئابوری به سهر عیراق

1 John Fawcett and Victor Tanner: The Internally Displaced People of Iraq: THE BROOKINGS INSTITUTION – SAIS PROJECT ON INTERNAL DISPLACEMENT October 2002, P16

^۲ گه راس ئار. فی. ستانسفیلد: سهرچاوه ی پیشوو، ل ۴۱۷

سپا^(۱)، گه وره ترین کاریگری په یدابوونی دیاردهی هه لئاوسان بوو، له سالی (۱۹۹۳) پیژده کی (۳۰۷.۶٪) بوو، له سالی (۱۹۹۵) دا بۆ (۱۵۹۳.۱٪) به رزبووه وه^(۲). بۆ نمونه نرخی یه ک لیتر به نرین له تۆکتوبه ری ۱۹۹۲ بوو به ۸ دینار له کوتای ۱۹۹۵ بوو به ۳۵ دیناری عیراقی^(۳). ئەم بارودوخه ی سهره وه، هریمی کوردستانی شنی گرتو وه، به نمونه هه لئاوسان له پارێزگای سلیمانی سالی (۱۹۹۴)، (۳۴٪) بووه، له سالی (۱۹۹۷) بۆ پیژده ی (۶۵٪) به رزبووه ته وه^(۴).

هریمی کوردستان وه ک به شیک له عیراق له و ئابلوقه ئابوری ده هاوبه ش بوو. له لایه کی تر ئابلوقه یه کی تریشی له سهر بوو، که له ۲۶ ی تۆکتوبه ری ۱۹۹۱، حکومه تی عیراقی به سهر هریمدا سه پاندی. جگه له وه گورزیک ی تری له ئابوری هریمه که دا به کیشکردنه وه ی پاره ی (۲۵) دیناری چاپی سویسرا، که زیانی هریمه که به (۲۰) ملیۆن دۆلار خه ملینرا^(۵). حکومه تی به غداد، ۲۵ دیناری چاپی سویسرای کیشایه وه له بازارو به ۲۵۰ دیناری کوپی کراو گورییه وه. به هوی داخستنی سنوره کانی له گه ل هریم، کوردی له و گورینه وه یه بیبه ش

^۱ تیم نبلوک: العقوبات والمبوذون في الشرق الاوسط، العراق، ليبيا، السودان، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت، ۲۰۰۱، ص ۳۲-۳۳.
^۲ مجموعه الباحثين: الاقتصاد العراقي ومتغيرات البيئة العربية والدولية، بيت الحكمة، بغداد، ۲۰۰۲، ص ۴۱۸-۴۲۰.

^۳ Firat Bozcali: Managing oil in Kurdistan-Iraq: 1991-2003. International Association of Contemporary Iraqi Studies (IACIS). 16-17 July 2008 SOAS, University of London, P3

^۴ ئەم رێژه یه به پتی پاره ی چاپی سویسری دهر کراوه.

^۵ اسماعیل مصطفی عبدالرحمن: واقع البطالة في اقليم كوردستان، مع تركيز خاص على محافظة السليمانية (۱۹۹۰-۲۰۰۱)، گوشتاری سه ته ری ستراتیجی کوردستان، ژماره (۳)، سالی سیانزه مه، ۲۰۰۵، ل ۲۳۹-۲۴۰.

^۶ جیهانگیر کرمی: گزارش از تحولات شمال عراق در هه ۱۹۹۰ (۷۶-۱۳۶۹)، مجله (سیاست دفاعی)، شماره ۲۱-۲۰، ۱۳۷۶، ل ۲۰۵-۲۰۶.

کرد ئه مهش وایکرد، که نرخ له بازاردا بهر زبته وه. خوارده مهنی ۲۵٪ و به نژین، ۳۰٪ و گازوایل، ۵۷٪. ئامانجی به غداد له کارانه ئه وه بوو که وهک سه دام حسین پایگه یاند، بۆ هاندانی جه ماوه ری کورد بوو له دژی دهسه لاتداری هه ریم^(۱). ههروه ها ئه مهش وهک فشار بوو له سهر کورد بۆ نه نجامدانی گفتوگۆو گه رانه وه بۆ به غداد. ههروه ها بۆ هه لگرتنی سزا ئابوریه کان بوو لایه ن نه نجومه نی ئاسایش، که عیراق ده یویست له رینگای فشارخستنه سهر هه ریم، کۆمه لگای نیوده وه له تی به هه لگرتنی سزاکان له سهر، ناچار بکات^(۲).

ویرای ئه مه له کاتی شه ری نیوان لایه نه کوردیه کانداه مارۆی ئابوری وهک چهک له دژی یه کتر به کار ده هات. له شه ری حکومه تی هه ریم له گه ل (پ.ک.ک) دوو جار (پ.ک.ک) رینگای سنوری نیوان هه ریم تورکیای گرت له ئۆگستۆس و سپیته مبه ری ۱۹۹۲ گرت. که به ریشه ی ۳۰۰٪ نرخه ی خوارده مه نی و دهرمانی له هه ریمه که بهر زکرده وه^(۳). هه مان شیواز له جه نگی ناوخوا (پ.د.ک) و (ی.ن.ک) له دژی یه کتر به کار ده هات، که به زبانی هاو لاتی ته واو ده بوو. که رتی کشتوکالی یه کیک له که رته خراپه کانی هه ریمه که بوو. ئه مهش له ژیرکاریگه ری که می ئامیره کشتوکالیه کان و گرانبهونی په ینی کیمیا بیدا بوو. ئامیره کانی که رتی گشتی له دوا ی ۱۹۹۱، به ره وه له ناوچوون ده چوون. ئه م ئامیره نه سه رچاوه ی داها تی پارته کان بوون، دوا ی ئه وه ی ده ستیان به سه ردا ده گرت و له سهر سنوری ئیران ده یانفرۆشتن. له کۆتایی سالی ۱۹۹۰، ژماره ی تراکتۆره کشتوکالییه کان له سلیمانی، ۲۷۸۲ دانه بووه. له هاوینی ۱۹۹۱، ته نها ۲۶۳۹ دانه ی ماوه ته وه ئه مهش به هۆی سه ره لدانی دیارده ی به تالانه ردن ئامیرو مه کینه کانی که رتی گشتی بوو. که کاریگه ری هه بوو بۆ سه رکه مبه ونه وه ی به ره مه ی کشتوکالی، له گه ل ئه وه ی زه وییه کشتوکالییه کانیش له زیاده بوندا بووه. به جۆریک له سالی ۱۹۹۰، زه وییه کشتوکالییه کان له ۴۸٪ بووه. به لām له سالی ۱۹۹۳ بۆ ۶۸٪ زیادی

^۱ خطاب (صدام حسین) بمناسبة بيان ازار، جريدة (الجمهورية)، العدد (۸۱۴۰)، ۱۲/۱۰/۱۹۹۲.

^۲ مراد خوشه فی حسو: گۆرانکاریه کانی کوردستانی عیراق و په یوه نډیبه کانی تورکیا و عیراق ۱۹۹۰-۲۰۰۵. چاپخانه ی ده زگای ئاراس، هه ولێر، ۲۰۰۸، ل ۹۴-۹۵.

^۳ Firat Bozcali: op. cit. P7.

کردووه. هاوکات ریژهی لادینشین له هریمدا له سالی ۱۹۹۰-۱۹۹۳ به ریژهی ۳٪ بهرز بوو ته وه^(۱)، به لام له گهل زیادیونی ریژهی لادینشین و زهوی کشتوکالی، که چی ریژهی بهرهمه پتان له دابه زیندا بووه. بۆ نمونه بهرهمی یه که غله ی که غم (کغم/دۆنم)، له سالی ۱۹۹۰ (۲۸۵،۶) بووه. به لام له سالی ۱۹۹۴ دابه زیوه بۆ (۲۲۲،۷). هاوکات له گهل دابه زینی ریژهی بهرهمه پتان، نرخه کان له بهرزبونه وه دا بوون. نرخه فهرمی یه که تن گم له سالی ۱۹۹۱، (۱۸۵۰) دینار بوو. به لام له سالی ۱۹۹۲، (۲۹۵۰) دینار بوو. ئه مهش بهرزبونه وه ی نرخ بوو به ریژهی (۵۹٪)^(۲). له کاتیکدا ئه م بهرهمه ئیکتفای زاتی ۵۹،۲۵٪ کۆمه لگهی هریمی کوردستانی کردووه^(۳). به واتایه کی تر نزیکه ی ۴۰٪ هریمه که خۆراکی پیویستی ده ست نه که وتوووه.

له بهرامبه ر لاوازی که رتی کشتوکالیدا هریمی کوردستان گومرگ داهاتی سه ره کی هریمی کوردستان بوو. به جۆریک سالی (۱۹۹۴) ریژهی (۹۲٪)ی داهاتی حکومه تی پیکده هینا^(۴). گومرگ، ئه و که لوپه لانه ی ده گرتو وه، که له ئیزان و تورکیا و عیراق ده هاتنه ناو هریمه وه، به لام ئه م داهاته به شیوه یه کی سه ره کی له پښگای (تورکیا-هریمی کوردستان) ده سته که وت. ئه م پښگه یه له پښ پاپه پینی (۱۹۹۱)، سه ره کیترین پښگای

^۱ تالان ممتاز نوری: مشکلات الملكية الزراعية ودورها في اعاقه التنمية الزراعية في اقليم كوردستان العراق للسنوات ۱۹۹۱-۱۹۹۵ (محافظة السليمانية غوزجا). رسالة ماجستير غير منشورة، جامعة السليمانية كلية الادارة والاقتصاد، ۱۹۹۶. ل ۱۳۰

^۲ محسن ابراهيم احمد: واقع القطاع الزراعي في اقليم كوردستان اعراق، وسبل تنميته خلال ۱۹۷۴-۱۹۹۳. رسالة ماجستير غير منشورة، كلية الادارة والاقتصاد، جامعة صلاح الدين، ۱۹۹۴، ص ۱۱۱-۱۱۳.

^۳ نفس المصدر السابق، ص ۱۲۸.

^۴ گۆلدران عبدالرحيم عزيز: واقع النشاط التجاري في اقليم كوردستان-عراق، (۱۹۹۳-۱۹۹۸)، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية الادارة والاقتصاد، جامعة دهوك، ۱۹۹۹، ل ۱۴۱.

په یوه نډییه زه مینی نیوان عیراق و تورکیا بوو^(۱). له دواى سالى (۱۹۹۱) نه م پښتیا که وته ژیر دهسته لاتی هه ریمی کوردستان. گرنکی نه م پښتیا که له پووی ئابووری بو هه ریمی کوردستان له وه دابوو، که دهستی به سر هه موو جوړه په یوه نډییه کی زه مینی پاسته وخوی نیوان عیراق و تورکیا گرتبوو، به تاییه ت هه ناردو و هاورده ی نیوان هه ردو و دهوله ت پیوستبوو له م پښتیا که وه بیټ، هاوکات گرنکترین پښتیا که ی بازگانی دهره وه ی هه ریم بوو، هه موو شمه ک و پیداویسته کانی ژیانی پوژانه ی له م پښتیا که وه دابینه بوو، دواجا به هو ی نه م پښتیا که بازگانی کی ناراسته وخو له نیوان تورکیا و ئیران په دابوو، به تاییه ت بو که لویه له کانی وه ک جگه ره و خواردنه وه ی سه رخو شکر. به لام خالی نه رینی نه م پښتیا که نه وه بوو، تورکیا دهسه لاتی ته وای به سر دا هه بوو، که کردبوویه گرنکترین کارتی فشار به سر هه ریمی کوردستانه وه و له کاتی پیوستدا به کاری دهینا، به تاییه ت له ناجیگیرکردنی نرخی دولا به رامبه ر دینار له سر بازاړی هه ریمی کوردستان. بو نمونه له میانی ئالوزبونی په یوه نډییه کانی تورکیا له گه ل هه ریم، تورکیا له کوټای ۲۰۰۱- کوټای ۲۰۰۲ سی جار رښتیا که ی داخست^(۲).

خالی گومرگی ئیبراهیم خه لیل رو لی گه وده ی له کرانه وه ی بازارو په یوه نډییه هه مه لایه نه کانی هه ریم له گه ل جیهانی دهره وه دا بینی، هاوکات داهاتی گومرگی نه م خاله، په کی که له سه ره کترین هوکاره کانی جهنگی ناوخوی هه ریمی کوردستان بوو له نیوان (ی.ن.ک) و (پ.د.ک). نه م خاله سنورییه که وتبووه ناوچه ی بن دهستی (پ.د.ک)، به هو ی وه دهسه لاتی خو ی پیجیگیر کردبوو، له کاتیکدا (ی.ن.ک) به هو ی بیبه شیبونی له و داهاته، له قهیرانیکی دارایی دژواردا بوو. زورینه ی داهاتی گومرگی که ش له رښتیا که ی گواسته وه ی سوتهمه نی عیراقی بوو بو تورکیا به شیویه کی نافهرمی. داهاتی نه م خاله گومرگییه روون وئاشکرا نه بوو. به پیی سه رچاویه ک، له سالی ۱۹۹۶، روژانه داهاته که ی، ۸۰۰ هه زار

^۱ نصیف جاسم المطلبی: موقع تركيا الجيوسراتيجية وأهميته للعراق، اطروحة دكتوراه غير منشورة، قسم الجغرافيا، كلية الآداب، جامعة بغداد، ۱۹۸۶. ص ۳۵-۳۶.

^۲ Firat Bozcali: op. cit. P12

دۆلارى لە بەرھەمە ئەوتىيەكان و ۲۵۰ ھەزار دۆلارى لە گومرگى كالا بازىرگانىيەكان بوو^(۱). ھەروەھا لە سەردانىكى ھەرمانبەرانى كۆنگرەسى ئەمىرىكا بۆ ھەريىم لە سالى ۲۰۰۰، داھاتى رۆژانەى ئەو خالە گومرگىيەيان لە نيوان يەك بۆ دوو مليۆن دۆلار خەملاندبوو^(۲).

تويژەريىكى توركييا سەبارەت بە ھەناردەكردنى ئەوتى ھەريىمى كوردستان بۆ دەرەوھە لە سالانى نەوھەدەكان، وردەكارى زياترى لەم بارەيەوھە دەرخستوھە، خاوەن ئۆتۆمبىلە بارەھەلگەرە توركييەكان دواى داگرتنى بارەكانىيان لە شارۆچكەى زاخۆ يان موسل، جۆرەكانى ئەوتىيان، لە ناو ھەريىمدا دەكرى. لە يۆليۆى ۱۹۹۲ ژمارەى بارەھەلگەرەكانى لە سنوور دەپەرينەوھە رۆژانە ۵۰۰ بارەھەلگەرەبوون لە كۆتايى نەوھەدەكان، بۆ ۱۵۰۰ زيادى كرد. بەمەش رۆژانە ۲۰-۲۵ ھەزار بەرميل سوتەمەنى بە ئافەرمى لە ھەريىمى كوردستان چووتە توركيياوھە. توركييا گرنكى بەم پڕۆسەيەدا، چونكە جگە لە سودگرتنى لەو سوتەمەنيە لە بازارەكانى ناوخۆ، ھاوكات بۆ بوژاندنەوھەى باكوورى كوردستان سودى زۆرى لىوھەرگرت. بوژاندنەوھەكە، بەشيكى پەيوەندى بە ھەگەرخستنى بازارى سوتەمەنيەوھە ھەبوو لە ناوچەكە، بەشيكى ترى پەيوەندى بە ھەگەرخستنى كارگەو دەستى كارو سەرمايەوھە ھەبوو كە بە سود و ھەرگرتن لە بازارەكانى ھەريىم، چالاكى لە ناوچە كوردىيەكانى توركييا زياتر كردبوو. ويىراى ئەمە كارىكردبوو سەر كەمبونەوى بيكارى، كە بەھۆيەوھە (پ.ك.ك) ى لە گەريلاى نوئى بيبەش كردبوو. لە ئۆگستۆسى ۱۹۹۷ (ئەنجومەنى ئاسايشى نيشتمانى توركييا Milli Guvenlik Kurulu – MGK)^(۳)، لەسەر ئەم پڕسە گەفتوگۆى كرد. دەرەكەوت، كە تەنھا لە سالى ۱۹۹۶، نزىكەى ۱.۵ مليۆن تەن ئەوتى عىراق ھاتووتە توركييا.

^۱ مراد خۆشەفى ھەسۆ: سەرچاوەى پيشوو، ل ۱۱۵

^۲ تيم نېلوك: المصدر السابق، ص ۱۱۱

^۳ ئەم ئەنجومەنە پىكىدەت لە سەرۆك كۆمارو سەرۆكى ھەزيران و ھەزيرانى دەرەوھە ناوخۆ بەرگرى، سەرۆكى ئەركانى گشتى سويارو سەرگرەدى بەشە تايبەتيەكانى سويا. كۆبونەوھەكانيان مانگانەيەو پرسی ئاسايشى نەتەوھەى توركييا دەرئەگەفتوگۆوھە. لەم كۆبونەوانەدا پيشنبارى بربار بۆ ھەكۆمەت دەكرەت و ھەكۆمەتەش بە گرنگىيەوھە لەبەرچاوى دەگرەت. جلال عەبدۇلھەمۇس: صناعة القرار فى تركيا والعلاقات العربية التركية، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت، ۱۹۹۸، ص ۲۱.

تورکیا به هۆی وهرنه گرتنی باجی ئه و سوتهمه نییه، یه ک ملیار دۆلاری زیان لیکه وتوو. ئه وه بوو دواي ئه م کۆبونه وه یه تورکیا بریاری له سه ر ریکه ستنی هاوردی نه وتی قاچاخ له سنوری برامیم خه لیله وه ده سپێکرد. بۆ یه ک باره لگر، ٤ هه زار لیتر بۆ ده ستنیشانه کرد، ئه گه ر راکیشه ری پاشکۆی هه بوایه، ده یه توانی ٨ هه زار لیتر باریکات. هه روه ها کۆگایه کی نه وتی له پشت سنور به قه باره ی ١٥ هه زارته ن دروستکرا که له سیپته مبه ری ١٩٩٩ به ته واوی که وته گه ر. ئه م کۆگایه راسته وخۆ سوتهمه نییه کانی تیا دا خالی ده کرایه وه و پاشان له رینگای بریکاری تایبه ته وه به سه ر هه موو تورکیا دا دا به شده کراو ده قوۆشرا^(١).

جگه له م قه یوانه، که رتی باز رگانه یی له هه ریمه که دا له باریکی ئالۆژدا بوو. له جه نگی ناوخۆدا (پ.د.ک) به هۆی پێگه ی ئابوری ناوچه ی بن ده ستی، هه ندیک جار نارینی شتومه کی بۆ سنوری (ی.ن.ک) قه دهغه ده کرد، که کاریگه ری له سه ر به رزبونه وه ی نرخ و په شیوی بازا ره کانی بن ده ستی (پ.د.ک) په یدا ده کرد. هه روه ها له سالی (١٩٩٦-٢٠٠٣)، له نیوان سنوری (پ.د.ک) و (ی.ن.ک)، هه موو کالایه ک گومرگی چونه ده ره وه و هاتنه ژوره وه ی له لایه ن هه ردوو پارته وه لێوه رده گه را. ئه گه ر کالایه ک له تورکیا وه به ناو هه ریمدا به ره و ئیتران برۆشتایه، (پ.د.ک) گومرگی هاتنه ناو وه ی له سه ر دا ده ناو که ده چوو ده ره وه ی سنوری (پ.د.ک) به هه مان شیوه گومرگی چوونه وه ده ره وه لێوه رده گرت. هاوکات (ی.ن.ک) به هه مان شیوه گومرگی هاتنه ناو وه و چونه ده ره وه ی ژێر ده سه لاتی خۆی لێوه رده گرت. ئه مه ش وایه کرد بوو ئه و کالایه له سنوری هه ریمی کوردستان دا زۆرترین باجی ده چوو سه ر، که له لایه ک کاریگه ری له سه ر دیارده ی هه لاوسانی شمه که ده ره کییه کان هه بوو، له لایه کی تر ریکه یه کی گه ره بوو بۆ سه ر چالاکییه باز رگانه یی کانی هه ریمه که.

بۆیه ده توانین بلیین له سالانی ١٩٩٦-١٩٩١ رهوشی ئابوری و کۆمه لایه تی هه ریمی کوردستان له وه ری خراپیدا بوو. ئه مه له کاتێکدا بوو سیاسه تی نێوده وه لته یی به رامبه ر به هه ریمه که له سنوری یارمه تییه مرۆیه کان تپه ری نه ده کردو بارودۆخی ئابووری به هه موو

¹ Firat Bozcali: op. cit. P11-12

شيۆەيەك رۆژ لە دواى رۆژ خراپتر دەبوو. بارزانی لەم بارەيەو بە ئاشکرا رایگەياند کە ھەولێ کورد بۆ کۆکردنەوى پشگيرى و يارمەتى بۆ کورد لە ئەوروپا و ئەمريکا شکستى ھيئاو و ووتى: کورد دوو ريگای لە بەردەمدايە "يان دەبێت ديسان بېين بە پەنا بەر لە ئيران و تورکيا يان دەبێت خۆمان بەدەينهو دەست سەدام حسين و پەناى بۆ بېين"^(۱).

ئەم رەوشە لە دواى جيبەجێکردنى بريارى (۹۸۶) گۆپانى گەورەى بەخۆو بىنى. نەتەو يە کگرتووەکان لە ۱۴ى ئەپريلي ۱۹۹۵ ئەم بريارەى دەرکرد، بەو پيە عىراق توانى ھەر شەش مانگ تا نرخى (۲) مليار دۆلار نەوت بفروشی. لە ۲۰ى مايوى ۱۹۹۶ عىراق و نەتەو يە کگرتووەکان لەم بارەيەو گەيشتنە پیکەوتنیک، بەجۆرێک پۆژانە لەبەندەرى (ئەلبەکر) لە باشورى عىراق (۱۰۱۹) ملیۆن بەرميل و لەبەندەرى يورموتاليکی تورکيا برى (۹۱۴.۷۶۸) بەرميل نەوت ھەناردە دەرکرا. لە ۲۰ى فەبرايى ۱۹۹۸ نەتەو يە کگرتووەکان، بەپيى بريارى ۱۱۵۳ برى فروشى نەوتى عىراقى، تا نرخى ۵.۲۶ مليار بەرز کردەو^۲. بە پيى ھەردوو بريارە کە داھاتى نەوتى عىراقى، (۱۲.۴٪) بەسەرپەرشتى پیکخراو نۆدەولەتيەکانى نەتەو يە کگرتووەکان لە ھەريەى کوردستان جيبەجێکرا، تا (۳۱) يەنایرى (۲۰۰۰) برى برى (۱.۵۶۲.۷۰۰) دۆلار لە ھەريەکە سەرفکرا^(۳). تا مارتى ۲۰۰۳، سى مليار دۆلارى بۆ ھەريە دابىن کرد کە بەشيکی بۆ خۆراک و بەشەکەى ترى بۆ پۆژە خزمەتگوزاريەکانى بواری کشتوکال و فيزکردن و تەندروستى و نيشتەجيبوون سەرف کرا^(۴).

گرنگترین کاريگەرى ئەم بريارە لەروى ئابوريەو بريتى بو لە بوژاندنەوى ئابورى ھەريەکە بۆ نمونە ژمارەى ئەو خيژانەى کە يارمەتى خۆراکيان جگە لە فۆرمى خۆراک

^۱ مراد خۆشەفي ھەسۆ: سەرچاوەى پيشوو، ل ۹۵.

^۲ تيم نبلوک: العقوبات والمبؤدون، ص ۵۱-۵۵.

^۳ للمزيد من المعلومات، انظر، نفس المصدر، ص ۱۰۵-۱۱۱.

^۴ Maggy Zanger: Post 11 September jitters for Iraqi Kurds. www.db.idpproject.org/Sites/IdpProjectDb/idpSurvey.nsf/wCountries/Iraq

وه ده گرت له نیوان قوناغی چواره م و شه شه می بریاره که، له ۲۵۸۹۹۵ بۆ ۸۰۵۷۵ که می کرد. ریژه ی به ده سته گیشتنی ناوی خواردنه وه له ۶۳٪ بۆ ۷۲٪ زیادی کرد. به کارهینه ری ناو له لادیکان له ۲۰-۳۰ زیادی کرد بۆ ۴۰-۵۰ لتر بۆ یه که س. له روی سیاسیشه وه ههستی پاشکۆبوونی هه ریمی کوردستانی بۆ عیراق لاواز کرد. دوا ی نه وه ی له نه نجامی گه مارۆی ده وله تی عیراقی و جهنگی ناوخۆ نه وه سته سه ری هه لدا بوو، له دوا ی جیبه جیکردنی بریاره که وه واو بوونی جهنگی ناوخۆ، ههستی سه ره خۆبون له هه ریمکه به ره و بالا رۆشت^(۱).

له گه ل جیبه جیکردنی بریاره که قهیرانه کۆمه لایه تی و ئابوریه کان که متر بونه وه، به لام هیشتا دۆخه که نه گه یشته ئاستی باشبون. تا سالی ۲۰۰۰، ته نها ۱۵ هزار که س ده یانتوانی باج به حکومت بده ن. خیزانه موچه خۆره کان، داهاتیان له خوار ۱۵۰۰ دینار بوو، که ریکخراوی یونیسیف بۆ هه ر خیزانیکی ۵ که سی نه و بره پاره یه ی به له بار دانا بوو. ۲۰٪ دانیشنوان له کۆمه لگا زۆره ملیکاندا بوون. زۆرینه ی دانیشنوانی هه ریمه که ش له ناو کاره بار خزمه تگوزاری ته واره تی بیبه ش بوون. کرێکاره شاره زاکان و خۆینه واره کان به رده وام ده چوونه ده ره وه ی هه ریم. ئابوری هه ریمیش بازاری ره ش به پتوه ی ده برد. که وایکردبوو دابه شبونی فراوان له نیوان بازرگانه زۆر ده وله مهنده که مینه کان و زۆرینه ی خه لک په یدا بییت^(۲).

^۱ تیم نلوك: العقوبات والمبذون، ص ۱۰۶-۱۰۷.

^۲ Matan Chorev: Iraqi Kurdistan: The Internal Dynamics and Statecraft of a Semi-state. The Fletcher School Online Journal for issues related to Southwest Asia and Islamic Civilization. 2007 © The Fletcher School – Al Nakhlah – Tufts University. P2.

تەومرى سىيەم

پەيوەندىيە دەرەككەكانى ھەريىمى كوردستان

دوای ھەلبژاردنەكانى مایۆى ۱۹۹۲، بزوتنەوہى نەتەوايەتى كوردى لە قۇناغى چەكدارىيەوہ بەرەو قۇناغى دەسەلاتى سىياسى و بەرپۆەبردن ھەنگاوى ھاويشت. ئەم پرۆسەيە لە لاين پارتە سىياسىيەكانەوہ پرۆسەيەكى نەخشە بۆ دارپژراو نەبوو، بەلكو لەژێر كاريگەرى گۆرپانكاريە ناوخۆيى و دەرەككەكاندا، ئەم پرۆسەيە پەرەى سەند. پارتە سىياسىيەكان لەگەڵ ئەوہى كە ھەلگري بىرۆكەى رزگاركردى ناوچە كوردىيەكان بوون، بەلام ھيئەدى خۆيان بۆ دامەزراندنەوہى دەولتى عىراق ئامادە كەردبوو، ھيئەدى خۆيان بۆ بەرپۆەبردنى ھەريىمى كوردستان بە شپۆەيەكى سەرپەخۆ ئامادە نەكەردبوو. راستى ئەم وتەيش لە بەياننامەى ۱۱ى مارتى ۱۹۷۰دا، پرۆژەى ئۆتۆنۆمى دانوستانەكانى ۱۹۹۱، دواچار راگەيەندى فیدرالى ۱۹۹۲ى پەرلەمانى ھەريىمى كوردستان، بە رونی ديارە. لەم بريارو پرۆژانەدا بەھيچ جۆرێك ئامازە بە بەرپۆەبردنى سەرپەخۆى ناوچە كوردىيەكان نەكراو، بەلكو ھەرئەمەكە وەك بەشێكى عىراق باسى لێوہ كراو. ھاوكات پەيوەندىيە دەرەككەكانى ھەرئەمەكەش لە سنورى سىياسەتى دەرەكى عىراق جینگەى كراوہتەوہ^(۱). لێرەوہ ئەو بۆچوونە خۆى دەسەپتنييت كە پرۆژەى پارتە سىياسىيەكان لە دوای راپەرین بریتی بوو لە دانوستان لەگەڵ بەغداد نەك بەرپۆەبردنى ھەرئیمێك بە سەرپەخۆيى. بۆيە

^۱ مشروع قانون الحكم الذاتي لمنطقة كردستان، ۱۹۹۱.

کاتیک، که هه ریمی کوردستان به خه لک و خاکه وه که وته بهردهستی پارتیه سیاسیه کان، هه ریمه که توشی قهیرانی بهرپوه بردنی داموده زگاگان و ململانیتی دهسه لاتی پارتیه سیاسیه کان بوو. به واتایه ی ترهوکاری سه ره کی قهیرانی هه ریم، پارتیه سه ره کییه کان بوو، که له روواله تدا بهرپرسی خاک و خه لکی هه ریم بوون، به لام له بنه په تدا قوناغی بزوتنه وه ی چه کدارییان تیپه نه کردبوو، به جوریک کیشه کانی قوناغی چه کداریان له گه ل قهیرانی نویی بهرپوه بردنی دهسه لات تاوخته کرد. هه موو نه مانه هه رنگدانه وه ی له سه ره په یوه نډییه ده ره کییه کانیان هه بوو، که له بری ئامانجی نه ته وه یی و خو نواندن وه که هه ریمیکي سه ره به خو، سروشتی پارتیایه تی و که مننه زمونی تیایدا به پونی دیار بوو.

ململانی ئه م دوو پارتیه له ساته وهختی دانوستانه کانی سالی ۱۹۹۱ دا سه ری هه لدا. جه لال تاله بانی^(۱) له کاتیکدا، که سه ره کردایه تی دانوستانی ئه پرلی ۱۹۹۱ کرد، درکی به وه کرد، که سه ره کردایه تی دهوله تی عیراق، تاکره وانه ده رواننه دانوستان و مه به ستیان دوو باره به هیزکردنه وه ی عیراقه، به بی ئه وه ی کیشی کورد له عیراقدا هه نگاویک به ره وپیش بروات. له گه ل ئه وه شدا خودی تاله بانی ئه و بۆچونه ی لا گه لاله بوو که به ره ی کوردستانی، بی ئه وه ی بارودۆخی ناوخۆ ده ره وه ی کورد هه لسه نگینیت، دانوستانیان په سه ند کردوه. به تاییه ت له کاتیکدا کیشی کورد به هوی ئاواره بوونه وه په هه نډیکي نیوده وه لته تی وه رگرتوه^(۲). لیره وه تاله بانی گه یشته ئه و بره وایه ی پیویسته بهرپوه چونی دانوستانه کان به سه ره رشتیاری نه ته وه یه کگرتوه کان و له ژیر سایه ی بریاری ۶۸۸ بیت تا عیراق به

^۱ جه لال حسامه دین تاله بانی له شارۆچکه ی کۆیه سه ره به پارێزگای هه ولێر له دایک بووه له سالی ۱۹۳۳. هه لگري پروانه می به کالۆریوسه له کۆلیجی ماف له زانکۆی به عداد له سالی ۱۹۵۹. له سالی ۱۹۴۷ بووه به ئه ندامی (پ.د.ک). پاشان له سالی ۱۹۵۱ بووه به ئه ندامی سه ره کردایه تی ئه و پارتیه. له دوا ی هه ره سی شۆرشى نه یلول، له گه ل چه ند که سه یکی تر (ی.ن.ک) پیکهتساوه له سالی ۱۹۷۵. له هه لته ژاردنی (پاره یی بزوتنه وه ی رزگاری خوازی کورد) له سالی ۱۹۹۲ له هه ریمی کوردستان ریشه ی (۴۴.۹۳٪) به ده سه ته یئا. سه روک کۆمارى عیراقه له سالی ۲۰۰۵. جیگری سه روکی ریکخراوی سۆسیال

ئینه تر ناشناله له سالی ۲۰۱۰. <http://ar.wikipedia.org>

^۲ مام جه لال: راپۆرتی سیاسی، چاپی دووهم، ئولیسیتی روناکبیری، سلیمانی، ۲۰۰۰، ل ۴۹-۵۰.

جیبه جیکردنی پابه ند بکات. ویږای نه مه له نیو سهردانی تاله بانی بو نه وروپا و نه مریکا، له ناوه پاستی ۱۹۹۱د، نه وه یان بو پوونکرده وه، رژیمی عراقی نه گهری روخانی هه یه و نه ته وه ی کورد هه له ده کات که له دیکتاتوریکي وهك سه دام حسین دلنیا بییت، له لایه کی تر په یمانی نه وه ی وه رگرتبوو، که یارمه تی کورد دهریت له وه ریمه ی، که له دوا ی مانگی توفه مبه را ۱۹۹۱ به ته وای له رژیر کونترولی به ره ی کوردستانیدا بوو^(۱). له به رامبه ردا مه سعود بارزانی^(۲)، که له مانگی مایوی ۱۹۹۱د سه روکی شاندي به ره ی کوردستانی بوو، هه موو هه وله کانی بو ریکه وتن له گهل حکومه تی عراقی خستبووه گه ر، چونکه گومانی هه بوو له هه لویستی نه ته وه یه کگرتوه کان و هاوپه یمانان به تایبته نه مریکا، نه وه له و کلاوړونه وه ده یروانی، که چاوپوښی له ئاست کیشه ی کوردو نسکوی ۱۹۷۵ و جینوسایدی سالی ۱۹۸۸ و راپه رینی ۱۹۹۱، به به لکه ده زانی، که کومه لی نیوده وله تی له ئاستی به رپرسیاریتیدا نه بووه، جگه له وه پیویابوو که چیر کورد ناتوانیت خوځگریت له به رده م په شه کوڅی و ناواره ییدا، هه موو نه مانه وایکردبوو که (بارزانی) یاوه پی به چاره سه ری ناوځوی کیشه ی کورد له ناو عراقدا به به هیتر بزانتیت له به رامبه ر چاره سه رله دهره وه ی عراق^(۳). نه وه ی نه م گومانه ی به لای راستیدا برد، دیاریکردنی بازنه ی (۳۶) بوو بو ناوچه ی دژه فرین، که به شیک له پاریزگاکانی سلیمانی و ته وای پاریزگای که رکوی نه ده گرتوه وه، هه روه ها کشانه وه ی هیزی هاوپه یمانه کان بوو له مانگی یولیوی ۱۹۹۱، دواچار ریگه پیدانی تورکیا بوو بو

^۱ کریس کوجیرا: پوتنه وه ی نه ته وایه تی کورد، ل ۱۲۵.

^۲ مه سعود مسته فا بارزانی، له سالی ۱۹۴۶ له شاری مه باد له تیران له دایک بووه. پاشان له دوا ی روخانی نه و کوماره باوکی په نا دوباته به ره یه کیتی سؤفیت و له گهل بنه ماله که ی ده گه رپته وه عیراق. له دوا ی نه وه ی مسته فا بارزانی ده گه رپته وه ی عیراق له سالی ۱۹۵۸ و پاشان شورش ی چه کداری سه ره لته دات، مه سعود بارزانی، په یوه ندی به و شورش وه ده کات. له دوا ی مردنی مسته فا بارزانی له سالی ۱۹۷۹، مه سعود بارزانی ده پیته سه روکی (پ.د.ک). له هه لیزاردنی (را به ری بزوزنه وه ی رزگاری خوازی کورد) له هدریمی کوردستان ریژه ی (۴۷.۵۱٪) ی ده نگه کانی به ده سه پته نا، له سالی ۲۰۰۵ وهك سه روکی هه ریمی

کوردستان هه لته به ریتریت. <http://rudem.elaphblog.com>

^۳ دیشد ماکداول: میژوی هاوچه رخی کورد، ل ۶۱۹.

مانه وهی هیزه هاوپه یمانه کان ته نها بۆ ماوهی شهش مانگ. ئەم هوکارانه وایکرد له ۲۲ ی
 ئەپرلی ۱۹۹۱دا، له گەل حکومه تی عیراقی بگاته گه لاله کردنی پرۆژه بریارێک له ژیر ناوی
 "پرۆژه ی یاسای تۆتۆنۆمی له ناوچه ی کوردستان"^(۱). ئەم هه ولای بارزانی دا چه ند
 ئاسته نگیککی هاته به رده م، گرنگترینیان وه ک توێژه رێک ده نویست، "هه ولی حکومه تی عیراقی
 بوو بۆ ئەوه ی بریاری ۶۸۸ و ده ستیوه ردانی مۆیی هیزه فره په گه زه کانی
 نه ته وه یه کگرتوه کان شکست پێکه ییت"^(۲). کێشه ی (پ.د.ک) و (ی.ن.ک) و له میانه ی
 دانوستانی ۱۹۹۱دا، ئەوه بوو که بێجگه له وه ی که دوو رای جیاوازیان له سه ر دانوستان
 هه بوو به لām نه یانده توانی کۆنترۆلی جه ماوه ر بکه ن، به تایبه ت کاتێک جه ماوه ر ده ستیان به
 کوشتنی پیاوه کانی رژیمی به غداد راهاتبوو به شیوه یه ک رۆژانه لییان ده کوژا. له م کاته دا
 به حوکمی ئەوه ی که بارزانی سه رکرده یه تی زۆرتین ماوه ی دانوستانی ده کرد به گومان بوو
 له وه ی که ئەو کوشتن و بریناننه ی روو ده ده ن، (ی.ن.ک) له پشته وه یه، بۆ ئەوه ی
 هه وله کانی (پ.د.ک) له دانوستاندا سه رکه وتن به ده ست نه هیئت^(۳). بۆیه ده توانین بڵێین،
 دانوستانه کانی کورد له گەل به غداد سه ره تای ناکوکی نیوان ئەو دوو پارتیه بوو که پاشان
 هه ردولا گه یشتنه ئەو رایه ی که راپرسی له سه ر پرۆژه ی دانوستان له گەل به غداد بکریت.
 پاشان پرۆژه ی راپرسی گوێدرا بۆ هه لبژاردنی په رله مانی و پرسى بریاردان له سه ر پرۆژه ی
 داخوازی کورد له عێراقدا بۆ په رله مانی کوردستان جیهێلرا^(۴). ئەوه بوو پرۆسه ی هه لبژاردن
 له ۱۹ ی مایۆ ۱۹۹۲ به رێوه چوو. هه رچه نده هه لبژاردن که م تا زۆر چاره نویسی کوردی له
 عێراقدا ده ستنیشان کرد ئەویش دواى ئەوه ی، که په رله مان کۆبوونه وه ی خۆی کردو له ۴ ی
 ئۆکتۆبه ری ۱۹۹۲ بریاری هه لبژاردنی فیدرالی دا، به لām هه لبژاردن به دیویکی تر دا بوو به وه ی

^۱ مشروع قانون الحكم الذاتى لمنطقة كردستان، ۱۹۹۱/۷/۲۲.

^۲ سعد ناجی جواد: اكراد العراق وازمة الهوية، www.aljazeera.net

^۳ مراد خوشه قی حه سو: هه مان سه رچاوه، ل ۳۲.

^۴ نه و شیروان مسته فا: مفاوه زاتی به ره ی کوردستانى- به عس، ل ۱۱۸-۱۱۹.

قولگەردنەوھى كېشە ناوخۆكان، كە رەنگادانەوھى بەسەر پەيوەندىيە دەرەككىيەكانى ھەرىتمەكەدا پەيداكرەد.

دەكرىت لىرەدا پەيوەندىيە دەرەككىيەكانى ھەرىمى كوردستان بەسەر چەند قۇناغىكدا دابەش بگەين:

يەكەم: پەيوەندىيە دەرەككىيەكان لە سالانى ۱۹۹۲-۱۹۹۴:

پارتهكانى ھەرىمى كوردستان تىپروانىنيان بۆ پەيوەندىيەكان وەك يەك نەبوو، ھەروھەا لەسەر ئامانجەكانى ئەو پەيوەندىيانە كۆك نەبوون. پەيوەندىيەكانى ئەم پارتانە تا پيش دوومين جەنگى كەنداو پەيوەندىيەكى ناوچەيى و لە ژىر كارىگەرىي بەرژەوەندىيە دەولەتانى دراوسى عىراقدا بوو. سوريانو ئىران لە ماوھى مەملەنى مېژووبەكانيان لەگەل عىراقدا، (بە تاييەت لە ھەشتاكاندا)، رىگەيان بە پارته كوردىيەكان دابوو بۆ كەردنەوھى نوسىنگە، لە دواى تەواوبونى دووھەمىن جەنگى كەنداو، توركيا مۆلەتى كەردنەوھى نوسىنگەى بە (پ.د.ك) و (ى.ن.ك) دا. ھەرچى نوسىنگەكانى ئەو پارتانە بوو لە دەولەتانى رۆژئاوا، جىگەى بايەخى ئەوتۆ نەبوون، چونكە تا دووھەمىن جەنگى كەنداو ئەو دەولەتانە گەرنىيان بە پارته كوردىيەكان نەدەدا، ئەمەش بۆ گەرنىيە نەدانى ئەو دەولەتانە دەرەككىيەكە بە كېشەى كورد، ھەروھەا بۆ رەچاكرەدى پەيوەندىيەكانيان لەگەل عىراقدا. پەيوەندىيەكانى ھەرىمى كوردستان رەنگدانەوى مەملەنى سىياسىيەكانى نىوان (پ.د.ك) و (ى.ن.ك) بە روونى پىوھ ديار بوو. ئەم مەملەنىيە لە دواى ۱۹ى ماى، قولتەر بۆوھ بە جۆرىك رەنگدانەوھى بەسەر بارودۆخى ھەرىمى كوردستانەوھە ھەبوو، تا كۆتايى سالى ۲۰۰۲.

دەستەى بالاي سەرپەرشتىارى ھەلبژاردنەكان كە ھەلبژاردنەكەى بەرپوھ برد، ھەرىمى كوردستانى بۆ چوار مەلەبەند دابەش كەردبوو. مەلەبەندى يەك (ھەولير)، مەلەبەندى دوو (سەلمانى)، مەلەبەندى سى (دەوك)، مەلەبەندى چوار (كەركوك)، كە لە دەرپەندىخان و چەمچەمال و كەفرى و كەلار پىكەتوھە. گەورەترين ئەو كېشەانەى، كە بەرەوپووى ھەلبژاردنەكان بووھەو، وەك لە راپۆرتى كۆتايى ئەو دەستەيەدا دەرەكەوئىت، كە لە ۲۳ى ماى ۱۹۹۲ نوسىويەتى گەنگەرتىنيان ئەمانەى خوارەوھەن:

- كالبونەۋەي ئو مەكەبەي، كە دەنگدەر پەنجەي پىئ مۆر دەكرد، ئەمەش رىگاي بۆ دووبارە دەنگدانى كەسك خۆشكردبوو.
- كەمى بىنكەي ھەلپزاردن وايكرد، كە ھەرچەندە ماۋەي دەنگدان بۆ كاترۇمىر ۱۲ ى شەو درىژكرايەۋە، بەلام ھىشتا خەلكىكى زۆر بىبەش بوون لە مافى دەنگدان.
- نەبونى نەيتنى لە دەنگداند.
- گەۋرەتەين كىشە بريتى بوۋە لەۋەي، كە ھەۋلپرو سلىمانى و كەركوك ژمارەي مەزەندەكراۋى دەستە لە ژمارەي دەنگدەرانى راستەقىنە زىاتر بوۋە، بەلام لە دھۆكدا، كە مەلەبنى سى بوۋە ژمارەي مەزەندەكراۋ لە ژمارەي دەنگدەران كەمتر بوۋە. لە راپۆرتەكەدا ھاتوۋە "مەلەبەندى (۲) ى دھۆك (ئاكرىۋ شىخان و پارىژگاي دھۆك) ژمارەي تەخمىنى دەستەي بالا (۱۷۸۰۰۰) بوۋە بەلام (۱۹۸۳۵۲) كەس دەنگى داۋە جگە لە (۷۸۸۲) كەس، كە دەنگيان داۋە بە لىستەي كەمە نەتەۋەيە ئاشورىيەكان. واتە (۲۸۲۳۴) كەس زىاتر دەنگى داۋە. لە راپۆرتەكەدا ھاتوۋە: "ئىمە ۋەكو دەستەي بالا ئەم ئەنجامانەمان، لا ئاسايى نەبوو، بۆيە بەيانى ۱۹۹۲/۵/۲۱ ئاگادارى سەركردايەتى سىياسىمان كرد..... ئەم ئەنجامەش بوۋە ھۆي گىروگرفتى توند لە نىۋان يەككىتى و پارتى بەتايىت يەككىتى، پارتى تاۋانبار كرد بە تەزۋىركردنى (۲۸۲۳۴) دەنگ لە مەلەبەندى سىيى دھۆك كە لە ژمارەي تەخمىنى دەستەي بالا زۆرتر دەنگ درابوو.....بۆيە ۋەلامى يەككىتى و پارتى بۆ دەستەي بالا بريتىيە لەۋەي كە بەرژەۋەندى گەلى كورد لەۋەدايە، كە چاۋپۆشى لە خروقاتەكانى دھۆك بكرى ھەروەھا رىژەي بەشدارى ئەم دوۋلايەنە ۋەك يەك بىت، واتە پەنجا بە پەنجا تا ھەلپزاردنى داھاتوۋ كە ۱۹۹۵/۱۰/۱۵ نەكرىت^(۱). بۆ زىاتر روونكردنەۋەي شىۋازى پەنجا بە پەنجا، لە كۆبونەۋەي نىۋان (پ.د.ك) و (ى.ن.ك) لە ۲۳ ى ئۆگستۇسى ۱۹۹۲، بريار لەسەر دابەشكردنى پۆستى پارىژگاكان بەم شىۋەيەي لاي خوارەۋە دەدەن كە پارىژگارى دھۆك و ھەۋلپر بدريتە (پ.د.ك)، پارىژگارى سلىمانى و كەركوك بدريتە (ى.ن.ك). پارىژگار لە چ لايەك بوو جىگرو يارىدەدەرەكەي لە لاكەي تر دائەنرى، بەرئۆبەرى ئاسايش (مدىر الامن) و

^۱بروانە پاشكۆي ژمارە (۴).

قائىمقام لە لاکەى ترئەبى^(۱). لە لایەكى تر لە كۆبونەوهى ۸ يۆليۆى ۱۹۹۳، بەم شىۆەيهى لای خوارەوه پێناسەى باوەرى شەراکەت کە پەنجا بە پەنجا دەگەيه نیت، باس دەکەن:

"أ- لە پەرلەمان گەر فرکسيونتيکیان موافق نەبوو لەسەر باسکردنى مەسەلەيەك لەسەر ئەو تەصەورەى، کە لە فراکسيۆنەكەى تر هەيه بەرامبەر بە مەسەلەى لە پەرلەمان باسى لێوە دەکړیت... سەرۆکايەتى پەرلەمان ئەم مەسەلەيه دوا دەخات، تا بێر بۆچونى ھەردولا لیکنزىک دەبنەوه.

ب- ھەردولا پێگەوه بریارەكانى حكومت دەردەكەن و گەر بە لایەنيك لەسەرى موافق نەبوو، ئەوا بریارەكە دەوەستێت.

ج- دەرەجە تايبەتەكان و لێپرسراوى وەحدە ئیداريەكان و ئەفسەرەكان چ لە وەزارەتى كاروبارى پێشمەرگەو چ لە وەزارەتى ناوخۆو چ لێپرسراوانى مەكتەبەكانى پەيوەندى دەرەوهو لێپرسراوانى وەزارەتى دارايى بە رێكەوتنى ھەردولا دەبێت بە شىۆەيهكى تايبەتى، چ بۆ دانانى پالتيوراوانى خويان بۆ ئەم پۆستانە يا خەلكانى ترى سەر بە لایەنەكانى تر يانە خەلكانى سەر بە خۆ.

د- دامەزراندنى نوێ لە رێگای دەرگايەك دەبێت كە بۆ ئەم مەبەستە دادەنرێت بە پێى كەفائەت و مەرجەكانى دامەزراندن^(۲). شىۆازى پەنجا بە پەنجا يان (فېفتى بە فېفتى)، بو بە ھێنانە كايەى دوو دەسەلات و دوو سەرچاوەى بریار لە ناو دام و دەزگاکانى دەسەلات لە ھەريەكە. بە جۆرێك خۆدى سەرکردايەتى ئەو دوو پارتە لێى ناپازى بوون. لە چاوپێكەوتنيكى رۆژنامەنوس مەگديد سەپان لەگەڵ زياتر لە ۱۹ بەرپرسى بالائى حكومەتى ھەريەم، كە سەرۆكى وەزيران و وەزیرەكانيشى دەگړیتەوه ھېچ كەسنيكيان دانايان بە ئەريني ئەو شىۆازەى دەسەلاتدا نەناوه. ئەم دابەشبوونە پەيوەندىە دەرەكيبەكانيشى گرتەوه بە جۆرێك بەرپرسى نوسینگەكانى حكومت ھەريەم لە نيوان ئەو دوو پارتە دابەشكرا. ئەم

^۱ بروانە پاشكۆى ژمارە (۵)

^۲ بروانە پاشكۆى ژمارە (۶).

نوسینگانه سه ره به وه زاره تی یارمه تی مرۆفایه تی و هاوکاری بوون. که ئه رکی نوسینگه کانی دیاری کردبوو، که بریتی بوو له په یوه ندیبه ستن بوو، له گه ل ئه و دهوله تانه ی که ئاماده ن یارمه تی کورد بده ن، به تاییه ت له رووی بازرگانی، کشتوکال، په روه رده، ته ندروستی، ئاوه دانکردنه وه، پیشه سازی. هه روه ها په یوه ندیکردن له گه ل ئه و ریکخراوه حکومی و نا حکومیانه ی که ده یانه ویت له کوردستاندا له بواری یارمه تیه مرۆبیه کان کار بکه ن. له لایه کی تر ئه م وه زاره ته هه وله کانی خستبووه گه ربۆ داخستنی نوسینگه ی حزبیه کان و جیگرته وه ی له لایه ن نوسینگه کانی حکومه ته وه^(۱). ئه م هه وله له دهوله ته رۆژئاوییه کان سه رکه وتنی به دهسته ئینا، به لām له دهوله ته دراوسی کانی هه ریمی کوردستان توشی شکست بوو، چونکه ئه و دهوله تانه له کۆبونه وه سی قۆلیه کاندا بریاریان له سه ر مامه له نه کردنی فه رمی ئه و دهوله تانه له گه ل حکومه تی هه ریمه دابوو، بۆیه ریگه یان به کردنه وه ی نوسینگه ی حکومه تی هه ریمه له سواریا و تورکیا و ئیران نه دا. شیوازی په یوه ندیکردنیشیان به هه ریمی کوردستانه وه له ریگه ی نوسینگه ی پارتیه کانی هه ریمه بوو. یان له ریگای په یوه ندی راسته وخۆ بوو به سه رکردایه تی ئه و دوو پارتیه وه، به تاییه ت تاله بانی و بارزانی. ئه م دوو سه رکردیه له هه لبژاردنی (پابه ری بزۆرتنه وه ی پژگاریخوازی کورد) هه ریه که و به جیا دهنگی پیویستی به ده ست هینا بوو. له م سۆنگه یه وه مافی نوینه رایه تی جه ماوه ری کوردستانی به خۆ دابوو^(۲). ئه وه ی جیگای سه رجه له م قۆناغه دا ئامانجه نیشتمانیه کان که به شیوه یه کی سه ره کی بریتی بوو له به دهسته ئینانی پشگیری مادی و مرۆیی بۆ هه ریمی کوردستان، که بالی به سه ر په یوه ندیه ناوچه یی و نیوده وله تییه کانی هه ریمی کوردستان کیشابوو. هه روه ها ئاراسته ی په یوه ندیه هه ریمیه کان هینده ی رووه و دهوله ته رۆژئاوییه کان بوو، هینده به لای په یوه ندیه ناوچه ییه کاندا نه ده چوو، نه مه ش له گرنگی

^۱ وه زیره یارمه تی مرۆفایه تی و هاوکاری بۆ کوردستانی نوێ ده دویته. رۆژنامه ی کوردستانی نوێ: ژماره (۵۳)، ۱۹۹۲. ۷/۳۱

^۲ مایکل میدوکروف و مارتین لون: انتخابات البرلمان الكوردي في العراق وانتخابات قائد الحركة التحررية الكردية، ترجمة ونشر مكتب الدراسات والبحوث المركزي للحزب الديمقراطي الكورستاني، ۱۹۹۷. ص ۳۶.

پیدانی نهو دهوله تانه وه سه رچاوه ی گرتبوو بۆ هریمی کوردستان و له لایه کی تر په راویز خستنی دهوله ته ناوچه یییه کان و نه بوونی توسینگی حکومتی هریم له دهوله تانی دراوسی، په یوه نډی هریمو دراوسی خستبووه پله یی کی نرمتر.

دووه م: جهنگی ناوځو ۱۹۹۴-۱۹۹۸:

هریمی کوردستان له ۱۵ مایوی ۱۹۹۴ که وته شه پیکي ناوځووه. ویرای نهو هی هلبژارنده کانی سالی ۱۹۹۲ پیکهیتانی حکومتی کی کوردی لیکه وته وه، به لام خاکی هریمی کوردستانی له نیوان (ی.ن.ک) و (پ.د.ک) دابه شکرد. به دیوکی تر دا به هوی خه باتی پیش سالی ۱۹۹۰، که ناوچه شاخاوی و دیتهاته کانی له نیوان خویاندا جیا کردبووه، به لام دوی سالی ۱۹۹۲ به هوی هلبژاردن و پیژدهی دهنگه کان، شاره گه وره کانی هریمی کوردستانیان به شکردو پاریزگای دهوک و ناوچه ی بادیتان له لایه ن (پ.د.ک) به پیوه ده چوو، هرچی پاریزگای سلیمانی و ناوچه پزگارکراوه کانی سه ر به پاریزگای که رکوکه وه که قه زای چه مچمال و که لار، (ی.ن.ک) به پیوهی ده برد، له م نیوانه دا پاریزگای هه ولیر به هوی نزیکي پیژدهی دهنگه کان له یه کدیه وه، حکومتی هریمی کوردستانی تیدا ده سه لاتداربوو.^(۱)

له لایه کی تر نه نجامی ههلبژارنده کان (پ.د.ک) و (ی.ن.ک) ی کرد به خاوه ن ده سه لات و نهو هیژانه ی تر، که به هوی ریژه ی که می دهنگدانه وه نه چوه نه تاو په رله مان، له ده سه لات دوور که وتنه وه. که بوو به هوی دروستبونی شه رو پیکدadan له نیوان پارته کانی ده ره وهی ده سه لات له گه ل پارته کانی ناو ده سه لات نه بوو. (ح.س.د.ک)^(۲)، له گه ل (پ.د.ک) له کانونی

^۱ بۆ زانیاری زیاتر برهانه، مایکل میدو کروف و مارتین لون: المصدر السابق، ۳۲-۳۳.

^۲ نه م پارته له ۱۵ یونیوی ۱۹۷۶ دامه زراوه له زیر ناوی بزوتنهوی سوسیالیستی دیموکراتی کوردستان به سه رکراوه یی سالیح یوسفی. پاشان له ئوگستوسی چونه ته ناو (ی.ن.ک)، به لام له سالی ۱۹۷۹ جیا بوته توه. له سالی ۱۹۸۱ یه که م کۆنگره ی خوی له مایوی ۱۹۸۱ به ستوووه پهیره وی رییازی مارکسی کردوو به لام له کۆنگره ی دووه می پارته که له سالی ۱۹۹۴ رییازی سوسیال دیموکراتی ههلبژاردوووه محمد حاجی مه جود به سکرتری نهو پارته ههلبژیردراوه. ارکان حه نه مین الزرداوی: المصدر السابق، ص ۱۳۳-۱۴۰.

یەكەمی ١٩٩٣ كەوتنە شەپەرە. هەروەها (ب.ئ.ك.)^(١) لەگەڵ (ئ.ن.ك) كەوتنە شەپەرە^(٢). ئەمە وایكرد (ح.س.د.ك) زیاتر لە (ئ.ن.ك) نزیك بێتەو و (ب.ئ.ك) لە (پ.د.ك). بۆیە دوا بەدوای دابەشكردنی دەسەلات و دارایی و بڕیار، دابەشبوونی هێزە بچووكەكان بەسەر (پ.د.ك) و (ئ.ن.ك) مەملەتیكەى قوڵتر كرده و، بەجۆرێك لە ئەنجامی روداوێكى كۆمەڵایەتی لە ناوچەى قەلادزى ژۆر بە خێرایى سەرچەم هەریمەكەى گرتەو و بوو بە هۆی جەنگی ناوخۆ و دابەشكردنی پراكتیکی هەریمی كوردستان بۆ ناوچەى (پ.د.ك) و ناوچەى (ئ.ن.ك).

(ئ.ن.ك) لە سەرەتای یەنایری ١٩٩٥ دەستگیرت بەسەر تەواوی شارى سلێمانى و ناوچە ریزگاركراوەكانى كەركوك و قەزای كۆیە، ھاوكات (پ.د.ك) لە جینگە پێى لە پارێزگای دەھۆك ژۆرینەى قەزاو ناحیەكانى ھەولێر قایم كرد، سەنتەرى شارى ھەولێریش بوو بە جینگای مەملەتیى سیاسى و سەربازى. لەم كاتەدا چەندین ھەولێ ناوخۆیی و دەرەكی بۆ راگرتن و رێكەوتنى ئەو دوو هێزە درا. لە گرنگترینیشیان، رێكەوتنى پارێس و رێكەوتنى درۆھیدا بوو. رێكەوتنى پارێس لە ١٦-٢٣ یۆلیۆی ١٩٩٥ی خایاند، بە سەرپەرشتى فەرەنسائو بە ئامادەبوونی نوێنەرانی ئەمەریكاو بریتانیاو بەرپۆھ چوو. تیایدا پرۆژەى دەسەلاتیكى دیموکراسى بە پشتبەستن بە ھەلبژاردن و سەرژمێرى بڕیارى لەسەر درا بە واناھەكی تەر میكانیزمى ھەلبژاردنى نوێ گرنگترین تەوھەرى رێكەوتنەكە بوو. بەلام رێكەوتنەكە لە كاتیكدا بوو، كە لە ناوخۆى ھەریمەكە گەرمەى شەپەر بوو، بۆیە ئەم رێكەوتنە نەگەشتە ئەنجامیكى

^١ بزوتنەوێ ئیسلامی لە کوردستانی عێراق، لە مایۆ ١٩٨٧ دامەزراوە. ھەرچەندە رێكەوتنى سیاسى لەگەڵ (ئ.ن.ك) و (پ.د.ك)دا ھەبوو بەلام بەشدار نەبوو لە بەرەى كوردستانی لە سالى ١٩٨٨ ئەمەش بەھۆى جیاوازیی بیروباوەرى ئەو بەرەبە كە عەلمانی بوو و لەگەڵ بیرورای بزوتنەوێ ئیسلامیدا نەگرنجاو. لە ھەلبژاردنەكانى سالى ١٩٩٢ كەمەر لە ٧٪ى ھێنا بۆیە نەیتوانی بەشدارى پەرلەمان بکات. لە سالى ١٩٩٣-١٩٩٧ لەگەڵ (ئ.ن.ك) لە شەردا بوون. تا بە پێى رێكەتنامەى تاران ئەو شەڕە وەستا. لە سالى ١٩٩٩ لەگەڵ بزوتنەوێ راپەرینی ئیسلامى یەکیان گرت و نارهكی گۆردرا بۆ بزوتنەو یەكبوونی ئیسلامى لە كوردستان. سەلام عەبدولكەریم: گوتارى ئیسلامى و گرفتى ئۆپۆزسیۆنى سیاسى، چاپخانەى سیفا، سلێمانى، ٢٠٠٩. ل.ل ٦١-٦٦.

^٢ مراد خوشەففى حەسۆ: سەرچاوەى پشوو، ١٠٥-١٠٦.

ئەوتۆ. (ى.ن.ك) دەستى گرت بەسەر ناو شارى ھەولتېر. بەمەش (ى.ن.ك) دەسلەتسى سىياسى لە زۆرىنە ھەريى كوردستان گرتەدەست. زۆرتىن دەسلەتسى ئابورىش كەوتە دەستى (پ.د.ك) چونكە خالى گومرگى ئىبراھىم خەلىل كە دەرچەي سەرەكى و رىگاي نىودەولەتسى ھەريى كوردستان و عىراق بوو لە ژىر دەسلەتسى (پ.د.ك) دا بوو. لىرە بەدواو تەوەرە دانوستانەكان گۆرا. مەرجى (پ.د.ك) ككشانەوہى (ى.ن.ك) بوو لە ھەولتېر مەرجى (ى.ن.ك) دابەشكردنى داھات بوو لە نيوان ھەردولا بە يەكسانى. دواى رىكەوتنامەي پارىس رىكەوتنى درۆھىدا دەستى پىكرد بە سەرپەرشتى ئەمريكا لە ۹-۱۱ى ئۆگستۆسى ۱۹۹۵. (درۆھىدا ناوچەيەكى نزيك دبلنى پىتەختى ئىرلەندا بوو). گرنگتىن خالى رىكەوتنەكە چەك دامالنى ھەولتېر پاشان رەچاوكردنى بەرژەوہەندىيەكانى توركييا كرابوسەبارەت بە دژايەتسى كردنى (پ.ك.ك). ئەم دوو خالە جىگاي ناكۆكى بوو، چونكە (پ.د.ك) دەويست بۆ بەھىزكردنەوہى دەسلەتسى سىياسى خۆي، بە ھەرشىوازيك بىت بچىتەوہە ھەولتېر. (ى.ن.ك) خواستى ئەوہى ھەبوو بۆ چەسپاندنى دەسلەتسى خۆي، چنگى لە داھاتى ئىبراھىم خەلىل گىر بىت. خالىكى تر (پ.ك.ك) بوو كە ھەردولا لەسەر رىوشويىنى سنورداركردنى ئەو ھىزە ناكۆك بوون. (پ.ك.ك) لاي خۆيەوہ دژى رىكەوتنەكە بوو. ئەوہ بوو لە كۆتايى ئابى ۱۹۹۵ ھىزشى كرده سەر بارەگاني (پ.د.ك) و كە كاريگەريى لەسەر سەرئەگرتنى رىكەوتنەكە دروست كرد. بەمەش (پ.ك.ك) زياتر لە يەكيتى نزيك بووہوہو (پ.د.ك) لە توركييا^(۱).

لە مانگەكانى يۆليۆو ئۆگستۆسى ۱۹۹۶ ھىزەكانى (ى.ن.ك) لە بەرەكانى جەنگدا سەرکەوتنى بەرچاوييان بەدەستەينا^(۲). (پ.د.ك) ئەم سەرکەوتنانەي (ى.ن.ك) بۆ پالپشتى و پشگىرى ئىران گەراندەوہ. بەدوايدا بارزانى لەنامەيەكدا بۆ سەرۆك كۆمار سەدام حسين، داواى يارمەتيكردو بانگىشتى سوپاي عىراقى كرد، لە وەلامدا سوپاي عىراقى ۳۱ ئۆگستۆسى ۱۹۹۶ ھىزشيان كرده سەر پارىزگاي ھەولتېر، لە ئەنجامدا ئەو شارەي

^۱ مراد خوشەفى ھەسۆ: سەرچاوەي پىشوو، ۱۰۸-۱۰۹.

^۲ رۆژنامەي كوردستانى نووى، ژمارە (۱۳۶۵)، ۲۱/۸/۱۹۹۸.

داگیرکرد^(۱). دوابه دواى هم روداوه، هیزه کانی (ی.ن.ک) له پاشه کشه دا بوون، تا ۱۰ى سپټمبرى ۱۹۹۶ ته واوى دهسه لاتیان له هریمی کوردستاندا له دهست داو له سهر سنورى ئیران گیرسانه وه^(۲).

نه مریکا بارزانی و تاله بانی بانگیشتی نه نقهره کردو له نه نجامی دانوستانیکی چه ند پوژى و له ۳۱ى ئوکتوبرى ۱۹۹۶، پیکه وتنامه ی نه نقهره واژو کړا. نه مه له کاتیکدا بوو (ی.ن.ک) له بهر نه نجامه کانی دژه هیرشیکى له سنورى ئیرانه وه، پاریزگای سلیمانی و که لارو چه مچه مال و کويسنجى له دهست (پ.د.ک) سنده وه^۳. کوى گشتى پیکه وتنه که به به راورد له گه ل پیکه وتنامه کانی پیشوو، پاشه کشه بوو له ستراتیجی نه ته و یی کورد، چونکه هریمی کوردستانى به شیوه یه کى فهرمى و یاسایى له نیوان (کورد-کورد) دابه شکرد. وپرای نه مه ریکه وتنى نه نکهره بوارى زیاترى به تورکیادا، که ده سوهردان له کاروبارى ناوځوى هریمی کوردستان بکات. به مهش لاسه نگیه ک له جیبه جیکردنى ریکه وتنه که ده رکه وت، که به قازانجى (پ.د.ک) و له زیانى (ی.ن.ک) بوو^(۴).

(ی.ن.ک) له ناوه راستى سالى ۱۹۹۷، به هاوکارى (پ.ک.ک) هیرشى کرده سهر (پ.د.ک) و قورسترین شهرى ناوځو سهرى هله دا که تیایدا (پ.د.ک) موشه کى کاتیوشای به کار هیئاو ههر له و شهره دا ۱۰۰۰ کهس کوژراو. له م کاته دا، "سوپای تورکیا و هیزی هه وایى

۵

^۱ Jonathan Randal: أمة في شقاق، دروب كردستان كما سلكتها، ترجمة: فادی حمود، دار النهار، بیروت ۱۹۹۷. ص ۳۸۸.

^۲ Jonathan Randal: Iraqi opposition describes mass execution near Irbil. September. 1996 www.barm.ucsd.edu

^۳ کریس کوچیرا: بزوتنه و هی نه ته و هی کوردو هیواى سهر یه ځویى، بهرگى یه کهم، بهرگى دووهم، وهگریانى له فارسیه وه: نه کهرمی مهرداد، سنده رى چاپ و په خشی ثا، ۲۰۰۲. ل ۱۶۳-۱۶۴.

^۴ هیرش عهبدوللا حمده که ریم: په یوه نډییه سیاسیه کانی هریمی کوردستان و تورکیا (۱۹۹۱-۱۹۹۸)، مه لېه نډى کوردولزجى، ۲۰۰۹، ل ۱۲۹.

بؤ هیرشیکى تۆله کردنه وه له (ی.ن.ک) گیشته وه (پ.د.ک) وه هه مووئه و ناوچانه یان گرتنه وه، که مانگیک پیشتەر (پ.د.ک) له دهستی دابوون^(۱).

ئه مریکا دواى ئه وهى له لایه نگرى تورکیا له کیشه ناوځوکانى ههریم پشتراست بوه وه، راسته څو ناویژو سه ره رشتیکارى ناشتى له نیوان هه ردولا نه نجامدا^(۲)، سه ره نه نجام وه زیرى ده وهى ئه مریکا (مادلین ئۆلبرایت) سه رکرده ی هه ردوو پارتیه که ریکه وتننامه ی واشنتن یان له ئه مریکا راگه یاند. ئه م ریکه وتنه وایکرد چاره نویسه ههریمه که ی زیاتر به کلایى کردنه وه وه ههریمه که ی له ململانئى ناوځویى ده رباز کرد. تاله بانى و بارزانى لای ځویانه وه ئه وه یان درکاند، که ئۆلبرایت به لینی زاره کی گرنگتر به هه زترى له سه ر پاراستنى کورد پیداون^(۳). له ریکه وتنه که دا هه ردوو پارتیه که پابه ندی ځویان به عیراقیکى به کگرتوو ده ربهری بوو. ریکه وتن له سه ره وه کرا که به هه یچ جۆرک پهنای (پ.ک.ک) له ههریمی کوردستاندا نه دریت، هه روه ها سنوره کانی ههریمی کوردستان تۆکه تر بکریت. هه ردولا ریکه وتن له سه ر ئیداره ی به کگرتوو، هاوبه شى له داها، هه لپژاردن، فه رمانده ی پيشمه رگه، هاریکاری نیوان ئه نجومه نى هه لپژدراو (په رله مان) و کۆمه له ی نئوده وله تى^(۴).

له نئو ئه م ململانئ ناوځوییه دا هه ردوو پارتیه که درکییان به کاریگه ریی ململانئکان له سه ر په یوه نډییکانى ههریم ره نگدانه وه ی له سه ر پرسى نه ته وه یی کورد له ههریمه که کردبوو. تاله بانى دان به وه دا ده نییت، که له جه نگی ناوځودا هه ر پارتیه وه له په یوه نډییه ده ره که کانیدا شیوانى تایبه تى ځوى گرتوته به ر^(۵). بۆیه له میانى ریکه وتننامه ی پاريس له لایه ن هه ردولا وه پروژیه ی ناشتى ئاماده کرا بوو له ناو ئه و پروژانه دا گرنگى تایبه ت به

^۱ مراد څۆشه فی حه سۆ: سه رچاوه ی پيشوو، ۱۱۶.

^۲ کوردستانى نوئ ژماره (۱۵۱۴)، ۱۹/۱۲/۱۹۹۷.

^۳ مراد څۆشه فی حه سۆ: سه رچاوه ی پيشوو، ۱۱۸.

^۴ پروانه پاشکۆى ژماره (۷).

^۵ جريدة السفير اللبنانية، ۳/ ۸/ ۱۹۹۴.

په یوه نډییه دهره کییه کان درابوو. له پرژده ی (ی.ن.ک) دا هاتبوو: "نه خشانندی سیاسه تی دهره کی، که نامانجی، بنیاتنانی په یوه ندی باش له گهل دوه له تانی جیهان، به دهسته پینانی دانپیانانی یاسای و سیاسي به ئیداره ی کوردی، به رده وامبونی پاریزگاری نیوده وله تی، لابرندی گه مارو له سر کوردستان، به دهسته پینانی یارمه تی نابووری و گه شه پیدان و ته کنیکی و روشنییری، نه خشانندی سیاسه تی دهره کی به رامبه ر به دوه له تانی دراوسی، که له سر نه م بنه مایانه بنیاتنرابیت، سیاسه تی دراوسی باشی و ده سوه رنه دان له کاروباری ناوخو، حه رامکردن و به تاوانکردنی هاریکاری له گهل دوه له تانی دراوسی له بواره کانی تیرورو تیکیدان و سیخوری دژی به رژه وه نډییه کانی گه لی کوردستان، جیا کردنه وی نوینه ری پارت ه کان له نوینه ری ئیداره ی کوردی، به هیژکردن و چالا ککردنی نوینه رایه تی ئیداره ی کوردی" (۱). له پرژده ی (پ.د.ک) هاتوو، پابه ند بوون به سیاسه تی هاوبه ش سه بارت به پارت و نه و لایه نانه ی که نوینه رییان له ناو حکومت نییه، له گهل پارت ه کوردستان نییه کان به پیی به رژه وه ندی بالای گه لی کوردستانی عیراق. پشگیری و په ره پیدانی نوینه رایه تی دهره کی کوردی و دورخستنه وه ی له حزبیاه تی و جه خت کردنه وه له سر به ده سه پینانی زیاتری پشگیری و یارمه تی دهره کی بو ئیداره ی هریمه که و هه روه ها مامه له کردنیکی واقعی له گهلید". له م دوو دهقه وه نه وه روون ده بیته وه، که یه کیک له کیشه کانی هریمی کوردستان په یوه نډییه دهره کییه کانه به تاییه ت له و خاله دا که پارت ه سیاسیه کان به پیی به رژه وه ندی خو یان نه ک به پیی به رژه وه ندی هریمی کوردستان مامه له یان له گهل کردوو، به تاییه ت له گهل دوه له تانی دراوسیدا. دواتر هه ردولا ری کده که ون له سر چه ند خالیک له په یوه نډییه دهره کییه کان، که گرنگترینیان سه بارت به په یوه نډییه ناوچه ییه کان، نه م دهقه ی خواره وه یه، "هه مو هاوکارییه ک له گهل ولاتانی دراوسی یان له گهل حزبه سیاسیه کانداهه بیت پیویسته به کارنه هیژریت له لایه ن حزبیکی دیکه وه دژی حزبیکی تر، به لکو پیویسته بو به رژه وه ندی کوردستانی عیراق بیت، پیویسته هه ردوو حزب ناگاداری

^۱ نهوشروان مسته فا: خهون یان مۆنه که، یاداشتی روژانه ی شه ری ناوخو، کتیبخانه ی جه مالی عملی بایر،

یه کتر بکه نه وه و هاوکاری یه کتر بکه ن و خوځان لابه دن له هه لوښتی یه کلا یه نه له سه ر حسابی کورد له گه ل ولاتانی دراوسی^۱. ده تانین بلتین دوی دوو سال له حوکمه خوځه خوځی کورد، ئینجا له سه روبه ندی ریکه و تننامه ی پاریس، تیروانیکی روون و ناشکرا له سه ر چوښیه تی به ریوه برینی ده سالات له ناویشیدا په یوه نډییه دهره کییه کان په یدا بوو. هه رچه نده ئه م ریکه و تنه هیچ نه نجامیکی لینه که و ته وه، به لام له پرورده ی هردولاو له ده قی ریکه و تنه که دا بو مان دهره که ویت که ئه و ده سالاته ی له هریمی کوردستان ده گوزه را، زور هه ژار بوو له سیاسه تیکی ناوځویی توکمه و دپلوماسیه تیکی به هیز له دهره وه دا. راستی ئه م و ته یه له وه دا دهره که ویت، که له ماوه ی جه نگی ناوځودا په یوه نډییه پارتایه تییه کان پیشی په یوه نډییه نیشتمانییه کان ده که ویت. هه ر پارتو و بز سه رکه و تن و به رده و امبون له جه نگی ناوځودا خوازیاری پشتیوانی ده وله ته دراوسی کانه و په یوه ندی و لیکتیگ یشتن و ریکه و تنی هاوبه ش له سه ر ئاستی پارت- ده وله تانی دراوسی په یدا ده بیت.

سیه م: چه سپاندنی ده سالاتی (ی.ن.ک) و (پ.د.ک) (۱۹۹۸-۲۰۰۳):

له دوی ریکه و تننامه ی واشتنن، بارودځی هریم گورانی گه وره ی به خوځه بینی. ئه و گوزانه بریتی بوو له وه ی دوو ده سالاتی کوردی به ناوی هریمی کوردستان ئیداره ی سلیمانی و هریمی کوردستان ئیداره ی هه ولیر هاته کایه وه. هه ریه ک له م دوو ئیداره یه سه رچاوه یه کی یاسایی بوځوی دروست کړدبوو، که به هوځیه وه حوکمه تیان پیکه یتنا بوو. حوکمه ته کانی هه ردولا پارتو سیاسیه کانی دیکه تیایدا به شدار بوون، به لام ده سالاتی راسته قینه له ئیداره ی سلیمانی به ده ست (ی.ن.ک) و له ئیداره ی هه ولیر به ده ست (پ.د.ک) بوو. به واتایه کی تر هه ردو پارتو که ده ستیان به سه ر ژیانی سیاسی و نابووری هه ریتمه که دا

^۱ نه و شیروان مسته فا: خه ون یان موته که، ل ۲۸

گرت. نامانجیشیان راکیشانی جه ماوه رو به هیژکردنی دهسه لاتی ئیداره که یان بوو^(۱). خالیکې به رچاوی تر نه وه بوو، که هر دوولا دوو ئیداره ی سهر به خویان به ته نیشته یه که وه له یه که هر یمدا بنیات نا که سه قامگیری به هر یم به خشی به لام پروژه ی بنیاتنانی نه ته وه بیان له ناو برد. نه مه وایکرد گهرانه وه بۆ یاسا، په یوه ندیی نیوان دهزگا مه دهنی و سه ریا زیه کان، هر وه ها به گه پخستننی تواناکان له ئاستیکې زور نزمدا بیت^(۲). نه م دوو دهسه لاته هیچ به ره ئستکاریکې به هیژبیان نه بوو. بویه دهسه لاتی خویان له پیناوی پارت کانیان به کار هیئا به جوریک دلسوزی بۆ پارت جیگای دلسوزی بۆ نه ته وه گرتنه وه. نه مه وای کردبوو که نه م دوو ئیداره یه زیاتر له دوو مقاتهعه یان کانتون بچن، نه ک وه ک پیکهاته یه کی فدرالی^(۳). بویه ده کریت بلین هر یمه که له دوا ی ریکه و تنامه ی واشنتن جه نگی ناو خوی به جیه یشت و روی کرده سه قامگیری. به لام پروژه ی نه ته وه یی و دابه شبونه ناوچه ییه کانی قولتر کرده وه.

له دوا ی روداوی ۱۱ سیپته مبه ری ۲۰۰۱، نه مریکا که و ته شه ریکې توند له دژایه تی کردنی تیروو تو مه تبار کردنی نه و ده وله تانه ی له پشتی تیروو ده ون له ناویشیاندا عیراق، که به په رپیدانی چه کی کومه لکوژو هاریکاری نه لقاعده له لایه ن نه مریکا وه تو مه تبار کرا. نه م دوو ته وه ره له لایه ک (پ.د.ک) و (ی.ن.ک) ی له یه که نزیک کرده وه، چونکه هر دو کییان میژوویه کی دورو دریژیان له ململانی له گه ل رژیم سهدام حسین تو مار کردبوو، هر وه ها هر دوولا مسته کوله ی گروه تیروورسته کانیان به رکه و تنبوو. له لایه کی تر نه مریکا و هیژه کوردیه کانی له یه که نزیک کرده وه، نه مریکا له دوا ی روداوی ۱۱ سیپته مبه ره دهستی کرد به

¹ Henri J. Barkey and Ellen Laipson : IRAQI KURDS AND IRAQ'S FUTURE. MIDDLE EAST POLICY, VOL. XII, NO. 4, WINTER 2005, p116.

² Matan Chorev: op. cit.

³ Michiel Leezenberg The Kurds in a Post-Saddam Iraq: Opportunities, Constraints, and Risks Presented at the American Enterprise Institute on February 3, 2003 . p3

دژايەتى بزوتنەوەى ئەلقاعدەو شانەكانى لە جيهان بە گشتى. لەم كاتەشدا يەكێك لە لقهكانى ئەو ريكخراوە لە ناوچەى سنورى نىوان ھەريىم و ئيراندا بوون. لە لايەكى تر ئەمريكا لە دواى رووخانى رژىمى تاليبان لە ئەفغانستان، ھەلمەتى ھەمەلايەنەى كردە سەر عىراق ئەو بوو، بەم ھۆيەو (پ.د.ك) و (ى.ن.ك) زياتر لە ئەمريكا بۆ رووخانى رژىمى عىراق نزيك كەوتنەو لە مارتى ٢٠٠٣. لە ١٤-١٧ى ديسەمبەرى ٢٠٠١ كۆنگرەى بەرھەستكارانى عىراقى لە لەندەن بە سەرپرشتى ئەمريكا بەسترا لە ژيەر دروشمى (عىراق دواى رژىمى سەدام حسين). ئەو كۆنگرەيە توانى بەكھەلويسى بە (پ.د.ك) و (ى.ن.ك) بدات، كە ھەلويسى كوردى لە ھاوكيشە ھەريىم و عىراقيدا بەھيژ كرد. دواى ئەو لە ٨ى سېپتەمبەرى ٢٠٠٢ كۆنگرەى بەرھەستكارانى عىراقى لە ھاوينە ھەواری سەلاخەدين بەسترا، بۆ روخاندنى رژىمى عىراقى. لە پەرەويزى كۆنگرەيە تالەبانى و بارزانى ريكەوتن لە سەر يەكخستەوەى پەرلەمانى كوردستان كە لە سالى ١٩٩٥ بەدواو دابەش بوو بوو. ئەو بوو ليژنەيەك پيكيات بۆ ئەو مەبەستە، لە ٤ى ئۆكتۆبەرى ٢٠٠٢ يەكەم كۆبونەوەى پەرلەمانى يەكگرتوو لە ھەولير بە ئەنجام گەيشت^(١).

پەيوەندىيەكانى ھەريىمى كوردستان لەم قوناغەدا گۆرانى بەسەردا ھات. بە جۆريك دەتوانين بلين پەيوەندىيە دەرەكەيەكان ھەرچەندە لە سەر ئاستى پارت نەك ھەريىم بەردەوام دەبيت، بەلام ھەردوو پارتەكە ئامانجيبان راگرتنى بالانسى پەيوەندىيە ناوچەيەكانە لە بەرامبەر پەيوەندىيە نۆدەولەتيەكان. ليژەدا ھەريەك لە (ى.ن.ك) و (پ.د.ك) لە يەك كاتدا پەيوەنديان بە ئيران و توركيو سورياو لە دۆخىكى باشدايەو ئامانجى سەرەكيش، ئاگاداربوونى ئەو دەولەتانەيە لە داھاتوى عىراق و ھەريىمى كوردستان وەك پارچەيەك لەو دەولەتە. ھاوكات ھاريكارو ھاوبەشى سىياسەتى ئەمريكا بوون بە مەبەستى چەسپاندنى پيگەى كورد لە داھاتوى عىراقدا. بۆيە وەك تويژەريك دەلييت، ئەزموونى ھەريىمى كوردستان لە ھوكمى خۆبەخۆو شىوازىك لە ديموكراسى و پەيوەندى

^١ حامد شريف الحمداني: لغات من تاريخ حركة التحرر الكوردية في العراق، ٢٠٠٤، الأكاديمية العربية في الدمارك، <http://www.ao-academy.org/letters.html>، ص ٢٤٤-٢٤٥.

دەرەكى، ھەستى ئازادى و بارىكى تايبەتى لە لاى ھەريەمەكە پەيدا كرد. بەجۆرىك ھەريەمەكە بەتەواوى گەيشتونەتە ئەو باوەرى، كە دەسلەلتى ناوەندى بەغداد ئەگەر ھى رژیمنى سەدام حسين بێت يان رژیمنى نوێى دواى سەدام حسين، ئەوا پيشوازی لێناكرێت" (1).

¹Bill Park: STRATEGIC LOCATION, POLITICAL DISLOCATION: TURKEY, THE UNITED STATES, AND NORTHERN IRAQ. MERIA. Volume 7, No. 2 - June 2003.

<http://www.biu.ac.il/SOC/besa/meria/index.html>

به‌شی دووهر

- په‌یوه‌ندییه‌کانی ئیران و ههریمی کوردستان

- ته‌وه‌ری یه‌که‌م- په‌یوه‌ندییه‌کانی عیراق و ئیران
- ته‌وه‌ری دووهر- تیروانینی ئیران بۆ ههریمی کوردستان
- ته‌وه‌ری سییه‌م- په‌یوه‌ندییه‌کانی نیوان ههریمی کوردستان و ئیران
- ته‌وه‌ری چوارده‌م- کاریگه‌ری په‌یوه‌ندییه‌کانی ئیران و ههریمی کوردستان
- له‌سه‌ر بزوتنه‌وه‌ی رۆژه‌ه‌لاتی کوردستان

تەوھرى يەكەم پەيوەندىيەكانى عىراق و ئىران

عىراق و ئىران لە ھەشتاكاندا جەنگىكى خويىناوى توند لە نيوانياندا ھەلگىرسا، كە ماوھى ھەشت سالى خايند (۱۹۸۰-۱۹۸۸)، بەشكى مەملەتەكان پەيوەندى بەكيشە ميژويەكانى نيوان ئەو دوو دەولەتە ھەبوو، بەشكى دىكەى پەيوەندى بە ئەنجامى ئەو گۆرپانە سىياسەتە ھەبوو، كە لە ناوخۆى ھەريەك لە دوو دەولەتەدا سەريەتدا. گەنگەين كيشە ميژويەكان كيشەى سنورىي بوو. ئەم كيشەيە دەگەرتەوھ بۆ سەردەمى حوكمرانى دەولەتى سەفەوى دەولەتى عوسمانى. كاتىك لە رىكەوتنامەى زەھاودا لە سالى ۱۶۳۹ يەكەم ھەول بۆ ديارىكردى ناوچەى سەروھرى و ھەژموني ئەم دوو دەولەتە لە سەر شارو دىھاتى ناوچە سنورىيەكان درا. ھەر ئەم ھەولە لە رىكەوتنى ئەرزەرومى دووھم لە سالى ۱۸۴۷ جەختى لە سەر كرايەوھ. پاشان ئەم رىكەوتنى دوايى بوو بە بنەمايەك بۆ پرىتوكۆلى (ئەستەمبول) لە سالى (۱۹۱۳)، كە بەپىي ئەم رىكەوتنى شەت ئەلەرەب (ئىرانىيەكان پىي دەلەين ارونە رود) دەپتە ھىلى يەكلاكرەوھ. دواتر كۆمىسيۆنىك لە سالى ۱۹۱۴ سەريەرتى رەنگرشتنى ھىلەكەى كردو چەندىن خالى سنورى ديارىكرە، بەلام

سهره لډانی په که مین جه نگی جیهانی له سالی ۱۹۱۴، وایکرد، که نه نجومه نه که نه گاته نه نجامی کوتایی^(۱).

ریکه و تننامه ی سنوری نیوان هردوو ده وله تی عیراقی و ئیرانی، بۆ په که مجار له سالی ۱۹۳۷ به ستر. به و پتییه سنوری نیوانیان به (۱۲۰۰کم) خه ملینرا، که له سنوری تورکیا له باکورده ده سته پنده کاتو تا (که نداوی عه ره ب/ فارسی) دریز ده بیته وه. هر له م پیناوه دا لیژنه یه که پیکه یینرا بۆ دیار یکردنی سنور له سهر زه وی به شیوه یه کی پراکتیکی. به لام نه م لیژنه یه نه یتوانی به ته واوه تی سنوره که یه کلایی بکاته وه^(۲). نه و ناوچانه ی، که کیشه ی له سهر بوو، بریتی بوو له رووباری (بناوه سوتاو) له سلیمان، رووباری (قوره توو)، نه لوه ند، کنگیر، له پاریزگای دیاله، رووباری (کنجان و کلان) له کوت، رووباری (طیب، دویرج، شط الاعمی، نهر کرخه) له عماره، رووباری (کارون) له به سره. کیشه یه کی ترکه نار نه لویه کانی ئیران و عیراق بوو له سهر که نداوی فارسی، له که ل کیشه ی خیله کان، که له سنوره کانی نیوان هردولادا دابه شبوو بوون. له وانه خیله کانی جاف و پشده ر و شیخ مه مه ندی و باله کو خه یلانی ومام وه سان و سورچی و هرکی له کوردستانی دابه شکراوی نیوان عیراق و ئیراندا. هه روه ها خیله عه ره بیه کانی سنوری پاریزگای کوت و عه ماره و به سره^(۳). نه م کیشه یه به هه لپه سیروای مایه وه تا له سالی ۱۹۷۵ ریکه و تننامه ی جه زانیر له نیوان هردولا واژو کرا، که به گه رانه وه بۆ پروتوکولی سالی ۱۹۱۳ و کومسیونی دیاری کردنی سنور له سالی ۱۹۱۴،

^۱ بۆ زانیاری زیاتر پروانه، رجاء حسین حسینی الخطاب: العلاقات العراقية-الفارسیة ۱۸۴۷-۱۹۸۱، دار الخریة للطباعة، بغداد، ۱۹۸۱، ص ۲۷-۴۳. علی نومیدي: "اعتبار پیمان ۱۹۷۵ از دید حقوق بین الملل"، فصلنامه سیاسی اقتصادی، شماره ۲۴۳-۲۴۴، ص ۶-۷. محمد هائف: روابط ایران و عراق و مسئله اروندرود، چاپ مروی، تهران، ۱۳۷۱، ص ۵۱-۶۸.

^۲ فلاح شاکر اسود: الحدود العراقية الابرائية، دراسة فی المشاكل القائمة بین البلدين، مطبعة العانی، ۱۹۷۰، ص ۲۲-۲۳.

^۳ بۆ زانیاری زیاتر پروانه، فلاح شاکر اسود: المصدر السابق، ص ۵۲-۱۲۴.

هر دولا له سهر سنووری نیوانیان رنکه وتن^(۱). به لآم ئم کیشیه لیره دا کۆتایی نه هات و بوو به یه کیک له هۆکاره کانی جهنگی ههشت ساله، به تایبته کاتیک وهزاره تی دهره وهی عیراق به فهرمی له ۱۷ی سپته مبه ۱۹۸۰ رایگه یاند، که عیراق تاك لایه نه په یماننامه ی سالی ۱۹۷۵ی ره تکرده وه^(۲).

ده کریت ئم خاله میژویه به یه کیک له گرنگترین خاله کانی ململانی نیوان عیراق و ئیران دابنریت، که له میژوی نوی تا میژوی هاوچه رخ، له دهسه لاتیکه وه بۆ دهسه لاتی دواتر گواستراوه ته وه. به لآم خالیک تر، که هۆکاری ململانیکه بوو بریتی بوو له و رووداوه ناوخیانی، که له هه ردوو دهوله تدا رویدا. له ئیران شورش له سالی ۱۹۷۹ سه ریبه لدا، به رابه رایه تی یه کیک له ئیمامه توندروه کانی شیعیه کان، که روح الله خومهینی^(۳) بوو. ئم شورشه مه ترسیه کی گهور بوو بۆ سهر عیراق چونکه، خومهینی به ئاشکرا رایگه یاند که "ئیمه شورشه که مان بۆ جبهانی دهره وه هه نارد ده کهین". عیراق به هیترترین کاندیدی ئیران بوو بۆ هه نارد کردنی شورش، چونکه جگه له وهی زۆترین سنووری وشکانی له نیوانیاندا هه یه، هاوکات عیراق نزیکه ی (۶۰٪) ی شیعیه مه زه به بوو^(۴). هه روه ها پیگه ی مه زارگه ی

^۱ منوچهر پارسادوست: ریشه های تاریخ اختلاف ایران و عراق، چاپ چهارم، چاپخانه حیدری، تهران، ۱۳۶۹، ص ص ۴۰۰-۴۰۳.

^۲ رجاء حسین حسینی الخطاب: المصدر السابق، ص ۲۲.

^۳ نایه توللا روحوللا موسوی خومهینی (۱۹۰۲-۱۹۸۹) له نزیک شاری تاران له دایک بووه. له سالی ۱۹۰۸-۱۹۶۲ هه ریکی خویندنی و توژینه وهی زانسته ئیسلامیه کان بووه. له سالی ۱۹۶۲-۱۹۷۹ دهستی کردوو به چالاکی سیاسی و خدایات له دژی رژیمی محمده رزه شا. له سالی ۱۹۶۴ به هزی بۆچونه توندروهیه کانییه وه شای ئیران له ئیرانی دورخسته وه. له ۱ی فبه بریری ۱۹۷۹ گه رابه وه ئیران و بوو به دامه زینه رو رابه ری کوماری ئیسلامی ئیران. مصطفی اللباد: حدائق الاحزان، ایران و "ولاية الفقيه"، دار الشروق، القاهرة، ۲۰۰۵، www.albainah.net ص ۹۴-۹۶.

^۴ لیام نهنده رسن و فکارپ ستانسفیلد: نابنده ی عیراق، دکتاتوری، دیموکراسی یان دابه شبوون، و: کامیار سابرو دلشاد حه مه، چاپخانه ی ره نج، ۲۰۰۷، ل ۱۸۹. حازم صاغیه: بعث العراق، سلطه صدام قیاما و حطاما، دار الساقی، بیروت، ۲۰۰۳، ص ۱۰۵.

نیمامه گه وره کانی شیعیه جیهان له عیراقد بو. ویرای نه وهی به هیژترین ده ولتی عه ره بی
عه لمایش بوو له ناوچه که دا. له م سه رو بنده دا صادق خه لخالی^(۱)، راسته وخو رژیمی
سه ددام حسینی به ئامانجی ئیران ده ستیشان کرد بو هه ناردنه کردنی شوپش^(۲). هه روه ها
خومه نی، سه ددام حسینی به کافر داده ناو سزادانی به پیویستییه کی ئایینی دانا^(۳).

له دواي هه شت سال جهنگ که به یه که مین جهنگی که ندان ناوی ده رکرد، ئیران له ۲۰
ئوگستوسی ۱۹۸۸ به بریاری (۵۹۸) ی نه ته وه یه کگرتوه کان بو کۆتایی هاتنی جهنگ
ره زامه ندی خو پيشاندا. به پای پسپۆریکی ئیرانی، نه سفه ره عفه ر ولدانی، نه م رازی
بونه ی ئیران بو چه ند هوکاریک ده گه پیتته وه له وانه، عیراق بوو به خاوه نی موشه کی بالیستی
دور هاویرو چه کی کیمیاوی، هه روه ها له به ره کانی جهنگ سه رکه وتنی به ده سته ئنابوو،
له لایه کی تر نه گه ره کانی روبه روبه وه ی سه ربازی نیوان نه مریکا و ئیران زیاتر بوو بوو، به
تایبته دواي نه وه ی فروکه یه کی ئیرانی به (۲۹۰) سه رنشین وه له لایه ن نه مریکا وه له
ده ریای فارسی خرایه خواره وه. ویرای نه مانه ئابوری ئیران توانای به رده وامبونی جهنگی
له ده ست دابوو^(۴).

دوو سال دواي کۆتایی هاتنی جهنگی هه شت ساله له رووداوکی کتوپردا له ۲
ئوگستوسی ۱۹۹۰ عیراق ته وای خاکی کویتی داگیر کرد. نه مریکا به سه رکردایه تی خو

^۱ حجهت نه لئیسلام صادق خلخالی: (۱۹۲۶-۲۰۰۳) یه کهم قازی شه رعی بووه له دواي سه رکه وتنی
شورش گهلانی ئیران. به تونده روی وه لویسته یه کلاکه ره وه کانی ناسرابوو به رامبه ر به ره ده لستکارانی
شورش و تاوانباران. له کۆتایی ژیا نیدا که نارگیری هه لژارد بوو، هه روه ها دانی به وه دا ناوه، که نزیکه ی
۲۰۰۰ هه زار که سی له سیداره داوه <http://www.aawsat.com>

^۲ Efraim Karsh : Essential Histories: The Iran-Iraq War 1980-1988
OSPREY PUBLISHING. Osprey Publishing Ltd. UK. 2002. pp112-113.

^۳ ولید عبدالناصر: ایران دراسة عن الثورة والدولة، دار الشرق، القاهرة، ۱۹۹۶، ص ۸۱.
^۴ اصغر جعفر ولدانی: روابط ایران و عراق در سالهای ۲۰۰۳-۱۹۸۸. در حسین دهشیار و دیگران:
مسائل ایران و عراق، مؤسسه فرهنگ مطالعات و تحقیقات بین المللی ابرار معاصر، تهران، ۱۳۸۲، ص
۱۱-۱۰.

ھاوپەيماىيەكى پىكھىنا، كە لە ۲۰ دەولەت پىكھاتىبون. ئەم ھاوپەيماىانە لە ۱۷-يەناير- ۲۴ى فەبرايى ۱۹۹۱، لەگەل عىراق كەوتتە جەنگى سەربازىيەو، كە بە "دووەمىن جەنگى كەنداو" ناوبرا^(۱). ئەوھى جىگاي باسە سەرجم دراوسىكانى عىراق لەو ھاوپەيماىيەتەدا بەشدار بوون، جگە لە ئىران نەبىت، كە بىلايەنى خۆى راگەياند^(۲)، لەسەر زمانى سەروك كۆمار ھاشمى رەفسەنجانى^(۳). ئەم ھەلوئىستى ئىران بە دوو قوناغدا تىپەرى كرد. قوناغى يەكەم، برىتى بوولە دەسپىكى كىشەكە، لە ۲ى ئۆگستوسى ۱۹۹۰ - ۱۵ى ئۆگستوسى ۱۹۹۰. لەم قوناغەدا ئىران ئىدانەى داگىركارى عىراقى كردو پىشگىرى چارەسەرى سەربازى بۆدەركردنى عىراق كرد. بەلام دواى ئەمە قوناغى دووم دەستپىدەكات، كە ناوھەراسى ئۆگستوس، تا كۆتايى فەبرايى ۱۹۹۱ دەخايەنىت وەرچەرخانىك لە ھەلوئىستى ئىرانيدا روويدا، كە بەتوندى ئىدانەى بوونى ھىزى ھاوپەيماىانى لە كەنداوى ەرەبى/ فارسيدا كرد. ھۆكارى ئەم وەرچەرخانە لە ھەلوئىستى ئىرانادا دەگەرپتەو بە ھەلوئىستى عىراق، كە لە كاتى قەيرانەكەدا بەرامبەر ئىران پەيرەوھى لىكرد^(۴).

عىراق بۆ ئەوھى ئىران لە شەردا بىلايەن بىت و سود لە بىلايەنى دراوسىكەى وەرېگىت، ھاوكات بۆ يەكخستنى ھەلوئىستى ئىرانى و عىراقى لە دۆى ھەلوئىستى سەودى لە ناوچەكەدا

^۱ ماريون فارووق سلوغلت وبيز سلوغلت: المصدر السابق، ص ۳۷۱.

^۲ حسين على : هل ستصبح ايران دولة نووية تحشاها الدول المجاورة لها؟ كتب عربية،

kotobarabie.com، ص ۹۲

^۳ عەلى ئەكبەر ھاشمى رەفسەنجانى لە فەبراير ۱۹۹۴ لەدايك بوو. سالى يەكەمى شۆرشى ئىران وھىزىرى دەرەوھ بوو. لە سالى (۱۹۸۱ - ۱۹۸۸) سەروكى پەرلەمان بوو. لە سالى (۱۹۸۹ - ۱۹۹۷) سەروك كۆمار بوو. پاشان سەروكى ئەنجومەنى شارەزاىان بوو لە. لە سالى ۲۰۰۷ بوو بە سەروكى كۆرى ديارىكردنى بەرژەوھەندى رۆژم، (مجمع تشخيص مصلحة النظام). ھاوكات پۆستى بەرپرسي ئەنجومەنى شارەزاىان (مجلس الخبراء) ى ھەبوو. بە ھۆى نارازى بوونى لە ئەنجامى ھەلژاردنەكانى سالى ۲۰۰۹، پىنگەى سىاسى لە ناو دەولەت لاواز بوو. <http://www.alrashead.net>

^۴ عبدالله فهد النفيسى: ايران والخليج، دىاليكىك الدمج والنبد، دار القرطاس، kotobarabie.com،

که بنکه ی له شکری هاوپه یمانان بوو، له لایه کی تر بؤ روو توو شکر دنی داگیرکردنه که ی به گووتاری نیسلا می^(۱). له بهر هه موو نه وانه عیراق کومه لیک سازشی گه وره ی بؤ نیوان کرد، که گرنگترینیان، سهرجه م زه وییه داگیرکراوه کانی بنده ستی عیراقی گه رانده وه بؤ نیوان، که زیاتر له (۲۵۰۰) کم دوو جا ده بوون. دانیان به ریکه و تنامه ی سالی ۱۹۷۵. رهامه ندی پیشاندا له سهر راده سترکردنه وه ی زورینه ی دیله نیوانیه کان. عیراق به لنینیدا، که چالاکیه کانی نوپوزسیون ی نیوانی له عیرقدا سنوردار بکات. هه روه ها بریاریدا، که نه وتی عیراق ره وانه ی نیوان بکات. دواچار عیراق به برسر یاریتی خوی له جهنگی هه شت ساله گرتنه ستو. هه موو نه مانه وایکرد، نیوان لیتره به دواوه سیاسه تی خوی بگوریت و هه ستا به نیدانه کردنی نه و ژماره زوره ی سهر بازانی نه مریکی و فهره نسی و بریتانی له ناوچه که دا، چونکه نیوان گه یشته نه و باوهره ی، که کیشه که له ده کردنی عیراق له کویت وه گورپاوه بؤ قایم کردنی جیگه پیی له شکری نه مریکی له که نداوی عهره بی/فارسی. هه روه ها دوا ی عیراق، کوماری نیسلا می نیوان ده بیتنه نامانجی نه م هیژانه. ویرای هه موو نه و سازشه ی، که عیراق ده رخواردی نیوانیدا، به لام تا کوتایی کیشه که نیوان مکورپ بوو له سهر دوو هه لویتست، یه که میان پیویسته عیراق ته وای خاکی کویتی چول بکات و سهر وهری ته و او بؤ کویت بگه پیتنه وه. دووه میان نابیت به هیچ جوریک گورپانکاری له سنوری نیوان کویت و عیراقدا بکریت، بؤ نه وه ی عیراق نه له نیستانو نه له داهاتودا هیچ تاییه تمه ندیه کی ستراتیجی له به رنه نجامی نه و داگیرکاریه ده سترگیر نه بیت^(۲).

به دؤراندنی عیراق له دووه مین جهنگی که نداو نیوان سودیکی گه وره ی پیگه یشته، چونکه عیراق به دریژایی سالانی هه فتاکان و هه شتاکان پارسه نگی هیژ بوو له روزه لاتنی

^۱ ابراهیم محمد حسن: الصراع الدولي فی خلیج العربی، مؤسسة الشارح العربی، کویت، ۱۹۹۶،

^۲ عبدالله فهد النفیسی: المصدر السابق، ص ۳۸.

ناوه پاست به گشتی و له که نداوی عه ره بی/فارسیدا به تاییه تی^(۱). بویه به لاوازیونی عیراق، تایی بالانسه که به قازانجی ئیران ته واو بوو. به تاییه تئو له مپه ره عیراقیه ی که له به رده م ئیراندا بوو بۆ ئاسایی کردنه وهی په یوه نډیه کانی له گه ل دوه له تانی که نداودا، نه ما^(۲). له لایه کی تر به هوی ئو دانپیانانه وه، که عیراق له میانه ی دووه مین جهنگی که نداو بۆ ئیرانی دهریری، نه ته وه په کگرتووه کان له ۹۱ دیسه مبه ری ۱۹۹۱ له جهنگی هه شت ساله دا، عیراقی تاوانبار کردو بری زیانه کانی ئیران به (۹۷،۲) ملیار دۆلار خه ملاند^(۳).

له به رامبه ردا له دوی ئو شکسته ی که له کوه یتدا عیراق توشی بوو، وایکرد له ئاستی نیوده وه تی و هه ریمیدا توشی که نارگیری بیټ، بویه ده یویست سوود له هه لوئیستی بیلایه نی ئیران وه ربگریټ. بۆ ئم مه به سته توانی له چه ند لایه که وه سودمه ند بیټ. لایه نی په که م توانی به دریژیالی سالانی نه وه ده کان نه وتی قاچاخ له ئیرانه وه ره وانه ی دهره وه بکات، هه ر له میانه ی دووه مین جهنگی که نداودا بوو وه زیری دهره وه ی عیراق تاریق عه زیز^(۴)، له سه ردانیکی بۆ ئیران له ۱۰ سیپته مبه ری ۱۹۹۰، باسی ئه وه ی کردبوو که عیراق پېشنیاری هه نارده کردنی نه وتی عیراقی له خاکی ئیرانه وه ده کات، هه رچه نده به فره می ئیران ئه وه ی ره ته ده کرده وه و پابه ندی خوی بۆ سزا نیوده وه له تیبه کانی سه ر عیراق دهریری بوو، به لام ئه مریکا به رده وام ئیرانی به وه تومه تبار ده کرد، که نه وتی عیرق به قاچاخ هه نارده ی بازاره کان ده کات و له سالی ۱۹۹۷، بری داهاتی سالانه ی ئو نه وته قاچاخه به په ک ملیار

^۱ سید محمد صدر: "طرح امریکا برای سرنگونی حکومت عراق: عوامل و واکنشها". فصلنامه سیاست دفاعی سیاست دفاعی: شماره، ۲۶، ۲۷، سال هفتم، ۱۳۷۸، ص ۲۷.

^۲ ابراهیم محمد حسن: الصراع الدولي فی خلیج العربی، ص ۱۳۷-۱۳۸

^۳ اصغر جعفر ولدانی: همان منبع قبل، ص ۲۰

^۴ له بنه رتدا ناوی میخائیل یوحنا نایه له خیراتیکی کاسولیکی له موسل له سالی ۱۹۳۶ له دایک بووه.

هه لگری بروانامه ی به کالۆریوسه له زمانی ننگلیزی له زانکۆی به غداد. له سالی (۱۹۷۹-۱۹۹۱) وه زیری دهره وه بوو. له سالی (۱۹۷۹-۲۰۰۳) جیگری سه روک وه زیران بووه. له ۲۴ ی ئه پرلی ۲۰۰۳

خوی رادهستی سوپای ئه مریکا له به غداد کرد. <http://ar.wikipedia.org>

دولار مه زهنده کرد^(۱). له بهرامبه نه وتی قاچا خدا ئیران بابه تی خوارده مهنی و دهرمانی ده خسته بازاره کانی عیراقه وه. ثم په یوه نډیانه هینده به هیژ بوو نه دنامی لیژنه ی سیاسه تی دهره وه له مه جلیسی شورای ئیرانی جه واد لاریجانی، وتی: "هیچ دهره له تیک به قه د ئیران ناتوانیت یارمه تی عیراق بدات له روی تابورییه وه"^(۲).

له دوی دووه مین جهنگی که ندایو یه کیک له ثامانجه گرنگه کانی سیاسه تی دهره وه ی عیراقی، بریتی بوو له هه لگرتنی که ماروی تابوری. له م پیناوه دا وه زیری دهره وه ی عیراق محمده سعید سه حاف^(۳)، سهردانی تارانی کرد له ۱۶ ی په نایری ۱۹۹۸ بو ئه وه ی محمده

^۱ اصغر جعفر ولدان: همان منبع قبل، ص ۲۱.

^۲ Anthony H. Cordesman and Ahmed S. Hashm: Iraq Sanctions and Beyond, Westview Press, Colorado. 1997, 191

^۳ محمده سعید سه حاف له سالی ۱۹۴۰ له شاروچکه حلله ی نزیك شاری کهربه لا له دایک بووه. دهرچوی بهشی راگهیاندنه له زانکوی بهغداد. له سالی ۱۹۶۳ په یوه نډی به حزبی به عس کردووه. چه ند پوستیکی له ناو حکومه ت وه رگرتووه گرنگزییان به رتیه بهری تی فی عیراقی بووه، ههروه ها نویتمری عیراق له نه توه یه کگرتووه کان. پاشان بوو به وه زیری دهره وه ی عیراق له سالی ۱۹۹۲-۲۰۰۲. دواتر بووه به وه زیری راگهیاندن تا سالی ۲۰۰۳. <http://ar.wikipedia.org>

خاته می^(۱)، وهك سه روکی ریکخراوی کۆنگره ی ئیسلامی^(۲)، پشگیری هه لگرتنی سزاکانی سه ر عیراق بکات و کۆتایی به که نارگیریه که ی بهیئتیت^(۳).

دواچار نه وه ی عیراقی به ئیرانه وه گری دابوو، سیاسه تی نه مریکا بوو، به رامبه ر نه و دوو دهوله ته. سه روکی ویلایه ته یه کگرتوو ده کانی نه مریکا بیل کلینتۆن^(۴)، له ماوه ی فه رمانزه وایه تیدا سیاسه تی (الاحتواء المزدوج) ی له به رامبه ر ئیران و عیراق به کارهینا، که مه به ست تیایدا به رگرتن بوو له پۆلی ناوچه یی نه م دوو دهوله ته، به جۆرێک ته وای کاریه گریان بۆ دروستکردنی ته نگژه و باری ناجیگیر له ناوچه که دا په کبخات^(۵).

^۱ حجت ئه لئیسلام محممه د خاته می، پینجه مین سه روک کۆما ری ئیرانه. له سالی ۱۹۹۳ له خێزانیکی لاینی له دایک بووه. بروانامه ی به کالۆریۆسی له فله سفه ی ئیسلامی له زانکۆی ئه سفه هان له ۱۹۶۱ به ده سه پتاوه. له سالی ۱۹۸۲ بووه به وه زیری رۆشنیری. له جهنگی ئیران و عیراق به رپرسی سه روک دایه تی جهنگی راگه یاندن بووه. سه روک کۆمازی ئیران بووه له (۱۹۹۷-۲۰۰۵). <http://www.aljazeera.net>

^۲ نه م ریکخراوه له سالی ۱۹۶۹ دامه زراوه به به شدادی ۲۶ دهوله تی زۆریه موسلمان له ریاات. دواتر له سالی ۱۹۷۰ کۆنگره ی وه زیرائی ده وه ی ده وله ته ئیسلامیه کان له جدده به سزا. ئامانج تیایدا چه سپاندنی هاریکاری ئیسلامیانه ی نیوان ده وله ته موسولمانه کانه. ئیستا ۵۷ نه ندای هه یه و سه روکه که ی نه کمه ل ئه لدین ئیحسان ئۆگلیزه. <http://www.islamicsummit.org>

^۳ الاتصات المرکزی، نشره، معلوماتیه یومه یصدها مکتب الاعلام المرکزی للاتحاد الوطنی الکوردستانی، عدد (۸۲۸). ۱۹۹۸/۱/۱۷/

^۴ بیل کلینۆن ناوی راسته قینه ی ولیم جیفرسون بلایه سه. له سالی ۱۹۴۶ له دایک بووه. پهبۆری یاسای گشتیه. له سالی ۱۹۷۸ بووه به حاکی ویلایه تی ئه رکانساس. له سالی ۱۹۹۳ بووه به چلو دووه مین سه روکی ئه مریکا تا سالی ۲۰۰۱. له گرنگترین روداو هکانی سه رده می کلینۆن ریکه وتنامه ی ئۆسلۆی نیوان فله ستینییه کان و ئیسرایله <http://www.islamicnews.net/>

^۵ سیاسه الاحتواء المزدوج: "Dual Containment": له لایه ن مارتین ایندیک Martin Indyk، تیزریزه کرا که نوێنه ری په یوه ندیه ده ره کیه کان بوو له لیژنه ی ئاسایشی نه نه وه ی له ۱۸ ی مایۆی ۱۹۹۳ له کزونه وه ی په یانگای واشتن بۆ سیاسه تی رۆژه لاهی نزیک باسی کردبوو. نه و باسی نه ی کردبوو دوا ی نه وه ی که بریتانیا له سه رتای حه فتاکان به ته وای له رۆژه لاهی ناوه راست پاشه کشی کرد، نه مریکا

سه روکی مه جلیسی شورای ئیران علی ئەکبر ناتق نوری^(۱)، له بهرامبهه شه و سیاسه ته ی نه مریکا دا رایگه یاند، که "ئیران و عیراق په یوه نډیه که یان گه یشتوته ئاستیک که ده توانن بالانسی هیز له بهرامبهه هیزی نه مریکا له که نداوی فارسیدا رابگرن^(۲). هه روه ها سه روکی نه مریکا جورج بوشی کوپ^(۳)، له دواي رووداوی ۱۱ ی سپته مبهه ری ۲۰۰۱، هه ردوو ده ولته ی له بهه ری شه پ له دژی نه مریکا ناونا، نه وه بوو له م باره یه وه سه ددام حسین رایگه یاند، که پیو یسته ئیران و عیراق کیشه کانیان له بیر بکه ن و هه ولبدن هاوپه یمانیه کی ستراتیجی دژی نه مریکا پیکبه یتن^(۴).

ئیران له نه وه ده کاند به سه رکردایه تی ره فسه نجانی هه لمه تی دووباره بنیاتنا نه وه ی ده گوزه راند، له و کاته دا سیاسه تی ده ره وه ی ئیران بریتی بوو له جه خت کردنه وه له سه ر سود وه رگرتن له لایه نی ده ره کی بۆ دووباره خۆ بنیاتنان، بۆیه ئامانجی سیاسه تی ده ره وه ی ئیران، باشکردنی په یوه نډیه کانی بوو له گه ل جیهانی ده ره وه دا. له ۲۷ ی مایوی ۱۹۹۱ دا رایگه یاند به جوریک، که "پیو یسته هاریکاری ده ره کی جیگای روبه رو بونه وه ی ده ره کی

بهه ر سیاریه تی ناوچه که ی گرت ه ده ست و سیاسه تی بهرامبهه که نداو بریتی بوو له وه ی که عیراق و ئیران بهرامبهه یه کترو دژی یه کتو به کار به یئت و بالانسیک دروست بکات ئەم سیاسه ت تا دا گیر کردنی کو به ت به ده وه ام بوو، به لام له دواي دوو مین شه ری که نداو ئەم سیاسه ت پیو یسته بگۆرد ریت به شپوه یه که عیراق و ئیران له جیهان که نارگیر بکرین و وازیان لیه یتریت تا به ره و خرابی ده رۆن و پاشان ده رو خین. Idris DEMİR: op.cit. p3

^۱ له سالی ۱۹۳۴ له مازندهه ان له دایک بووه. سالی ۱۹۸۱-۱۹۸۵ وه زیری ناوخۆ بووه. له سالی (۱۹۸۹-۱۹۹۷) سه روکی په ره لمانی ئیران بووه. له سالی ۱۹۹۷ خۆی بۆ سه رو کایه تی ئیران کاندید کرد، به لام هه لته بژێردا. <http://www.aljazeera.net>

² Anthony H. Cordesman and Ahmed S. Hashm: op. cit. p192

^۳ له سالی ۱۹۴۶ له دایک بووه. له سالی ۱۹۶۸ په یوه نډی به هیزی ئاسمانی نیشتمانی له ولایه تی ته کساس کردووه. حاکی ویلایه تی ته کساس بووه له سه ر لیستی پارتی کرماری له سالی (۱۹۹۴-۲۰۰۰). چلو سییه مین سه روکی نه مریکا بووه له سالی (۲۰۰۱-۲۰۰۹).

<http://www.zuhlool.org>

^۴ حسین دهشیارو دیگران: مسائل ایران و عراق، ص ۳۲.

بگریته وه"، ئه م سیاسه ته هه لقولاری کیشه ی جهنگی هه شت ساله بوو که به هویه وه (۲۲۰) هه زار کورژاوی لیکه وتبوه^(۱)، (۹۰٪) ی کارگه کانی له کار که وتبون، (۴) ملیون نیرانی بیکار بوون^(۲).

یه کیک له بایه خه یه که مه کانی سیاسه تی دهره وه ی نیران له نه وه ده کاند، کیشه ی عیراق بوو. ئه م گرنگیه له و تیروانینه وه سه رچاوه ی گرتبوو، که جیگری وه زیری دهره وه بۆ کاروباری عهره بی و رۆژه لاتی ناوه راست سه ید محمه د سه در (۱۹۹۳-۱۹۹۷)، باسی ده کات که، "عیراق و یرای نه وه ی گه مارۆی ئابووری و فشاری بریاره کانی نه ته وه یه کگرتووه کانی له سه ره و درایه تی ئه مریکا و ئیسرا ئیل ده کات، به لام هیشتا ئامه ده گییه کی ته واوی هه یه بۆ نه وه ی ببیته وه به عیراقی (۱۹۸۰). هیشتا سوپا و یه که نیزامیه کان و چه که کۆمه ل کورښیه کانی ماون. به م به لگانه عیراق هه ر شه یه کی گه وره یه بۆ ئاسایشی ئیمه، بویه گرنگترین پیگه ی له سیاسه تی نیراندا هه یه، ئه مه واتای نه وه ی نییه که ئه مریکا و ئیسرا ئیل پشت گری بخره ی، ئه و ئه مریکایه ی، که به درښایه ته مه نی شوړشی ئیسلامی دوژمنیکی به هیزی نیران بووه و به هه موو شیوه یه ک به دوا ی نه ودا ئه گه رپت، که نه و کاره بکات، به لام نه وه ی نه و کاره ی بۆ ده کات به غدا ده و ئیمه ش ده بیته ئاگادار بین"^(۳).

هه ر له م تر سه وه بۆ چۆنیه تی مامه له کردن له گه ل عیراق، دوو باوه ر له ناوه ندی بریاری نیرانیدا گه لاله بوو. یه که میان نه مانی نه و رژیمه ی به تاکه مه رچی ئاسایی بونه وه ی په یوه نډییه کان ده زانی، چونکه به پای نه وان رۆزینی کیشه کانی نیوان هه ردولا به تایبه ت له شه ری هه شت ساله دا سه رچاوه که ی سه دام حسین و رژیمه که ی بوون، له لایه کی تر رۆزبونی

^۱ سه رچاوه یه کی تر قوربانیه کانی نیران به ۴۵۰۰۰۰-۷۳۰۰۰۰ هه زار کورژااو ۶۰۰۰۰۰-۱۲۰۰۰۰۰ که منه ندام، مه زنده ده کات.

Patrick Clawson and Michael Rubin: Eternal Iran Continuity and Chaos, PALGRAVE MACMILLAN, New York, 2005, p113,

^۲ نیفین عبدالمنعم مسعد: صنع القرار فی ایران و العلاقات العربیة-الایرانیة، مرکز دراسات الوحدة العربیة، بیروت، ۲۰۰۱، ص ۱۹۹-۲۰۰

^۳ سید محمد صدر: همان منبع قبل، ص ۲۷

برپاره نیوده وله تیه کان له دژی عیراق، وایکردوه رژیی عیراق، مه شروعیه تی نیوده وله تی له دهست بدات. دواچار عیراق له ناوخوشدا له ژیر فشاری نه یاره کانیه تی. له م سۆنگه یه وه باوه پی یه که م پییوابوو، ئیران پی خوش بیت یان نا، داهاتوی ئه و رژییه نه مانه و درهنگ یان زوو ده پووخت. دوهم باوه پ پیداکری له سهر هه بونی په یوهندی و هاریکاری له گهل عیراق ده کرد، چونکه له لایه ک ئه و رژییه دژی ئه مریکا و ئیسرائیل له لایه کی تر عیراقیکی لاواز بو ئیران باشته وه له رژییکی به هیز^(۱).

ئیران و عیراق له دوا دوهمین جهنگی که نداو تا جهنگی ئه مریکا له دژی عیراق، (۱۹۹۱-۲۰۰۳)، نه یانتوانی به ربه سته کانی به رده م په یوه ندیه کانیان لابه رن و وه ک دوو ده وله تی دراوسی په یوه ندیه کی ئاسایان هه بیت. له م قوناغه دا گرنگترین به ربه سته کان بریتی بو له م کیشانه ی خواره وه:

۱. کیشی پارت به ره له سته کاره کان: ئه م کیشیه ده گه رته وه بو سه رده می جهنگی هه شت ساله کاتیک هه ردوولا پارت به ره له سته کاره کانی یه کتریان دالده ئه دا. به کۆتاییه اتنی جهنگ، کیشی به ره له سته کاره کان چاره سه ر نه کرا. ئه وه بوو تاران زور به روونی درکاندی که یه کیک له هۆکاری ئالۆزی پیوه ندیه کان ئه وه یه ئیران دالده ی (ئ.ب.ش.ئ.ع)، (المجلس الاعلی للثورة الاسلامیة فی العراق)^(۲)، ده دات و ئه وانیش دالده ی (ر.م.خ)، (سازمان مجاهدین خلق ایران)^(۳)، ده دهن^(۱).

^۱ امیر دریابان علی شمخانی: "استعداد بحران افرینی عراق و سیاستهای ایران"، فصلنامه "سیاست دفاعی"، شماره، ۲۶، ۲۷، سال هفتم، ۱۳۷۸. ص ۱۷-۱۸

^۲ ئه م گروپ له سالی (۱۹۸۲) له سهر دوستی ئیران دامه زرا بو مه به ستی کردنه وه ی به ره یه کی دیکه ی شهر له دژی عیراق ده بوست سود له به ره له سته کاره عیراقیه کانی دانیشتی ئیران و دربرگرت. زۆرییه ی ئه م گروپه شیعه مه زه ب بون و کوردیشیان تیدا بوو. به که م سه رۆکی مه جود هاشمی بوو پاشان مه مه د باقر ئه لحه کیم، سه رۆکایه تی کرد. Anthony H. Cordesman & Emma R. Davies: Iraq's Insurgency and Road to Civil War (Washington D.C-2008) P 38.

^۳ ریکخراوی موجه دینی خهلق، له سالی ۱۹۶۵ دژی رژیی مه مه د ره زاشی ئیران (۱۹۴۱- ۱۹۷۹)، دامه زریه رابوو، ئامانجیان رووخاندنی رژیی شوو کۆتایه یان به هاو په یانینی ئه وان ئه مریکا و ئیران

عیراق له سه ره له دانی راپه ریتی سالی ۱۹۹۱دا راسته وخو ئیرانی تاوانبار کرد، که پشتیوانی (ئ.ب.ش.ئ.ع) کردوه یو راپه رین له پارێزگا کانی باشورد^(۲). له داوی لاوازیونی عیراق له دووه مین جهنگی که ندو، ئیران هم هه له ی قوسته وه که راسته وخو هیرش بکاته سه ره که مپی نه شه رف، نه وه بوو له ۵ی نه پرلی ۱۹۹۲ بو یه که م جار ئیران له دوی شهری هه شت ساله ئاسمانی عیراقی به زاندو که مپه که که وته به ر شالووی (۱۲) فروکه ی ئیرانی له جوړی (F5), (F4)^(۳). هم کیشه یه له سه ره تای سالی ۲۰۰۰دا گه یشته چله پۆپه ی ململانی کاتیک ئیزگی تاران رایگه یاند که شه ریکی روبه رو بونه وه له نیوان ئیران و (ر.م.خ) بووه که نیادا (۴) له وان کوژدوه، له لایه کی تر (ر.م.خ) رایگه یاند، که شه ره که له نزیک شاروچکه ی (به دره) ی سه ره به پارێزگای واست رویداوه تیایدا ئیران ده بابو و زینپووشی به کاره یناوه و (۱۵) کم هاتوته ناو خاکی عیراق^(۴). دوابه دوی هم روداوه له ۶/۵ی فیه برابری ۲۰۰۰، (ر.م.خ) هیرشیکیان کرده سه ر نوسینگه ی سه روک محمه د خاته می و کو مارو هه ندیک له نوسینگه کانی علی خامنئی و هاشمی ره فسه نجانی^(۵)،

بوو، بو هم مدهسته خهباتی چه کدارو توندو تیریان به ره و ده زانی، باوه ریشیان به گرتدانی باوه ری مارکسی و نیسلا می بوو. هم گروه رو ئلی هه بوو له سه رخستنی شو رشی گه لای ئیران، به لام به هوی سه ره له دانی جیاوازی له گه ل رژیمی نیسلا می ئیران، له سالی ۱۹۸۱ دهستی کرده وه به خهباتی چه کداری له دژی ده ولته ی ئیران. تا ئیستا ۱۲ هه زار هاو لاتی ئیرانی بونه ته قوربانی نه و ململانییه. سه روکی هم گروه مه سعود رجوی بوو، که له سالی ۱۹۸۶ خو ی و گروه که ی له لایه ن عیراقه وه په نا دران و ته وای پشگری سه ربازیان لیکردن و شو ئیکیان له نزیک سنووری ئیران و له پارێزگای دیاله به ناوی (که مپی نه شه رف) بو تهرخان کرا. بو زانیاری زیاتر له سه ره هم ریکخواه بروانه، ولید محمود عبدالناصر: صعود وسقوط التيار الاسلامی فی ایران، دار المستقبل العربی، بیروت، ۱۹۹۳، ص ۸۰-۸۱

^۱ الانصات مرکزی، نشرة خبریه معلوماتیه یومیه ، العدد (۵۱۶)، ۱۹۹۷/۱/۲۱

^۲ علی الشمرانی: صراع الاضداد، المعارضة العراقية بعد حرب الخليج، دار الحکمة، لندن، ۲۰۰۳،

^۳ Anthony H. Cordesman and Ahmed S. Hashm: op. cit. p191

^۴ الانصات مرکزی، نشرة خبریه معلوماتیه یومیه عدد (۱۶۰۶)، ۲۰۰۰/۱/۱۶

^۵ الانصات مرکزی، نشرة خبریه معلوماتیه یومیه العدد (۱۴۸۸)، ۲۰۰۰/۲/۷

سهرکرده ی بالای پاسدارانی ئیرانی ره حیم سهفه وی^(۱) رایگه یاند، که نه و چه کدارانه ی (ر.م.خ) له عیراقه وه هاتون و جیگری سهرک کوماری عیراق عزهت ابراهیم دوری^(۲) و عدی کوری سهدام حسینی^(۳) تومه تبار کرد. ههروه ها داوای له حکومت کرد، که هه لویتست له بهرامبه ر عیراق وه برگیریت. له بهرامبه ردا عیراق نه وه ی راگه یاند، که به هیچ جۆریک دهست وه رناداته چالاکي سیاسی و سهر بازی و کیشه ی ناو خوی (ر.م.خ)^(۴). لیږده دا نه وه ی پتویسته بوتريت، که سه روکی (ئ.ب.ش.ئ.ع) به ناشکرا رایگه یاند که نه وان له دهره وه ی سیاسه تی ئیران ناتوانن بچنه ناو خاکی عیراقه وه^(۵).

۲. یه کیک له و کیشانه ی، که جهنگی ههشت ساله له دوا ی خوی به جینییه شت و گرفتیک بوو له بهردهم ئالۆزی په یوه نډییه کان بریتی بوو له کیشه ی مړویی، که وه زیری دهره وه ی

^۱ یه حیا ره حیم سهفه وی له سالی ۱۹۵۸ له دایک بووه به شداری یه کمین جهنگی که نداوی کردووه . پله ی جهنم رالی له سوپادا هیه. له سالی ۱۹۹۸-۲۰۰۷ سهرکرده ی بالای سوپای پاسدارانی ئیران بووه. ئیستا راو تیزکاری بالای سهرکرده یته گشتی سوپایه بو کاروباری سهر بازی. <http://www.aljazeera.net/portal>

^۲ له سالی ۱۹۴۲ له شاری ئه لدور له پارێزگای مه لاحه دین له دایک بوو. له بنه ماله یه کی خوله کی بووه و په روه رده یه کی سؤفیانه ی هه بووه. له سالی ۱۹۶۸ به دواوه هاوړتی سهدام حسین بووه. جیگری سه روکی ئه نجومنه ی سهرکرده یته شۆرش بووه. له سالی ۲۰۰۳ سهرکرده یته سهر بازی ناوچه ی باکر بووه. له دوا ی مردنسی سهدام بووه به نه مینداری گشتی حزبی به عس.

<http://ar.wikipedia.org/wiki>

^۳ عوده ی سهدام حسین (۱۹۶۴-۲۰۰۳) کوره گه ورده ی سهدام حسین بووه. سه روکی لیژنه ی ئۆلۆمپی عیراقی بوو له سالی ۱۹۸۶. نه قبی روژنامه نوستانی عیراق بوو. سهرنوسری روژنامه ی بابل بوو. ههروه ها سهرکرده ی هیژی "فیدایی سهدام" بوو. له سالی ۱۹۹۶ هه وتی کرشتنی درا. له ۲۵ ی یۆلیوی

۲۰۰۳ له سهر دهستی ئەمریکه کان کوژرا. <http://www.elsmt.com/>

^۴ الانصات مرکزی، نشره خبریه معلوماتیه یومیه العدد. (۱۴۸۹). ۲/۸/۲۰۰۰

^۵ Abbas William Samii : THE NEAREST AND DEAREST ENEMY: IRAN AFTER THE IRAQ WAR, Middle East Review of International Affairs (MERIA) Vol. 9, No. 3 (September 2005), www.meria.idc.icil

عیراق ناجی سه بری پوښتنی کردبوو به سر دیل و بی سهروشوین و ئاواره وگوری سهر بازه کانی به ره ی جهنگ^(۱). له نه وه ده کاند ا هردولایه ن، دوا ی چه ندین دانیشتن نه یان توانی ته نها کو تایی کی شه ی دیله کان چاره سر بکه نه، ئه و ژماره دیله ی که ئازادیش ده کران، ئه وه وه کارتیکی سیاسی له دانوستانه کان به کار ده هات نه ک وه کی شه یه که ی مرویی، بو نمونه عیراق له میانه ی دوو مهین جهنگی که نداودا به یه کجار (۱۸) هه زار دیلی ئیرانی ئازاد کرد، ئه مه ش له به رامبه ر ئه وه بوو، که ئیران به شداری شهر له دژی عیراق نه کات^(۲). عیراق به ئازاد کردنی ئه م ژماره دیله نیازپاکی خو ی راده گه یاندو به رده وام پیداکری له وه ده کرد، که ته نها (۶۴) دیلی لا ماوه له به رامبه ردا دوا ی (۱۲) هه زار دیلی خو ی له ئیران ده کرد^(۳). ئه م له کاتیکدا بوو ئیران خسته یه کی پیشکه ش کرد بو راگه یاندنه کان و تیایدا هاتبوو، که ئیران به (۱۰۶) جار، (۵۰) هه زار دیلی عیراقی به رداوه، به لام عیراق به (۷۰) جار (۳۹۴۷۱)، دیلی به رداوه و ئیران دوا ی (۲۲۰۶) دیلی له عیراق ده کات^(۴).

۳. کی شه ی فروکه عیراقیه کان ته وه ریکی گرنگی ئالوژی په یوه نډیه کان بوو. له نیوانی دوو مهین جهنگی که نداودا، بو سه لاهه تی فروکه کانی عیراق له په لاماری سهر بازی هاوپه یمانان، (۱۲۷) فروکه ی جوړاو جوړی نارد بو ئیران به لام دوا ی ته ولو بونی جهنگ ئیران ئاماده نه بوو دان به وده ا بنیت، که نه و فروکانه ده گ پښتته وه بو عیراق. ئه م فروکانه (۲۲) دانه له فروکه ی بازرگانی جوړی (IL76) بوون، (۵) فروکه ی نه فو هه لگری جوړی (BOING) هه روه ها (۱۰۰) فروکه ی سهر بازی بوون^(۵). پسپوړیکی ئیرانی پییویه، که

^۱ الانصات مرکزی، نشره خبریه معلوماتیه یومیه عدد (۲۰۹۲). ۶/۱۲/۲۰۰۱

^۲ عبدالله فهد النفیسی: المصدر السابق، ص ۳۷

^۳ الانصات مرکزی، نشره خبریه معلوماتیه یومیه العدد (۶۷۲)، ۲۰/۷/۱۹۹۷

^۴ الانصات مرکزی، نشره خبریه معلوماتیه یومیه العدد (۱۶۶۴)، ۲/۸/۲۰۰۰

^۵ Anthony H. Cordesman and Ahmed S. Hashm: Iraq Sanctions and Beyond, P19۲

بوونی هه نډیکه فروکهی جهنگی له ناو سوپای ئیرانیدا وهك جوړه کانی، (نه لیوشن-۲۷) (نه لیوشن-۲۵) (نه لیوشن-۷) (میک-۲۹)، که پیشتی ئیران نه یوه و ئیستا له مانوره سربازیه کانددا دهرده که ویت، دهیسه لمینیت، که نه وانه فروکهی عیراقین و ئیران تازه نیازی نییه بیداته وه به عیراق^(۱).

ئیران له نه وه ده کانددا سیاسه تی (نه ناشتی ره هاو نه شه ی) له گهل عیراق پهیره و ده کرد، نه مهش وهك سهر کرده ی سوپای پاسداران دانی پیادا نا، که کیشی سیاسه تی دهره کی ئیران له بهرام بهر عیراق بۆ چه ند هۆکارنك ده که پیتته وه. گرنگترینیان نه وه یه ئه مریکا سیاسه تی کی دیاریکرای بهرام بهر عیراق نیه، هاوکات سیاسه تی توندی عیراقیه کان سه باره ت به بریاره کانی نه نجومه نی ئاسایش، له سهروه هوشیانه وه فره یی له مه رکه زی بریار دانی ئیرانی، وایکرووه، سیاسه تی کی ناشکرای ئیرانی تایبه ت به عیراق نه بیت^(۲).

برپاری روخاندنی رژیم که له لایه ن کۆنگرئسی ئه مریکه وه له سالی ۱۹۹۸ دهرچوو^(۳)، بهرچا ورونیه کی بۆ ئیران دروست کرد له تیروانیان بۆ داهاتوی عیراق. له و بریاره دا گرنگی تایبه تی به بهر هه لستکارانی عیراقی له روخاندنی رژیمی عیراقی درا، نه ویش به ته رخان کردی ۹۷ ملیۆن دۆلار بۆ بهر هه لستکاران، به ئامانجی خۆریک خست و ئاماده بونیان بۆ روخاندنی عیراق. نه مه له کاتیکدا بوو به شیکی گرنگی نه وه بهر هه لستکارانه شیعه کان بوون و له ناو باز نه ی سیاسه تی ئیران ده خولانه وه، هه ر نه مه یه وا ده کات یه کیک له بهر پرسانی وه زاره تی هه والگری (ئیتلاعات) له م باره یه وه ده لیت: "ئیران سه نگی ته واوی له عیراقدا له (۳۰٪- ۳۵٪)، به بی ئیران ناتوانیت هیچ گۆرانیک له عیراقدا بکریت هه مان کات ئیرانیس ناتوانیت

^۱ الانصاف المركزي، نشره خبریه معلوماتیه بومیه عدد (۲۰۸۱). ۲۵/۱۲/۲۰۰۱

^۲ امیر دریابان علی شمعانی: هه مان منبع قبل. ص ۱۶

^۳ کۆنگرئسی ئه مریکه له مانگی (ئۆکتوبری ۱۹۹۸) برپاری "نازاد کردنی عیراق"ی دهر کرد، وهك سیاسه تی کی وون و ناشکرا بهرام بهر دیاری کردنی دواوژی رژیمی عیراق که چاره نووسی له ناوچونه، بۆ نه م مه بهسته وهك یه که مین هه نگاو بری (۹۷) ملیۆن دۆلار له لایه ن ئیداره ی ئه مریکا وه درا به بهر هه لستکارانی عیراق بۆ کار کردن له پیتاو روخاندنی نه و رژیمه. دانیل باهن و دیگران: "سیاسه آمریکا در قبال عراق، برس چهار سناریو"، مترجم: مریم ملا نظر، فصلنامه "سیاسه دفاعی"، شماره، ۲۶-۲۷، ۱۳۷۸، ص ۵۶.

به ته نها گۆران له عیراقد بکات" (۱). هه موو ته مانه وایکرد که ئیران گرنگی زیاتر به به ره له ستکارانی عیراقي بدات به تاییه ت له و چوار لایه نه ی، که به شداری کۆبونه وه کان له گه له ئیداره ی نه مریکی ده کرد، که (ی.ن.ک) و (پ.د.ک) و (ک.ن.ع) (المؤتمر الوطني العراقي) (۲). له هه مووشیان گرنگتر (ئ.ب.ش.ئ.ع) بوو، که ئیران خواستی نه وه ی هه بوو به هۆی نه و نه جو مه نه وه له لایه ک ناگاداری نه خشی نه مریکا بیته له عیراق. هه روه ها له داها تووی عیراقي دوا ی سه دام حسین دلنیا بیته، که تیایدا ره وته شیعه نیسلامیه کان رۆلی کارا بگێرن. تاله بانی دوا ی کۆبونه وه ی له گه له محمه د خاته می له یه نایری ۲۰۰۳ سه باره ت به په یوه نډییه نیوان به ره له ستکارانی عیراقي و ئیران وتی: "سیاسه تی ئیران بریتیه له هاریکاری کردنی ئۆپۆزیسیون له م پیناوه دا هه موو هاریکاریه کمان پیشکesh ده کات، نه مه ش بو دیموکراتی بو عیراقيکی یه کگرتوو، هه روه ها حوکمی گه ل. ئیرانی ش دژی هاریکاری نه مریکا بو ئیمه نییه" (۳).

له دوا ساته کاندای رای ئیران له پیشگری کردنی شه پ گۆرانی به سه ردا هات له بهر دوو هۆ، یه که م: ترسی نه وه ی لینیشت، که سوپای نه مریکی به ته واوی له هه ر چوار لایه نزیکي سنوره کانی ده بیته وه. دووهم: نه مریکا ئلیتیکی سیاسی عیراقي له فه رمانه وه دامه زینیت له گه له سوپای نه مریکی گه له کۆمه له ئیران بکه ن و به ره له ستکارانی ئیرانی ش له م پیناوه دا

^۱ گروه امنیت ملی: آینده عراق، فصلنامه "سیاست دفاعی"، شماره، ۲۶، ۲۷، سال هفتم، ۱۳۷۸.

^{۲۲} کۆنگره ی نیشتمانی عیراقي- Iraq National Congeess (INC) له سالی ۱۹۹۲ له لایه دکتر نه جمد جهله بی دامه زراه. پیشگری دهره کی له لایه ده ستگای هه والگری نه مریکا (CIA) ده ستکه وتوو. له سالی ۱۹۹۲-۲۰۰۴، بری ۳۰ ملیۆن دۆلاری له وه ده ستگایه وه رگرتوو. بروانه، Spencer C. Tucker: The Encyclopedia of Middle East Wars: The United States in the Persian Gulf, Afghanistan and Iraq Conflicts (California-2010) p 270.

^۳ الانصات المרכזی، نشره خبیره معلومه یه عدد (۲۴۴۸). ۲۰۰۳/۱/۹.

به کار بهینن^(۱). هر بویه وهزیری دهره وه ئیران که مال خه رازی^(۲)، ناپه زایی خوی دهریری بو لیدانی سه ربازی له عیراقو رایگه یاند، که واشنتن ئه و مافه ی نییه، که حکومت و رژیمه کان بگوریت، به لام عیراق پتویسته بریاره کانی نه نجومه نی ئاسایش جیبه جی بکات^(۳).

^۱ ئیران دهورو پستی به هیزی نهمریکا گیرا بوو. له باکوره وه هیزی له هندیک کۆماره کانی ناسیای ناوهر است جیگیر کردبوو. له رۆژه لاتمه وه له نهنجامی رودای ۱۱ ی سپته مبری ۲۰۰۱، نه فغانستانی داگیر کردو بنکه ی سه ربازی لیدانا. هاوکات که شتییه سه ربازییه کانی له کهندای عهره یی/فارسیدا بوون. بویه به داگیر کردنی عیراق له لایه ن نهمریکاوه، له رۆژ ناواشه وه نهمریکا ئیران تابلر قه ده دات.

www.meria.idc.icil.Abbas William Samii : op.cit

^۲ له سالی ۱۹۴۴ له دایک بووه. هه لگری بروامه ی دکتورایه له نه ندازیاری شارستانییدا له زانکۆی هۆسن له نهمریکا. سه رۆکی ده زگای هه والی ئیران بووه له (۱۹۸۱—۱۹۸۹). نوینه ری ئیران بووه له نه نه وه یه کگرتوه کان له (۱۹۸۹—۱۹۹۷). وهزیری دهره وه ی ئیران بووه له (۱۹۹۷—۲۰۰۵).

<http://www.marefa.org>

^۳ الانصات مرکزی، نشره خیره معلوماتیه یومیه العدد (۲۲۳۴). ۲۰۰۲/۵/۱۱.

ته وهری دووهر تیروانینی ئیران بو هرړمې کوردستان

که سېتی ئیرانی به شپوه یه کی روون و ناشکرا دیاره، که میژوو کاریگه ریه کی زوری له سهر داناوه، بویه کوردو کیشه که یان به رای شه وان لیکدانه و هیه کی میژوویی بو ده کریت. کورد به رای ئیرانیه کان، به شیکي گرنګ بوون له و ده وله تانه ی، که شانازی پتوه ده که ن، وه ک ده وله ته کانی ماد (۷۲۸-۵۰۰ پ.ن) و هخامنشین (۵۵۰-۳۳۱ پ.ن) و پارس (۲۴۷ پ.ن-۲۲۶ ز) و ساسانی (۲۲۶-۶۳۶ ز). زمانی کوردیش، که ناسنامه یه کی تایبته تی به کورد داوه، یه کیکه له شاخه کانی زمانی فارسی^(۱).

ریچارد کوتام^(۲)، له په نجا کانی سده ی بیستدا ده لیت "نه و ئیرانیانه ی، که په یوه نډیبه کی به هیزیان له گه ل میژودا هیه، زور باش ده زانن که په یوه نډیبه کی زور له نیوان میژووی خویان و میژووی کورد هیه. پیداکړی له سهر شه وهش ده که ن، که نه ک کورده کانی ئیران به ته نها، به لکو سه رجه م کورده کان له راستیدا ئیرانین". نوینه ری ئیران له کونگره ی ناشتی پاریسدا له سالی ۱۹۱۹، داوی ویلایه تی موسلی کرد، به بیانوی شه وه ی، که سنوریک له نیوان ئیران و کوردستاندا نیه، کورده کانیش ناتوانن له سنوری یه که یه کی

^۱ حمید احمدی: قومیت و قوم گرایی در ایران، افسانه و واقعیت، کتابخانه ملی ایران، ۱۳۷۸، ص ۷۶

^۲ القومية فی ایران، بدون اسم المترجم، مکتبة الرواد، ۱۹۷۸، ل ۱۰۶

سىياسىدا كۆپىنەو^(۱). دواى ئەوھى لە لاين ئەندامانى كۆنگرەى ئاشتى داواگەى بە بى نرڭ سەيركرا، چىتر داواى مېژووى لە ئىرانەوھ بۆ ولايەتى موسلو باشورى كوردستان بەدى ناكەين. مەمەد خاتەمى لە سالى ۲۰۰۳ و لە كۆبونەوھەكى لەگەل تالەبانيدا، وەك نامازەيەك بە پەيوەندىيە مېژووى نيوان كوردو دەولەتەكانى ئىران، باسى ئەوھى كوردبوو، كە پەيوەندىيەكى مېژووى لە نيوان كوردو ئىراندا ھەيو كورد رۆلەكى گرنكى لە مېژووى كۆنى ئىراندا بينيوھ^(۲).

دوابەدواى ئەم تېروانىنە مېژوويە بۆ كورد، تېروانىنەكى تريان ھەيو بۆ بزوتنەوھى نەتەوايەتى كوردى. بەراى دكتور ھەمىد ئەھمەدى، كە لە تويژينەوھەكىدا بە ناوى "نىقنۆو ئىتتۆگەرايى لە ئىران، ئەفسانە و راستى"، بەو ئەنجامە گەيشتوھ، كە گروپە جياوازەكانى وەك كوردو بەلوج و ئازەر ريشەيەكى مېژوويان لە ئىراندا ھەيو لە ژىتركارىگەرى ميراتى سىياسى و كلتورى ئىران و ئەزموونى ھاوبەشى كۆمەلگەى ئىرانىدا خۆيان بينيوھتەوھ. كوردەكانىش تا ناوھراستى سەدەى بىستەم رۆزىنەيان خىلەكى بوون و ھەستى جوداخوازيان لە كۆمەلگەى ئىرانى نەبووھ، بەلام ئەوھى، كە ئەم ھەستە دروست دەكات و گروپە خىلەكەكان دەكاتە گروپى نەتەوھى، رۆژھەلاتناسەكان لەگەل سىياسەتى نۆدەولەتى بە تايبەت لە دووھەمىن جەنگى جىھانى واى لە كورد كوردوھ، كە وەك نەتەوھەكى سەريەخۆ داواكارىيان لە ئىراندا ھەبىت. لەگەل ھاندانى دەرەكى بەتايبەت لە لاين نەيارەكانى ئىرانەوھ. ھەموو ئەمانە لە لاين دەستەبژىرى كورد بەكار ھاتوھ، بۆ ئەوھى داستانى نەتەوھ و رەگەزى لى دروست بكن و شەرعىيەت بدەن بە چالاكى سىياسى خۆيان^(۳). ھەر لەم بۆچونەوھە، كە سوپاى پاسداران لە سەرەتاي شۆرشى ئىسلامىدا نوسىنىكى بلاو كرډۆتەو بەناوى "كوردستان، ئىمپىريالىزم و گروپە وابەستەكانىيان"، كە چەند خالەك دەخاتە روو لەوانە ھەردوو دەولەتى وەك يەكەتتى سۆڤىەت و ئەمريكا لە ملەلانىيە خۆيانادا كوردستان

^۱ عبدالرحمن سليمان زيارى: المصدر السابق، ص ۵۱-۵۲

^۲ الانصاف المركزى، نشره خبرية معلوماتية يومية عدد (۲۴۴۸). ۲۰۰۳/۱/۹.

^۳ حميد احمدى: همان منبع قبل، ص ۳۷۲-۳۷۴

نه که نه به سه نگر له دژي ئیسلام و ئیران. نه وان له ریگای نه ته وایه تی، نه خوینده واری کۆمه لگه ی کوردی، جیاوازی مه زه به ی و به یارمه تی گروه به ره له ستکاره دارده سته کان، نه م کارانه ده که نه. له لایه کی تر نه مریکا به تاییه تی ده خوازیت له کوردستاندا ئیسرائیلی دووهم دروست بکات^(۱). لێزه دا ده گه ی نه و باوه ره ی که له دیدی کۆماری ئیسلامی ئیرانه وه کورد بوون وه که نه ته وه یه کی تاییه ت له ئیران و کوردایه تی وه که پرۆژه یه کی نه ته وایه تی، دوو شتی هه نارده کراوی بیگانه ی رۆژئاواییه، به لām نه وه ی که ره سه نایه تییه نه وه یه که کورد شانازی به ئاینی ئیسلام بکات و ریزی تاییه تی بۆ نه و پیاوه ئاینیانه هه بیته که سه رکه وتنیان بۆ شۆرش به ده به ئناوه، ئاینی ئیسلام و شورشی ئیسلامی ئیران زامنی پارێزگاری کردنی مافی نه ته وه کانه^(۲).

به لām جیاوازییه کی گه وه له نیوان بۆچوونی ئیرانی بۆ کیشه ی کورد له ولاته که یداو کیشه ی کورد له عێراقدا، که له هه ریمی کوردستاندا خۆی ده نواند، هه بوو. بۆچوونی ئیران به رامبه ر هه ریمی کوردستان له چوارچێوه ی ده ستوور و سیاسه تی ده ره وه ی ئیراندا ده سوپایه وه. به پیتی ده ستوری ئیرانی، بۆ کۆماری ئیسلامی ره وایه ده ست وه ریداته کاروباری ناوخۆی ده ولته تیک به ناوی مافی موسوڵمانان یان پشگیری کردنی بزوتنه وه ی رزگاربخوازی. له ماده ی (۱۵۲)ی ده ستوری ئیراندا هاتوه: "سیاسه تی ده ره وه ی ئیران به نده له سه رقه دهغه کردنی هه موو جوړه کانی سه پاندنی ده سه لات یان ملکه چیکردن، هه روه ها پارێزگاریکردن له سه ربه خۆیی ته واوه تی، یه کیتی خاکی ولات، پارێزگاری کردن له مافی هه موو موسوڵمانان، بیلایه نی له نیوان زله یزه کان، گۆرینه وه ی په یوه نډی ناشتیخوازانه له گه ل ده ولته تانی شه رنه که ر". هه روه ها له ماده ی (۱۵۴) نه وه ده ستووره هاتوه که "کۆماری ئیسلامی ئیران پشگیری خه باتی سه مه دیده کان (مستضعفین) له دژي خۆبه زلزنه کان (متکبرین) ده کات له هه ر ناوچه یه کی جیهان بیته، له هه مان کاتدا

^۱ دفتر سیاسی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی: کوردستان "امپریالیزم و گروه های وابسته، ۱۳۵۹.

ص ۱۰-۱۲

^۲ حامد محمود عیسی: المصدر السابق، ص ۴۲۱

دهستوه رناده کاروباری ناوځوی ولاتانی تر^(۱). ره فسه نجانې راقه ی ئه م ده قانه به شپوه یه ده کات، که پشگری کردن مانای ده ستیوه ردان نییه، نمونه ی فله ستین و نه فغانستان ده هیئتیه وه که ئه وان پشگریان ده کهن نه که ده ست له کاروباریان وه رېده ن^(۲). له نه وه ده کاندای سیاسه تی دهره وه ی ئیران سی ئامانجی هه بوو که بریتی بوون له نویونه وه و گه شه پیدان. پاریزگاری له به رژه وه ندی ئیسلام و به رژه وه ندی ئیسلامی. به ره له سستی تا که جه مسهری و هه ژمونی نه مریکا^(۳).

به پتی ئامانجه کانی سیاسه تی دهره وه ی ئیران، هریمی کوردستان شویتیک بوو، که به ته وای له ناو بازنه ی گرنگی پیدانی ئیران بوو، چونکه هریمی کوردستان کاریگری هه بوو بۆ نویونه وه نویسانی به هوی هاوسنوری له گه ل ئیران، به پتی ئه و نه خشه یی که پتیکخوازی نیوده وه له تی (UNICEF) له سالی (۱۹۹۷) کیشاویه تی، هریمی کوردستان سنوریکی هاویه شی له گه ل ئیران به دریزای (۵۱۲ کم) هیه^(۴). ئه مه وایکردبوو، که هریم بازاریکی باش بیت بۆ کالاکانی ئیران و له لایه کی تر ریژه ویکي ترانزیت بوو بۆ هه نارده کردنی کالابۆ ئیران. هاوکات خه لکی کوردستان رۆزینه یان موسلمانن و له هریمیشدا پارتیه ئیسلامیه کان رۆلکی گرنگیان له روداوه سیاسیه کاندای هه بوو، بۆیه پاریزگاری کردن له مافی موسلماننه کانی هریم و پشگری کردن له پارتیه ئیسلامیه کان به پتی ده ستوری ئیرانی کاریکی ره وای بوو. له هه موو ئه مانه گرنگتر هریمی کوردستان له چوارچیه ی سیاسه تی ئه مریکادا پهیدا بوو، بۆیه به ره له سستیکردنی ئه وه هریمه وه که یه که یه کی سیاسي، له بنه ماکانی سیاسه تی دهره وه ی ئیران بوو. هر له م باره یه وه یه کیک له ئه فسه ره کانی سوپای پاسداران به ناوی سردار مسجدی له کاتی گفتوگۆی به رپرس و تویره رانی ئیرانی له سه ر ئاینده ی عیراق و

^۱ نقلا عن: نفین عبدالمعم: صنع القرار فی ایران، ص ۳۱۵.

^۲ نقلا عن، المصدر نفسه: ص ۶۴.

^۳ امیر محمد حاجی یوسفی: سیاستی خارجی جمهوری اسلامی ایران در پرتو تحولات منطقه ای (۲۰۰۱-۱۹۹۱) دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی، تهران، ۱۳۸۴، ص ۵۵-۵۶.

^۴ پروانه پاشکوی ژماره (۱)

هرړیم کوردستان ، ده لیت: "نیمه ستراتیجیکې دیرنمان له کوردستاندا هیه، نه په له ده کهین و نه دوا نه کهوین. نیمه پیویسته له وې ناماده بونمان هه بیت. هه رکاتیک په یوه نډیه قوله کانی نیمه له گه ل کورده کاندا به ره و دامه زرانندی دهوله تیکی کوردی ریشیت (که نه وه نامانجی هه موو کوردیکه { نه وه ته ی مه سجدیه })، نه و نیمه له و کاره نزیک نابینه وه. دوهم ستراتیج نه وه په نه ناشتی ره ها و نه جهنگ. به واتایه کی تر شه ره له کوردستاندا به قازانجی نیمه نییه، رازیشمان له سه ره شه ره نییه، چونکه خه لکی نه و ناوچه په موسولمانن و ناوچه که نا نارام ده بیت و نه مه به هانه یه ک ده بیت بو نه وه ی که گوره هیزه کان ده سوه ردان بکه ن و کیشنه له سه ره مه رزه کانی نیمه دروست ده بیت. هه روه ها نابیت نه م مه رزانه بو به ره له ستکاران سودمه ند بیت. نیمه له گه ل شه ردا نین له کوردستان. له به رامبه ردا تا کاتی دیاریکردنی چاره نوی عیراق، نیمه سیاسه تی نه جهنگ نه ناشتی به کار ده هینین، کیشنه ی کوردیش ده بیت له و چوارچپوه سه یر بکریټ. واته نه گه ر سیاسه تی نیمه سیاسه تی رو به روو بونه وه بوو، پیویسته ببینین، که پیگه ی کوردستان له کوډایه. یان نه گه ر سیاسه تی نیمه سیاسه تی نارامکردنه وه ی په یوه نډیه کان بوو له گه ل عیراق، نه و ده بیت ببینین، که پیگه ی کوردستان چون پیناسه ده که ین"^(۱). هه ره له م سونگه یه وه دکتور نه سفه ره جه غه ری ولدانی له ته رزه سه ره کییه کانی سیاسه تی ئیران به رامبه ر عیراق و هرړیم کوردستان له نه وه ده کان ، به م شپوه ی لای خواره وه دیاریده کات:

- ره تکرده وه ی هیژشی نه مریکا بو سه ر عیراق
- ره تکرده وه ی هه وله کانی نه مریکا بو گورینی رژیمی عیراقی
- خو شحالی ئیران سه باره ت به هه وله کان بو نه هیژشینی چه کی کومه لکوژ له عیراقدا
- پیویسته نه ته وه یه کگرتو وه کان له بری نه مریکا سه نگی مه حه ک بیت له چاره سه رکردنی کیشنه ی عیراق
- به فه رمی ناساندنی مافی چاره نویس بو گه لی عیراق
- ریگرتن له دابه شپوونی عیراق

^۱ گروه امنیت ملی: آینده عراق، فصلنامه "سیاست دفاعی": شماره، ۲۷، ۲۶، سال هفتم، ۱۳۷۸

- ریگه گرتن له دامه زانندنی دهوله تی کوردی
- پشگریکردن له گرتنه بهری ریگای ناشتی له بری ریگه چاره ی شهر سه بارهت به عیراق^(۱).

له کوی ئه م تیروانینه سیاسیه ی ئیراندا، ده توانین بلین، ئیران هه موو په یوه نډیه کی نه مریکا له گهل دهوله تی عیراق و هه ریمی کوردستاندا به ناره وا ده بینیت. چونکه ئاسایی بوونه وه ی په یوه نډی نه مریکا له گهل عیراقدا ده بیته هوی لاوازکردنی ئیران، له لایه کی تر هه موو په یوه نډیه کی نه مریکا له گهل به ره له ستکاراندا بو ئه وه یه، که گروپیک ناینده ی دهوله تی عیراقی بگریته ده ست، که بیته رکه به ریکی ئیران له ناوچه که دا یان عیراق دابه شبکات و به وهش دهوله تی کوردی لیوه په یدا ده بیت، که له هه ردوو باردا ئاسایشی ئیران ده خاته مه ترسیه وه. ته ریب به م بوچونه سیاسیه، به لام به پیچه وانه وه، ئیران په یوه نډیه کانی له گهل عیراق و کوردستان به ره واو به مافی خوی ده زانیت چونکه عیراق زورینه ی موسولمانی شیعیه یه و پیویسته پشگریان بکرت، هاوکات هه ریمی کوردستانیش وه ئه وه ی که هه ریمی کی یه که م موسولمانان و دووه م سته مدیده ی ده ستی ئیمپریالیزم و دوژمنانی ئیران (له دیدی ئیرانیه کانه وه)، بویه بو ئیران ره وایه، که ده ست له کاروباری هه ریمی کوردستان وه ریدات و به رژه وه نډیه کانی خوی له م هه ریمه دا بپاریزیت.

^۱ حسین دهشیارو دیگران: مسائل ایران و عراق، ص ۳۱

تەرورەى سىيەر

پەيوەندىيەكانى نيوان ھەريەى كوردستان و ئيران

دەتوانىن پەيوەندىيەكانى نيوان ھەريەى كوردستان و ئيران لەرەى پراكتىكىدا بۆ چوار قۆناغ دابەش بکەين، (١) كۆرەوى بەھارى سالى ١٩٩١، (٢) دامەزراندنى دەسەلاتى ھەريەى كوردستان (١٩٩٢-١٩٩٤)، (٣) جەنگى ناوخۆ (١٩٩٤-١٩٩٨)، (٤) سالانى (١٩٩٨-٢٠٠٣) قۆناغى يەكەم: كۆپرەوى سالى (١٩٩١)

لەگەل سەرھەلانى راپەرەينى گەلانى عىراق لە سەرەتاي مارتى ١٩٩١، لە باشوورو باكوورەو ئيران ريگەى بە بەرھەلەسكارە عىراقىيەكاندا، كە خاكى ئيران بەكار بەيئن بۆ ھيرشكردنە سەر رژىمى سەدام حسين. ئەمە وەك ھەلوستىكى دەستخوشي ئيراني وابوو لە راپەرەينەك، كە دژى دوژمنى ھەشت سالەى ئيران بەرپا دەكرا. ئەم راپەرەينە كەمتر لە مانگىكى خاياندو سوپاي عىراق لە ٢٩-٣٠ مارتى ١٩٩١ زۆر بەتوندى دەستى بە سەركوتكردنى راپەرەينەكە كرد. لە بەرامبەر دا تىكراپى جەماوهرى كوردستان لە ترسى بەكارھيئەتەى چەكى كيمياوى و پرۆسەى ئەنفاللىكى نوێ لە كۆچرەويكى بەرھەلەلە، ئاوارەى سنورەكانى توركيوا و ئيران بوون.^(١)

ئيران لە ٤ ئەرپىلى ١٩٩١ دا ياداشتىكى بۆ ئەنجومەنى ئاسايش رەوانە كردو تيايدا داواى ھەنگاوى خيئەى كردبوو، كە بەرامبەر بەغداد بگيرتە بەر، بەمەبەستى راوەستانى

¹Human Rights Watch :The 1991 uprising in Iraq.

شه پۆلی کۆرهو، چونکه ئه و ژماره زۆره (به رای ئێران) کاریگه ری بۆ سه ر ئاسایش و ئارامی ناوچه که ده بیته. له و نامه یدا ئێران باسی رهوشی ناله باری کوردی عێراقی کردبوو، که زیاتر له (۵۰۰) هه زار ئاواره له سه ر سنوره کانزو له ترسی سوپای عێراقی هه له اتووون، ئه م ده وله ته له گه ل ئه وه ی، که سنووری بۆ کردونه ته وه، به لام ئه و ژماره زۆره ی سه ره وه، کێشه ی ئابووری و کۆمه لایه تی بۆ ئێران دروستده که ن^(۱).

له ئه نجامی یادداشتی ئێران و تورکیا و فره نسا، به هاریکای بریتانیا و شه مریکا، بریاری (۶۸۸) ی ئه نجومه نی ئاسایش ده رچوو، که بۆ یه که م جار له و ئه نجومه نه وه به روون و ئاشکرای باسی ئه وه کرابوو که (سه رکوتکردنی مرقۆ) و (جوله ی ئاواره) کانی کورد به ره و رووی سنوره نیوده وله تیه کان، (ده بیته هۆی هه ره شه بۆ سه ر ئاسایش و ئارامی) نیوده وله تی^(۲).

سنوری ئێران به رووی زیاتر (۱۰۵) ملیۆن ئاواره ی کورد له سالی (۱۹۹۱) ئاوه لاگرا^(۳)، ئه م هه لۆیسته ی ئێران مه دح و وه سفی کوردی هه ریښی کوردستانی به ده ست هینا. کاربه ده ستان و پیاوانی ئایینی، داوایان له خه لگی ئێران کرد که داڵده ی ئاواره کان بده ن، ئه وه بوو پارێزگا کانی سه نه و نازه ری بجانانی رۆژئاوا و کرماشان، ده رگای مال و قوتا بخانه و مژگه وته کانیا ن به رویاندا کرده وه. ئه م هه لۆیسته مۆییه ئێرانی توشی قه یرانی دابینکاری پێداویستی و مامه له کردن له گه ل ئه و ژماره زۆره له ئاواره کرد. بۆ نمونه شاری پیران شهر که پێشتر ژماره ی دانیشته وانه کی ته نها (۲۵) هه زار که س بوو له کاتی ئاواره بیه که دا گه یشته (۱۲۵) هه زار که س. ئه م ژماره زۆره وایکرد، که ئێران کۆنترۆلی دابین کردنی خۆراک و ته ندروستی بۆ ئاواره کان له ده ست بدات، ئه وه بوو داوای یارمه تی ده ره کی کرد. به لام وه لامدانه وه ی کۆمه لای نیوده وله تی بۆ کێشه ی ئاواره کان له ئێراندا هێواش بوو به

^۱ بروانه ده قی نامه ی نوێنه ری ئێران له نه مه وه یه کگرتووه کان بۆ ئه نجومه نی ئاسایش. پاشکۆی ژماره

^۲ جیانگیر کرمی: گزارشی از تحولات شمال عراق در دهه ۱۹۹۰ (۷۶-۱۳۶۹)، مجله سیاست دفاعی، شماره ۲۱-۲۰، ص ۱۹۷

³ Human rights watch :The 1991 uprising in Iraq.

به راورد له گهل تورکیادا، نه مهش دهگه ریته وه بۆ نه وه که نارگرییه ی، که ئیران له ناوه ندی نیوده وه لتیدا توشی هاتبوو. قوربانیه ی نه وه که نارگرییه ش به روکی ئاواره کانی کوردی گرت. هه رچۆنیک بیت نه م داوايه له لایه ن نه مریکا وه لām درایه وه بۆ یه که مجار له دوا ی شۆرشه ی ئیسلامی فروکه یه کی ره وانه ی فروکه خانی میهراباد له تاران کرد که بری یارمه تیه که ی به (۱۴۵) هه زار پاوه ند خه ملتیرا بوو. له لایه کی تر ئیران بۆ یه که م جار ریگیای به هیزیکه ی سه ربازی بیگانه ی وه ک هیز ی نه لمانیادا، که ئۆردوگا بۆ ئاواره کان دروستبکه ن و پیدایسته یه کانی حه وانه وه بگوانه وه. ویرای نه وه ی که کۆمه که رانی نه وروپا بری نه وه یارمه تیه ی که به خشییان به ئیران به (۲۵۰) ملیۆن دۆلار خه ملاند، که خیمه وه به تانی و خۆراکی ده گرته وه. له گهل نه وه شدا به وته ی به رپرسه ئیرانییه کان هه ر پۆژیک (۱۰) ملیۆن دۆلاری له بوجه ی ده ولت بۆ ئاواره کان سه رف کراوه. به لām هیشتا ریژه ی سه رفکردن له نیوان کورده ئاواره یه کی ئیرانی و کورده ئاواره یه کی تورکیدا (۱-۶۵، ۷) دۆلار بوو.^(۱)

قۆناغی دووه م: دامه زاندنی حکومه تی هه ریمی کوردستان (۱۹۹۲-۱۹۹۴)
له بهر پۆشنای بیری (۶۸۸)، له لایه ن نه مریکاوه (ناوچه ی دژه فیرین-No-fly zoon) چووه باری جیبه جیکردن، که له (بنکه ی نه نجه رلیک) ی تورکیاوه، فروکه نه مریکه کان ناوچه که یان له فروکه عیراقیه کان گرت. کورد له نه پریلی ۱۹۹۲ توانی له ژیر سایه ی ناوچه ی دژه فیریندا هه لبژاردن ساز بکات و په رله مان و حکومه ت پیکبه ییتیت.
هه لوێسته ی ئیران له م رووداوه دا نه ریتی نه بوو. تاران نیگه رانی خۆی له بونی هاوپه یمانان له هه ریمی کوردستان ده ربهری. وه زیری ده ره وه ی ئیران علی اکبر ولایه تی^(۲)،

^۱ نادر ئینتسار: ئیتوتله ته وایه تی کورد، وه رگیزی: عه تا قهره داغی، چاپخانه ی تیشک، سلیمانی، ۲۰۰۴. ل ۳۳۳-۳۳۲.

^۲ علی نه کبر ولایه تی: له سالی ۱۹۴۶ له تاران له دایک بووه. هه لگه ی بروانامه ی دکترایه له زانکۆی جون هوپکس له بواری پزیشکیدا. له سالی (۱۹۸۲-۱۹۹۷) وه زیری ده ره وه بووه. له دوا ی نه وه بووه به راویژکاری رابه ری کۆمار به ژ کاروباری سیاسه تی ده ره وه. <http://digital.ahram.org.eg/>

له سه روبه نډی دامه زړاندنی دهسه لاتی هه ریمی کوردستاندا رایگه یاند که "نه وهی له باکوری عیراق هه یه کیشه یه و کیشه کهش له ویدا دهستی پیکرد که سوپای عیراقی له باکوردا نه مان"^(۱). به لام دواى نه وهی دهسه لاتی هه ریمی کوردستان بوو به دی فاکتو، لیره به دواوه گرنگترین نامانجه کانی سیاسه تی ده وهی ئیران به رامبه ر نه م هه ریمه بریتی بوو، له پاریزگاریکردن له سنوره کانی نیوانیان. ریگری کردن له چالاکی به رهمه لستکاره کورده ئیرانیه کانی که نیشه جیی هه ریمی کوردستانن. په یوه نډی به ستن له گه ل پارتو کوردیه کانی هه ریمی کوردستان. ناگادار بوون له گوزرانکاریه کانی ناوچه که، نیگه ران بوون له هه ژمونی نه مریکی و تورکی له هه ریمه که دا. هاریکاریکردن له گه ل سوریو و تورکیا به مه بهستی یه که هه لویستی به رامبه ر هه ریمی کوردستان^(۲). به رای تویره ری تورک بیرام شینکایا، ئیران ترسه که ی له هه ریمی کوردستان له وه بوو، که هیزی چه کوشی ناماده بیته هیزیکی هه ره شه بۆ سوپای ئیرانی له باکووری رۆژناووه. له لایه کی تر ئیران نیگه ران بوو له هاریکاری کوردو تورکیا له هه ریمی کوردستان، هه روه ها له له شکرکیشیه کانی تورکیا له هه ریمه که دا. مه ترسیه کی تری ئیران نه وه بوو، که تورکیا له ریگای تورکمانه کانه وه مه له فی نه وتی پاریزگا کانی که رکوک و موسل به دهسته وه بگریت و بالانسی هیز له ناوچه که دا به قازانجی خۆی پارسه نگ بکات. کورد له ترسی ئیرانیه کان تیگه یشتن و بۆ ره وینه وهی نه و ترسه له سه ره تای سالی ۱۹۹۳ دا له په رله مانه که یانه وه په یامیکیان گه یانده ئیران، که هه ریم هه ره شه نییه بۆ سه ر که س. دواى نه م په یامه، شاندىکی سه ر یازی و سیاسى له ئیرانه وه سه ردانی هه ریمی کوردستانیان کردو دهسه لانداری هه ریم به لینیان به ئیراندا، که ریگری له چالاکیه چه کداریه کانی (ح. د. ک. ا.)^(۳) بگرن، که هیرش نه که نه سه ر ئیران و له سنوره کانی

^۱ صلاح برورای: جلال طالبانی موافق و اراء: مکتب الفكر والعوي، سلیمانیه، ۲۰۱۰، ل ۳۴۰ -

^۲ حسین دهشیار و دیگران: مسائل ایران و عراق، ص ۹۵

^۳ نه م پارتو له ۱۶ ی ئوگستوسی ۱۹۴۵ له شاری مهاباد دامه زراوه. له دواى رووخاتی کۆماری کوردستان له مهاباد له سالی ۱۹۴۶، له دۆخی متیوندا بووه و پاشانیش له ژیر کۆنۆولی (پ. د. ک) عیراقدا بووه. به لام له کۆنگره ی سییمی نه و پارتو له سپتیمه ری ۱۹۷۳ وه که تاکه ریکه خراوی رۆژه لاتی

نیوان دوریان بخښه وه، له بهرامبه ردا نیوان نویسنګه ی تایبه تی بۆ پارتیه کانی هریمی کوردستان، له تاران و څاره کوردییه کان ده کاته وه^(۱).

په یوه نډیبه راسته وڅو کانی نیوان له گه ل هریمی کوردستان له ریځای قه رارگا^(۲) ی رهمه زانه وه بوو. ثم قه رارګایه دامه زراوه میه کی سهر بازی سهر به سوپای پاسداران بوو، که له جهنګی هشت ساله دا پیکه اتبوو بۆ هاریکاریکردن و سودوهرگرتن له پارتیه کانی باشوری کوردستان له دژي سوپای عیراقی^(۳). نیوان له ریځای قه رارګاګانه وه هاته ناو کوردستان. یه که مین قه رارګای دامه زراوند به ناوی (قه رارګای دیبانه). یان نوینه رایه تی حکومه تی نیوان له هریمی کوردستان. پاشان ثم قه رارګایه له دواي هه لېژاردنی سالی ۱۹۹۲، چوو هه ولیر به ناوی (نویسنګه ی نه ربیل بۆ په یوه نډیه کانی نیوان) کرایه وه. دواتر له

کوردستان له دژي نیوان جلاکیه کانی ده سپیکردو ته وه. له شورش ی گهلانی نیوان، له سالی ۱۹۷۹ له گه ل کزوله ی زه جهنګیشانی کوردستان-کزوله، هشت تا بیست څاروچکه یان بدهسته وه بوو، به لام به هزی ره تکرده وی داواکاریه کانیان له لایه ن کوماری نیسانی نیوان، جهنګی نیوان بزونه وی کوردی و دولتت سهری هه لدا. باره گای سهره کی دم پارت له دواي ده سپیکردنی یه که مین جهنګی که نداوه وه له هریمی کوردستانه. عبد الرحمن قاسملو: کوردستان ایران، ت: غزال یشیل نؤغلو، دار الشمس للدراسات والنشر، دمشق، ۱۹۹۹، ص ۸۷-۹۱.

¹ BAYRAM SINKAYA: CONFLICT AND COOPERATION IN TURKEY-IRAN RELATIONS, 1989-2001, MASTER OF SCIENCE IN THE DEPARTMENT OF INTERNATIONAL RELATIONS JANUARY 2004. pp ۷۲-۷۱..

^۲ قه رارگا له میانی یه که مین جهنګی که نداو دامه زرا له لایه ن سوپای پاسدارانی نیوان که شیوه یه کی ناریک خراوی له جهنګدا به کار ده یتنا. له سهره تادا چوار قه رارگا بوو به ناوی قه رارگاګانی، که به لا، نه سر، فه تیج، قدس. دواتر قه رارگا رهمه زان له سالی ۱۹۸۲ پیکه ات. عملیات فتح المبین. پژوهشگاه علوم و

معارف دفاع مقدس <http://www.dsrc.ir>

^۳ سعید محمد پور: تاثیر عملیتهای نامنظم قه رارگاه رمضان در جنگ تحمیلی، فصلنامه سیاست دفاعی، سال دوازدهم، شماره ۴۷، ۱۳۸۳، ص ۹۷.

سلىمانى و دەۋك و ھاوينە ھەوارى سەلاھەدىن و دەرەندىخان، نوسىنگەى تىران كوردەو، ئامانچى ئەم نوسىنگانە برىتى بوو لە:

۱. رىكخستنى پەيوەندىيەكانى نىۋان پارته كوردىەكان و ئىران
۲. چركردنەو ھى چالاكىيەكان و لە دژى بەرھەلەسكارى ئىرانى
۳. كۆكردنەو ھى زانىارى لەسەر بارودۆخى ناوخۆى عىراق
۴. كۆكردنەو ھى زانىارى لەسەر رىكخراوھ نا حكومەكان و رىكخراوھ بىانيەكان و چالاكى دەولەتلىك رۆژئاوا لە ھەرىمدا
۵. يارمەتيدانى مەروپى بە مەبەستى بەدەستھىتەنى راي جەماوھرى ھەرىم^(۱).

ھەرىمى كوردستان و ئىران تا ئەم قۇناغە پەيوەندىيەكى بەھىزىان لە نىۋاندا نەبوو ئەمەش دەگەریتەو ھى چەند لايەنىك. يەكەمیان: ھەرىمەكە لە رىگای ھاوپەيمانانەو دەپارىزرا، ئىران بەھۆى ھەلوپىستى بىلايەنى لە دووھەمىن جەنگى كەنداودا، لەناو ھىزى ھاوپەيمانەكاندا بۆ پاراستنى ھەرىمەكە بەشدارى پىنەكرا. ئەمە ھۆكارىك بوو بۆ ئەو ھى ئىران جىگای بايەخى دەسەلاتدارانى ھەرىم نەبوو. دووھەم: بۆ ھەرىمى كوردستان توركيە گرنگتر بوو وەك لە ئىران، چونكە دەروازەى ھەرىمەكە بەرووى دەرەوھدا لە رىگای توركيەو بوو، ھاوكات توركيە نزيك بوو لە رۆژئاواو ھى چەند لايەنىك جەنگى ھەرىمەكە بەرووى ستراتیجى نەبوو. پىگەى ئىران بۆ ھەرىمى كوردستان بەلای دەسەلاتدارانى ھەرىمەو ستراتیجى نەبوو. سىيەمىن: لە سەرەتای نەوھەكاندا ئىران و رۆژئاوا پەيوەندىيەكانيان باش نەبوو ئەمە واپىكردبوو ھەموو جۆرە پەيوەندىيەكى ئىران و ھەرىمى كوردستان، جىگای دەستخۆشى رۆژئاوا نەبوو. ھەموو ئەمانە بوون بەھۆى ئەو ھى كە ئىران لە لايەن ھەرىمى كوردستانەو گرنكى پىنەدرىت، لە بەرامبەردا ئىران خۆشى لەم ھەلوپىستەى ھەرىم نەدەھات، بۆيە فشارى خستە سەر ھەرىمەكە، سەرەتا بە تۆپباران كردنى ھەرىمى كوردستان بە ناوى راوھدونانى بەرھەلەسكارانى ئىرانى دەستى پىكرد. دواتر لە شەرى نىۋان (ب.ئ.ك) و (ئ.ن.ك) لە سالى

^۱ بىروانە پاشكۆى ژمارە (۸).

^۲ ھىرش عەبدوللا ھەمە كەرىم: پەيوەندىيە سىياسىيەكانى نىۋان ھەرىمى كوردستان و توركيە، ل ۱۶

١٩٩٣، بەتەواوى پشگىرى (ب.ئ.ك)ى كرد. ئىنجا بەتەواى بەشداری شەرى ناوخۆى نيوان (ى.ن.ك) و (پ.د.ك)ى كرد لە سالى (١٩٩٤-١٩٩٨).

پەيوەندىيەكانى نيوان (ب.ئ.ك) و ئىران دەگەرتهو ە بۆ سالاى ھەشتاكان، ئەم پەيوەندىيە سەرەتا لە ژيەر كاريگەري سەرکەوتنى شورشی ئىسلامى لە ئىران دەستپېدەكات، كاتىك، كە توانى رژيى شاھانى ە لەمانى بروخىنيت و لە جىگەيدا رژيىكى ئىسلامى دامەزىنيت. ئەم رووداو ە بوو بە يەككە لە ھۆكارى چالاكبونى رەوتى ئىسلامى لە كوردستان بەگشتى و (ب.ئ.ك) بە تايبەتى، لەم بارەيەو ە جىگەرى رابەرى (ب.ئ.ك) مەلا ەلى ە بدول ەزىز، بە ئىرانىيەكانى وتبوو " تا شورشی ئىسلامى سەريەلنەدا ئيمە نەمانتوانى شورش بکەين" ^(١). ئىران دواتر كاريگەري راستەوخۆى كرده سەر رەوتە ئىسلامىيەكانى عىراق بەو ەى كە (ئ.ب.ش.ئ.ع) ى دامەزراند، كە يەككە لە بەرپرسە بالاكانى كەسايەتییەكى كورد بوو بەناوى شىخ مەمەد نجيب بەرزنجى. دواى بەھيژبونى رەوتى ئىسلامى لە كوردستان، (ب.ئ.ك) ەك پارتىكى ئىسلامى لە سالى ١٩٨٧ دروست بوو، ئەم پارتە لە لايەن ئىرانەو ە پشنگىرى كرا، ريگاشى پېدرا، كە نوسىنگە لە شارە سنورىيەكانى ئىران ەك كرماشان، سنە، سەردەشت، پىرانشار، پاو، مەريوان بکەنەو، جگە لە تاران كە نوسنگەيەكيشيان لەو ە ەبوو. سەربارى ئەمە ئىران بوو بە ريپرەو ەى پەيوەندىيەكانى (ب.ئ.ك) بەرووى جىھانى ئىسلاميدا ^(٢).

لە دواى راپەرين ئىران ەميشە دەيوست خۆى لە (ب.ئ.ك) نزيك بکاتەو، بەلام لەم كاتەدا (ب.ئ.ك) پيوستى بە ئىران نەبوو، چونكە يارمەتى ماددى لە سعودييەو ە وەردەگرت ^(٣). بەلام رووى (ب.ئ.ك) كاتىك بەرەو ئىران وەرچەرخا، كە لەگەل (ى.ن.ك) لە سالى ١٩٩٣ كەوتە شەرەو، ئەمە وايكرە كە (ب.ئ.ك) پەيوەندىيەكانى لەگەل ئىران بەتين

^١ وثائق الادانة: اصدها مكتب دمشق للاتحاد الوطنى الكوردستانى: ١٩٩٤، وثيقة رقم: (٥١)

^٢ محمد سيد نورى البازيانى: مستقبل الحركة الاسلامية فى كوردستان العراق، مكتبة التفسير، اربيل،

٢٠٠٦، ص ١١٦-١١٧، وثائق الادانة: وثيقة رقم: (٦٦)

^٣ محمد سيد نورى البازيانى: المصدر السابق، ص ١١٧-١١٨

بکات. هۆکاری ته م نزيك كه وتنه وه به پله ی په كه م هۆکاری جوگرافی بوو، چونكه پيښه ی هیزو سهنگی (ب.ئ.ك) له كوردستاندا كه وتبووه ناوچه سنورييه کانی هریمی کوردستان له گه ل ئيراندا، به پله ی دووهم به تينبوونی په يوه نډيه كان بۆ نه وه ده گه ريته وه، دواى نه وه ی (ب.ئ.ك) كه وته شهره وه و له به رامبه ر (ی.ن.ك) شكستی هینا و ژورینه ی پيشمه رگه کانی چونه ناو خاکی ئيران، ليره وه باشبونی په يوه نډيکردن له گه ل ئيران بوو به پتيويستيه کی گرنگ، چونكه ئيران هم په ناگايه ک بوو بۆ هیزه کانیان، هم سروشتی شهر نه وه ی به سه ر (ب.ئ.ك) دا سه پاند كه بۆ به رده وامبوون له و شهره پتيويستی به پشگيری لوجستی سه ربازی ئيران هه يه.

دواى زنجيره يه ک کوښونه وه، (ب.ئ.ك) گرنگی خو ی بۆ ئيران له هریمی کوردستاندا ده خاته به رچاوو پيښان ده لئين، كه نه مان ده توان به هاريکاری ئيران، پلانی روژناو و هه واداره کانیان {مه به سستی هیزه عه لمانيه کانی هریمی کوردستانه}، پوچه لښکه نه وه و سنوره کانی ئيران بپاريژن و ريگه له به ره له سکارانی وه ک (ر.م.خ) بگرن كه له سنوره وه ئاودیوی ئيران، نه مان ده توان له ريگای ئيرانه وه کار بکه ن بۆ بانگه وازی ئيسلامی نه ک له کوردستان، به لکو له عيراق به گشتی. له وه لامدا ئيرانيه كان به راشکاوی نيگه رانی خو یان له پچرانی په يوه نډيه کانی نيوانيان ده رده برن و به ئاشکرا پيښان ده لئين كه يارمه تيدان ده بيت دوو لايه نه بيت^(۱).

گرنگترين داواکاریيه کانی (ب.ئ.ك) له ئيران بریتی بوو له وه ی (ب.ئ.ك) له برياردان سه ريه خو بيت، بوجه يه کی سالانه ی هه بيت، كه له گه ل قه باره ی پارته كه دا بگونجيت، ئازاد بيت له په يوه نډيکردن به جبهانی دهره کی، يارمه تيدانی راگه ياندن و سه ربازی بکريت. له به رامبه ردا گرنگترين داواکاریيه کانی ئيران بریتی بوو له: به هیزکردنی په يوه نډيه کانی نيوان هه ردوولا بۆ به رزرگرتنی ئيسلام له دزی خاچه رست و زايونيزمه جيهانيه کان،

^۱ وثائق الادانة: وثيقة رقم: (۵۱)

پاریزگاریکردن له سنوره کان، ئالوگورکردنی زانیاری، به هیژکردنی (ب.ئ.ک) له مهیدانی سیاسي کوردستاندا^(۱).

نیوان زانیاری ته وای له خودی (ب.ئ.ک) وهرگرت له سه ر ژماره ی چه کدارو جوړو ژماره ی چه که کانیان و بنکه و باره گایان له ههریمی کوردستاندا. له جهنگی ناوخوشدا پشگیری ته وای لیکردن، بۆ نمونه له یارمه تیه کدا (٤٥٠) هه زار فیشه کو (٢٠٠) فهرده ئاردیان له نیوان وهرگرتووه^(٢). نیوان له جهنگی نیوان (ب.ئ.ک) و (ی.ن.ک)، گه وره ترین قازانجی کرد، چونکه پیش شهره که به رده وام نیوان ئاماده یی خوی بۆ نزیکبونه وه له (ب.ئ.ک) دهرده بری، بۆ نه وهی وه کو ژماره ی خوی له ناوچه که دا جولای پیکیات^(٣)، به لام به م شهره نیوان به ناوی پاراستنی به رژه وهندی کاری ئیسلامی توانی له لایه ک خوی بکاته برا گه وره ی (ب.ئ.ک)، به کیک له سه رکرده ئیرانییه کان پیی وتبون که: "پیگه ی ئیوه زۆر گرنگه بۆیه لیره به دواوه ده بیئت په یوه ندمان به تینتر بیئت"^(٤)، جگه له مه نه م شهره وایکرد، که نیوان له په راویزی رووداوه کانی ههریمی کوردستانه وه خوی بخاته ناوه رۆکی رووداوه کان، له کۆبونه وه په کدا وه که ره خنه یه که له په راویزخستنیان، باسی نه وه یان بۆ شاندی (ب.ئ.ک) کردبوو که له بارودۆخی ناوخوی ههریمی کوردستان نارازین و ده بیئت به پلانیکي تۆکمه وه هاریکاری به کتر بکن^(٥). هه روه ها له م که ناله وه توانی فشاریکي گه وره بخاته سه ره وت وه یزه عه لمانیه کان له ههریمی کوردستان، هاوکات (ب.ئ.ک) ی کرده به رده بازیک بۆ رکه به ریکردنی پرۆژه ی هاوپه یمانان له ههریمی کوردستان، وه که خویان

^١ وئاق الادانه: وثیقه رقم: (٥٦،٥٣)

^٢ وئاق الادانه: وثیقه رقم: (٤١)

^٣ سه لام عه بدولکه ریم: گوتاری ئیسلامی و گرفتگی ئۆپۆزیسیونی سیاسی. خانه ی ره هه ند، ٢٠٠٩، ل

^٤ وئاق الادانه: وثیقه رقم: (٥١)

^٥ هه مان به لگه نامه ی پیشوو

وته نی: "به برنامه ی دوه لۀ تانی تر له کوردستان بۆ به کڅستنی هیزه عه لمانییه کانه له دژی ئیسلام" (۱).

قوناغی سییه م: جهنگی ناوخۆ (۱۹۹۴-۱۹۹۸)

په یوه نډییه کانی نیوان هرړی کوردستان و ئیران له دوو قوناغی پیشودا. به تین نه بوو، چونکه هرړمه که پټویستی به پشتگیری ئابووری و سیاسی ئیران نه بوو. له لایه ک ئیران مامه لای له گهل نه ده کرد چونکه گومانی له و هرړمه و له هیزی هاوپه یمانه کان هه بوو، له لایه کی تر هرړمی کوردستان پشتی به سنوری تورکیا ده به ست بۆ په یوه نډیکردن به جیهانی دهره به گشتی و نه وروپا و نه مریکا به تاییه تی. به لام دوا به دوا ی سهره لډانی جهنگی ناوخۆ، ئیران سهرگی خوی به ته وای خسته ناو هرړمه که، سهرتا سهرته ریکی پټکهینا به ناوی (سهرته ری نه سر)، که تاییه ت بوو به کاروباری به ره لستکارانی عیراق به گشتی و به ره لستکارانی کورد به تاییه تی. ئه م سهرته ره ئامانج له دروستبوونی گرتنه به ری یه ک سیاسه ته به رامبه ر هرړمی کوردستان، چونکه وه ک سهرکرده ی هیزه دهریاییه کانی ئیران، عه لی شمه خانی ئاماژه ی پیده دا، سیاسه تی دهره وه ی ئیران به رامبه ر عیراق به گشتی {هرړمی کوردستان وه ک به شیک له عیراق} دهینا لاند به ده ست فره بریاری و جیاوازی هه لویستی به رپر سه ئیرانیه کان له م بواره دا (۲). هر ئه و راستیه له توپژینه وه یه کی چه ند پسپوړی کی ئیرانیدا دوو پات کراو ته وه که له ئیراندا هه ماهه نگی له نیوان ده سه لاتی جیبه جیکردن و ده سه لاته کانی تر نیه، جگه له مه چه ندین سهرچاوه ی بریار دانی جیاواز هه یه (۳). هاوکات سکرتری گشتی (پ.س.د.ک) محمه د حاجی مه حمود، له یاداشته کانیدا ئه و راستیه ده خاته روو، که له نیوان ئیتلاعاتی ئیرانی و ده زگای قه رارگادا ململانی هه بووه و

^۱ هه مان به لگه نامه ی پیشو

^۲ امیر دریابان علی شمه خانی: هه مان منبع قبل، ص ۱۶.

^۳ علی ئه سفهر کازمی و علی مه دی زاده ئه شره فی: ستراکتوری سیاسی ئیران و سیسته می په یوه نډی وولات، وهرگیرانی: ئازاد ره شید، دؤسیه ی ئیران، ژماره (۲).

ئەمان لەبەر ئەوەى بە بى ئاگادارى قەرارگا پەيوەندىيان بە نوینەرانى وەزارەتى ئىتلاعات کردوو، بۆيە نوینەريان لە ئێران بۆ ماوەيەك دەرکراو^(۱).

لە سەنتەرى (نەس)، نوینەرى ھەموو ئەو لایەنەنى تىيادا بوو، كە كاریگەريان لەسەر دروستکردنى بریاری سىياسەتى دەرەوہى ئێرانیدا ھەبوو. بە واتايەكى تر لەم سەنتەرەدا نوینەرى سوپای پاسداران و وەزارەتى ئىتلاعات و وەزارەتى دەرەوہ و وەزارەتى دارایی و ئابورى تىيادا بوو، كە ھەمويان لە لایەن نوینەرى رابەرى كۆمارى ئىسلامى سەرپەرشتى دەرکرا^(۲). ھەر لە رێگای ئەم سەنتەرەوہ ئێران سەرپەرشتى گفتووگۆى ئاستى نيوان لایەنە شەركەرەكانى دەرکردو توانى (ی.ن.ك) و (ب.ئ.ك) بگەيەنیتە ریکەوتنیكى ئاستبەنەوہ لە سالى ۱۹۹۷، (پ.د.ك) و (ح.س.د.ك) ئاستکردەوہ، سەرپەرشتى سى خولى گفتووگۆى نيوان (ی.ن.ك) و (پ.د.ك) ى کردو بۆ يەكەمجار لەسەر دەستى دەولتێكى ھەريىمى توانيان نوسراویكى لە يەكگەشتن واژو بکەن.

لە جەنگى ناوخۆدا ئێران ھەلویتىكى بێلایەنى نەبوو لەگەڵ لایەنە شەركەرەكان، بەلام لایەنگرى ھەمیشەيى لایەنىكىش نەبوو، لە سەرەتای جەنگە كە لایەنگرى (پ.د.ك) و (ب.ئ.ك) ى دەرکرد دژى (ی.ن.ك). دەتوانین ھاریكارى نيوان ئێران و (پ.د.ك) بۆ دوو ھۆكار بگەرێننەوہ، كە ئەويش ھۆكارى مێژووییە لەگەڵ ھۆكارى تكتيكي.

مەبەستمان لە ھۆكارى مێژوویی ئەوەیە، كە ئێران و (پ.د.ك) مێژووییەكى تايبەتيان بۆ خۆيان تۆمار کردبوو. سەرەتاكانى ئەو مێژووە دەگەریتەوہ بۆ ئەو كاتەى، كە شۆرشى كوردستان لە سالى ۱۹۷۵ شكستى ھێنا، بەشێكى زۆر لە ھێزەكانى (پ.د.ك) لەگەڵ خیزانەكانیان ئاوارەى ئێران بوون، كە نزیکەى (۲۵) ھەزار ئاوارە دەبوون. لەگەڵ سەرکەوتنى شۆرشى ئىسلامى ئێران لە ۱۹۷۹، پارتەكە بۆ ئەوەى دووبارە لە ئێرانەوہ خۆى رێكبخاتەوہ دەستبەكاتەوہ بە چالاكى لە ھەريىمى كوردستاندا، خۆى كرد بە بە ھاوپەيمانى

^۱ محمد حاجى محمود: رۆژ ژمیری پێشمەرگەيەك (۱۹۷۶-۱۹۹۶)، بەرگی جوارەم، چاپخانەى ديلان،

سليمانى، ۲۰۰۹، ل ۱۶۶

^۲ بروانە پاشكۆى ژمارە (۸).

نیران تا نه و ده ولته ریگا له چالاکیه کانی نه گریته و هاوکات یارمه تیشی بدات^(۱). له لایه کی تر (پ.د.ک) یارمه تی گه وری پیشکه شی نیران کرد بۆ سه ندنه وه ی شاره کوردیه کان له بن دهستی پارتیه به ره هه لستکاره کوردیه نیرانییه کان له سالی ۱۹۸۰دا^(۲)، نه مه وایکرد به درژیایی سالانی هه شتاکان پردیکی متمانه له نیوان نیران و نه و پارتیه دا دروست بیته. له سالی ۱۹۸۳دا (پ.د.ک) و نیران له چالاکیه کی هاو به شدا هیژشیان کرده سه ر شاروچکه ی حاجی تومه ران، له دوا ی نه مه نیران رۆلکی گرنگی بینی له ناشتکردنه وه ی (پ.د.ک) له گه ل (ی.ن.ک). هه موو نه وانه بوونه بناغه یه کی به تین بۆ په یوه نډیبه کانی نیوانیان، که ده توانین بلتین هه ردوولا له دوا ی دامه زراندنی ده سه لات له هه ریمی کوردستان کاریان له سه ر ده کرد. نه وه ی نه م په یوه نډیانه ی زۆتر به هیژ کردبوو، نه وه بوو، که نیران له و کاته دا نیوانی له گه ل (ی.ن.ک) ئالۆز بوو، بۆیه تاکه که نالیکی گرنگ که نیران له هه ریمی کوردستاندا کاری له سه ر ده کرد له ماوه ی نیوان (۱۹۹۱-۱۹۹۴)، که نالی (پ.د.ک) بوو. بۆ نمونه تاله بانی له چاپیکه وتنیکدا له گه ل رۆژنامه ی (الحیاه) له ۱۱ یه نایری ۱۹۹۲ ده لیت: "له ئیستادا له ریگای (پ.د.ک) په یوه نډیمان به نیرانه وه کردووه"^(۳).

نه م په یوه نډیانه ی هه ریمی کوردستان له گه ل (پ.د.ک) به تینتر بوو له نیوه ی یه که می جهنگی ناوخۆدا له سالانی (۱۹۹۴-۱۹۹۶). له پارێزگای سلیمانی هیژو باره گا کانی (پ.د.ک)، به مه بهستی خۆلادان له شه ری ناو شار، رۆشتنه قه زای هه له بجه. لیره دا جاریکی تر جوگرافیا ده بیته وه بنه مای په یوه نډیبه کان، چونکه نیران بوو به پردی په یوه نډی له نیوان هه له بجه و سه رکردایه تی (پ.د.ک) له هاوینه هه واری سه لاحه دین. به واتایه کی تر شاروچکه ی هه له بجه هیچ سنوریکی جوگرافی له گه ل سه رکردایه تی (پ.د.ک) نه بوو چونکه جوگرافیای ده سه لاتی (ی.ن.ک) له نیوان هه له بجه و هاوینه هه واری سه لاحه دیندا بوو، نه مه وایکرد (پ.د.ک) له گه ل نیراندا ریکبکه ویت. نه م ریکه وتنه چه ند لایه نیکی ده گرتوه نه ویش

^۱ حامد محمود عیسی: المصدر السابق، ص ۴۲۰

^۲ بۆ زانیاری زیاتر بروه هه مان سه رچاوه، ل ۴۲۸-۴۳۵

^۳ صلاح برواری: جلال طالبانی موافق واره، ص ص ۳۴۰-۳۴۱

بریتی بوو له به کارهینانی خاکی ئیران بۆ په یوه نډی له نیوان هه له بجه و سه رکړدایه تی. ئه م په یوه نډیبه بریتی بوو له هاتووچۆی نه دنامه بالاگان، موچه ی هیژو باره گان، دواچار کاری پوسته له نیوان هه له بجه و هاوینه هه واری سه لاهه دیندا له و ریگایه وه بوو که ویستگه کانی بریتی بوو له هه له بجه -میریوان- رمی- حاجی ئومه ران- هاوینه هه واری سه لاهه دین. له لایه کی تر خاکی ئیران بۆ گواستنه وه ی هیژو په لاماردانی (ی.ن.ک) له پشته وه به کارده هات ، واته هیژه کانیان له هه له بجه وه ده چونه مریوان، له ویوه ده چونه پینجوین، به پیچه وانه شه وه. ویرای ئه م ئیران هه روه ک چۆن یارمه تی (ب.ی.ک) ی ئه دا به هه مان شیوه له جه نگی ناوخودا، له روی لوجستییه وه یارمه تی (پ.د.ک) ی ئه دا^(۱).

په یوه نډیبه کانی نیوان ئیران و (پ.د.ک) به رده وام بوو تا کوتایی سالی ۱۹۹۶، لیږه به دواوه په یوه نډیبه کان نالوژی تیکه وت ئه مهش له ئه نجامی رووداوه کانی جه نگی ناوخودا بوو، که شاروچکه ی هه له بجه و ده وروبه ری له ژیر دهستی (پ.د.ک) ده رچوو له کوتایی سالی ۱۹۹۶دا، چیترو ه ک جوگرافیا ی شهر، (پ.د.ک) پیویستی به ئیران نه بوو. هه روه ها ئیرانیش به ته واده تی بوو به هاوپه یمانی (ی.ن.ک)، ئه ویش له کوردستاندا پیویستی به (پ.د.ک) نه مابوو، ئه م وایکرد، که هه ردولا له یه کتر دور بکه ونه وه. باری په یوه نډیبه کان هه ربه و شیوه یه نه مایه وه، یه کیک له هوکاره کانی تر بریتی بوو له وه ی، که (پ.د.ک) به ته وایو چوو ه ناو چوارچیوه ی سیاسه تی تورکیا له ناوچه که دا، ئه م وایکرد به رژه وه نډیبه کانی ئیران له گه ل سیاسه تی (پ.د.ک) له ناوچه که دا پیچه وانه ی یه کتر بووه ستن، که ئه م ده سگیرکردنی کومه لیک له ئه ندام و به رپرسی نوسینگه کانی (پ.د.ک) ی له ئیران لیکه وته وه. ئیران ئه و که سانه ی به وه تومه تبار کرد، که سیخوری بۆ تورکیا و ئسرائیل ده که ن، یه کیک له ده سگیر کراوه کانیش له ناو به نډیخانه دا گیانی له ده ستدا^(۲).

ده توانین بلتین، که په یوه نډیبه کانی نیوان ئیران و (پ.د.ک) له شهر ی ناوخودا هینده ی ته کتیک ی بووه هینده ستراتیجی نه بووه، چونکه ئامانجی ئیران له په یوه نډیبه کانی له گه ل

^۱ محمد حاجی محمود: رۆژ ژمیری پشمره گرگه بک، ل ۳۶۱، ۴۱۳

^۲ الانصاف مرکزی، نشره خبریه معلوماتیه یومیه العدد (۸۷۴) ۱۸/۳/۱۹۹۸

(پ.د.ک) بریتی بووه له فشار دروستکردن له سر (ی.ن.ک)، بهمه بهستی نه وهی نه م پارتی دوايی بخاته سر هیلی سیاسه تی خوی له ناوچه که دا، هاوکات ئامانجی (پ.د.ک) بریتی بوو، له سود وهرگرتن له پټگه ی جوگرافیا ی ئیران وه ک پردی په یوه نډی له نیوان هیزه کانیدا.

په یوه نډییه کانی نیوان (ی.ن.ک) و ئیران شیوازیکی تری به خوو بهینی، نه م په یوه نډیانه له سهره تاي شوری نیسلامیدا له سالی ۱۹۷۹ به دواوه شیوازیکی مملانی به خوو ده بینیت، سهرچاوه ی نه م مملانییه ش بریتی بوو له وهی که (ی.ن.ک) پشتگیری (ح.د.ک.ا) و کومه له ی^(۱)، کرد له شوری دزه ئیراندا، نه م ئالوزیه له په یوه نډییه کان به رده وام بوو تا سالی ۱۹۸۶، که هردولا به ناوبزی (ح.س.ک) ریکه وتن. به پیی نه وریکه وتنه ئیران و (ی.ن.ک) له جهنگی دزه عیراقدا بوون به هاوپه یمان، نه م هاوپه یمانیه ش له چالاکیه کی هردولادا بو سهر لوله نه وتیه کانی کهرکوک له سالی ۱۹۸۶ به رجه سته بوو^(۲). ده توانین بلین تا کوتایی جهنگی هه شت ساله له ۱۹۸۸، هه ماهه نگی ته واو له نیوان هردولادا هه بوو به تاییه ت له چالاکیه سهر بازیه کاند. له دواي جهنگه که پیشمه رگه کانی (ی.ن.ک) چونه ناو خاکی ئیران که تا سهره تاي سالی ۱۹۹۱ له ئوردوگا کانی ئیراندا ژیا نیان به سهر برد. له ماوه ی مانه وهی (ی.ن.ک) له ئیران، نه م پارتی به سهر کرایه تی تاله بانی

^۱ نه م پارتی له سالی ۱۹۶۹ وه ک ریکه خراویکی مارکسی لینی به شیوه ی نه پتی کاریان ده کردو. له سالی ۱۹۷۸ یه که مین کونگروه ی خوی له شاری نه غده به ستروه. له ۱۲ ی دیسمبه ری ۱۹۷۹ و له میانی شوری ئیراندا به ئاشکرا دهر که وتن. له نه ندانه چالا که کانیان سدی که مانگه رو فوئاد سولتانی بوو. نه م پارتی همر زوو له گمل (ح.د.ک.ا) که وتیه ناکوکی له سهر بابیه تی ئایدو لوجی و شیوازی کاری سیاسی و سهر بازی له دواي سهره لانی شورش. باره گای سهره کی نه م پارتی له شاروچکه ی زرگو تزه له باشوری شاری سلیمانی. نه م پارتی له سالی ۱۹۸۳ ناوه که ی گوردرا بو پارتی کومونیستی ئیران. هوشمند عملی شیخانی: عبدالرحمان قاسملو، زبان و رۆتی سیاسی له بزوتنه وهی رزگار یخوازی گملی کورد. ۱۹۳۰- ۱۹۸۹. هه ولیر، ۲۰۰۷، ل ۱۶۹.

^۲ بو ژانیاری زیاتر بروانه، نه و شیروان مسته فا نه مین: خولانه وه له ناو باز نه دا، دیوی ناوه وه ی روداوه کانی کوردستانی عیراق ۱۹۸۴-۱۹۸۸، مده نډی ناوه دانکر دنه وه ی کوردستان، ۱۹۹۹، سلیمانی، ل ۱۰۳-

هولیدا له سالی ۱۹۸۹ که بوار بډ گفتوگو له نیوان ئیران و (ح.د.ک.ا) بره خستیت ، به لام
 هم هولبه به ناکام نهگه یشت، به هوئی تیورکردنی سکرتیری نهو حزب، عهبدولره حمان
 قاسملو^(۱)، له میانه ی دانوسنه کان له فییه ننا له لایه ن ئیرانه وه^(۲).

هم روداوه کاریگه ریه کی زوری کرده سهر ساردبونه وهی په یوه ندی نیوان هه ردولا، له
 دوا ی دامه زانندنی ده سه لاتی هه ریمی کوردستان، دووباره له روداویکی هاوشیوه دا سکرتیری
 نویی (ح.د.ک.ا) سادقی شه ره فکه ندی^(۳)، له میانی گفتوگودا له شاری بهرلین له لایه ن
 ئیرانه وه له سالی ۱۹۹۲ دا، تیور کرا. همه وایکرده تاله بانی به ناشکرا رایگه یاند که ئیران
 هم کاره ی نه نجام داوه، هه روه ها وتی: "ده زگای تیورکردنی نیوانی بهرپرسیاره له
 شه هیدکردنی شه خسیه ته کوردیه کان و عهبدولره حمان قاسملو ته قانده وهی چه ن
 مؤتمبیلک له کوردستانی عیراق به مه به سستی تیورکردنی کورده ئیرانه یه کان..... ئیمه

^۱ عهبدولره حمان قاسملو (۱۹۳۰-۱۹۸۹) له شاری ورمی له دایک بووه. خویندنی سهره تایی و ناماده یی
 له ئیران تهواو کر دوه. پاشان چوته نوروپا له زانکوکانی فهره نساو چیکوسلواکیا خویندوبیتی له بواری
 زانستی سیاسی و کومه لایه تیدا. هلنگری بروانامی دکتورایه له زانستی نابوری له زانکوی پراگ و پاشان
 ههر لهو زانکویه واندی سهرمایدو نابوری سوسالیستی وتوه. هلنگری دروشی دیو کراسی بو ئیران و
 ئوتونومی بو کوردستان بو. له سالی ۱۹۷۳ بووه به سکرتیری گشتی (ح.د.ک.ا).. له ۱۳ ی یولیوی
 ۱۹۸۹ له کاتی دانوسن له گهل شاندی ئیرانی له فییه نا تیور کرا. کریس کوچیرا: بزوتنه وهی نه ته وهی
 کوردو هیوا ی سهر به خوی، بهرگی بهرگی دووهم، وهرگیرانی له فارسییه وه: نه کرهمی مهرداد، سه نته ری
 چاپ و پخشیا، ۲۰۰۲. ل ۱۸-۲۴.

^۲ نادر ئینتسار: ئیتو نه ته وایه تی کورد، ۹۹ ل

^۳ سادق شه ره فکه ندی (۱۹۳۸-۱۹۹۲) له شاری بوکان سهر به پاریزگای نازه ریتجانی روژناوا
 له دایک بووه. برای هزاری شاعره، له دوا ی عهبدولره حمان قاسملو بوو به سکرتیری (ح.د.ک.ا) ئیران.
 هلنگری بروانامی دکتورا بوو. له ۱۷ ی سپته مبه ری ۱۹۹۲ ریستورانتی میکونوس له بهرلین تیور کرا.
 دواتر دادگای نهو شاره ده زگای هه والگری ئیرانی تومه تبار کرد. که بوو به هوئی تیکچونی په یوه نډیه کانی
 نیوان ئیران و له مانیا.

Iran—Europe relations : challenges and opportunities, Seyyed Hossein Mousavian:
 Routledge, New York 2008, p92

پیمان وتن له جیاتی TNT و هژکاره چه په له کانی تیروژ کردن، نه وتو به نریمان بو بنیرن، هیوادارم ره فسه نجانی و ولایه تی ده ستیان له م کاره دا نه بیټ" (۱).

نیوان به م لیدوانانه ی تاله بانی نیگه ران بوو، بویه داوای رونکردنه وه ی له نوینه ری (ی.ن.ک) کردبوو، هر ئه م روداو وایکرد که ئه م پارتی نویسنگه ی خوی له تاران دابخات (۲). لیتره به دواوه نیوان فشاری ده خسته سهر (ی.ن.ک). ئه م فشارانه له لایه ک بریتی بوو له نه نجامدانی کاری تیروژستی له سنوری ده سه لاتی پارتی که دا، له لایه کی تر بریتی بوو له توپیبارن کردن و نه نجامدانی چالاکی سه ریازی له و سنورانیه ی که له ژیر کونترولی پیشمه رگه کانی (ی.ن.ک) دا بوو. وه زیری پیشمه رگه ی حکومتی هریمی کوردستان جه بار فرمان، که هه مانکات نه ندای مه کته بی سیاسی پارتی که بوو رایگه یاند: "روژی ۲۱ یولیوی ۱۹۹۳ هیزکی نیوانی به قولایی (۱۵) کم سنوری هریمی کوردستانیان به زاندو په لاماری گوندی (که ناروی) ی داوه و قوتابخانه که یان ته قاندووه ته وه و (۱۳) که سیشیان له دانشتوان و فرمانبه رانی ناوچه که به بارمه گرتووه. هیزه کانی نیمه ش توانیوانه (۵) سه رباز به دیل بگرن. له سه ره تای مانگی ئاداره وه تا ئیستا (۲۷ یولیوی ۱۹۹۳)، نیوان (۴۵) جار خاکی نیمه ی بوردومان کردووه و (۳۰) شه هیدو بریندارمان هه بووه (۲۲) گوند به زه وییه کشتوکالیه وه سوتاوه. نیمه ش له تواناماندا هیه به ره په رچی هه موو هیزشیک بدهینه وه" (۳).

یه کیکی تر له فشاره کانی نیوان بریتی بوو له پشتگیریکردنی ئه و لایه نانه ی، که له دژی (ی.ن.ک) ده که وتنه شه ره وه، ئه وه بوو پشگیری (ب.ئ.ک) ی کرد له سالی (۱۹۹۳) به دواوه، ئه م پشگیریه کاریگه ری گه وره ی نه کرده سهر (ی.ن.ک)، چونکه تا ئه و کاته ش (ی.ن.ک) له په یوه نډیه ده ره که کانیدا پشتی به تورکیا و سویرا ده به ست، به لام کاتیک، که له گه ل (پ.د.ک) له سالی ۱۹۹۴ که وته جه نگه وه، نیتر ئه م هیزه له کوردستاندا له نیوان نه یاره کانیدا

^۱ کوردستانی نوی. روژنامه. ژماره (۱۹۵)، ۱۹۹۲/۹/۲۰.

^۲ نهو شیروان مستهفا ئه مین: خهون یان مۆته که یاداشتی روژانه ی شه ری ناوخو، ل ۵۵

^۳ کوردستانی نوی. روژنامه. ژماره (۴۴۷)، ۱۹۹۳/۷/۲۸.

قه تیس بو، چونکه له باشوره وه حکومتی عیراقی بوو که دژمنی سهره کی کورد بو، له رۆژشواوه (پ.د.ک) بو، که به حوکمی پیگه ی دهسه لاتی، بوو به له مپهر له بهردهم په یوه نډییه کانی (ی.ن.ک) له گهل تورکیا و سوريا، له باکوریشه وه ئیران بو، که بهردهوام فشاری ده خسته سهر، له رۆژه لاتوه (ب.ئ.ک) و (پ.د.ک) بو، که له بهره ی جهنگدا بهرو رووی یه کتر راوه ستا بوون. رهنگدانه وه ی ئه م قه تیسبوونه بۆ یه که مجار له سهر سکرتری گشتی پارتکه که تاله بانی و جیگره که ی نهوشیروان مسته فا رهنگی دایه وه، ئه مهش کاتیک، که له سهره تای شهر له گهل (پ.د.ک) دا ههردوکیان له ئه وروپاوه گه رابوونه وه بۆ دیمه شق، به شیوه یه کی ئاسایی نه یان توانی بگه رینه وه سنوری دهسه لاتی خو یان، به لکو له دیمه شق- قامشلی به فروکه، له قامشلی- نه سیبه یین به ئوتومبیل، له نه سیبه یین- هه ولیر به هه لیکۆپته ری سهریازی تورکی گه رانه وه هه ولیر^(۱).

تا ئه م قوناغهش په یوه نډییه کانی ئیران و (ی.ن.ک) به ره و ئاسایی بوونه وه، نه رۆشتبوو، چونکه سهرکردایه تی پارتکه که نه گه شتبوونه ئه و باوه ره ی، که له گهل ئیراندا په یوه نډییه که یان ئاسایی بیته وه، ئه وه بوو یه ک رۆژ دوی گه رانه وه ی، تاله بانی وتی، " ئیران به راسته وخۆ به شداری شه ر ده کات به به کاره ی تانی سوپای پاسدار له دژی یه کیتی، له هه رکوییه ک شهر خامۆش کرابیته ئه و له وی شه ری خو ش کردوه " (۲). هه روه ها وتی، " ئامانجی ئه وه یه که ئه و دیموکراتیه ی کوردستانی عیراق پوچه ل بکاته وه به نیازی ئه وه ی که بتوانی گه له که مان له هه ردوو دیوی کوردستان نا ئومید بکات " (۳).

به لام به گه رمبوونی ئاگری جهنگ و زۆربونی فشاره کان له سهر سهرکردایه تی ئه و پارته، بۆ دانوستان چونه تاران به ئامانجی بیلایه نکردنی ئیران له جهنگی ناوخۆ ئاسایی کردنه وه ی په یوه نډییه کان. لایه نی ئیرانی، که (سه نته ری نه سر) نوینه رایه تی ئه کرد، به روونی به

^۱ بۆ زانیاری زیاتر بروانه: نهوشیروان مسته فا ئه مین: خهون یان مۆته که یاداشتی رۆژانه ی شه ری ناوخۆ، ل

ل ۱۲۳-۱۳۲

^۲ کوردستانی نوی. رۆژنامه. ژماره (۶۹۸)، ۱۹۹۴/۶/۲

^۳ کوردستانی نوی. رۆژنامه. ژماره (۶۹۹)، ۱۹۹۴/۶/۵

شاندی (ی.ن.ک)ی وتبوو، که ئیران فشاره کانی راناگریټ ته گهر (ی.ن.ک)، چالاکی به ره لهستکاره کوردیه کانی ئیران به ته وای سنوردار نه کات. یان به و شیوه یه ی که شاندی کوردی له بۆچونی ئیرانیه کان تیگه یشتیوون، "ته گهر ئاسایشی کوردستانی ئیران به وای چالاکی دوژمنه کانیوه له نه رزی کوردستانی عیراق تیگچوو، ته و ئاسایشی کوردستانی عیراقیش به وای چالاکی دوژمنه کانیانه وه له نه رزی کوردستانی ئیرانه وه تیگ ته دریت" (۱).

سیاسه تی ئیران له جهنگی ناوخوډا له سه ر دوو هیل به پړوه ده چوو، یه که میان بریتی بوو له به کاره یانی مه دانی هریمی کوردستان بو له ناوبردنی به ره لهستکاره کوردیه کانی ئیران، ته مه ش به پای ئیرانیه کان به بی هاریکاری (ی.ن.ک) ناگریټ، چونکه ته م پارتی زۆرینه ی ره های سنوره کانی نیوان هریمی کوردستان و ئیرانی به دهسته وه یه، له لایه کی تر بنکه ی سه ره کی پارتی به ره لهستکاره کان ده که وته سنوری ته م پارتی وه، بۆیه به شیکی سه ره کی هه وه له کانی له هریمی کوردستاندا له پیناوی ئاسایی کردنه وه ی په یوه نډیه کانی له گه ل ته م پارتی دا خستبووه گه پ. ته مه ش به سود وه رگرتن له ولایه نانه ی، که نزیکن له هه ردولایه نه وه، وه ک (ح.س.د.ک) (۲)، و (ئ.ب.ش.ئ.ع). لایه نی ئیرانی هینده پیداکری له سه ر ته م بابه ته کردبوو تا گه یشتبووه ته وه ی که جگه له کاروباری پارتی به ره لهستکاره ئیرانیه کان نه بیټ، ئیدی ئیران به هیچ شیوه یه ک ده ست وه رناده نه کاروباری ناوخوی کوردستان و ریز له بریاری فیدرالی کوردستان ده گرن. ئیران به داواکاری راگرتنی چالاکیه کانی به ره لهستکاران و (ی.ن.ک) به داواکاری بیلایه نکردنی ئیران له شه ری ناوخو، هه لگرتنی نابلقه ی ئابووری که له لایه ن ئیران و (پ.د.ک) که وتبووه سه ریان، کردنه وه ی نویسنه گی پارتی که یان له تاران، چوونه سه ر میزی گفتوگو (۳). ته وه ری دانوسنه کانی

^۱ نهوشیروان مسنه فا نه مین: خهون یان مۆته که یاداشتی رۆژانه ی شه ری ناوخو، ل ۵۸- ۵۹

^۲ محمده حاجی محمود: رۆژ ژمیری پێشمه رگه یه ک، ل ۲۷۲، ۳۵۷.

^۳ نهوشیروان مسنه فا نه مین: خهون یان مۆته که یاداشتی رۆژانه ی شه ری ناوخو، ل ۶۱

بریتی بوو له ، په یوه نډییه کانی هېردولا، کیشی به ره لستکاران، هیزی هاوپه یمانان، باروڅخی عیراق^(۱).

هیلی دووهم که ئیران هه ولی بۆ ددها ئه ویش سه په رشتیکردنی دانوستان بوو، که له نیوان لایه نه شه رکه ره کاندایان ددها، ئیران توانی سه په رشتی کویونه وه کانی نیوان (ح.س.د.ک) و (پ.د.ک) بکات له سالی ۱۹۹۳^(۲). هه روه ها توانی ریکه وتنامه ی نیوان (ی.ن.ک) و (ب.ئ.ک) بکات له سالی ۱۹۹۷^(۳). به هه مان شیوه ده یویست سه په رشتی ریکه وتنامه ی نیوان (ی.ن.ک) و (پ.د.ک) بکات، ئامانجی ئیران له م سه په رشتیارییه ئه وه بوو، که هریمی کوردستان و رووداوه کانی له ژیر سایه ی ئه و بیت. کۆماری نیسلای نیوان ویستی وابوو که چۆن له هه شتا کاندایان هه روه ی کۆکردبۆوه و هه ماهه نگ بوو له گه لیان بۆ روخانی رژیمی به غداد، هه مان ویستی هه ماهه نگي له نه وده کاندایان هه بوو، به لام ئه مجاره له پیناوی ناگاداربوون له چاره نوی هه ریمه که و سه پاندنی هه ژمونی خوی به سه ر هه ژمونی رۆژئاوا له هریمی کوردستاندا.

نهوشیروان مسته فا له کتیبه که یدا باس له وه ده کات، که له تاران چوار خولی گفتوگو له نیوان (ی.ن.ک) و (پ.د.ک) به ریوه چوه له نیوان توگستوسی ۱۹۹۴- سپته مبه ری ۱۹۹۵^(۴). هه ردولا به ناویژی ئیران ریکه وتنیکیان واژو کردوه، که گرنگترین خالی ئه و ریکه وتنه دا، که مۆرکی ئیرانی پیوه دیار بوو بریتی بوو له وه ی، که ئیران له سه ر داوا ی هیزه کوردییه کان ناویژی ده کات. خالیکی تر، که ئامازه ی پیکرابوو بریتی بوو له وه ی که هه ردوو پارتی شه رکه ر، ئاسایشی سنوری ئیران و سوریای تورکیا له به رچاو بگرن^(۵). به لام ئه م ریکه وتنه نه چوه و بوازی جیبه جیکردنه وه، چونکه ئیران هینده ی رۆلکی میژوی هه بوو هینده

^۱ هه مان سه رچاوه: ل ۶۹

^۲ محمد حاجی محمود: رۆژ ژمیری پشمه رگه یه ک، ل ۲۶۴-۲۶۵.

^۳ بروانه به لگه نامه ی ژماره (۸)

^۴ نهوشیروان مسته فا نه مین: خه ون یان مۆته که یاداشتی رۆژانه ی شه ری ناوخۆ، ل ۵

^۵ بروانه به لگه نامه ی ژماره (۸)

شەرعییەتیکی یاسایی لە ھەریمی کوردستاندا نەبوو بە ھەرورد لەگەڵ ھاوپەیمانان، کە بەھۆی بریاری ٦٨٨، بونیتیکی یاسایی و ھەمانکات پابەندی نێودەولەتیان بۆ پاراستنی ھەریمەکە لە نەستۆ گرتبوو، بە واتایەکی تر ئێران لە چوارچێوەی بەرژەوھەندی ئیسلامی و دژایەتی کردنی رۆژئاوا (وەک دوو بھەمەمەیی سیاسەتی ھەروەھە ئێران) دەپروانییە ھەریمی کوردستان، کە ھەردوو بھەمەمەکە لەگەڵ ئەو پایاندایەکانگیر نەدەبوو کە ھاوپەیمانان ھەریمەکیان لەسەر وەستاندبوو، ئەویش بریتی بوو لە پاراستنی ھەریمەکە لە رێگای سوپای ھاوپەیمانان، ھەروەھا پشگیریکردنی ھێزە ھەلمانییەکانی کوردستان. بە واتایەکی تر ئەمریکا ھەموو جۆلەیەکی ھەژمونیکی ئێرانی لە ھەریمی کوردستان بە زیانی بالادەستی و نەخشە رێگای خۆی دەزانی لە ھەریمی کوردستان و لە عێراقیشدا. ھەر لەم روانگەیەو ھە دەبینین تالەبانی لە نامەیکیدا بۆ کادریکی پارتەکەیی دەنوسیت: "ئەمریکا دەلێت ئەو ھەتی سوورە و ھەپەشەیی تیکدانی علاقات دەکات گەر ئێران بێتە کایەکەو" (١). لەم بارەییەو، ئەحمەد چەلەبی (٢)، بە ھەردوو پارتەکەیی راگەیانددبوو ئەگەر رێگە لە ناوێژیوانی ئێران نەگرن ئەو ھاوپەیمانان "رەنگە بکشیئەو و بەجێتان بھێلن بۆ سەدام" (٣). ئێران لای خۆییەو تێگەیشتنی بۆ نازەزایی ئەمریکا ھەبوو لە رۆژی ئێران لە ھەریمی کوردستاندا، بۆیە کاتێک سەرۆکی مەکتەبی کاروباری عێراق لە کۆماری ئیسلامی ئێران ەلی ئاغای محەمەدی، گەیشتە ھەریمی کوردستان لە ٢ی یەنایری ١٩٩٦، بۆ ئەو ھەریمی رێکەوتنی تارانێ نیوان (پ.د.ک) و (ی.ن.ک) بگەوێتە بواری جێبەجێکردنەو، مکوپ بوو لەسەر پەيامەکەیی ئەویش ئەو ھەبوو کە بە ئەمریکا رابگەییەنیت، ھەریمی کوردستان جێگای مەملانیی ئێران و ئەمریکا نییە. زیاتر لەو، وتی: "ئەمریکا سەفەری و ھەفدی کۆماری ئیسلامی ئێران بۆ کوردستان بە

^١ نەو شیروان مستەفا ئەمین: خەون بان مۆتەکە یادداشتی رۆژانەیی شەری ناوخوا، ل ٨٧.

^٢ ئەحمەد عەبدولھادی چەلەبی لە سالی ١٩٤٥ لەدایک بوو. خاوەنی پروانامەیی دکتۆرایە لە زانستی بیرکاری لە زانکۆیی شیکاگۆ لە ئەمریکا. دامەزرێنەری بانکی (بێز)یە لە ئوردن لە سالی ١٩٧٧. بەھۆی مایەپوچبونی بانکەکەیی، دادگای ئوردن ھوکی ٢٢ سال زیندانی بەسەردا دا بە شێوەی غایبی. لە سالی

١٩٩٢ بوو بە سەرۆکی لیژنەیی جێبەجێکردن لە (ک.ن.ع). <http://www.alrashead.net>

^٣ کوردستانی نوێ. رۆژنامە. ژمارە (١١١٨)، ١٩٩٦/١/٣.

کارځی ترسناک ده زانیت، به لām نه مریکا ناتوانیت له ناو میلله تی کورددا جیگای خوی بکاته وه و قازانجی ئه م گه له هی ئیمه یه^(۱).

لیره وه ده گه یه نه وه نه نجامه ی، که هیلی دووه می ئیران له هه ریمی کوردستان گه یشته بنه ست، بویه چانسی کارکردنی ئیران ته نها هیلی یه که م بوو. ئه م هیله رۆژ له دوا ی رۆژ بو ئیرانیه کان کاراتر ده بوو، ئه ویش به هوی ئه وه ی لایه نه شه رکه ره کانی هه ریمی کوردستان زیاتر پتویستیان به لایه نگر بوو، نه ک ناویژیوان. یان ده توانین بلین هه ردو لایه نی جه نکه که داوی یارمه تیان له ئیران ده کرد بۆ شه ر، نه ک بۆ ناشتی. (پ.د.ک) داوی له ئیران ده کرد که له ریگای ئیرانه وه ئابلوقه ی سه ر شارۆچکه ی هه له بجه که (ی.ن.ک) به سه ریدا سه پاندبوو، هه لبریت. هاوکات (ی.ن.ک) داوی له ئیران ده کرد، که ئابلوقه ی سه ر پاریزگای هه ولیرو سلیمانی بشکینیت که (پ.د.ک) سه پاندبوو. لیره دا ئیران داوی لایه نی دووه می په سه ند کرد (واته ی.ن.ک) چونکه ئه م لایه نه به هوی ئه وه ی ته واوی هیزه کانی خویی و له گه ل سنوری دوو پاریزگای بن ده ستی، قه تیس کرابوو، بویه سازشی زیاتری لی چاوه روان ده کرا ، به لām لایه نی یه که م (واته پ.د.ک) نه ده چوو ه ژیر فشاره کانی ئیران، چونکه ته نها یه ک شارۆچکه ی له ژیر فشاری ئیراندا بوو، له کاتیکی زۆرینه ی ده رگای سنوری ده سه لاته کانی تری به پووی تورکیا و سواریا هه ندیك جار عیراقیش ئاوه لا بوو. ئیران و (ی.ن.ک) له ئوگستۆسی ۱۹۹۴ گه یشته ریکه وتنیک، که گرنگترین خاله کانی بریتی بوون له:

۱. (ی.ن.ک) چالاکی سه ریازی به ره له ستکاره کانی ئیران قه دهغه ده کات و ریوشوینی پتویست ده گریت به ر بۆ ئه وه ی له سنور ئاودیوو نه بن. ئیران تیچونی ئه وه هیزه ده کات که ئه م کاره له ئه ستو ده گریت

۲. ئیران ناویژیوانی له نیوان لایه نه ناکۆکه کانی کوردستانی عیراق ده کات به مه به ستی کۆتایه پینانی ململانی نیوانیان ده که ن.

۳. هه ردوولا هاریکاری یه کتر ده که ن به مه به ستی به هیژکردنی به ره له ستکارانی عیراقی.

٤. هه ردولا هاریکاری یه کتر ده که ن بۆ روخاندنی رژیمی دکتاتوری عیراق.
٥. ریگه به کادرو به پرپرس و ماموستاکانی زانکو بدریت که گه شته کانیان له ئیرانه وه به جیهانی دهره وه به نه نجام بگه یه نن.
٦. راهیتانی کادری راگه یاندن له بواری ئیزگه و تی فی و رۆژنامه وانی له کۆماری ئیسلامی.
٧. پیشکه شکردنی یارمه تی ته کنیکی و زانستی زانکوو په یمانگا کانی هه ریم بدریت.
٨. پیشکه شکردنی یارمه تی ته ندروستی بۆ کوردستانی عیراق.
٩. ئیران نه م کارئاسانییه ئابووریانه ده کات:
- کردنه وه ی مه رزه کانی سنوری پاریزگای (ورمی، کوردستان، کرمنشاه)، به مه به ستی بازرگانی
- ریگه خو شکردن بۆ جو له ی ترانزیت له هه ریمی کوردستان بۆ دهره وه وه به پیچه وانه شه وه
- یارمه تیدانی ته کنیکی بۆ دهره تانی په ترۆل
- یارمه تیدان به مه به ستی وه گه رخسته وه ی کارگه کان.
- کارئاسانی بۆ نه و بابه تانه ی، که (ی.ن.ک) له بازاره کانی ئیراندا پیویستی پییه تی

(١)

لیره به دواوه تا کوتایی شهر ی ناوخۆ له (١٩٩٨) ئیران و (ی.ن.ک) هاوپه یمانی ستراتیجی یه کتر بوون له بواری سیاسی و ئابوری و سه ربازیدا (٢).

قۆناغی چواره م: ماوه ی نیوان (١٩٩٨-٢٠٠٣)

له م قۆناغه دا ئیران تانوپۆی داهاتوی عیراقی بۆ دهره که ویت، نه میش له روانگه ی بریاری ئازادکردنی عیراق له سالی ١٩٩٨ له لایه ن کۆنگرێسی نه مریکا وه. ئیران له روانگه ی

^١ الاقتتال الداخلي في كوردستان العراق، كيف اندلع ومن المسؤول عنه، الجزء الاول، مكتب الدراسات والبحوث المركزي، تابع للحزب الديمقراطي الكردستاني. هتولیر، ١٩٩٧، ص ص ٢٩٤-٢٩٦.

^٢ المصدر نفسه ص ص ٣٠١، ٣٢٥، ٣٥١.

نزيكبونى لە زۆرينەى بەرھەلستكارانى عىراقى، بە تايبەت (ى.ن.ك) و (ئ.ب.ش.ئ.ع) ، دەيوست ئاگادارى پرۆژەى داهاتووى عىراق بىت، بە شيوەيهك لە دواى روخانى رژىمى سەدام حسين، گرۇپى ھەرمەنرەوا، ئەگەر دارەستى ئىران نەبن، ئەوا لە دۆستەكانى ئىران بن. لەم تىروانىنەوہ تاكە ھىزىكى عىراقى كە وەك يەك لە ئىران و ئەمريكا نزيك بىت (ى.ن.ك) بوو. بە واتايەكى تر گرۇپە شىعەكان پەيوەنديان لەگەل ئەمريكادا نەبوو، ھاوكات گرۇپە ەرەبىيە نەتەوہىيەكان و (پ.د.ك) لە ئىران نزيك نەبوون، بەلام ئەوہى، كە سودى لە ملەلانىكانى (ئىرانى-ئەمريكى) دەبينى و بە قازانجى خۆى بەكارىدەھىنا (ى.ن.ك) بوو. ئەوہى كىشەى بۆ ئىران دروست كرد ئەوہ بوو كە (ى.ن.ك) لە دواى رىكەوتنامەى واشنتن لە سىپتەمبەرى ١٩٩٨، لەمپەرى (پ.د.ك) لە بەردەم نەما بۆ پەيوەنديكردن بە جىھانى دەرەوہ، بە واتايەكى تر رىكەوتنى واشنتن دەرگای پەيوەنديەكانى (ى.ن.ك) ى زياد كردو بەم ھۆيەوہ فشارەكانى ئىرانى لەسەر سوک بوو، كە لە ماوہى جەنگى ناوخۆدا (١٩٩٤-١٩٩٨) تووشى ھاتبوو.

ئەم ھۆكارەى سەرەوہ تەرازووى پەيوەنديەكانى بەلاى (ى.ن.ك) سەنگىن كرد، چونكە ئىران لە عىراقدا پىيوستى زياتر لە جارانى بەو پارتەى سەرەوہ ھەبوو، بە پىچەوانەى پارتەكە كە وەك سەرەوہى جەنگى ناوخۆ پىيوستى بە يارمەتى سەربازى و ئابورى ئىران نەبوو.

لە دواى رووداوى ١١ى سىپتەمبەرى ٢٠٠١، كۆبونەوہكانى ئەمريكا لەگەل پارتە بەرھەلستكارەكانى عىراقدا پەرەى دەسەند، تالەبانى ھەولەكانى لە پىناوى بەشداریكردنى لاىەنىكى شىعە لەو كۆبونەوانەدا خستبووگەر. ھەلبژاردەى تالەبانى، (ئ.ب.ش.ئ.ع) بوو بۆ ئەوہى وەك لاىەنىكى شىعە بەشدار بىت. بۆ ئەم ھەولەش پىيوستى بە رەزامەندى ئىران ھەبوو، بۆيە لە ھەولتىكى بىتوجاندا توانى ئىران و (ئ.ب.ش.ئ.ع) رازى بكات، بەلام بەو مەرجەى، كە كۆبونەوہكانى نيوان ئەمريكا بەرھەلستكاران لە ئەوروپا بىت نەك لە ئەمريكا، ھەروەھا پەيوەندى ئەمريكا لەگەل (ئ.ب.ش.ئ.ع) راستەو خۆ لەگەل سەرۆكى

ئەنجومەنەكە مەھمەد باقر ئەلەكەيم^(۱) نەبىت، بەلگەلە ئاستىكى سەركردايەتە بىت^(۲). لە لايەكى تروتهكانى تالەبانى بۆ ميديا جېھانىەكان جەختى لەسەر ئەو دەكرەو، كە ھەرچەندە ئەو رۆلى نيۆەندى بېنيو لە نيوان ئەمريكاو مەھمەد باقر ئەلەكەيم، بەلام ھەمانكات، لە پىرۆسەي رووخانى رۆژمى سەدام حسيندا دژايەتە خۆي بۆ دەسووردانى دەولەتە ناوچەيەكان دەپىرى بەتايبەت ئىران و توركيە، چونكە دەبىتە ھۆي ئالۆزى پەشيو لە عىراقدا^(۳).

لەم سۆنگەيەو ئىران، ھەمىشە لە پەيوەندىەكانى لەگەل (ى.ن.ك) سەلمىنەو يەكى پىوەديار بوو، ئىران وەك دراوسىكانى دىكەي ھەريەمى كوردستان، لە دروستبوانى دەولەتەكى كوردى لە دواي رمانى دەسەلاتى سەدام حسين دەترسا، ھەريو يە وەك فشارتەك لەسەر ھەريەكە بە گشتى و (ى.ن.ك) بە تايبەتە، پشتبوانى لە گروپىكى توندروەي ئىسلامى دژ بە (ى.ن.ك) كرد بەناوى (جند الاسلام) لە كوردستان، كە دواتر بوون بە (انصار الاسلام) لە كوردستان^(۴)، لەم بارەيەو ەودەي سەدام حسين ئىرانى بە وەستان لە پشت

^۱ مەھمەد باقر ئەلەكەيم، (۱۹۳۹-۲۰۰۳)، كورى مەرجەي ئاينى سەيد موحسن ئەلەكەيمە. ھەلگىرى بىروانامەي ماجستېرە لە زانستى قورئان لە زانكۆي ئىمام سادق لە ئىران. لە سالى ۱۹۸۰ چۆتە ئىران. سەرۆكى ئەنجومەنى بالاي شۆرشى ئىسلامى بوو لە عىراق تالە ۲۹ ى ئوگستۆسى ۲۰۰۳ لە تەقینەو يەكى تىرۆرسى رىكخراوى ئەلقاعەدە لە نەجەف تىرۆر كرا. <http://ar.wikipedia.org/>

^۲ كۆنوسى كۆبونەو ەي شاندى يەكتى نىشتمانى كوردستان لە ئىران، ۲-۶/۵/۲۰۰۲

^۳ الانصات المركزى، نشرە خبريە معلوماتيە يوميه العدد (۲۳۴۸). ۲۰۰۲/۹/۸

^۴ ئەم رىكخراو لە ۱ سېتەمبىرى ۲۰۰۱ لە شارۆچكەي بيارەي سەر بە پارىژگاي سەلمانى دامەزرا لە لايەن ئەندامە توندروە جياوھەكانى (ب.ئ.ك) بە پشتبوانى رىكخراوى ئەلقاعەدە. دواتر لە ۵ ديسەمبىرى ۲۰۰۱ ناوھەي گۆردرا بۆ ئەنصار ئەلئىسلام لە كوردستان بە سەريەشتى مەلا كرىكار. دواي چەندىن كاري تىرۆرسى و شەرو پىكدادان لەگەل (ى.ن.ك)، ئەو بوو لە ميانى جەنگى ئەمريكا دژ بە عىراق، لە لايەن سوپاي ئەمريكاو بارەگاكانىن لە ھەورامان بۆردومان كراو پىگەكانيان لەو ناوچەيە لەدەستدا. نياز سەعيد عەلى: دياردەي ئىسلامى سىاسى و رەوتى ئىسلامى سىاسى لە كوردستانى عىراق، چاپخانەي روون، سەلمانى، ۲۰۱۰، ل ۹۷-۹۹.

گروپە تىرۆرستىيەكانى كوردستانى عىراق تاوانبار كرد^(۱). بۆ چارەسەركردنى ئەم گەرفتە، بە سەركردايەتى تالەبانى شاندىكى (ى.ن.ك) چوو بۆ ئىران ولە شارۆچكەى قەسر شىرىن كۆبونەو ەيەكيان لەگەل لايەنى ئىرانى كردبوو بۆ تاوتويكردنى ئەو پرسە. ئىرانىەكان وتبوييان كە ئەو گروپە تىرۆرستىن و مەترسىن بۆ سەر ئىرانىش^(۲)، دوا بەدواى ئەم كۆبونەو ەيە ئىران ھەريەكە لە (ى.ن.ك) و (ب.ئ.ك) و (كۆمەلى ئىسلامى كوردستان) ى كۆكردەو ە بۆ يەككەلۆيستى دژى (ئەنصار الاسلام)، ئەو ەبوو ەرسى لالە (۱۵ى نۆفەمبەرى ۲۰۰۱) گەيشتنە رىكەوتنىك بۆ چارەسەركردنى ئەو كىشەيە، ئەويش بەو ەى ئەو دوو پارتە ئىسلامىيە ئەو كىشەيە چارەسەر بكن، لە بارىكدا ئەگەر پىيان چارەسەر نەكرا ئەوا (ى.ن.ك) ھىرش دەكاتە سەر (انصار الاسلام)، و ەلۆيستى ئەوانىش يان دەبىت بىلايەن بن يان دەبىت ھارىكارى (ى.ن.ك) بن. بۆ جىيەجىكردنى رىكەوتنەكەش، نوينەرى ئىران و نوينەرى پارتە بەشداربوو ەكانى رىكەوتنەكە بەدواداچون دەكن، ەرو ەا پارتە ئىسلامىيەكان بەشدارى لە حكومەتى ەريم دەكن و يارمەتى مادىيان لە لايەن (ى.ن.ك) پىدەگات، شىوازى ئەم بەشدارى و يارمەتییە لە رىگای ئىرانەو ە بەو دو لايەنە رادەگەيە نرپىت^(۳).

لەم رىكەوتنەدا ئىران خۆى دەكاتە زامنى ناشتى لە ەريمەكەدا، ئەمەش وەك ئاگادار كوردنەو ەى دەسەلاى ەريمى كوردستان لە قەبارەى ەزمونى خۆى لە ەريمەكە. ئەم پەيامەى ئىران زۆر بە ئاسانى گەيشت و دەسەلاندانى ەريم تىگەيشتنىان بۆ ناو ەركەكەى ەبوو، لەم پىناو ەدا سەروۆكى حكومەتى (ى.ن.ك) لە سلىمانى بەرەم ئەحمەد سالى چوو ە ئىران و راگەياند، كە ەو لى پارتەكەى بۆ ئەو ەيە، كە وەك ەيزىكى كوردى عىراقى لە گۆرەپانى سىاسى عىراقدا رۆلى ەبىت و بەشىك بىت لە دارىژەرانى سىاسەتى عىراقى داھاتوو. وەلامى ئىرانىەكانىش برىتى بوو لەو ەى كە ئىران، كوردستانى

^۱ الانصات المركزى، نشرە خبرية معلوماتية يومية العدد (۲۳۴۰). ۲۱/۸/۲۰۰۲.

^۲ الانصات المركزى، نشرە خبرية معلوماتية يومية عدد (۲۰۴۱). ۱۶/۱۰/۲۰۰۱.

^۳ برواته پاشكۆى ژمارە (۱۰)

عیراق به به شیک له خاکی عیراق ده زانیت. کورده کانیس وهک هیزی عیراقی ده ناسینیت، هه وه کانیسی له پیناو ناشتی و سه قامگیری له ناوچه که دایه^(۱). ئەم گوتاره به شیوازیکی تر له لایه ن سه رۆکی په ره مانی ئیران (مه هدی که روبی) به تاله بانی وترا، که له پیش جهنگی ۲۰۰۳، له ۷ یه نایری ۲۰۰۳ سهردانی ئیرانی کردبوو. مه هدی که روبی جهختی له سه ره شه وه کردبوو، که " ئیران پشتگیری به کیتی خاکی عیراق ده کات که هه موو نه ته وه کان له گه له یه کدا وهک یه ک تیایدا بژین". سه رۆک کۆماری ئیران محمه د خاتهمی له هه مان سهردانی تاله بانی بۆ ئیران، جهختی له سه ره پالپشتی ئیران بۆ به ره له سکارانی عیراقی ده ربیری بوو^(۲).

ده توانین بلین ئەم دیداره وهک دیداری مالتاواکردنی ئیرانییه کان بووه له کوردی عیراق وهک به ره له سکارو خوئاماده کردنی ئیران بووه بۆ پیشوازی کردنیان له ئیران وهک به شداریکی سه رهکی له عیراقی داهاتودا.

^۱ الانصات مرکزی، نشره خبریه معلوماتیه یومیه العدد (۲۰۹۱)، ۲۰۰۱/۱۲/۵،

^۲ الانصات مرکزی، نشره خبریه معلوماتیه یومیه العدد ۲۴۴۷، ۲۰۰۳/۱/۸. الانصات مرکزی، نشره

خبریه معلوماتیه یومیه عدد ۲۴۴۸. ۲۰۰۳/۱/۹.

تەومەرى چوارەم

كارىگەريى پەيوەندىيەكانى ئىران و ھەريەى كوردستان

لەسەر بزوتنەومەى رزگاربخوازى رۆژھەلاتى كوردستان

پەرسى پارتە كوردىيە ئىرانىيەكان، گەنگەرىن فەيل بوو، لە سەرچەم دانوستانەكەى ئىران لەگەڵ ھەريەى كوردستاندا. ئەم پارتە كوردىيە بە سود وەرگرتن لە جەنگى ھەشت سالا، توانىيويان لەسەر سنوورى كوردستانى عىراقدا بارەگاكانيان دامەزرىن و لەويە ھىرشيان دەكرە سەر ئىران، كە ئەمەش جىگەى خۆشحالى عىراق بوو، چونكە بارى سەرشانى سوپاى عىراقيان لە ھەريەى كوردستان سو كەربوو^(١). ئەم پەيوەندىيەى نيوان ئەم پارتانە لەگەڵ حكومەتى عىراقدا جىگەى ناپەزەيى پارتە كوردىيە عىراقىيەكان نەبوو، چونكە ئەمانىش بە ھەمان شىوہ سوديان لەو جەنگە بىنى بوو بۆ گورز وەشاندن لە حكومەتى عىراق. بە واتايەكى تر جەنگى نيوان عىراق و ئىران نەبوو بەھۆى شەرى نيوان پارتە كوردىيەكانى ئەو دوو دەولەتە، بەلكو بە پىچەوانەو ھەماھەنگى زياتر كردن و رىكەوتنىكەش ھەبوو لە نيوان ئەو پارتانە بۆ چوئەتى پەيوەندى ئەم پارتان لەگەڵ دەولەتى نەياردا. سكرتيرى كۆمەلە سەيد برايم عليزادە، لەم بارەيەو دەنوئىت: "دواى ئەو ھى شۆرشى ئىسلامى ھاتە سەر تەخت لە ئىران، لە ياداشتىكدا كە واژو كراو تايادا شىخ عەزەدين

^١ حامد محمود عيسى: المصدر السابق، ص ٤٣؛

حوسه ینی^(۱) و کومه له و (ح.د.ک.ا) و (ی.ن.ک) تیايدا به شدار بوون، تیايدا هاتبوو، دامه زړاندنی په یوه نډییه له گه ل دهوله ته دراوسی کانی وه ک ئیران و عیراق، بو هیزه سیاسیه کانی به شداربوو له کوبونه وکه، رهوايه، بهو شهرته که شم په یوه نډیانه له تمه له خه باتی خه لکی کوردستان له به شه کانی تر نه دات و ورده کاریه کانی شم کوبونه وهش له لایه نه کانی تر شارواه نه بیت^(۲).

گرنگترین نه و پارتو کوردیانه ی ئیران بریتی بوون له:

۱- حزبی دیموکراتی کوردستانی ئیران

۲- ریڅخراوی کوردستانی حزبی کومونیستی ئیران (کومه له).

۳- سازمانی خه باتی نه ته وهی کوردستان^۳

۴- یه کیتی شورشگیزانی کوردستان

شم گروپانه له دواي دامه زړاندنی ده سالات له هرړمې کوردستان، زیاننکی گه وره یان لیکه وت، به پیی نه و زانیاریه وردانه ی که نوسه ر (قهرهاد عیراقی) بلاویکړدونه ته وه، له ماوه ی نیوان سالانی (۱۹۹۱-۱۹۹۷)، شم پارتانه ی سهره وه، (۲۲۵) پيشمه رگه و لایه نگریان تیور کراون، که زورینه یان سهر به (ح.د.ک.ا) بوون^(۴). هاوکات نوسه ریکی تر ژماره ی

^۱ (۱۹۲۲-۲۰۱۱) له شاروچکه ی بانه سهر به پارترگی سته له دایک بووه. نه ندای کومه له ی (ژ.ک) بووه له سالی ۱۹۴۴. ماموستای ناہنی بووه و خواوه نی قوتابخانه ی ناہنی تاییدت به خوی بووه. له سالی ۱۹۷۹ رولی گرنگی بینوه له دانوستانه کانی نیوان بزوتنه وهی کوردی و رژیمی ئیراندو چاوی که وتوووه به خومینی و سهروک و وزیران مه دی بازارگان. پاشان له هه شاکاندا. له سالی ۲۰۱۱ له سوید مردوووه. <http://www.sunni-news.net>

^۲ پيشره و: کوردستان نه مرؤ سبه ینی، ناوه ندی چاپمه نی کومه له، ۱۳۸۴، ل ۹۵

^۳ پارتيکی نه ته وهی نیسلامی سونه مه زه به له ۲۷ ی توگستوسی ۱۹۸۰ له لایه ن جه لاله دین حوسه ینی برای غزه دین حوسوینی دامه زراوه. تا ئیستا چوار کونگره ی به ستوووه ئیستا بابا شیخ کوری شیخ جه لال حوسه ینی سکرتیری نه و پارتیه. <http://www.sazmanixebat.org>

^۴ بو شم زانیاریانه سود وه رگراوه له سهرجه م کتیه که ی، قهرهاد عیراقی: کوردستانی عیراق و تیوروی نه یارانی سیاسی ئیرانی، بی شوینی چاپ کردن، ۲۰۰۱. ص ۱۱-۷۳.

ھەلسوراۋانى سىياسى رۆژھەلاى كوردستان كە لە سالانى (۱۹۹۱-۱۹۹۷) لە ھەرىمى كوردستان تىرۆر كراۋن بە (۱۷۱) پىشەمەرگە دادەنەتت (۱).

ئىران ھەر لە سەرھەتاي دروستبۇنى دەسلەلى ھەرىمى كوردستان، ئەوھى نەشاردەوھە كە ترسى ھەيە لە ھەرىمى كوردستان، سەرچاۋەى ئەم ترسە برىتى بۇو لە چەند ھۆكاريك كە گرنگترىنيان پارتە كوردىيەكانى ئىران لە ژىر سايەى ئەو ھەرىمەدا چالاكى دژى ئىران دەكەن، لە لايەكى ترگواستەوھى مۆدىلى ھەرىمى كوردستان بۇو بۆ كوردستانى ئىران.

سەبارەت بە پارتە كوردىيەكان، كۆمەلىك ھۆكار ھەبوون وای لە لايەنى ئىراني كوردبوو، كە مەترسى لىيان ھەبىت، لەو ھۆكارانە، بارەگاي سەرەكى ئەو پارتە ئىرانىانە لە ھەرىمى كوردستان و لە ناو ھەرىمىشدا لەسەر سنورەكانى ئىران بوون. لە لايەكى تر ھەرىمى كوردستان بە ھۆى تازە دامەزراندنى و ھەروھە نەبۇنى ئەزموونى دەسلەل، نەبوونى تواناي مادى و سەربازى، نەيدەتوانى سنورە نۆدەولەتەكان بپاريزىت و رىگىرى لە چالاكىەكانى ئەو پارتانە بكات. لە لايەكى تر پارتە كوردىيەكانى ئىران و عىراق ئەوئەندەى ئەزموونى ھارىكارىان لە دژى ئىران و عىراق ھەبوو، ئەوئەندە ئەزموونى شەريان لە دژى يەكتر نەبوو، لە ھەمويان گرنگتر، بە ھۆى ئەوھى كە دەسلەلى ھەرىمى كوردستان ھىچ بنەمايەكى ياسايى نۆدەولەتەى نەبوو، بۆيە ھىچ ئىلتىزامىكى نۆدەولەتەى لەسەر شان نەبوو بۆ پاراستنى سنورەكان لە دژى ئەيارانى دەولەتلىك دراوسى. ھەموو ئەمانە ترسى ئىراني بەرھەمەتنبوو. ئىران توانى لەسەر بنەماى ئەو ترسە گەرەتەىن سود وەرېگىت لە ھەرىمى كوردستان بۆ لەناوبردنى ئەيارەكانى لەو ھەرىمەدا، ئەمەش بەچەندىن شىۋە لەوانە بۆردومانكردنى بارەگاكان بە موشەك لە خاكى ئىرانەوھە، شالۆرى فرۆكە بۆ سەر بارەگاكان، رفاندن، دەرمانخواردكردن، بۆسەدانان لەسەر رىگاكان، تقينەوھ بە ھۆى تى ئن تى، بەكارھىنانى RBG7، ھاوھن. ئەم كارانەى لە چەند كەتلىكەوھ بە ئەنجام دەگەياند لەوانە:

^۱ بۆ زانبارى زياتر لەسەر شوپىن و كاتى ئەنجامدانى ئەو كارە تىرۆرستىانە لە گەل ناۋى تىرۆر كراۋان، بىرۋانە، بەھمەن سەعەدى: سى سال لە گەل ئىبراھىم عەلىزادە سكرتېرى كۆمەلە، چاپخانەى رەنج، سلىمانى، ۲۰۰۹، ل ۴۵۶-۴۶۸.

- نویسنکه فهرمییکانی ئیران له هه ریمی کوردستاندا هه یبوو که ئه نویسنکانه له هه رسی پاریزگای هه ریمی کوردستان و شاروچکه کانی ده ربه نډیخان و هاوینه هه واری سه لاهه دین کراوه بوون
- ئه و پارتی کوردیانه ی که له شه ری هه شت ساله دا بۆ کورده عیراقیه کانی دروست کردبوو، له وانه حزب الله ی شوړ شگێر^(۱)، که باره گای سه ره کی له شاروچکه ی دیبانه بوو، له لایه ن پارتی ئیرانییه کانه وه تۆمه تبار ده کرا به وه ی، که پیشمه رگه ی پارتی ئیرانییه کانی ده فپاند یان تیرۆریده کردن^(۲).
- ئه و پارتی کوردیانه ی کوردستانی عیراق که ده که وتنه ژێر باری فشاره کانی ئیران، له وانه (ب.ئ.ک)، که له سالی ۱۹۹۵ (۷) پیشمه رگه ی (ح.د.ک.ا) ی راده ستی ئیران کرد^(۳). هه روه ها (ی.ن.ک) که سوپای ئیرانی برده سه ر باره گا کانی (ح.د.ک.ا)^(۴).
- هاندانی خه لک له ریگای به خشی نی پاره وه بۆ ده رکردنی باره گای پارتی ئیرانییه کان، سکرتیری گشتی (ح.د.ک.ا) عه بدوللای حه سه ن زاده ده لیت: "رژیم خه لکی ناوچه که ی لای هانداین و به لئینی پیدابوون، که مالی (۳۰۰) هه زار ته نه یان ئه داتێ ئه گه ر (ح.د.ک.ا) ده ربکه ن"^(۵). هه مان زانیاری له نامه یه کی نوێنه ری (ب.ئ.ک) بۆ فهرمانده ی سه نته ری نه سه ر جه ختی له سه ر کراوه ته وه که تیایدا ها تووه "دوو ئوتومبیلمان ناردوو به بۆ (بۆلێ) و (پشت ئاشان) {باره گای سه ره کی (ح.د.ک.ا) لای بوو}، بۆ کوکرنه وه ی زانیاری

^۱ ریکخواویکی سه ر به بزوتنه وه ی کوردیه له باشووری کوردستانو له سالی ۱۹۸۳ له لایه ن ئه ده مه عوسمان بهرزانی له شاروچکه ی نه غمه ده له ئیران ینکها تووه نه ندانه کانی له بهرزانییه ناواره کانی ئیران بوون. له دوا ی راهه رین باره گایان له شاروچکه کانی دیبانه وو چۆمان و حاجی ئۆمه ران هه بوو. هاوکات نویسنکه یان له ئیران هه بوو. دواتر چونه ناو (پ.د.ک). ارکان حه امین الزرداوی، ص ۱۵۹.

^۲ منظمة حقوق الانسان فی کوردستان: ۱ حزی ران ۱۹۹۵، اربیل.

^۳ فه ره اد عیراقی: کوردستانی عیراق و تیرۆری نه یارانی سیاس ی ئیرانی، ۲۰۰۱، ل ۱۶.

^۴ کریس کوچیدا، بزوتنه وه ی نه ته وایه تی کورد هیوا ی سه ربه خوێی، به رگی یه که م، ل ۱۵۷.

^۵ عه بدول ره حمان قاسملوو هاو ریکه ی: په نجا سال خه بات له پش تاوی کوردستان، ل ۶۱۶.

لەسەر معارەزە، بەلام چاويان پىئەكەوتەبوو، بەلكو چاويان بە خىلەكانى ناۋچەكە كەوتەبوو
وہ پەيمانىيان داوہ، كە لە ناۋچەكەى خۆيان دەريان بىكەن^(۱).

ئىران بەردەوام لە دانىشتەكاندا چەند داواكارىيەكى لە پارتە كوردىيەكانى عىراق ھەبوو،
لەوانە لە رىگاي ئەمانەوہ داۋاي دەكرد، كە پارتە ئىرانىيەكان چەك دابىتىن، سەرۆكى دەزگاي
ھەوالگري (جەغفەر ھەيمى) و سەرۆكى دەزگاي ھەوالگري سوپاي پاسداران لە رىگاي
بارزانيەوہ داويان لە (ح.د.ك.ا) كوردبوو، كە چەك دابىتىن. ھەروەھا بەردەوام داۋاي لە حزبە
كوردىيەكانى ھەريم دەكرد، كە بارەگاكانى پارتە ئىرانىيەكان لەسەر سنوورى ئىران بۆ
قولايى ھەريم دوور بخەنەوہ، جگە لەمە فشاريان دەخستە سەر بۆ داخستنى ئىزگەكانيان و
ھەروەھا ئىران لە رىگاي پارتە كوردىيەكانى ھەريمى كوردستانەوہ فشاريان خستونەتە سەر
بۆ راگرتنى پەيوەندىەكانيان بە دەولەتلىك ئەوروپا و ئەمريكاوہ^(۲).

ئەم داواكارىيەى ئىران پىش شەرى ناوخت و لەمەدانەوہىەكى پىيوستى لە لاىەن
دەسەلاتدارانى ھەريمى كوردستان نەبوو. نەك ھەر ئەوہ، بەلكو پارتەكانى ھەريمەكە و
حكومەتى ھەريم پەرلەمانى ھەريمى كوردستان بە توندى ئىدانەى ئىرانىيان كەرد لە ئەنجامى
تيرۆركردنى سادىقى شەرەفكەندى لە بەرلین^(۳)، ھەر بۆيە ئىران راستەوخۆ بە بىئارىيەدى
ھەريمى كوردستان ھىرشى دەكردە سەر بارەگاكانى پارتە ئىرانىيەكان، بە بەكارھىنانى
فرۆكە و تۆپخانە و ھەندىك جار سوپاي زەمىنى، وەك بە درىژاي سالى (۱۹۹۲) ئەم كارەى
ئەنجام دا. دەسەلاتدارانى ھەريمى كوردستان و دانىشتوانەكەى بىندەستيان درىخيان لە
يارمەتيدانى مەروپى ئەو پىشمەرگە و خىزانانە نەدەكرد، كە كەوتەبوونە بە شالۆى سوپاي
ئىران، لە رووى سەربازىشەوہ رووبەرووبونەوہى سەربازى. لە نىۋان سوپاي ھەريمى
كوردستان و سوپاي ئىران روويداۋ لە ھەردولا دىل و دەسبەسەر ھەبوو^(۴). شاندى (ح.د.ك.ا)

^۱ وثائق الادانة: وثيقة رقم: (۷۶)

^۲ كريس كۆچىدا، بزووتەوہى نەتەوايەتى كورد ھىۋاي سەربەخۆيى، بەرگى دووہم، ل ۱۱۷-۱۱۸.

^۳ كوردستانى نوئى "رۆژنامە"، ژمارە (۱۹۶)، ۱۹۹۲/۹/۲۱.

^۴ كوردستانى نوئى "رۆژنامە"، (۴۴۷)، ۱۹۹۳/۷/۲۸.

بۆ لای هه ردوو پارتی ده سه لاتدارانی هه ریم وه لأمی نه رینیان وه رگرتبوو بۆ پشگری کردنیان. عه بدولای هه سه ن زاده له وه باره یه وه ده لیت: " دیموکرات شانیدیکی ناره لای یه کیتی و پارتی، شانده که چوه ی لای کاک کۆسره ت و پیتی وتین: " مام جه لال لیڤه نییه، با کاک مه سعود له جیاتی مام جه لال فه رمان بدات". دواتر چوینه لای کاک مه سعود، نه و پیتی وتین " هیڤه کانی یه کیتی و پارتی له ژیر فه رمانی حزبی دیموکراتدان، نه گه ر پتویستیسی کرد بۆ خۆشم وه ک پشمه رگه ی حزبی دیموکرات به رامبه ر په لاماری ئیران ده چمه سه نگر" (۱).

ئه م هه لویسته ی هه ریمی کوردستان تا ده سپێکردنی شه ری ناوخۆ له سالی (۱۹۹۴) به رده وام بوو، به لام به سه ره لانی شه ر، فشاره کانی ئیران بۆ سه ر (ی.ن.ک) زیاتر بوو، چونکه ئه م پارتی پشوو داوای هه لویستی بیلایه نی ئیرانی ده کرد له شه ری ناوخۆ، دواتر له ژیر پاله په ستوی گه رموگوپ بونی شه ر، هه ر ئه م پارته داوای پالپشتی سیاسی و سه ربازی و ئابووری له ئیران ده کرد، مه رچی سه ره کی ئیرانیس کپ کردنی پارته کانی ئیران بوو.

(ی.ن.ک) هه ولای ده دا که بالانسیک رابگریته له نیوان داواکارییه کانی ئیران و فشار خسته سه ر پارته ئیرانییه کان، له لایه ک داوای له ئیران ده کرد، که هه لویستی نیشتمانی پارته که ی ریگه نادات هینده فشار بخاته سه ر (ح.د.ک.ا) و که به هویه وه نه و پارته ئیرانییه روو بکاته ناوچه کانی بن ده سه لاتی (پ.د.ک). که ئه مه ش له قازانجی پیگه ی سیاسی (ی.ن.ک) نابیت. له لایه کی تر فشاری ده خسته سه ر نه و حزبه واته (ح.د.ک.ا)، بۆ نه وه ی ده سه برداری کاری چه کداری بیت و رازی بیت به دانوستان له گه ل ئیراندا (۲). (ی.ن.ک) له م هه ولانه ی خۆی به رده وام بوو، به لام به گه رمبوونی جه نگی ناوخۆ توند بونی گه مارۆ ئابووریه کانی (پ.د.ک) له سه ر ناوچه ی (ی.ن.ک)، ئه م پارته ی دوایی ریگای به سوپای پاسدارانی ئیراندا، که له خالی سنوری باشماخه وه هیرش بکه نه سه ر (ح.د.ک.ا) له شارۆچکه ی کویه، له ۲۷ یۆلیۆی ۱۹۹۶. له م باره یه وه فوئاد معسوم که ئه ندامی مه کته بی سیاسی (ی.ن.ک) بوو وتی، "ئیمه پشتر ده مانزانی که دین (مه به ستی سوپای ئیرانه)، به لام نه مانده زانی که ی و چۆن.

^۱ عه بدول ره جان فاسملۆ هاوریکه ی: په نجا سال خه بات له پشواوی کوردستان، ل.ل ۶۱۰-۶۱۱

^۲ الافتتال الداخلي فی کوردستان العراق، کیف اندلع ومن المسؤول عنه، ص ۳۴۹-۳۵۰.

ئىران وتېوى ئەگەر ئەوان چارەسەرى دىموكرات (ح.د.ك.ا) نەكەن ئەوا خۇيان دىن و ئەوا كارە دەكەن. ئىمە بە دىموكراتمان گوتىبوو كە دەبىت بە شىۋەيەك كار بەكەن كە ئىران شەرى ئابورىمان نەكات. بە تايىبەت ئىمە ھىچ رىگەيەكى دىكەمان بۇ ھىنانى كەلۈپەل و ھاتوچۇو چارەسەرى نەخۇش و برىندارنىە^(۱).

ئەم پىرۇسەيە ئىران دوو ئەنجامى لىكەوتەو، يەكەمىان رىكەوتنامەي نيوان (ى.ن.ك) و (ح.د.ك.ا) بوو لەسەر ئەو، كە (ى.ن.ك) ئاسايشى بارەگاۋ ئەندامەكانى (ح.د.ك.ا) لە ھەرىمى كوردستان دەپارىزىت لەبەرامبەردا ئەم پارتەي دوايى بەرنامەي كارو تىكۆشانى دوپارە دابرىزىتەو بە شىۋەيەك، كە بەرژەۋەندىيەكانى نيوان ھەرىمى كوردستان و ئىران بپارىزىت^(۲). ئەنجامى دوو ئەم بوو، كە ئىران لەبەرامبەر رىگەخۇشكردى (ى.ن.ك) بۇ پىرۇسە سەربازىيەكەي، پىشگىرى لۇجستى (ى.ن.ك) ي كىرد لە جەنگى ناوخۇدا. ئەم پىشگىرى ھۆكەرى سەرەكى بوو بۇ نىزىكبونەو (پ.د.ك) و بەغداد، كە بە ھۆيەو لە ۳۱ ئۆگىستۇسى ۱۹۹۶، سوپاي عىراقى ھەولتەرى داگىر كىردو رادەستى (پ.د.ك) كىرد. ھىزى (ى.ن.ك) لەبەردەم ئەم ھارىكارى بەغدادو (پ.د.ك) خۇي بۇ رانەگىراو لە ماوۋەي ۱۰ رۇژدا سەرچەم ناوچەي دەسەلاتى خۇي لە دەستداو چۈنە سنورى ئىرانەو^(۳).

(ى.ن.ك) لە جەنگى ناوخۇدا بەردەوام لە ژىر فشارى ئىراندا بوو بۇ سنورداركردى چالاكىيەكانى (ح.د.ك.ا). ئەو بوو لە سالى ۱۹۹۸ و دواي ھاتنى سەركە كۆمارى نوي مەمەد خاتەمى، توانى شاندىكى ئىران لەگەل كەسايەتى سىياسى كوردى ئىران، سەلاحەدىنى مۆھتەدى كۆبكەتەو، لە بىكەي سەركەدايەتى (ى.ن.ك) لە قەلاچوالان بۇ گىرتنە بەرى چۆنىەتى دەسپىكردى بە دانۇستان لەگەل پارتە ئىرانىيەكان. ئەم ھەولە بە پارتە ئىرانىيەكان راگەيەنراو بوو بە ھۆي ناكۆكى لەسەر چۆنىەتى مامەلە كىردن لەگەل دانۇستاندا. لە ناو كۆمەلەي ئەم ناكۆكىانە لە نيوان رەوتى پالېستىكەر لە دانۇستان و رەوتى

^۱ كوردستانى نوي. رۇژنامە. ژمارە (۱۳۵۲)، ۱۹۹۶/۸/۶.

^۲ كوردستانى نوي. رۇژنامە. ژمارە (۱۳۵۱)، ۱۹۹۶/۸/۵.

^۳ جونائان راندل: امة فى شقاق، ص ۳۸۸.

دژايەتى كردنى دانوستان پەيدا بوو كە دواتر بوو بە ھۆى دابە شىبونيان بۆ دوو بەش^(۱). لە ناو (ح.د.ك.ا) ئەو دانوستانە رەتكرايەو ھە چونكە دوو سكرتيرى پارتەكەيان لە ميانى دانوستاندا تيرۆر كرابوون. بەلام لە ناو كۆمەلەدا ناكۆكى دروست كردو كە بە ھۆيەو دابە شىبون رویداو پارتىك بە ناوى (كۆمەلەى شۆرشگيرانى زەحمەتگىشانى كوردستان) لە كۆمەلە جياپونەو ھى خۆيان لە سالى ۱۹۹۹ راگەياند^(۲). لە سەر بەندى ھەلسەنگاندنى دانوستان لە لايەن پارتە ئيرانييەكان، رەوتى توند رەوى ئيران و ئەفسەرەكان گەيشتنە ھەريىمى كوردستان، كە دانوستانيان لە گەل ھيزە كوردییەكان ھەلۆە شاندىو^(۳).

^۱ ھەسەن رەھمان پەنا: عەبدوللای موھتەدى بە واتايەكى دیکه، وەرگيرانى: جەلال ھەسەن زادە، نینتشاراتی مەرکەزی کۆمەلە، ۱۳۸۹، ل. ۱۰.

^۲ بەھمەن سەعیدی: سەرچاوەی پیشوو، ل. ۲۹۹ - ۲۳۱.

^۳ چاوپیکەوتن لە گەل سەلاحەدینی موھتەدى. ۱۱ یۆنیۆ ۲۰۱۰.

به‌شی سییه‌م

په‌یوه‌ندییه‌کانی هه‌ریه‌ی کوردستان و تورکیا

- ته‌ودری یه‌که‌م - تورکیا له‌ کۆتایی سه‌ده‌ی بیستدا.
- ته‌ودری دووهم - په‌یوه‌ندییه‌کانی نیوان عێراق و تورکیا (۱۹۹۱-۲۰۰۳)
- ته‌ودری سییه‌م - کێشه‌ی کورد له‌ تورکیا
- ته‌ودری چوارهم - په‌یوه‌ندییه‌کانی تورکیا له‌ گه‌ڵ هه‌ریه‌ی کوردستاندا

تەوھرى يەكەم

توركيا لە كۆتايى سەدەمى بىستدا

كۆمارى توركيا لە سەرەتاي نەو دەكاندا زياتر ھەنگاوى بەرەو كرانه ھەلەتيناو خاوەن رۆل و پىگەى سىياسى بە ھىز بوو لە رۆژھەلاتى ناوھراستدا. ئەو فاكترانەى وایانكرد توركيا خۆى لەم بارە نوێیەدا بىبىنیتەو ھەمانەى خوازەو ھون:

يەكەم: جوگرافىای سىياسى

توركيا رۆبەرەكەى (۷۷۹.۴۵۲) كم دووجايە. (۹۶، ۹۶٪) لە كىشورەى ئاسىيايە، كە بە ئەنەدۆل ناو دەبریت، (۳.۴٪) لە ئەوروپايە كە بە تراکیا ناو دەبریت و گەرەكانى بەسفۆر دەرەدەنیل دەكەوتتە نىوان ھەردوو بەشەكە. گرنكى توركيا لە روى جوگرافىيەو ھەلەدایە، كە رىگای سەرەكى نىوان ئاسىياو ئەوروپايە لە وشكانیدا. ئەمە وایكردو ھەبیتە پردىك لەو نۆو نەدەدا، ھەروەھا لە رۆژھەلاتەو بەستراو ھەتەو بە بانى ئىران و لە باشورى ھەتەو بە نىشتەمانى ھەرەب، كە رۆلى ناوھەندى ئىرانى ھەرەبى بۆ دروست بوو. ھاوكات جوگرافىای توركيا ھەتە بەرەستىك لە بەرامبەر كشانى دەولەتى روسيا بۆ دەريای ناوھراست و ناوچە نەوتىيەكانى كەنداوى ھەرەب. پىگەى ئاوى توركياش شىو ھى نىمچە دورگەيەكى گەرەبى پىبەخشیو ھەريای رەش لە باكورو دەريای ئىجە لە رۆژئاوا، دەريای ناوھراست لە باشورى وایكردو ھە ۲۶۱۵ كم كەنارى ئاوى ھەبیت. گەرەكانى دەرەدەنیل و بەسفۆر كە توركيا بەسەرىدا ھەروانىت، وایكردو ھە كۆنترۆلى ئەو دەولەتەنەى، كە لەسەر دەريای رەش بە تايبەت روسيا ھەرووى دەريای ناوھراستدا بگرتتە دەست. ھەموو ئەمانە

وایکردوه که یه کیک بیت له ناوچه زیندووه کانی جیهان، هروده ها بووه ته هوی نه وهی که سیاسه تی تورکیا، چ له رووی جیهانی و چ له رووی ناوچه ییه وه کاریگری تاییه تی هه بیت^(۱). له رووی ئابوریشه وه، دریژی که ناره ئاوییه کانی تورکیا، که دهرانیت به سهر دهریای ناوه راست، پیگه یه کی ئابوری گرنگی پیته خشیوه. که ناره ئاوییه کان له تیروانیسی (جوگرافیای سیاسی) یه وه تورکیای کردوته خاوه ن سامانیکی ئابوری دینامیکی، چونکه له ریگای که ناره کانه وه دهسه لاتی به سهر لوله نه وتییه کانی روزه لاتی ناوه راستدا بۆ پهیدا بووه^(۲). تورکیا له باکووره وه هاوسنوری ناوچه نه وتییه کانی روسیایه، له روزه لاتییه وه بیره کانی ئیرانه، بیره کانی دهوله ته عهره بییه کانیش که وتووه ته خوارویه وه. بۆیه دهوله ته روزه ئاوییه کان له ریگای هاوپه یمانی ناتوه مه به ستیانه تورکیا به شداد بکن له پیناو مانه وهی هه ژمونی خویان به سهر سهرچاوه نه وتیه کانی ناوچه که دا. ئه م پیگه ئابوری و جوگرافییه دا، بایه خی سهر بازی تورکیای به زرکردووه ته وه. سهرکرده ی بالای هیزه کانی هاوپه یمانان له ئه وروپا (جه نرال نه لکسه ندهر هیگ) ده لیت: "پاریزگاریکردن له روزه لاتی تورکیا ده بیته هوی پاراستنی سهرچاوه نه وتییه کانی روزه ئاوا له روزه لاتی ناوه راست که نداوی عهره پیدا، که به ته وای پشت به سوپای تورکی ده به ستیت". له رووی جوگرافیای سیاسیشه وه تورکیا له چه قی باز نه یه کدایه که پیکهاتووه له ناوه راستی ئه وروپا و سوریو عیراق و ئیران و دهریای رهش و روسیادا، که ناوچه یه کی زیندووی ستراتیجییه^(۳).

دوه م: سهرکرده یه تی تورکوت ئوزال^(۴)

^۱ عبد الزهرة شلش العتای: توجهات تركيا نحو اقطار الخليج العربي، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، ۲۰۰۲، ص ۲۰-۲۴. احمد داود اوغلو: العمق الاستراتيجي، موقع تركيا ودورها في الساحة الدولية، ت: محمد جابر الثلجي وطارق عبدالجليل، مركز جزيرة للدراسات، الدوحة، ۲۰۱۰، ص ۱۴۲.

^۲ عبد الزهرة شلش العتای: المصدر السابق، ص ۳۴-۳۵.

^۳ المصدر نفسه: ص ۳۲-۳۳.

^۴ تورکوت ئوزال (۱۹۲۷-۱۹۹۳)، له مهلاتیه له دایک بووه، دهرچوی بهشی کارهبا له کوليجی نه نندازیاری سهر به زانکزی ته کیکي نهسته مبوله له سالی ۱۹۵۰. له سالی ۱۹۸۳ سهرکرده یه تی پارتی

له م ماوه یه دا له سهر دهستی ئۆزال، تورکیا نه زمونی کرانه وهی به روی رۆژه لاتدا به خوه بینی، هر له ژیر سایه ی نه مدانیسلامی سیاسی و بزوتنه وهی کوردی له ناستی ناوخودا زور چالاکانه له هه لېژاردنو له حکومتدا رکه بهری هیزه عه لمانییه نه ته وهییه کانیان دهستیپیکرد، دواچار سوپای تورکیاش نه وپه ری چالاکی خوی له ناو خوو دهره وهی تورکیا نواند. هر نه مه واده کات، که ماوه ی دهسه لاتی ئۆزال وه که سهرۆکی حکومت (۱۹۸۳-۱۹۸۹) هه روه ها وه که سهرۆک کۆمار (۱۹۸۹-۱۹۹۳) به "سهردهمی ئۆزالی" ناو بریت و خودی ئۆزالی له دواي که مال نه تاتورک (۱۹۲۳-۱۹۳۷) به دوومین مۆدیرنگه رای تورکیا ناو بریت^(۱).

گۆرانکاریه کانی ئۆزال له سهر دوو ناست بوو، ناستی ناوخوی و ناستی دهره کی. له ناستی ناوخویدا تیروانیی بۆ کیشنه ناوخوییه کان لیبرالیانه بوو، که بۆ سی بهش دابهشی کردبوو، نه وانیش نازادی بیر کردنه وه، نازادی ئاینی، نازادی ئابوری. نه وه له ماوه ی سهرۆکایه تی کردنی حکومتدا توانی بۆ جیبه جیکردنی مه رانه کانی سۆزی جه ماوه ر بۆخوی رابکیشیت، به تایبه تیش نه وه جه ماوه رهی، که له ناوه راستی نه نادۆل بوون و به دریزایی میژووی کۆماری تورکیا له په راویزی گرنگی پیدانی دهسه لاتدا بوون، بۆیه له پیگای خۆ نزیك کردنه وه له سهرمايه داره کانی نه و ناوچه یه و گروپه کونه پاریزه کانی بواری سیاست و کۆمه لگا هه وه کانی له پینا و فراوانکردنی بنکه ی جه ماوه ری خوی، خستبووه گه ر. له وه دیاره کانی ئۆزال بریتی بوو له (خزمه تکردنی خه لک، خزمه تکردنی خوا). له م ریگایه وه توانی مه یلی زۆرینه ی خه لک به لای خویدا کیش بکات و دهسته بژیریکی نوئ له تورکیا، که زیاتر ئیسلامخوازی نه ته وه یی بوون، دروست بکات. نه م راستیانه له کاتی مردنی ئۆزال به ته وای

نیشتمانی دابکی کردووه (Ana Vatan Partisi) و توانییه تی له هه لېژاردنه کانی سالی ۱۹۸۳ و ۱۹۸۷ دا، سهرکومت به دهست بهییت و له ۱۳ ی سپته مبه ری ۱۹۸۳-۹ ی تۆقه مبه ری ۱۹۸۹ به بی هیچ هاوپه یانیک حکومتی پیکهیتاوه، له سالی ۱۹۸۹ بووته سهرۆکی کۆمار، له ۱۷ ی نه پرلی ۱۹۹۳ مردووه. <http://ar.wikipedia.org>

^۱ نیریک جهی. زوجه ر: میژووی هاوچه رخی تورکیا. و: یاسین سهردهشتی، چاپخانه ی سیفا، سلیمانی،

دەركەوت، كاتىك زياتر لە يەك مليۆن كەس ئامادەى مەراسىمى ناستەكەى بوون و دروشمە ئىسلامىيەكانىان دەوتەوہ. ئۆزال بىروراكانى خۆى بەم شىوہە دەربەرى بوو: "ئىمە ولاتىكى ئىسلامىن، ھاوكات پردى پەيوەندى نىوان رۆژەلات و رۆژئاوين و پىويستمان بە زانست و تەكنىك و تىگەيشتنى رۆژئاوا ھەيە. بەلام ھاوكات دابونەرىتى خۆمان ھەيە، كە رۆژئاوا نىيەتى". ھەموو ئەم شتانە لە لاىەن دەستەبۇزىر باوى توركىيا بە دەستكارىكردى ھەرامەكانى سىستەمى كۆمارى توركىيا دادەنرا. دەستەبۇزىر كەمالى كە زياتر نوێنەرايەتى دانىشتوانى ئەستەنبول و شارە كەنارىەكانى دەرياي رەش و دەرياي ناوہراستىيان دەكرد، بە خۆيان دەوت توركە سىپەكان و دانىشتوانى ناوہراست و رۆژەلاتى ئەنادوليان بە توركە رەشەكان ناودەبرد، بە چاويكى سوك سەبرى جەماوہرى ئۆزال و ھەتا خودى ئۆزاليشىيان دەكرد و تانەيان لىدەدا، كە بە سىملىكى گەورەوہ سەركايەتى دەولەتى توركىيا دەكات و پىيان وابو نمونەى دواكەتويە و ھەمان كات كە سىكى ئىسلامى و جووداخوازە^(۱).

گۆرانكارىيەكانى ئۆزال لە ئاستى دەرەكىدا ھاوكاتى دوو رووداوى گرنگ بوون كە لە سەرەتاي نەوہدەكاندا بەسەر جىھاندا ھات ئەويش دووہمىن جەنگى كەنداو و ھەروہا رووخانى يەكيتى سۆڤىەت بوولە سالى ۱۹۹۱دا. ئەم دوو رووداوہ ئۆزالى خستە سەر ھىلىكى چالاک لە پەيوەندىيە دەرەكىيەكاندا. لىرەدا ناتوانىن ئەوہ بە تەواوى يەكلا بكەينەوہ، كە ئايا رووداوہ نىودەولەتییەكان كاريگەر بوون بۆ ئەوہى ئۆزال سىياسەتى دەرەوہى توركىيا چالاک بكات، ياخود خودى بۆچونەكانى ئۆزال بوو، كە داھىنەرى گۆرانكارى بوولە سىياسەتى دەرەوہى توركىيادا، بەلام دەتوانىن ئەوہ بلىين، كە لە سەرەووندى روخانى يەكيتى سۆڤىەت و دوومىن جەنگى كەنداو، ئۆزال توانى ھەك پالەوانىك خۆى بنوێنيت.

سىياسەتى دەرەوہى توركىيا بە درىژايى مېژووى كۆمارى توركىيا برىتى بوولە پشت كەردنە رۆژەلات و روو كەردنە رۆژئاوا و بەستنى ھاوپەيمانى سىاسى و ئابورى و سەربازى لەگەل

¹ Muhittin Ataman: Leadership Change: Ozal Leadership and Restructuring in Turkish Foreign Policy Alternatives. Turkish journal of international relations. Volume 1 number 1 spring 2002. P6.

رۆژئاوا، بەمەش توركيای لە رۆژه لاتدا كە نارگير كردبوو. ئۆزال ئەم نەريتهى گۆپى و روى توركيای لە رۆژئاواوە بەرەو رۆژه لات وەرچەرخان. ئۆزال باوەپى وابوو كە توركي پێويستە "پيگەى راستەقينه"ى خۆى لە جيهانى ئىسلامى و رۆژه لاتى ناوەراستدا ھەبێت، ئەو كاتەش توركي دەبێتە پردێك لە نيوان رۆژه لات و رۆژئاوا، كە چۆن پەيوەندىيەكانى لەگەڵ رۆژئاوا باشە بە ھەمان شێوە لەگەڵ رۆژه لاتیش وابێت. كە سێتى ئۆزالش كە لە ژێر كاريگەرى ئاينى ئىسلام و رێبازى لىرالى ئابورى ئەمريكىدا بوو، ھۆكار بوو بۆ باشكردنى پەيوەندىيەكانى توركي لەگەڵ ولاتانى بەلگان و ئاسياى ناوەراست و رۆژه لاتى ناوەراست و دەولەتەكانى قەفقاس. ئامانجيشى ئەوە بوو توركي بكا تە سەنتەرى سىياسى و ئابورى ئەو دەولەتە (١). ھەر ئەمەشە وادەكات كە توركي لە سەردەمى ئۆزالدا بە دووھەمىن كۆمارى توركي ناو بېرێت، چونكە توركي لە سەردەمى ئۆزالدا لە سىياسەتى ناوخۆ و دەرەویدا زۆر جياواز بوو لە كۆمارى يەكەمى، كە كەمال ئەتاتورك دايمەزانەدبوو (٢).

سێتيەم: رووداوە نێودەولەتییەكان

گرنگترین رووداوى نەودەھەكان بریتى بوولە ھەلۆھەشاندنەوھى يەكێتى سۆڤيەت لە سالى ١٩٩١دا، كە جيهانى لە دوو جەمسەريیەو كرد بە يەك جەمسەر، رووداویكى تر بەرپاىبونى دووھەمىن جەنگى كەنداو بوو لە يەنايرى ١٩٩١، كە ئەمريكاي كرده تاكە زلھێز و سىستەمى نوێى جيهانى بەسەرگردايەتى خۆى راگەياندا. لە بەرئەنجامى ئەم دوو رووداوەدا پارسەنگى ھێز لە رۆژه لاتى ناوەراست گۆرانكارى گەورەى بەخۆوە بىنى. توركي، كە ھەك گەورە ھێزێكى ھاوپەيمانى ناتۆ و ھەك دەولەتێكى سەنتەر لە رۆژه لاتى ناوەراستدا، زۆر بە خێرايى لە بەرامبەر كێشەى كورد لە ھەريىمى كوردستان و كێشەى ئەرمەن و كۆمارەكانى ئاسياى ناوەراست و قەفقاس و وەرە دەولەتەكانى بەلگان خۆى بپيىوھە. توركي بۆ ئەم كێشانە بە سەرگردايەتى ئۆزال بېرى "عوسمانى نوێ"ى ھێنايە بەر باس، كە مەبەستى ئەوە بوو بە

¹ Muhittin Ataman: op.cit. P7.

² محمد نورالدين: تركيا فى الزمن المتحول: قلق الهوية و صراع الخيارات، رياض الرئيس للكتب والنشر، لبنان، ١٩٩٧، ص ١٨-١٩.

ويىنەى دەولەتى عوسمانى، توركيە رۆللىكى كاراۋ زىندوۋ بىيىت، ھەرلە بەلكانەۋە دەسپىيكاتو لە رۆژھەلاتى ناۋەپاستەۋە تىپەرى بىكاتو تا سنوورى شورى چىن بىكات^(۱).
روخانى يەكەتى سۆفەتو بەزىنى عىراق لە دوۋەمىن جەنگى كەنداۋا ئەۋ باۋەپەى لاي توركيە دروستكرد، كەھەلومەرج بۆ خۆدەرخستنى ۋەك ھىزىكى گەۋرە لە پۆژھەلاتى ناۋەپاستدا لەبارە. لىزەۋە توركيە قۇناغى يەك ئاراستەى روۋە رۆژئاۋايى لە سىياسەتى دەرەۋە تىپەپاند، كە تەنھا گرنگى بە پەيوەندىەكانى لەگەل ئەمريكاو ئەۋروپا دەدا، بەلكو لە پال رۆژئاۋادا سىياسەتى فرە ئاراستەى پەيرەۋ كەرد. ئەۋەى يارمەتيدەرى ئەم سىياسەتە بوو لە لايەكىش بەستنى بوو بە ھاۋپەيمانى سىياسى و سەربازى لەگەل رۆژئاۋا ھاۋكات سود ۋەرگرتن بوو لە بىرى پان توركىزم روۋە ئاسىاي ناۋەپاست و ھەرۋە ھاكتورى عوسمانى ئىسلامى روۋە رۆژھەلاتى ناۋەپاست كە توانى بە درىژايى نەۋەدەكان رۆلى (دەولەتى ناۋەند-راگرى بالانس-بىكەى سەربازى) لە ناۋچەكەدا بىيىت^(۲).

^۱ گراھام فۆللەرو ئەۋانى تر: جىۋېۋلەتىكى نوڭى توركيە، ۋەرگىزانى: عەتاقەرەداغى، چاپخانەى روون،

سلىمانى، ۲۰۰۶، ل ۱۱۱

^۲ عقىل سەيد محفۇز: سورىة و تركىا الواقع الرهن واحتمالات المستقبل، مركز دراسات الوحدة العربية،

بيروت، ۲۰۰۹، ص ۱۹۲-۱۹۴

تەھرىر دوومەم

پەيومەندىيەكانى نىۋان عىراق و توركيە

عىراق و توركيە ھەك دوو دەۋلەتى ھاۋسى كۆمەلەك خالى ھاۋىش و بەرزەۋەندىيە ھاۋىش كۆي كوردنەتەۋە، توركيە بۇ عىراق ئەۋ پرەدەيە، كە دەيەستىتەۋە بە ئەۋرۇپاۋە، ھاۋكات عىراق جگە لەۋەي بازارپەكى باشە بۇ كالاي توركى، ئەۋ پرەدەيە، كە توركيە بە دورگەي عەرەبى دەبەستىتەۋە. توركيە عىراق ھىچ كىشەي سنوورىيە نىيە، ھەك ئەۋەي لە نىۋان توركيە سورىا ھەيە، ئەۋىش بە ھۆي كىشەي لىۋاي ئەسكەندەرۋەنەۋەيە. ھەروەھا ئەگەرچى توركيە لەگەل ئىران ناكۆكن بە ھۆي جىۋاۋازىي بىرۋاۋەرى دەۋلەت، بەلام عىراق و توركيە لە ئايدۆلۈجىيەتى دەۋلەتدا بى كىشەن و عىراق عەلمانىيەتى توركيە بە بارىكى ناۋخۆيى توركيە دەزانىت. خالىكى تىرى ھاۋىشەي نىۋان عىراق و توركيە كىشەي كوردە، ئەم دوو دەۋلەتە بە دەست ئەم كىشەيەۋە دەنالىنن ھەست بە ھەرەشەيەكى توند دەكەن بە ھۆي ئەم كىشەيەۋە، بۆيە ئارەزۋى گۆرپىنەۋەي يارمەتپان زۆرە^(۱). ئەگەرچى عىراق، بە ھۆي دوو مەن جەنگى كەندەۋ رۆلەيكى گىرنگى لە گەمەي نەۋت لە جىھاندا دەستداۋو، بەلام توركيە گىرنگى بە عىراق دەدا، لەۋ رۋانگەيەۋەيە، كە لە داھاتودا ئەم دەۋلەتە رۆلەيكى گىرنگى لە

^۱ ھامىد مۇھەممەد طە ھامىد السۋىدانى: العلاقات العراقية التركية ۱۹۸۰-۱۹۹۰، رسالة الماجستير غير منشورة، قسم التاريخ، كلية التربية، جامعة الموصل، ۲۰۰۳، ص ۶۷-۶۸.

گەمەكەدا دەبىنىت^(۱). ئەم دوو دەولەتە چەندىن رىكەوتن لە ھەيى ئاسايش و بازىرگەنى و ئابورى لە نىۋانىندا ھەبوو، بەلام لە دواى داگىركردنى كۆھىت لە ۲ ئۆگستۆسى ۱۹۹۰، پەيوەندىەكانى توركيە و عىراق بە ساردترىن قۇناغدا گوزەرى كردو تا روخانى رىژمى سەدام حسين لە ۹ ئەپرىلى ۲۰۰۳ درىژەى كىشا.

دەتوانىن پەيوەندىيەكانى نىۋان ھەردوو دەولەت لە سەرەتاي قەيرانى داگىركردنى كۆيت تا روخانى رىژمى بەغداد (۱۹۹۰-۲۰۰۳)، بەسەر سى قۇناغدا داھەش بگەين: يەكەم: قۇناغى داېران لە پەيوەندىيەكان (۱۹۹۰-۱۹۹۳)

ئەم قۇناغە تايىت بوو بە نەبوونى سەرچەم پەيوەندىيەكانى نىۋان عىراق و توركيە. ئۇزال بە ئاشكرا لە كاتى دووھەمىن جەنگى كەنداو، داواى پووخانى رىژمى عىراقى كردو لەگەل لىدانى سەربازى و دژى بەكارھىنانى چارەسەرى دىپلۆماسى بوو، ئەو پىي واپوو كە ئەستەمە بتوانىت باوھ بەمانەوھى سەرۆكىك بگات لەماوھى (۱۲) سالد (۱۹۷۹-۱۹۹۱)، (۹) سال گەلەكى خستىتە جەنگەوھ^(۲).

ھەلوئىستى توركيە لە دوومىن جەنگى كەنداو لە يەك ئاستدا نەبوو، بەلكو بەشىۋەيەكى پەلە بە پەلە ھەلوئىستى توند تر دەكرد. لە يەكەم رۆژى داگىركردنى كۆھىت لە لايەن عىراقەوھ لە ۲ ئۆگستۆسى ۱۹۹۰، سەرەك وەزىرانى پىشووئى توركيە يەلدرم ئاكبولت (۹ ئۆفەمبەرى ۱۹۸۹-۲۳ يۇنىۋى ۱۹۹۱)، وتى: "كىشەكە دلەراوگىيەكى زۆرى دروست كردوھ، ھىوادارم قەيرانەكە لە ماوھەيەكى كەمدا نەمىنىت، چاوەرىي گەپانەوھى خاك و سەرورەى كۆھىت دەكەين". لەم لىدوانانەدا توركيە نەرمىيەكى پىئوھ ديار بوو ئەمەش بۆ ئەوھ دەگەریتەوھ، كە توركيە لەگەل ھەردوو دەولەتى كۆھىت و عىراق خاوەن پەيوەندىيەكى باشى سىياسى و ئابورى بوو، ھاوكات نەگەرى چارەسەر كىشەكە لە كەنالە

¹ Reşat Arın: Foreign Policy Concepts Conjuncture, Freedom of Action, Equality Ambassador (Rtd.) Dış Politika Enstitüsü – Foreign Policy Institute Ankara, 2001. P31.

²Amikam Nachmani: Turkey In The Wake of The Gulf Ware ,1999.www.faind articles .com.

دېلۇماسىيەكانى جىھان و ناوچەكە ھىشتا لە ئارادا بوو^(۱). جگە لەوھى، كە توركيا چاوەرێى كاردانەو ھەيھانىيەكان بوو وێرای ئەمە بەھۆى كۆپى رووداوەكەو، خالى سەرەتايى بەرژەو ھەندىيە بالاكانى لەم قەيرانەدا لە لا روون نەبوو.

توركيا لە و جەنگەدا چاوەرێى بە دەستھێنانى زۆرتەين بەرژەو ھەندى بوو. دواى يەك رۆژ لە دەرچونى بىيارى ژمارە (٦٦٠) نەتەو ھەكگرتووەكان لە ٢ى ئۆگستۆسى ١٩٩٠، كە داواى لە عێراق كرد بە بى ھىچ پێش مەرجێك لە خاكى كوەيت بچیتە دەرەو، لەسەر ئەم پرسە ئۆزال و سەرۆكى ئەمريكا جۆرج بۆشى باوك (١٩٨٩-١٩٩٣)، گەفتوگۆ راپۆرتك لە نىوانياندا دروست بوو. توركيا دەيوست بۆ بە دەستھێنانى ئىمتىيازى سىياسى و ئابوورى ئەم ھەلە لە دەست نەدات و بى بەرامبەر نەچیتە بەرەى ئەمريكا، بۆ ئەم مەبەستە ھێلى نەوتى عێراق توركياى دانەخست، جگە لەمە لە ٥ى ئۆگستۆسدا پێشوازی لە جیگرى يەكەمى سەرۆك وەزىرائى عێراق تەھا ياسىن رەمەزان^(٢)، كرد، كە بۆ مەبەستى ئەو ھاتبوو توركيا لە شەرەكەدا بىلايەن بىت و ھىلى نەوتى دانەخات. وێپراى ئەمەش ئەنكەرە رێگای بە بەكارھێنانى ئەنجەرلىك نەدا بەو بىبانووى ئەو بنگەيە تەنھا بۆ كاروبارى ناتۆ بەكار دىت و عێراق لە سنورى گرنگى دانى ناتۆدا نىيە^(٣).

خالى دەسپێك لە ھەلۆستى دژ بە عێراق لە لاى توركياو لە رۆژى ٦ى ئۆگستۆس دەسپێدەكات، كە بىيارى ژمارە (٦٦١) ى نەتەو ھەكگرتووەكان لە ١٦ى ئۆگستۆسى ١٩٩٠، دەرچوو، گەمارۆى ئابوورى بەسەر عێراقدا سەپاند. ئەمە پالەشتىكى ياسايى و

^١ ميثاق خير الله جلود: العلاقات الخليجية-التركية ١٩٧٣-١٩٩٠، مركز الدراسات الاقليمية، جامعة الموصل، ٢٠٠٨، ص ١٦٣.

^٢ تەھا ياسىن رەمەزان (١٩٣٨-٢٠٠٧). لە داىكوى پارێزگای موسلە، لە سالى ١٩٥٦ پەيوەندى بە حزبى بەعس كردووە. لە دواى سالى ١٩٦٨ بوو بە ئەندامى سەركردىاتى شۆرش و پاشان بوو بە سەركردەى سوپاى مىللى لە عێراق. پاشان پلەى بەرز بوو تاجىگرى سەرۆك كۆمار گەيشت. لە سالى ٢٠٠٣ لە لاىەن (ى.ن.ك) گىراو پاشان رادەستى سوپاى ئەمريكا كرا. لە سالى ٢٠٠٧ لە سىدارە درا.

<http://www.aljazeera.net>

^٣ ابراهيم محمد حسن: المصدر السابق، ص ١٤٧

نیودهوله تی بوو بۆ هه لویستی نوښی تورکیا، هاوکات هه ر له م ماوه کورته دا، هه ریه که له وه زیری دهره وه ی ئه مریکا جیمس بیکه ر^(۱)، هه روه ها وه زیری به رگری ئه و دهوله ته دیک چیني، کۆمه لیک به رژه وه ندییه سیاسی و ئابوری بۆ تورکیا خسته روو که ده توانین بلیښ به رگیکي نوښی به قه د به رژه وه ندییه ستراتیجیه کانی نیوان ئه مریکا و تورکیای کرده وه . تورکیا هه ر له سه ره تادا چه ند ده سکه وتیکي به ده ست هیڤا، (۵۰) فروکي جۆری (F16) ی له ئه مریکا وه رگرت (۱۲) ده بابیه ی (لیوبارد) ی دروستکراوی ئه لمانی وه رگرت. له گه ل ئه وشدا له گه ل ئه مریکا بۆ نوښکردنه وه ی سوپاکه ی گه یشته ریکه وتنیک، هه روه ها کوهیت و سعودیه (۲) ملیار دۆلاری زینانی تورکیایان له داخستنی نه وتی عیراقی گرت ئه ستۆ. هاوپه یمانی ناتۆ لای خۆیه وه له ۱۸ ی ئۆگستۆس ناتۆ بریاریکي دهرکرد بۆ به رگری کردن له تورکیا له کاتیکدا توشی هیژشی دهره کی بیت، ئه مه ش متمانه یه کی یاشی به تورکیا دا بۆ مامه له کردن له گه ل جه نگه که . دواچار ئه مریکا پشگیری بوون به نه ندامی تورکیای له (کۆمه له ی ئه وروپي) کرد، کاتیک له ۱۸ ی دیسه مه ری ۱۹۸۹ داواکه ی ره تکرابووه وه^(۲).

لیڤه به دواوه قوناغی دووه می هه لویستی تورکیا ده ستپیده کات، ئه ویش ئه وه بوو بازرگانی له گه ل عیراق راگرت، هه روه ها بۆزییه نه وتییه کانی به ست، ریکای له که شتییه کی باره لگری خۆراکی عیراقی گرت له به نده ره کانیدا بووه ستیت، له لایه کی تر بۆ گونجاندنی ئه م هه لویسته ی له گه ل ده ستووری دهوله ت، ئه نجومه نی گه وره ی نیشتمانی تورکیا گه راپه وه بۆ ماده ی (۹۲) له ده ستوور که ریکای ده دات، شه ر له کاتی پیویستدا رابگه یه نریت و

^۱ جیمس بیکه ر له سالی ۱۹۳۰ له دایک بووه. له ولایه تی ته کساس، دهرچوی زانکۆی ته کساسه له یاسادا. رۆلی گرنگی بینی له ناو له هه لمه تی هه لیزاردنی رۆنالد ریکان له هه لیزاردنه سه رۆکایه تییه کانی ۱۹۸۱. له سالی ۱۹۸۴ بوو به وه زیری خه زینه ی ئه مریکی. پاشان له ۱۹۸۹-۱۹۹۳ وه زیری دهره وه ی ئه مریکا بوو. ئیستا سه رۆکی په یمانگای بیکه ره بۆ په یوه ندی نیوان توڤزینه وه ی ده زگا ناحکومیه کان له گه ل ده زگا کانی حکومه ت له په یوه ندییه سیاسیه کاند.

<http://www.moqatel.com/>

^۲ Amikam Nachmani :Turkey in the wake of the Gulf war, www.faind Articles.com.

حکومت سوپای سەربازى بەکار بەھێنئیت، بە زۆرىنەى دەنگ ئەم مادەىە کارا کراو ئۆزال لەم سۆنگەىەوہ لە ٢٢ى ئۆگستۆس رايگەياندا، کە دەولەتەکەى ئامادەىە بەشداری سەربازى لە دژى عێراق بکات و ھىز رەوانەى سەعودىيە بکات. ئەوہ بوو لە دواى دەرچوونى بریاری ژمارە (٦٦٥) نەتەوہ یەکگرتووہکان لە ٢٥ى ئۆگستۆس، رێگای بە بەکارھێنانى ھىز لە دژى عێراق دا، ئەنجومەنى نیشتمانى تورکيا لە ٥ى سەپتەمبەر بریاری جولاندنى ١٠٠ ھەزار سەربازدا، کە لەسەر سنوورى عێراقى تورکى وەك خۆ ئامادە کردنێك بۆ ھەر دژە ھێرشىكى عێراقى مۆل بێن^(١).

دەتوانین گرنگترین ئامانجەكانى تورکيا لەم جەنگەدا بەم شێوہىە دەستنيشان بکەین:

١. رێگا لە عێراق بگرت، کە بە داگیر کردنى کورەيت بېتتە خاوەنى زۆرتري نەوتى يەدەك لە جیھاندا.

٢. لاوازکردنى عێراق لە رووى سەربازىيەوہ بۆئەوہى نەبېتتە ھۆى ھەرەشە بۆ سەر ھاوسەنگى ھىز لە ناوچەکەدا، لەجياتى ئەو تورکيا بېتتە جێگرەوہى ھىزى عێراقى لە ناوچەکە.

٣. تورکيا بۆ ئەوہى کارتى ئاوى تورکياى بەرامبەر نەوتى عێراقى لە دەستدا بېت، دەيوست عێراق لاواز بېت و بە دۆپاوى لە شەپ بچېتە دەرەوہ.

٤. تورکيا وەك ئەندامىكى ھاوپەيمانى ناتۆ بەشداری کرد بۆ ئەوہى رۆلى لەو جەنگەدا بەرچاوبېت و ئەو ھاوپەيمانى دەسبەردارى تورکيا لە ناوچەکەدا نەبېت.

٥. دروستکردنى دىالۆگى (تورکى-کەنداوى) کە پشت بە رێوشوینە ئاسایشیەكانى ناوچەکە بەستبېت و تورکيا پشكى لە پاراستنى ئەو ئاسایشەدا ھەبېت^(٢).

ھەلۆستەكانى ئەنگەرە جیگای نارەزایى بەغداد بوو ھەربۆیە کاتێك سەرۆك وەزیرانى تورکيا یەلدرم ئاکوبولوت لە ١٦ى ئۆکتۆبەرى ١٩٩٠ وەك ھەولێك بۆ چارەسەرکردنى كێشەكە سەردانى بەغدادى کرد، لە لایەن سەرۆكى عێراق سەدام حسین پێشوازی باشى

^١ ميثاق خير الله جلود: المصدر السابق، ص ١٦٥-١٦٦

^٢ عبد الزهرة شلش العتايي: المصدر السابق، ص ٢٢٢-٢٢٣

لینه کراو پی وټ: "هاوپه یمانی ناتو کاریگری له ده ست داوه، نه وان به هانا تانه وه نایه، نه گهر نه وهی نیمه داواتان لیده کهین، جیبه جی نه کهن سه بارهت به و کی شانیه به لای نیمه وه گرنگه، نه وا کی فریاتان ده که ویت" ^(۱). له به رامبه ردا هه لویتستی تورکیا روژ به دوی روژ توند تر ده بو به رامبه ر عیراق. له ریگای هم هه لویتستانه وه تورکیا وه ک هیژکی ناوچه پی خوی ده نواند. نه وه بو ژوال له ۲۴ سیپتنه مبه ری ۱۹۹۰ سهر دانی سه روکی نه مریکا جوج بوشی له واشنتن کردو لیستیکی داواکاری سه ربازی و نابووری پیشکه شی واشنتن کرد. لیره دا ژوال نه وه ستا له سه ر داواکاری، به لکو پیشنیاری کرد، تورکیا له روئی پیشگیری هه نگاو هه لیت بۆ روئی به شداریکردن له گه ل هاوپه یمانان بۆ هیژش کردنه سه ر عیراق له باکو ورده وه ^(۲).

ده توانین بلین ژوال له م قوناغه دا بناغه یه کی کونکریتی دارشت له سیاسه تی تورکیا به رامبه ر عیراق که دوی مردنیشی دروستکه رانی بریار له تورکیا نه یان توانی نه و بناغه تیک بشکینن. نه وه بو له دوی ته واو بونی جهنگ نه گورپکی خسته سه ر په یوه منډیه کانی نیوان هه ردوو ده ولت نه ویش ده ستیوه ردانی ناشکراو دیار بو له سه روه ری خاکی عیراق له ریگای (نوپه راسیونی به دیه یانانی خوشگوزه رانی - Operation Provide Comfort)، که کورتکراوه که ی (OPC) بو. هم پوسه یه له ریگای هیژی هاوپه یمانان له بنکه ی نه نجه رلیکی تورکیا وه نه نجام نه درا. نه رکه که ی وه ک سه روک وه زیرانی تورکیا مه سعود په لمار ^(۳)، له ۲۸ ی یولیوی ۱۹۹۱ ناماژه ی پیکرد، بۆ گورینی رژیم عیراقی یان له دژی سوریا و ئیران به کار نه بو، به لکو ته نها بۆ پاریزگاری ناوړه کانی کورده ^(۴).

¹ Kemal Kirisci: Post Cold-War Turkish Security and the Middle East. MERIA. Volume 1, No. 2 - July 1997. P25

^۲ ابراهیم محمد حسن: المصدر السابق، ص ۱۴۹

^۳ مه سعود په لمار له ۱۹۴۷ له نه ستنبول له دایک بووه، ده رجوی کولیژی زانسته سیاسیه کانی نه که رده، له دامه زریته رانی پارتی نیشتمانی دایکو له سالی (۱۹۹۰-۱۹۹۸) سکرتری نه و پارتیه بووه، په که عجار سه روکایه تی حکومتی کردوه له (۲۳ یولیوی ۱۹۹۰-۲۰ نوکتریه ری ۱۹۹۱). دواتر له

مەرجه کانی تورکیا له به کارهێنانی بنکە ی ئه نجه رلیک له لایه ن هاوپه یمانان ئه مانه ی خواره وه بوو:

١. یه کیتی ی خاکی عێراقی نه خاته به ره ره شه وه ستکار یکردن، ئه مه ش هینده ی له بهر ده سکارینه کردنی نه خشه ی عێراق بوو، زیاتر له مه، بۆ ئه وه بوو، که ده وله تێکی کوردی به هۆی (OPC) دانه مه زیت که له داها توودا تورکیا به زه و دابه شبون به ریت.

٢. هه موو سیاسه تیک بوه ستینریت که یارمه تی کورد بدات بۆ دامه زرانندی ده وله ت له باکوری عێراق، پێویسته سه رکرده کورده کانیش له سه ر ئه و خه ته رابه ئنرین.

٣. په یره وی ته واوه تی یاسای نه ته وه یه کگرتوه کان بکریت.

٤. ئه مریکا جه خه ت له سه ر پرۆسه سه ربازیه کان تورکیا له دژی (پ.ک.ک) بکات.^(٢)

له سه ر بنه مای تیگه یشتنی نیوان تورکیا و هاوپه یمانان، په رله مانی تورکیا له ئه پرلی ١٩٩١، په زامه ندی له سه ر به کارهێنانی بنکە ی ئه نجه رلیک له لایه ن هاوپه یمانانه وه ده ربهری، که بۆ ماوه ی شه ش مانگ (نۆ په راسیۆنی به دیهێنانی خۆشگوزهرانی) (OPC)، تیایدا ئه نجام بدریت. تورکیا به چوار فرۆکه ی جهنگی به شداری تیا دا کردو به به رده وامی ٧٤ سه ربازی تورکی بوو، هه روه ها له نوسینگه ی (MCC) هه میشه له کۆی (١٠) ئه فسه ری هاوپه یمانان دوو ئه فسه ریان سه ر به سوپای تورکیا بوون^(٣). تا سالی ١٩٩٦ فرۆکه ی هاوپه یمانان (٨٠) جار گورزی پێشوه ختیان له سوپای عێراقی وه شاند^(٤).

(نۆ په راسیۆنی به دیهێنانی خۆشگوزهرانی) (OPC) له ١ یه نایر ١٩٩٧ به دوا وه گۆپا بو پرۆسه ی چاودێری کردنی باکوور-Operation Northern Watch، که کورتکرا وه که ی

٣٠ یۆنیۆی ١٩٩٧-١١ یه نایری ١٩٩٩ سه رۆک وه زیان بووه. جلال عبدالله معوض، المصدر السابق، ص ٩٣-٩٤.

^١ احمد حسین: المصدر السابق، ص ٩٤.

^٢ المصدر نفسه، ص ٩٦.

^٣ رواء محمد ملا: المصدر السابق، ص ١٢٣-١٢٤.

^٤ میخائیل م. جونز: الاکرا د و مستقیل ترکیا، ترجمه: سعاد محمد ابراهیم خضر، مرکز کوردستان

للدراسات استراتیجیه- سلیمایه، ٢٠٠٧، ص ١٤٤

(ONW) بوو، لەم پڕۆسەيەدا ھەرنسا پاشەكشەي كردو توركياش تەنھا لە سنوورى ئاسمانى توركيايدا يارىدەي فرۆكەكانى برىتانىاو ئەمەريكايان ئەدا بۆ چاودىركردنى باكورى عىراق. ھۆكارى ئەم گۆرانكارىيەش بۆ ئەو دەگەریتەو كاتىك راپۆرتە رۆژنامەوانىيەكان باسيان لەو ھەردە، كە بىكەي ئەنجەرلىك بەكار ھاتوو ھەك تۆلە كردنەو لە عىراق لە ھەرامبەر ھاريكارى نەكردنى لەگەڵ بەرنامەي پشكيني چەك (UNSCOM)، كە بەپاي ھەرنسا ئەمە لادان بوو لە ئەركى سەرەكى (OPC) كە پاراستنى كوردەكان بوو.^(۱)

تۆزائ لەم قوناغەدا (۱۹۹۰-۱۹۹۳) گەورەترین بەربەست بوو لە بەردەم بەرژەو ھەندى و ئاسايكردنەو ھەي پەيوەندىيەكانى عىراق لەگەڵ توركيا، چونكە بە شىوہەي كى گشتى ئەو پشتگيرى لە بەردەوامبونى سزاكانى سەر عىراق دەكرد، ھاوكات رىگاي خۆشكرد كە ھاوپەيمانان لە توركياو بە بەردەوامى ھىرش بكەنە سەر خاكى عىراق.^(۲)

بۆيە دەتوانىن بڵاين، لەم قوناغەدا توركيا ھىندەي پيوەندىەكانى لەگەڵ ھەريى كوردستان بە ھىز بوو، ھىندە لەگەڵ عىراقدا پەيوەندىەكان باش نەبوو، ئەمەش دەمانگەي نىتە ئەو رايەي، كە بڵاين توركيا لە روانگەي پەيوەندىەكانى لەگەڵ ھەريى كوردستان دەپروانىيە عىراق. بە واتايەكى تر تۆزائ، كە رۆلێكى گەورەي لە دروستكردنى بپيارى توركيايدا ھەبوو. ئەو باوہپى بە فیدرالىيەت ھەبوو بۆ عىراق، كە لە پشتگيرىكردنى فیدرالىيەتى ھەريى كوردستانەو دەپروانىيە فیدرالىيەت بۆ ھەموو عىراق. ھەر بۆيە دەبينىن تۆزائ پيشنيارى كۆنفدرالى كوردى توركى عەرەبى لە عىراقدا كرد، كە يەكەميان ھەولێرو

¹ SEAN BOYNE :ARGUMENTS IN FAVOUR OF TURKEY'S CONTINUING SUPPORT FOR OPERATION NORTHERN WATCH:PERCEPTIONS JOURNAL OF INTERNATIONAL AFFAIRS. December 1997-February 1998 Volume II – Number 4. P 2

² Henri J. Barkey :TURKEY AND IRAQ SINCE THE GULF WAR HEMMED IN BY CIRCUMSTANCES ,MIDDLE EAST POLICY, VOL. VII, NO. 4, OCTOBER 2000. P113.

سليمانى و دەۆك بىت، ئەو ھى تر كەركوك و موصل بىت و ئەو ھى دەمىتتەو ھى بۆ ھەريەى
عيراقى بىت^(۱).

دووم - قۇناغى چەق بەستىن (۱۹۹۳-۱۹۹۷):

ئەم قۇناغە لەدواى مردنى ئۇزال دەستبىدەكات دواى ئەو ھى تەمەنى پزىمى عيراقى
لەسەر كورسى دەسەلات درىژەى كىشا، ھاوكات ھەريەى كوردستانىش وەك دەسەلاتىك لە
ناوچەكە بەردەوامى ھەبوو. ئەم قۇناغە بەو لە قۇناغى يەكەم جيا دەكرىتەو، كە
پەيوەندىەكانى توركيە لەگەل عىراق نەبچرانی تەواو ھى بوو نە ئاسايى بوونەو ھى
پەيوەندىيەكانە.

ئەو كەسانەى، كە لە دواى ئۇزال بوون بە خاوەن بریار لە توركيادا، سەرچەمیان بە
شىۋازى جۇراوجۆر دژى سىياسەتى دەرەو ھى ئۇزال بوون لە دوومەين جەنگى كەنداو.
ئۆپۆزسيۆنى توركيە سەرچەمیان ئىدانەى داگىركردنى كويتيان كرد، بەلام ھەلويسىيان
جياواز بوو، سليمان ديميريل^(۲)، كە ئەو كات خۆى و پارتەكەى (پارتى رىگای راست
Dogru Yol Partisi) لە پەرلەمان بەرھەلستكار بوون، لە ۱۷ ئۆگستۆسى ۱۹۹۰
وتى: "پىويست ناكات بۆ رازىكردنى ھەندىك، توركيە لە ئاگرەو ھى تىو ەگلەنن.... ئۇزالىش
نە نوینەرى توركيە و نە نوینەرى گەلە.... بۆ ئابروويە بۆ توركيە كە بۆ پرکردنەو ھى
زىانەكانى، رازى بوو پارە لە مەرى كەويت و ەربگىریت، ئەو مانای فرۆشتنى سوپای
توركيە لە بەرامبەر ھەزموون..... ئىمە جەندرمە و پاسەوانى بەكرىگىراو نىن". نەجمەدىن

^۱ احمد حسين: المصدر السابق: ص ۹۳

^۲ سليمان ديميريل لە ۱۹۲۴ لەدايك بوو لە پارىژگای ئەسپارتە لە باشورى رۆژئاواى توركيە، دەرچوى
كۆليجى ئەندازىارە لە زانكۆى ئەستەنبول لە سالى ۱۹۴۶، ھەوت جار سەرۆكايەتى ھۆمەتى كردوو،
لە سالى ۱۹۷۱، ۱۹۸۰ لە رىگای كودەتاو ھۆمەتەكەى لەكار كەوتوو، لە داوى مردنى ئۇزال،
نۆھمەين سەرۆكى توركيە بوو لە (مايۆ ۱۹۹۳-مايۆ ۲۰۰۰). جلال عبدالله معوض: المصدر السابق،

ئەربەكانىش^(۱)، ۋەك سەرۆكى كوتلەى پارتى رەفاهى بەرھەلەسكاروتى: "سەرۆك بىرئار دەردەكات بەبى ئەۋە راۋپۇز بە پەرلەمان و حكومت بىكات و دەست دەكات بە جىبەجىكردى ۋەك ئەۋەى كە توركىا رۇئىمكى كۆمارى سەرۆكايەتى بىت، ئەمە پىشپىلكردى دەستورە، توركىا پىئويستە بە روانگەيەكى رۆشنەۋە بچىتەۋە ناۋ كىشەكە نەك بە قازانجى لايەنىك و بە دەستگرتن بە بىرئارەكانى بۆش"^(۲).

ئەم ھەلۋىستانە ھەلۋىستى پەرلەمانى بوون، بەلام لەكاتى ۋەرگرتنى دەسلەلتدا گۆرانى بەسەردا ھات. دىمىرل ۋەك سەرۆك كۆمار (۱۹۹۲-۲۰۰۰) لەمیانەى سەردانى بۆ مىسر لە ۱۶ مایۋى ۱۹۹۴ وتى: "توركىا پىشپىنى ئەۋە دەكات، كە لەگەل ئەمريكا رىكەوتن بىكات بۆ ھەلگرتنى سزای ئابوورى، بۆرىيە نەوتىيەكان، كە لەئىز ھەرەشەى خراپ بوندايەۋ نىزىكەى (۱۱) مىليۇن تەن نەوتى لەناودايە، بۆيە پىئويستە بخرىنەۋە كار. جگە لەۋە، كە توركىا بەھۆى گەمارۆى سەر عىراق، زىانەكانى بە (۲۰) مىليار دۆلار مەزەندە دەكرىت"^(۳).

دىمىرل لە بەرژەۋەندىيە ئابورىيەكانى توركىاۋە دەيرواىيە ھەلگرتنى گەمارۆى ئابوورى لەسەر عىراق، ھاۋكات لە بەرژەۋەندىيە سەربازىيەكانى توركىاۋە دەيروانىيە سنورى نىۋدەۋلەتى نيوان عىراق و توركىا. لە سالى ۱۹۹۵، كە رووبەرووبونەۋەيەكى گەرم لەسەر سنورى عىراق-توركىا لە نيوان سوپاۋ (پ.ك.ك) لە ئارادا بوو، لەم كاتەدا دىمىرل سى جار باسى لە سنورى توركىاۋە عىراق كرد. لە لىدوانىكى بۆ رۆژنامەنوسان لە ۳ مارتى ۱۹۹۵،

^۱ ئەجمەدىن ئەربەكان (۱۹۲۶-۲۰۱۱)، خاۋەنى پروانامەى دىكتورايە لە ئەندازيارىدا لە يەككىك لە زانكۆكانى ئەلمانىا، گەرەتەن رۆلى ھەبوۋە لە سەركردايەتى كردنى ئىسلامى سىاسى لە توركىاۋە سى پارتى دامەزاندوۋە كە ھەرسىكان لە لاھەن دەۋلەتەۋە داخراۋە، ئەۋىش پارتى سىستەمى نىشتىمانى (۱۹۷۰)، پارتى سەلامەتى نىشتىمانى (۱۹۷۰م)، پارتى رەفاه ۱۹۸۳. لە ھەلپۇزاردنەكانى دىسەمبەرى ۱۹۹۵، زۆرترىن كورسى پەرلەمانى بەدەست ھىناۋ لە ۲۹ يۆنىۋى ۱۹۹۶ ۋەك يەكەم سەرۆك ۋەزىرى خاۋەن بىروراي ئىسلامى دەستبەكار بوو تا بەكودەتا لە ۳۰ يۆنىۋى ۱۹۹۷ لەكار خراۋ داۋاتر دادگا لە كارى سىياسى دورخستەۋە. جلال عبداللە معوض: المصدر السابق، ص ۸۶-۸۷.

^۲ مىثاق خىر الله جلود: المصدر السابق، ص ۱۶۴.

^۳ جلال عبداللە معوض: المصدر السابق، ۴۹.

وتى: "ئەم سنورە ھەلەيە، وولايەتى موسل بەشەك بوو لە خاكى دەلەتى عوسمانى". لە چاوپەكەوتنىكى تر لە ۲ى مارتى ۱۹۹۵: سنورى سەر بەرزايىەكان ھەلەيە، لە راستىدا سنورى توركيە لە وشۆينەو دەست پەيدەكات كە سنورى ناوچە نەوتىەكان كۆتايى دىت. مەن وتومە كاتىك ئىمە پاشەكشە لە باكورى عىراق دەكەين، دووبارە تىرۆرىستەكان دەگەرئىنەو ھە ئىمە دواى دوو تا سى مانگى تر توشى ھەمان باروئوخ دەبينەو، بۆيە لىگەرئىن با ئەو سنورە راست بەكەينەو. پىئوستە ھىلى سنور بچىتە ناوچە نزمەكان. ئەگەر سنور لە ناوچە نزمەكانى كەنار چىاكان بىت، ئەوا چەكدارەكانى (پ.ك.ك) ناتوانن لەو ناوچەيەدا خۆيان ھەشار بەن" (۱).

ھەلۆستى عىراق لە لايەن وتەبىژى ئەنجومەنى سەركردايەتى شۆرشى عىراقى بوو، كە وتى: "عىراق ھەمووگفتوگويەك لەم بارەو رەتدەكاتەو، توركىش ئاگادار دەكاتەو لە ھەموو ھەنگاويكى تاك لايەن، كە سنورى نىشتەمانى بىەزىنەت، عىراق بەرگري لە ھەموو كاريكى لەو جۆرە دەكات بە گرتنە بەرى ھەموو جۆرىك لە رىگا شەرىيەكان". رۆژنامەنوسىكى عىراقى لە رۆژنامەى بابلد توركيەى بە پىاوە نەخۆشەكە ناوژەد كەردبوو، نوسىبوى "دەستى ھەركەسيك دەبرين، كە بىەويت ئازارمان بدات". ھەزىرى دەرەو ھى مىسر (عمرو موسا) بەرھەلستى دەولەتەكەى خۆى لەم بارەيەو دەرپى و كۆمكارى ولاتە عەرەبىەكانىش بە ھەمان شىو ھەخنى توندىان لە وتەكانى ديميرىل گرت. لە ھەلامى ئەمانەدا ديميرىل چەند راگەياندىكى دەرکرد، لە (۸ى ما يۆى ۱۹۹۵) وتى: "پىئوستە گۆرىنى سنور لە رىگاي گفتوگۆو ھەماھەنگى بىت لەگەل ولاتانى دەرپەر". دواتر كاتىك زانى، كە وتەكانى ھىشتا جىگاي رەزامەندى دەولەتانى دراوسى نىيە، بۆيە رايگەيانە: ئەم بۆچوونە خراب لىكدرايەو. سنورى نيوان توركيەو عىراق كىشەيە. ئەم كىشەيە ئىستا چارەسەر ناكريت. توركيە پلانى نىيە بۆ بەكارھىنای ھىز بۆ چارەسەر كەردنى كىشەكان و ئەم كىشانە بە ھاريكاري ھاولاتى ھەردوو دەولەت چارەسەر دەرکريت. مەن ئەمەم وتوو ھە

¹ Daniel Pipes: Hot Spot: Turkey, Iraq, and Mosul: Middle East Quarterly .VOLUME II: NUMBER 3 SEPTEMBER 1995 .WWW.meforum.org.

مەبەستم ئەو بوو". ديميرىل بۇ رۆژنامەيەكى ەرهەبى وتى: "توركيە ھىچ چاوتىيرىنىكى ناوچەيى نىيە لە ناويشياندا عىراق. كىشەي موسلى لە سالى (۱۹۲۶) چارەسەر كراو ەو ئىستا ئەمە پرسىكى بەردەم سىياسەتى دەرەو ەي توركيە نىيە". ئەم وتانەي ديميرىل پەيوەندىيەكانى بردەو ە بارى ئاسايى و جىگرى سەرك كۆمارى عىراق تەھا ياسىن رەمەزان لەو بارەيەو ە وتى "حكومەتەكەيان بە گرنگىيەو ە دەروانىتە پەيوەندىيەكانى لەگەل توركيە"^(۱).

ديميرىل لە پىناوى ئاسايشى نەتەو ەيى توركيە ئامادەيى خۆي دەرەبى بۇ دەسكارىكردى سىنورى نىودەولەتى و فراوانكردى خاكى توركيە لە رىگاي بەكارمىنانى ەيز، بۆيە ئەمە سىياسىيەتتىكى زۆر نزيك بوو لە سىياسەتى ئۆزال بەرامبەر عىراق، بەلام واقەي نەبوو. عىراقىش ەستى بە گۆرانىك دەكرد لە بۆچوونى توركيە بەرامبەر پەيوەندىيەكان. بۆيە ەزىرى دەرەو ەي عىراق مەمەد سەعيد سەحاف بۇ يەكەم جار لە دواي دوو ەمىن شەرى كەنداو لە فەبرايرەي ۱۹۹۵ سەردانى ئەنقەرەي كرى، داواي لە توركيە كرى مۆلەتى مانەو ەي ەيزى نىودەولەتى ناوچەي دژەقرىن درىژ نەكەنەو ە، ەرو ەھا كىشەي كورد وەك كىشەيەكى ناوخۆيى لە ەردوولادا سەير بكرىت و ھىچ لايەنتىكى نىودەولەتى دەستىو ەردان نەكات^(۲).

بە دەستبەكاربوونى ئەرەبەكان وەك سەركى حكومەت لە ئەپرىلى ۱۹۹۶- ئەپرىلى ۱۹۹۷، پەيوەندىيەكان قەلەمبازىكى بەخۆو ەبىنى. ئەمەش لەو باو ەرى ئەرەبەكانەو ە بوو كە پىي و ابوو، پىيوسىتە توركيە روويكاتەو ە رۆژەلاتو پەيوەندىيەكانى لەگەل دەولەتە ئىسلامىيەكان و دەولەتانى رۆژەلاتى ناو ەراست بەتىن بكات بە تايبەتىش دەولەتانى دراوسى^(۳). ەر لە سەرەتاي دەسبەكاربوونى وەك سەركى حكومەت، كەوتە پەيوەندىيەكى خىرا لە نيوان سەعودىيەو عىراق و كورەيت لە سىپتەمبەرى ۱۹۹۶، بۇ

^۱ Ibid

^۲ عومەر نورالدين : سەرچاو ەي پىشوو، ل ۳۱۲.

^۳ رضا ەلال: السيف والھلال تركيا من اتاتورك الى اربكان، دار الشرق، قاهرە، ۱۹۹۹، ص ۱۸۵-

چارەسەركردنى كىشەكانى نيوانيان، لە روانگەى ئەوھى، كە ئەم كىشانە كىشەيەكى دەولەتە ئىسلامىيەكانە، رىگە بە ئىمپىريالىزم نەدرىت دەست وەربداتە ئەو كىشانە. ھاوكات وەك ھەنگاويكى تاك لايەنە لە ناوچەكەدا، ئەربەكان وەزىرى دادى كابىنەكەى، شەوكەت كازان و وەزىرىكى تىرى كابىنەكەى راسپارد بۆ سەردانى بەغداد. لەوئۆھ كازان لە ۱۴ى ئۆگستۆسى ۱۹۹۶ رايگەيانە "ولائەكەى يەككە لەو دەولەتەنى لە ئەنجومەنى ئاسايش بۆ ھەلگرتنى سزای ئابورى لە پال عىراق دەوەستىت....توركياش يەككە لەو دەولەتەنى بەرگرى لە مافى عىراق لە دژى ستەمكارى دەكات، كە توركياش توشى ھاتووە. " ئامانجى توركيا لە سىياسەتى ھەلگرتنى گەمارۆى ئابورى برىتى بوو لە بەدەسھەيتانى قەرەبووكردەنى زىانەكانى، كە بە ھۆى گەمارۆو توشى بوو. لە لايەكى تر بۆ رىگا خۆشكردن بۆ دروستكردەنى پەيوەندىيەكان لەگەل عىراق بە تايبەت پەيوەندىيە ئابورىيەكان^(۱). ھاوكات باشكردن پەيوەندىيەكانى توركيا لەگەل عىراق، يەككە بوو لە پرۆژە چاكسازىيە ئابورىيەكانى ئەربەكان لە توركيا، ئەنكەرە و بەغداد لەسەر ھەناردەكردن كالاى توركى، بە تايبەت شى خۆراك و دەرمانى پزىشكى، لە بەندەرەكانى ئەسكەندەرۆنە و مىرسىنە و بۆ عىراق رىكەوتبوون. لەم بارەيەو ئەربەكان وتى "حكومەت ھەموو رۆژىك كرانهوھى دەرگای نوێى بازىرگانى لە نيوان توركيا و عىراق رادەگەيەنیت^(۲).

لە لايەكى تر وەك ھەولتيكى توركيا بۆ پتەوكردن پەيوەندىيەكان، ئەربەكان لە سەرەتاي دەسبەكاربونى وەك سەرۆكى حكومەت وادەى (OPC) دريژ كردهو، بەلام لە جارى دووھەدا، واتە لە سەرەتاي يەنايرى ۱۹۹۷، لەگەل ئەمريكا و برىتانىا و فەرەنسا كەوتە وتوويز لەسەر ئەم پرسەو ئەوھ بوو ناوھەكەى گۆرا بۆ ئۆپەراسيۆنى چاوديريكردن باكور(ONW). لە چاوپيكتەوتنيكدا وتى: "لە كاتى دواين دريژكردەوھدا چەند مەرجيكتان بۆ ئەمريكا داناوھ لەوانە، ھەلگرتنى سزای ئابورى سەر عىراق، كە پەيوەندى بە بازىرگانى لەگەل توركيا

^۱ جلال عبدالله معوض: المصدر السابق، ص ۱۳۷

^۲ امال محمد صالح الحمداني: نجم الدين اربكان و دوره في السياسة التركية ۱۹۶۹-۱۹۹۷، رسالة ماجستير، كلية التربية، جامعة موصل، ۲۰۰۸، ص ۲۳۷

ھەبىت بە ھاۋىيۋەى ئەردەن. زۆر كوردنى نەۋتى رۆشتوۋ لە رىڭگى توركياءە. پاراستنى يەككىتى خاكى عىراقى. ئەمىرىكا پابەند بىت بە بىرلەھەكانى نەتەۋە يەكگرتوۋەكان دور لە بەرژەۋەندىيە تايىبەتايەكانى خۇى. يەكخستنى ھەولەكان لە پىناۋ دژايەتى كوردنى تىرۆر.كەمكردنەۋەى فرىنە ئاسمانىيەكان لە ناۋچەى بامەرنى بۆ نىۋ ئەۋەندە، ھەروەھا گواستەۋەى فرىنەكان بۆ سلۆپى"^(۱). ئەربەكان ۋەك ھىزى داگىركەر سەيرى (OPC) دەكردو بە پىشگىرى (پ.ك.ك)ى ناۋ دەبرد. ھاۋكات دەيوت ئەمىرىكا لە رىڭگى ئەنچەرلىكەۋە يارمەتى پىرۆژەى ئەتۆمى ئەرمىنىيەى داۋە كە نەيارىكى توركياءە. بەراى ئەۋ خەلگى مۇسولمانى توركيە لە دژى مانەۋەى ئەۋ ھىزە داگىركەرئەن لە توركيە"^(۲).

لەم قۇناغەدا ئامانچى توركيە بىرىتى بوۋ لەۋەى، كە زامنى مانەۋەى ھۆكۈمەتى بەغداد بىكات، چۈنكە لە داھاتۋى پارچە پارچە بوۋنى عىراق لە دۋاى رژىمى سەدام حسين دەترسا. ھاۋكات ئامانچىكى تىرىش كۆتايىيەتەن بوۋ بە خەۋنى فدرالى يان دەسەلاتى كوردى لە ھەرىمى كوردستاندا. ئەۋىش لەرىڭگى ھاندانى كورد بۆ رىكەۋتن لەگەل بەغداد، ھەروەھا خۋاستى ئەۋە بوۋ، رژىمەكەى بەغداد دەسەلاتى بىگاتەۋە سنۋرەكان و يارمەتى ئەنكەرە بدات لە كىكردنەۋەى چالاكى (پ.ك.ك) لەسەر سنۋر"^(۳). ۋەزىرى دەرەۋەى توركيە تانسۇ چىلەر"^(۴)، لەمبارەيەۋە ۋتى: ۋلاتەكەى پىشتىگىرى بەغداد دىكات بۆ گىترانەۋەى دەسەلاتى ناۋەندى لە ھەرىمى كوردستان، بەمەرجىك ئەگەر بتوانىت، رىڭگە لەبەردەم ھىرشەكانى

^۱ امال محمد صالح حمدانى: المصدر السابق، ص ۲۳۷-۲۴۰

^۲ Henri J. Barkey :TURKEY AND IRAQ SINCE THE GULF WAR.p116

^۳ Ibid

^۴ تانسۇ چىلەر لەدايكوبى سالى ۱۹۴۷ لە شارى ئەستەنبول خاۋنى بىرونامەى دىكتورايە لە ئابورىدا لە ئەمىرىكا، مامۇستاي زانكۆ بوۋە لە زانگۆى بەسفۆر لە توركيە، لە يۆنىۋى ۱۹۹۳ بۆتە سەۋۆكى پارتى رىڭگى راست، لە ۲۵ يۆنىۋى ۱۹۹۳-۶ ماسى ۱۹۹۶، سەۋۆكايەتى سىى كايىنەى يەك لەدۋاى يەكى ھۆكۈمەتى كىرەۋە، لە كايىنەكەى ئەربەكانىش جىگىرى سەۋۆكى ھۆكۈمەت و ۋەزىرى دەرەۋە بىرۋە. جلال

عبد الله معوض: المصدر السابق، ص ۹۱-۹۲

(پ.ك.ك) بگريٲ^(١). ئەرەبەكان بە ئاشكرا ئەوھى خستەپوو، كە ئەمريكا پرۆژەيەكى ديارىكراوى نىيە نە لە ھەريى كوردستان و نە عىراقدا، بۆيە حكومەتى توركيە كار بۆ گەشەسەندنى پەيوەندىيە ناوچەيەكانى دەكات^(٢).

ئەم سىياسەتەى ئەرەبەكان جيگاي دەستخۆشى بەغداد بوو، ئەوھ بوو سەرۆكى لىژنەى پەيوەندىيە عەرەبى و نۆردەولەتییەكان لە ئەنجومەنى نىشتمانى عىراق، قاسم حەمودى: "گەرئەوھى دەسەلاتى ناوھەندى زامنى ئاسایشى سنورەكان و وەستانى دزە کردنە لە ناو عىراقەوھ بۆ توركيە"^(٣).

لەگەن ھەموو ئەو ھەولانەى ئەرەبەكان، بەلام نەیتوانى پەيوەندىيەكان بخاتە بارىكى ئاسايیەوھ، چونكە لە لایەك سوپا سور بوو لەسەر پىشیلکردنى سەرۆھى خاكى عىراق لە ريگاي لەشكرکیشییەكانەوھ. لە سەردەمى حوكمى ئەرەبەكان يەكێك لە گەورەترین لەشكرکیشى توركيە لە ناو خاكى ھەريى كوردستان و سنوورى عىراقدا روويدا ئەویش ئۆپەراسیۆنى فولاز بوو لە ١٩٩٧. عىراق لە رۆژانى ١٥-٢٥ مایو ١٩٩٧ و لەمیانەى ئەو لەشكرکیشیەدا، (٢٧) ياداشتنامەى بۆ نەتەوھ يەكگرتووھكان، كۆمكارى عەرەبى، ريكخراوى كۆنگرەى ئىسلامى ناردووھ. ھاوكات نوێنەرى عىراق لە كۆمكارى عەرەبى رەتيكردەوھ، كە نوێنەرى عىراقى پيش لەشكرکیشیەكە ئاگادار كرايیتەوھ و رایگەياند، "ئەوھى رویداوھ وەزارەتى دەرەوھى توركيە سەفیری عىراقى بانگ كردووھ و پاساوى لەشكرکیشیەكە بۆ ھیناوەتەوھ ھەموو جارێك لە كاتى لەشكرکیشیەكان ئەمە دوبارە دەبییتەوھ"^(٤).

^١EU aid ban highlights shaky Turkey rights record 08:04 Sep 22, 1996.
www.kurdistanobserver.com.

^٢ جلال عبدالله معوض: المصدر السابق: ص ١٥٣-١٥٤.

^٣ عايدة العلي سرالدين: دول المثلث بين فكي الكماشة التركية الاسرائيلية، دار الفكر العربى، بيروت،

١٩٩٧، ص ١٧٨

^٤ جلال عبدالله معوض: المصدر السابق ١٨٦

هاوکات گرتی سەرەکی عێراق لە بەرامبەر تورکیا لەوەدا بوو، هەریی کوردستان بەرەستییکی جوگرافی بوو لە بەردەم بەریەککەوتنی سنورو پەیوەندییە پاستەوخۆکانی لەگەڵ تورکیا، هەروەها گرتی لەگەڵ هەریی کوردستان بریتی بوو لەوەی، کە بەپێی بریاری (٦٨٨) پارێزواوەکە ی نێودەوڵەتی بۆ پەیدا ببوو کە پێگربوو لە بەردەم گەپانەوێ دەسەلاتی حکومەتی ناوەندی بەغداد لە هەریی کوردستان. بۆیە دەتوانین بڵێین سیاسەتی دەرەوێ ئەرەکان بەرامبەر عێراق پێچەوانەی سیاسەتی ئەمریکا بوو بەرامبەر عێراق. هەر بۆیە ئەرەکان زۆر بە روونی وتی، ناتوانین چۆڵی گەورە بە پەیوەندییەکانی عێراقی-تورکی بکەین^(١). لێرەدا دەتوانین بڵێن بەشێک لە هۆکاری لەکارخستنی ئەرەکان لە سەرۆکایەتی حکومەت، ئەنجامی ئەو سیاسەتە بوو کە بەرامبەر عێراق و هەریی کوردستان پەیرەوی لێدەکرد.

سێیه: قۆناغی بەرەو ئاساییبوونەوێ پەیوەندییەکان (١٩٩٧-٢٠٠٢)

تورکیا لە سەرەمی بۆلەند ئەجەفید^(٢)، چ وەک جیگری سەرۆکی حکومەتەکە ی مەسعود یەلماز، چ وەک سەرۆکی وەزیران (١٩٩٧-٢٠٠٢) لە هەولێ ئاساییکردنەوێ پەیوەندییەکان بوو. ئەجەفید لە کاتی دووهمین جەنگی کەنداودا سەردانی سەدام حسینی کردو نارهزایی خۆی بۆ سیاسەتی هاوپەیمانان بەرامبەر عێراق دەرپێو ئەم سەردانانە ی لە سالانی (١٩٩١-١٩٩٢) دووبارە کردەو. ئەو پێی وابوو، کە سیاسەتی ئەمریکا بەرامبەر عێراق لە لایەک زیانی ئابوری لە تورکیا داو لە لایەکی تر ئەو سیاسەتە داھێنەری هەریی کوردستان بوو،

¹ Henri J. Barkey :TURKEY AND IRAQ SINCE THE GULF WAR.

^٢ بۆلەند ئەجەفید (١٩٢٥-٢٠٠٦)، لە دایکوی نەستەنبۆلە، دەرچوی کۆلیجی ئەدەبیاتی ئەو شارەوێ لە ١٩٤٤، لە سالی ١٩٧٢ بۆتە سکرێتری پارتی گەلی کۆماری، لە هەفتاکاندا سی جار حکومەتی پێکھێناوێ حکومەتی چوارەم و پێنجەمیش لە ١٩ ی یەنایری ١٩٩٩ بۆ ١٨ ی نۆفەمبەری ٢٠٠٢ بوو. جلال

بۆيە دۆلىتى ئامېرىكا بولۇپ بىنكەي ئەنجەرلىك^(۱). عىراق ۋاى لە ئەجەقەيد چاۋەرۋان دەكرد، كە بە پەيداكردىنى پۇستى جىگرو دواتر سەرۋكى حكومت، پەيوەندىيەكانى توركىيا عىراق لە سەردەمى ئەربەكان زۆر باشتى بىت. ئەمەش بەھۆى پەيوەندىيە كەسىتى لەگەل سەدام حسين، ھەرۋەھا نارەزايى توندى بەرامبەر بونى ئامېرىكا لە ئاۋچەكەداۋ دۆلەتلىرى كوردنى ئەجەقەيد بۆ ھەريىمى كوردستان. لە راستىشدا ئەم ئاسۋيە كاتىك دەرگەوت، توركىيا لە ئەنجامى رىكەۋەتنامەى واشتەننى نىۋان (پ.د.ك) و (ى.ن.ك) لە سالى ۱۹۹۸، رايگەياند، كە پەيوەندىيە دىپلوماتىيەكانى تا دوا ئاستى تەۋاۋەتى لەگەل بەغداد ئاسايىدەكەتەۋە. ئەجەقەيد لە ۱۱ ئۆكتەبىرى ۱۹۹۸ رايگەياند: "ئەۋە ۋەلامى رىكەۋەتنى واشتەن بولۇپ كە عىراقىيان پى دابەش دەكرد". زياتر لە ۋەش ئەجەقەيد، تارىق عەزىزى جىگىرى سەرۋكى حكومتلى عىراق، بانگىشتى توركىيا كورد. عەزىز لە ۱۲ شىۋەبى ۱۹۹۹ گەشتە توركىياۋەتى "نايىت ھەل بەدەينە دەست دۆمەنەكان كە ھەۋل لە پىناۋ تىكەدانى پەيوەندىيەكانى توركىياۋەتى عىراق دەدەن"^(۲). لە ماۋەى سەردانەكەى عەزىز، توركىيا بە يارىدەى تەۋاۋى ئامېرىكا عەبدوللا ئۇجالانى دەسگىر كورد، ئەمە ۋايكرد ئەۋ دەۋلەتە ۋەك سىياسىيە ھەۋلەكانى ئامېرىكا بە گەرمى پىشۋازى لە تارىق عەزىز نەكەن. بە تايىبەت دىمىرل، كە نەيىشت تارق عەزىز سەردانى بىكات لە كۆشكى كۆمارى. لەم ھەلۋىستە بالاتىش پەسەندىكردى ئەجەقەيد بولۇپ گورز ۋەشاندىنى فرۆكەكانى ھاپەيمانىلى لە ھىلى (۲۶) ۋە لە دۆلەت ئاسمانىەكانى عىراق. ھەرۋەھا ئۆپەراسىۋىنىكى تىرى لە ھەريىمى كوردستاندا ئەنجام دا. ئەمانە ۋايكرد پەيوەندىيەكان زۆر ئالوز بىت تەھا ياسەن رەمەزان لە ۱۷ فەبرايەرى ۱۹۹۹ ۋەتى،

¹ Henri J. Barkey :TURKEY AND IRAQ SINCE THE GULF WAR.P122

^۲ ئەم سەردانە دىۋاى پىشكەشكردىنى داۋايەى رەسمى توركىيا بولۇپ (پ.د.ك) كە زامانى سەردانى عەزىز بەناۋ خاكى بن دەستى خۆى لە برايم خەلىلەۋە بىكات. مجموعة باحثين روس وعرب: العلاقات الدولية فى الشرقين الادنى والاطوسط، وسياسة روسيا على عتبة القرن الحادى والعشرين، ترجمة دار المساعدة السورية للتاليف والترجمة والنشر، دمشق، ۲۰۰۲، ص ۱۴۸-۱۴۹.

"له مودوا عیراق نه نجرلیک ده کاته نامانج"^(۱). هه روه ها عیراق ناره زایی خوی له نه ته وه په کگرتوه کان دهربری و داوی له و ریکخواوه کرد که ده ستوردهان له کیشی له شکرکیشی تورکیا بۆ سر عیراق بکن، به لام سهرک وه زیران (بوله ند نه جه فید) رایگه یاند، که نه وان پیشتر عیراقیان له و کاره ناگادار کردووه و موله تیان وه رگرتوه^(۲).

ده توانین بلین سیاسه تی نه جه فید به رامبه ر عیراق بریتی بوو له پشگریکردنی سیاسه تی نه مریکا به رامبه ر عیراق به تاییه ت له بوازی ریگه دان به (ONW)، هاوکات سود وه رگرتن له عیراق له رووی ئابووریپه وه تا نه و کاته ی رژیمی سهدام حسین ده مینیتیه وه. دوله تی عیراقیش له بهر نه وه ی سیاسه تی (الاحتواء المزدوج) ی به سهدا سپا بوو، که له ئاستی په یوه ندیپه نیوده وه له تیپه کان توشی که نارگری هاتبوو، هاوکات هیزی به رگری و ئابووری له ده ست چوو بوو، هه موو نه وان ه وای کردبوو، عیراق توانای هه لېژاردنی نه گه ره کانی زور که م بیت. بویه سیاسه تی دهره وه ی تورکیا زور زال بوو به سر سیاسه تی دهره وه ی عیراقدا. له کاتیکدا، که ئوپه راسیونه سهر بازیه کانی تورکیا بۆ خاکی عیراق به رده وام بوو، هه روه ها هاوپه یمانان به به رده وامی له تورکیا وه هه لمه تی ئاسمانیان ده کرده سهر عیراق، له گه ل هه موو نه مانده تورکیا شانديکی بازرگانی به ره و عیراق به ریخت سهره تای په نایری ۲۰۰۰دا^(۳). دواتریش بریکاری وه زیری دهره وه ی تورکیا فاروق ئوغلۆ، سهردانی به غدادی کرد له ۵ مایوی ۲۰۰۰دا و له له کاتی پیشوازیلیکردندا ته ها یاسین رهمه زان وتی : عیراق ده خوازیته په یوه ندیپه کی ستراتیجی له گه ل تورکیادا بیه ستیت^(۴).

¹ Henri J. Barkey :TURKEY AND IRAQ SINCE THE GULF WAR.p124

² Published: February: Turks Press Attacks On Rebel Kurd Basesk, الانصات مرکزی، نشره خبریه معلوماتیه یومیه. 1999. <http://www.nytimes.com>. العدد(۱۲۲۷) ۱۵/۵/۱۹۹۹

^۳ الانصات مرکزی، نشره خبریه معلوماتیه یومیه ، العدد (۱۴۶۴)، ۱۴/۱/۲۰۰۰.

^۴ الانصات مرکزی، نشره خبریه معلوماتیه یومیه ، العدد (۱۵۹۷)، ۶/۶/۲۰۰۰.

له وهلامی ئەم سەردانانەدا وهزیری نهوتی عێراق عامر محەمەد رهشید له ٢٠٠٠ گەیشته ئەنکەرە. ئامانجی سەرەکی ئەم سەردانە بۆ دەسپێککردنی کاری لیژنەی ئابوری عێراقی-تورکی بوو که هەردوولا له کاتی سەردانەکانی تورکیا بۆ بەغداد له سەری رێکەوتبوون. هەروەها چالاککردنی ئەو گرێبەستانە بوو که کۆمپانیا تورکییەکان له گەڵ حکومهتی عێراقی بهستبوویان دور له بریاری نهوت بهرامبەر خۆراک^(١). هەر له م سەردانەدا تورکیا پێشنیاری راکێشانی لوله یهکی گازی به ته‌ن‌یشت لوله نه‌وتیه‌کان بۆ عێراق کردبوو. وێرای ئەمە تورکیا به سەرکردایه‌تی ئەجه‌فیت ده‌یویست، که کێشه‌ی هەریمی کوردستان له رێگای دانوستانی نیوان به‌غداد و کورد چاره‌سه‌ر بکات، به‌وه‌ی به‌غداد دان به هەندێک له مافانه‌دا بنیّت، که ئیستا کورد له هەریمه‌که‌دا هه‌یه‌تی. هەر له م روانگه‌ی تورکیا بوو، که سه‌دام حسین پێشنیاری رێک‌ه‌وتنی له‌گە‌ڵ کورد کردووه به شیوه‌یه‌ک کورد له داها‌تو‌ودا مه‌ترسی هه‌ره‌شه‌ی به‌غدادیان به ته‌وا‌وی لا‌بره‌ویته‌وه^(٢).

^١ الانصا‌ت المرکزی، نشرة خبریة معلوما‌تیة یومیة ، العدد (١٩٦٦)، ٥/٧/٢٠٠١.

^٢ الانصا‌ت المرکزی، نشرة خبریة معلوما‌تیة یومیة ، العدد (١٩٦٧)، ٢٦/٧/٢٠٠١.

ته وهری سییه کیشی کورد له تورکیا

بۆ باسکردنی تیروانی تورکیا بۆ هریمی کوردستان پیویسته کورته ی پالنه ره کانی سیاسه تی دهره وهی تورکیا و ئامانجه کانیمان له بهر چاو بیت. ئامانجی سیاسه تی دهره وهی تورکیا له چه مکی ئاسایشی نه ته وهی تورکیا هه لیتجراوه. ئاسایشی نه ته وهی تورکیا به پیی یاسای (۲۹۳۵) ی سالی (۱۹۸۳) بریتیه له "پارێزگاری و پاراستنی دهوله ت له هه موو جوړه هه ره شه یه کی دهره کی و ناوخوا یی بۆ سه ر رژیمی ده ستوری، یه کیتی، کیانی نیشتمان، له گه ل هه موو به ژه وه ندی و مافه کانی دهوله ت له سه ر ئاستی سیاسی و کۆمه لایه تی و ئابوری و رۆشن بیری". له م روانگه یه وه سیاسه تی ئاسایشی نه ته وهی ئامانجه کانی سیاسه تی دهره وهی دیاری ده کات که بریتیه له :

۱- هاوپه یمانی و به شداریکردن له گه ل رۆژئاوا له و سیاساتانه ی، که له ناوچه که دا ده یگریته بهر، هه روه ها کارپێکه وه کردن له گه ل دهوله تانی دراوسی بۆ به رگرتن له خواسته سیاسی و دابه شکارییه کانی کورد، به ئامانجی قورخرکردنی هه ستی سه ریه قوخوازی لای کورده کانی تورکیا.

ب- ته واکاری ناوخوا یی هیزو پیکهاته کۆمه لایه تی و سیاسیه جیاوازه کان، له وانه کوردو عه ره بو ئهرمه ن و یۆنانه کان. مه ترسی له خواسته دابه شکارییه کانی ئه و نه ته وانه، وای کردووه که سیاسه تی دهره وه چالاکانه تیبکۆشیت له پێناو یه کیتی خا کو خه لکی تورکیا.

ت- دهوله تی نمونه ی بالا: په کیک له ئامانجه سهره کیه کانی تورکیا ئوه بوو که خوی وهک نمونه یه کی بالا له روی سیاسی و نویگه ری پیشانی روزه لات و روزه لاتا و بدات.

پ- زامن کردنی سامان و ئیمکانیه ته کان: واته هه ولدان بۆ جیبه جیکردنی ئوه ئامانجانیه که سروشتیکی ئابوریان هیه وهک وه به رهیتان و قهرزو یارمه تی ئابوری و ئاسانکاری دارایی و هه ناره کردن. ئهمهش له ریگای جیا کردنه وهی سیاسهت و کیشه سیاسیه کان له گه ل ئابوری و په یوه نډیه ئابوریه کان به دی دیت. وهک ئوه ی په یوه نډیه ئابوریه کانی له گه ل سوریا و عیراق و ئیران به هوی ئالوزیه سیاسیه کان تیک نه دا^(۱).

لیره وه بهرونی دیاره یه کیک له ئامانجه کانی سیاسه تی دهره وهی تورکیا بریتیه له پالنه ری کوردی. له م پیناوه دا تورکیا زوترین هاوپه یمانیتی و هاریکاری له گه ل ولاتانی دراوسی به هوی کیشه ی کورده وه بووه. به واتابه کی تر مملانی له گه ل کیشه ی کورد هه لویستیکی ئایدولوجی و نه ته وهی و دهرونی بووه له سیاسه تی دهره وهی تورکیا دا. په که م ههنگاوی ئهم سیاسه تهش له شورش شیع سه عییدی پیران له سالی ۱۹۲۵ ده سپیده کات تا شورش ناگری داغ سالی ۱۹۳۰ و هه روه هاراپه ری نی دهر سیمی سالی ۱۹۳۷. سه رکوت کردنی هه موو نه مانه به هاریکاری و له کاتی ریکه وتنی لیکتیکه یشتن یان هه ندیک جار ده ستیوه ردان له هه ریه که له ئیران و سوریا و عیراق بووه، به شداری کردنی تورکیاش له پاکتی سه عد ئاباد له سالی ۱۹۳۷، پاکتی به غداد له سالی ۱۹۵۵، له م روانگه یه وه بووه^(۲). بویه ده توانین بلین ئوه دروشمه ی سیاسه تی دهره وهی تورکیا بلندی کردوه که ده لیت " ناشتی له ناوخو، ناشتی له دهره وه"، ئوه کاته ده چه سپیت، که بزوتنه وهی کوردی له ناوخو دهره وهی تورکیا به ته وای سه رکوت ده کریت. راستی ئهم رایه ی ئیمهش له و ته یه ی که مال ئه تاتورک دهرده که ویت، که ئوه دروشمه ی پیشوی لیهه لئنجراوه، کاتیک، که به ته وای شورش شیع

^۱ عقیل سعید محفوض: سوریه و ترکیا الواقع الرهن واحتمالات المستقبل، ص ۱۷۶-۱۸۰.

^۲ مایکل م. گونز: العامل الكوردي في السياسة الخارجية التركية، مأخوذ من: هنري باركي واخرون: القضية الكردية في تركيا، ترجمة: هفال، مؤسسة موكرياني، اربيل، ۲۰۰۷ ص ۹۳. بۆ زانیاری زیاتر بروانه: هیرش عه بدوللا حه مه که ریم: سه رچاوه ی پیشوو، ل ۵۶-۶۰.

سەعیدی پیرانی سەرکۆت کردووە، ئینجا لە ١٠ تۆفەمبەری ١٩٢٨ دەلێت: "دەولەت، کە لە ناوەندی چاکسازی و گەشەکردنی سیاسیدایە، بە راستی پێویستە خواستی ناشتی و ئارامی هەبێت لە مالی خۆیدا و لە جیهاندا"^(١).

ئەم سیاسەتە دەروە تورکیا لە زۆری ژمارە کورد لە تورکیا سەرچاوەی گرتووە کە بە پێی سەرژمێری سالی ١٩٨٥ ئامارە فەرەمەکانی دەولەت، ژمارە کورد لە سالی ١٩٨٥ لە پارێزگایەنە، کە کورد تیایدا زۆرینە، ژمارەیان (٨,٥) ملیۆن، لە پارێزگایەنە، کە کەمینە ٢,٧ ملیۆن، کە بە هەموو دەگاتە (١١,٢) ملیۆن. بە پێی ئاماری فەرەمی دەولەت ژمارە دانیشتوان لەم سالانەدا بە رێژە (٤٪) لە تورکیا زیادیکردووە کەواتە لە سالی ١٩٩٧ کورد لە تورکیا گەشتووە (١٨) ملیۆن^(٢). بەلام توێژەرە تورکەکان رێژە کورد تورکیا بە (٨.٥٪)ی تورکیا دادەنێن کە ئەگەر ژمارە دانیشتوانی تورکیا (٦٠,٤) ملیۆن کەس بێت ئەوا کورد (٥,٩) ملیۆن کەس بوون و زازاش کە لە نەتەوێ کوردیان جیا کردووە (٠.٥٪) بوون، کە بە نزیکە (٣٧١.٠٠٠) کەس دەبن^(٣). سەرچاوە کوردیەکانیش ئاماژە بەو دەکەن، لە سالی (٢٠٠٠)، (١٩) ملیۆن کورد لە تورکیا هەبوو، پێژەری (٥٤.٩١٪)ی دانیشتوانی کوردستانی گەورە پێکدەهێن^(٤). بە واتایەکی تر لە گەڵ زۆری

¹ Bilge Criss and Pinar Bilgin: TURKISH FOREIGN POLICY TOWARD THE MIDDLE EAST. MERIA. Volume 1, No. 1 – January 1997. <http://www.biu.ac.il>

² میر قاسم موئینی: باروودۆخی کوردەکانی تورکیا لە ساڵی حکومەت و سوپاڵا تورکیادا، وەرگێڕانی: هاوڕێ یاسین محمد ئەمین، چاپخانەی پەڕەند، ٢٠١١، ل ٤٦-٤٧.

³ M. Hakan Yavuz and Nihat Ali Özcan: THE KURDISH QUESTION AND TURKEY'S JUSTICE AND DEVELOPMENT PARTY. MIDDLE EAST POLICY, VOL. XIII, NO. 1, SPRING 2006, P117

⁴ نازاد محمد ئەمین نەقەشەبەندی: پڕۆژە (گاب) و کاریگەری لەسەر دەولەتی ناوچە کەو کوردستان، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، ٢٠٠٣، ل ١٠٨.

ژماره ی کورد له تورکیا که به تزیکه یی نیوه نی دانیشتونانی کوردستانی گه ورهن، هاوکات ئەم نه ته وه یه نیوه که ی تریان به سهر دهوله ته دراوسی کانی عیراق و سوریا و ئیراندا دابهش بوون. هاوکاری یان دهستیوه ردانی تورکیاش له کاروباری نهو دهوله تانه له بوونی نه ته وه ی کورد لهو دهوله تانه سهرچاوه ده گریت.

له گهل بوونی ئەم ژماره زږه ی کورد له تورکیا، خاوه نی که مترین مافی نه ته وه یین، له دهستوری سالی (۱۹۸۲) له پیښه که که پدا هاتوه "چه مکی سهره ری به شیوه یه کی په هاو به بی هیچ مه رجیک بۆ ئوممه ی تورکیه"، هه روه ها نوسراوه: "هه مو ئه و که سانه ی په یوه نډیان به په گه زمانه ی دهوله ته وه هه یه، تورکه"، له ماده ی (۲۴) هاتوه: "نا بیئت خویندن له ده زگا فیترخوازییه کان به هیچ زمانیکی تر بیئت، ته نها تورکی نه بیئت، چونکه زمانی دایکه" (۱). ئەم دهقه دهستوری ی تورکیا وایکردوه کورد له ململانی له پیناو مانه وه دا، توشی دابهش بوونی سیاسی و شابووری و روشنبری بیئت، به تاییهت له نیوان رهوتی عهلمانی و ئیسلامیدا.

یه که مین رهوت، که زږترین کاریگه ری هه یه برییتیه له (پ.ک.ک) و پارتی لایه نگره کانی وه ک پارتی دیموکرات (Demokrasi Partisi, DEP)، پارتی گه لی دیموکراتی (۲) (Halkin Demokrasi, Partisi, HADEP)، پارتی جه ماوه ری دیموکراتی (Demokratik Toplum, Halk Partisi, DEHAP)، پارتی کۆمه لگای دیموکراتی (Partisi, DTP)، نه مانه به شیوه یه کی گشتی (پ.ک.ک) رابه رایه تیان ده کات و

^۱ المسألة الكردية في تركيا بعد انقلاب ۱۹۸۰، منطقة الاكراد "کردستان" موضوعات سياسية. www.Almoqatel.com

^۲ له سالی ۱۹۹۴ له جیگای پارتی کرێکارانی گهل دامه زراوه، نه مانه له هه لئێژاردنیه کانی سالی ۱۹۹۵، ۱۹۹۹ نه یان توانی بچنه ناو په رله مان چونکه ریزی ۱۰٪ که مزیان هینا که رژی ره ی رینسندراوی به شداری په رله مان بوو. له هه لئێژاردنی په رله مانی ۱۹۹۹ ی شاره وانییه کان، ۳۰ سه رۆ کایه تی شاره وانی به ده ست هینا. ئەم پارتی هه میشه له لایهن تورکیا وه تۆمه تبار بوو به وه ی که بائیکی (پ.ک.ک) به له ناو پرۆسه ی سیاسی تورکیا نه وه بوو له سالی ۲۰۰۳ داخرا. مایکل گه نتمه ر: فهره نگی میژووی کورد، و/ مامکاک، ۲۹۲، ده زگای ناراس، ۲۰۰۷، ل ۲۹۲.

لایه نگره کانیان له ناو شاره کاندان و له خوینه واره کاندان و په یوه نډی عه شایه ریان لاوازه .
 نه مانه عه لمانین و دژی بیرورای که مالی و پیکهاته ی خپله کی کوردین . له سهره تادا بۆ
 سهره خوی خه باتیان ده کرد، هه روه ها به لایه نی که م خه باتیان له پیتنا و گورانی بنه رتیه
 له ده ستوری کۆماری تورکیا و باریکی دوو ده سه لاتی (کوردی-تورکی) یه له ناو تورکیادا .
 پاشان ستراتیجیان گؤرا له بۆ داواکاری گورانی ریشه یی له ده ستوری کۆماری تورکیا . که
 زمان و ناسنامه و مافه گشتیه کانی کۆمه لگای کوردی له تورکیا به فرمی بناسینت .

دووم لایه ن بریتین له و کوردانه ی که ئاویتیه ی تورکیا بوون و له ریزی ره وتی راستره وی
 مامناوه ند یان چه پره وی مامناوه ند چالاکي ده نویتن . که یان له دام و ده زگا فهرمییه کانه وه
 یان له په یوه نډییه خپلایه تیه کانه وه ده چنه ناو په رله مان و شوینه تزیکه کانی دروستکهری
 بریار له تورکیا، که نه مانه به شیوه ی سهره کی له شاره کانی رۆژئاوی تورکیا ده ژین و
 په هیوه نډیان له گه ل شاره کوردیه کانی رۆژه لاتدا هه یه . نه مانه کیتشه یان نییه له گه ل
 ده ولت، به لکو ئامانجیان نه وه یه، که له تورکیادا پیگه ی خویان هه بیت .

سییه مین به ش یان گروپ بریتین له کورده موسولمانه کان، که ئامانجه کانیان ئاینین نه ک
 نه ته وه یی، به لام له و کاته دا کوردن، که باس له ناسنامه ی تورکی ده کریت . نه مانه دژی
 باوه ری عه لمانی و نه ته وه یی کۆماری تورکیان و حه زیان به کاره له چوارچیوه ی کۆمه له
 ئیسلامیه کاندان . کورده ئیسلامیه کان دوو به شن، یه که میان نه قشبه نډی و نوره سییه کاندان، که
 له گه ل تورکه هاو ریپازه کانیان دژی عه لمانیه ت و نه ته وایه تی تورکین . هاوکات گروپیکی
 تریان سهر به ئیرانیه تونده روه کاندان که ناویان (حیرب الله)^(۱) یه دژایه تی گروپی یه که م و
 سییه م ده که ن^(۱) .

^۱ ریکخواویکی نهیئی تونده روه ی ئیسلامیه سهره تایی دامه زاراندنیان بۆ سهره تایی هه شتاکان ده گهریشه وه له
 باکوری کوردستان . ئهم پارت له دامه زاراندنییه وه تا کۆتایی نه وه ده کان رولیکی گرگی بییه وه له تیرۆرکردنی
 نه ندمانی (پ.ک.ک) و چالاکوانه کانی کورد . چونکه ئهم پارت ده دژی دابه شیونی تورکیا خه باتی ده کرد .
 هاوکات لهم هه ولته دا ده ولت به نهیئی پشگری لیده کرد . دوا ی ده ستگیر کردی ئوجالان له فه برایی
 ۱۹۹۹ ، حکومت هه لمه تی له ناو بردنی ئهم ریکخواوه ی ده سپکردو تیرانی به پشگری ئهم پارت ته تبه تبار

وئەى ئەم دابەشبووانەى كورد لە توركيە، بەلام ھەمووييان پێكەو كێشەى ناسنامەى نەتەوەىيان ھەيە، ئەم كێشەيە پەرەسەندنێكى بەرچاوى بەخۆو بىنى لەبەر روژشنايى گۆرانكارىيە ناوچەيىيەكان و نۆدەوڵەتييەكان. لە ئاستى ناوخۆيىيدا لە دوومىن جەنگى كەنداو و كۆپەوى باشورى كوردستان لە سالى (١٩٩١) و بريارى (٦٨٨)ى نەتەوەيە كگرتووەكان سەبارەت بە كورد، خۆى نواند. لە ئاستى نۆدەوڵەتيشدا سەرھەلدانى داواكارى سەرھەخۆيى لە كۆمارەكانى پاشماوہى يەكيتى سۆڤيەت و ھەلۆەشاندنەو خودى يەكيتى سۆڤيەت، سەرھەلدانى ئاسۆيەكى روون لە مەملەتتى عەرەب-ئيسرائيل، ھەروەھا بلاوكردنەوہى گەلە نامەى تايبەت بە كەمىنەكان لە لاين نەتەوەيە كگرتووەكان و يەكيتىيى ئەرۆپاوە، دەرکەوت. ھەموو ئەمان فاكترى گرنگى دەرەكى بوون بۆ سەرھەلدانى بزوتنەوى كوردايەتى لە توركيە. لە ناوخۆشدا ناشتنى تەرمى گەريلاكانى (پ.ك.ك) بە شتوازى مەراسيمىكى ئارەزايى، ھيئەدى تر كێشەى كوردى لە ناوخۆى توركيادا خستە بەرچاوى^(٢).

كێشەى كورد لە ژێر كاريگەرى ئەم گۆرانكارىيەداو لە ساىەى بىرى لىبەرلى ئۆزالد ھەنگاوى گەورەى ھەلئەيناو دەرگاي چارەسەرى پرسى كورد لە لاين لاينە جياوازەكانەو دەستى پێكرد. ئەوە بوو لە ١٢ى ئەرپىلى ١٩٩١ رێگە بە بەكارھيئەتەى زمانى كوردى درا، بەرەتكرنەوہى ياساى ژمارە (٢٩٣٢)ى سالى ١٩٨٣، كە جگە لە زمانى كوردى ھەموو زمانىكى ترقەدەغە دەكات. ئەمە ھەنگاوىكى گەورە بوو لە توركيە بۆ كێشەى كورد . لێرەو دەرگاي چارەسەركرنى كێشەى كورد كرايەو ھەگفتوگۆ لەم بارەيەو لە لاين

كرد. ابراهيم خليل علاف: خارطة التوجهات الاسلامية في تركيا المعاصرة، مركز الدراسات الاقليمية، جامعة الموصل، ٢٠٠٥، ص ٤٧-٤٨

¹ M. Hakan Yavuz and Nihat Ali Özcan: THE KURDISH QUESTION AND TURKEY'S JUSTICE AND DEVELOPMENT PARTY. P107-108.

^٢ بيار مصطفى سيف الدين: كێشەى كورد لە پەيوەندىەكانى ئەمريکا-توركيە، ھەگرتانى: سەرھەد ئەحمەد، چاپخانەى ھاوسەر، ھەولێر، ٢٠٠٩، ل ل ١٩٥-١٩٨.

لایه نه جیاوازه کانه وه دستی پیکرد. ئوزال ئه م هه له ی قۆسته وه بۆ ئه وه ی کورده کان به شیوه یه کی دیموکراتی له ولاته کهیدا به شدار ی پیکرات^(۱). ئه وه ش له ریگای گفتوگو یه کی دیموکراسی له نیوان کورده به ره له سکاره کانی تورکیا له ناوخو، که پارتی کریکارانی گه ل (Halkin Emek Partisi, HEP) له گه ل پارتی دیموکراتی^(۲) (DEP) ده گرت ه وه له ده ریشه وه، که (پ.ک.ک). ئه و باوه ری وابوو که ناشتی ده چه سپیت له ریگای گفتوگو له گه ل (پ.ک.ک)، ئه م ناشتیه ش به هه نگای ئاگر به ست ده ستپیده کات^(۳).

هه ریه ک له چله رو دیمیریل سور بوون له سه ر نه بوونی کیشه ی کورد له تورکیا و به کیشه ی تیرۆریان ئه ژمار ده کردو بۆ چاره سه ر کردنیشی راده ستی فره مانده سه ربازیه کانیان کردبوو^(۴). دیمیریل هه رچه نده دانی به (واقعی کوردی) نابوو، به لام ئه وه ی ره ت ده کرده وه که کورد له تورکیا که مینه ن، به لکو که مینه ته نها ئه وانه ده گریت ه وه که له ریکه وتنامه ی لوزان هاتوه. هه ر جۆره باسیک له که مه نه ته وه یی کوردی و به دامه زراوه کردنیان له

^۱ گولستان کوربا ی: تطور الحركة القومية الكردية في تركيا منذ ثمانينيات القرن العشرين. فی: هنری بارکی واخرون: القضية الكردية في تركيا، ترجمة: هقان، مؤسسة موكرياني، اربيل، ۲۰۰۷، ص ۴۷، بیار مصطفى سيف الدين: سه رچاوه ی پشوو، ۲۰۱

^۲ پارتی کریکارانی گه ل، له سالی ۱۹۹۰ وه ک یه که م پارت له لایه ن کۆمه لیک کورده وه دامه زرا. له نه ندامه دیاره کانی له یلا زاناو خه تیب دیجله یه. ئه م پارت له گه ل پارتی که لی سۆسیال دیمکرات له سالی ۱۹۹۱ به شدار ی په رله مانی کردو نه ندامه کانی به کوردی سویندی یاساییان خوارد. له سالی ۱۹۹۳ داخرا. له هه مان سالتا پارتی دیموکرات وه ک جیگره وه ی پارتی گه ل. دامه زرا ئه میش به ناوی لایه نگیری بۆ سیاسه تی (پ.ک.ک) له سالی ۱۹۹۴ داخرا. په رله مان تارانی ئه م دوو پارت ه که وتنه بهر شالاوی تورکه تونده وه کان. له سالی ۱۹۹۳ محمه د سنجار له پارتی دیموکرات تیرۆر کرا. له یلا زاناو هه وت نه ندامی تریان دادگایکران و تا سالی ۲۰۰۳ کیشه که یان له ناو دادگا دا مایه وه. مایکل گه نته ر: فره هه نگی میژوی کورد، ل ۲۹۴.

^۳ گولستان کوربا ی: المصدر السابق ص ۴۸

^۴ "Force Won't Solve Turkey's Kurdish Issue", The New York Times, March 21, 1994. <http://www.nytimes.com>

تورکیا به رای نه و دابه شکردنی ده ولت بوو. نه و له پرځای سوپاوه سه رکوتکاریه کانی له ناوچه کوردییه کان نه نجام نه دا، هه روه ها له و ماوه یه دا به هوی پیشیلکاری به رامبه ر روژنامه نوسان و ریگری لییان وای کردووه، که زانیاری ته و او دروست له باره ی پیشیلکاریه کانی حکومت له و ناوچانه دا به ته وای به رده ست نه که ویت. په لاماردانه کانی تورکیا بۆ سه ر بزونه وهی نه ته وهی کوردی، له لایه ن هیزه جوړاوجوره کانی تورکیا وه نه نجام ددرا. یه که کانی کوماندۆ (له ناو خه لگی ئاسایدا به رامبو ناوده بران) که له سه ر شه ری ناوچه شاخواوی و سارده کان راهیترابوون، پشکی سه ره کی نه و په لاماردانه یان به رده که وت. هه روه ها (پاسه وانی دیهاته کان، Koy Korucu) که تا سالی ۱۹۹۶ ژماره یان ۶۷ هه زار که س بوو، دواچار پولیس و جه ندرمه ش به شدار بوون. پاسه وانی دیهاته کان جگه له وهی له شه ریکی تونددا بوون له گه ل (پ.ک.ک)، هاوکات به پشتیوانی ده ولت، هوکاری قولبونه وهی کیشه کوژه لایه تی و ململانیی خپله کیه کان بوون. له لایه کی تر حکومت سیاسه تی راگواستنن زوره ملی وقه ده غه کردنی خوړاک له و ناوچانه ی که به (دیهاته ستراتیجیه کان) ناو ده بران جیبه جی ده کرد. راگواستن نه و دیهات و ناوچانه ی ده گرتوه که چالاکیه کانی (پ.ک.ک) ی تیدا گه رم بوو بۆ نه وهی پشتیوانی نه و ناوچانه بۆ (پ.ک.ک) نه هیلت، به تایبه ت له ناوچه کانی بۆتان، ماردین، سیرت، هه کاری. کوچه به ره کانیش رویان ده کرده شاره کان که به ته وای له لایه ن سوپاوه کوئرتۆل بوو. نه م سیاسه ته به دریژیی سنوری سوریا عیراق ئیران و به قولایی ۱۵-۴۰ کم له ناو خاکی تورکیدا جیبه جیکرا^(۱).

نه م کوچه به رانه هه میشه له شاره گه وره کانی تورکیا لایه ن ده ولت ته وه جیگای گومان بوون. هاوکات جیگای نیشان و په لاماری نه و تورک ره گه زانه بوون، که روژانه له جه نگی ده ولت له گه ل (پ.ک.ک) توشی زیانی مرویی و مادی ده بوون. نه مه وایکردبوو گیانی نه ته وهی لای تورک و ده ولت به هیتر بیت، لای کوردیش خواستی توله سه ندنه وه قولتر بووه وه، نه نجامه که شی په ره سه ندنی توندو تیژی بوو، که بوو به هوی سوتاندن و خراپیوونی ۱۰ ملیون هکتار زهوی کشتوکالی، هه روه ها دوو ملیون کورد دیهاته کانیان چۆلکرد،

^۱ میخائیل م. جونز: الاکرا د و مستقبل ترکیا، ص ۵۱-۵۲.

کۆمسیۆنی پەرلەمانی تورکیاش لە ساڵی ١٩٩٧ رایگەیاند، کە ٣٣٨٠ گوند لە ناوچەکە چۆڵ کراوە^(١).

چارەسەری کێشە ی کورد لای دەوڵەتی تورکیا یەکلایەنە، کە لەم خالانە ی خوارەو بەرجەستەبوو بوو:

١. ھەڵدان بۆ تواندەوێ کورد لە ناو کۆمەلگە ی تورکی بەجۆرێک دەستبەرداری مافی نەتەوایەتی خۆی ببێت و ھاوولاتیەکی دڵسۆز بێت بۆ دەوڵەتی تورکیا.

٢. وەلامدانەوێ بزووتنەوێ نەتەوایەتی کوردی، چەکدار بێت یان بێ چەک، بەتووندترین شیوازی سەربازی و بەکارھێنانی چەمکی تیرۆر لە بەرامبەریدا.

٣. چارەسەرکردنی کێشەکانی باکووری کوردستان لە پێگە ی پرۆژە ی ئابووری و بەستەنەوێ کێشە ی نەتەوایی کورد بەدواکەوتووی ئابووری ناوچەکە^(٢). دیمیریل سەرۆک کۆماری تورکیا لە ساڵی ١٩٩٣ دەلێت: "کورد لە مافی کەم نییە، ئەوێ ئەوان داوای دەکەن ئیمتیاز، ئیمەش ئیمتیاز بەکەس نادەین، من تورکیا دا بەشناکەم". "ئیمە کێشە ی کوردمان نییە، بە لکو کێشە ی تیرۆرمان ھەیە، فیزیوونی زمانی کوردی دەبێتە ھۆی بەشکردن، تاکێشە ی تیرۆر چارەسەر نەکەین ناتوانین کێشە پۆشنییریەکان چارەسەر بکەین"^(٣).

لە بەرامبەر دا سەرکودە ی (پ.ک.ک)، عەبدوللا تۆجالان لە چاپێکە وتینکدا، کە مایکل گۆنتەر لە مایۆ ١٩٩٨ ئەنجامی داو، دەلێت: "چارەسەری کوێرانە و توندروانە ی تورکیا بۆ کێشە ی کورد، یارمەتیدەری بە ھیزی لە داکیبونی ھۆشی نەتەوایی کورد بوو بە

^١ المصدر السابق، ص ٥٤-٥٧.

^٢ فلیب روبنس: ترکیا والشرق الاوسط، ترجمة: ميخائيل نجم خوري، الطبعة الثانية، مكتبة مدبولي، القاهرة، ١٩٩٣، ص ٤٤.

^٣ المسألة الكردية في تركيا الامل والخييات، مجلة (شوون تركية) مركز الدراسات الاستراتيجية والبحوث والتوثيق، العدد ٨، ص ٣٠.

شىۋەيەكى مەزن. من نامەوئىت توركىيا دابەش بگەم، دەمەوئىت بە دانىشتن بە رىگايەكى ديموكراسى رىگاچارە بدۆزىنەوہ. ئەوان دەبئىت دان بە ناسنامەى كوردو فدرالى بنين^(۱).

يان لە شوئىنئىكە تر پىشنىيارى خۆى بۆ چارەسەر كردنى كىشەى كورد بەم شىۋەيە دەخاتە روو:

۱. كىشەى كورد وەك بئەمايەكى ديموكراسى چارەسەر بگرتت كە لە ياساو دەستوردا دانى پىدا بنرئىت

۲. زمان و مافى رۆشنىبرى بە ياسا چارەسەر بگرتت، نابئىت سانسۆر لەسەر رادىئوتى شى و راگەياندن ھەبئىت.

۳. زمانى كوردى زمانى پەروەردە بئىت لە خوئىدنگاگان.

۴. بەرەستەكانى ئازادى لاپرئىت و رىزلە ئازادى بگيرئىت بە تايبەت ئەوہى، كە پەيوەندىيە بە كىشەى كورد ھەيە.

۵. ياساى ھەلبئازدن ديموكراسى بئىت و بەشىۋەيەك بئىت كورد تواناى بەشدارى ھەبئىت.

۶. ياساى ناوچە كارگىريەكان پىئويستە دابنرئىت تا ديموكراسىيەت بەربلاو بئىت.

۷. پاسەوانى دىھاتەكان و چەتە ناشەرعيەكان نەمئىنئىت.

۸. گەرانەوہى ئاوارە دىھاتىيەكان بۆ زىدى خۆيان و ھەلمەتى گەشەكردن پەيرەو بگرتت لە ناوچەكانيان.

۹. پىئويستە پىگەى كۆمەلايەتى و بەشدارى ديموكراسى بۆ گەريلاكان فەراھەم بئىت بە دورخراوہكان و زىندانىيەكانىشەوہ^(۲).

¹ Abdullah Öcalan: "We Are Fighting Turks Everywhere", Middle East Quarterly, June 1998. <http://www.meforum.org/>

Abdullah Öcalan :² Proposals for a Solution to the Kurdish Question in Turkey December 2007 To the International Conference on EU, İmrah Sole Inmate Closed Prison Translation from Turkish original: International Initiative – www.freedom-for-ocalan.com

تەمەرى چوارمە پەيوەندىيەكانى توركيە لەگەل ھەريھى كوردستان

توركيە لە روانگەى بەھىزکردنى رۆلى خۆى لە ئاستى ناوچەى و نۆدەولەتى، خواستى ئەوھى ھەبوو كە بېتە دارىژەرى يەكەك لە سىنارىيەكانى عىراق لە دواى كۆتايى ھاتنى دووھىن جەنگى كەنداو. سىنارىيەى ئۇزال بۆ عىراق بريتى بوو لە رووخانى رژىمى سەدام حسين و دامەزراندنى عىراق لە سەر بىنەماى فدرالى، بەو پىتە عىراق بە سەر كورد و توركىمان و عەرەبدا دابەش دەبوو. لەم روانگەى ھە ئۇزال توركيەى ئامادە كرد كە مامەلە لەگەل بزوتنەوھى كوردیدا بکات كە چاوەروان دەكرێت لەو بەشە فدرالىيەى عىراق بەشيان بەرىكەوێت و بە حوكمى جوگرافىيەى نەتەوھىيان، بىنە ھاوسىيى توركيە. لە راستيشداو لە ميانەى گەلە بوونى چۆنەتى مامەلەکردنى توركيە لەگەل داھاتوى عىراق و كورد، راپەرىن لە ٥ى مارتى ١٩٩١ دەستى پىكردبوو، كە زۆرێك لە ناوچەكانى سلیماني و ھەولێر و كەركوكى گرتەبوو ھە.

ئەمەش پالپشتێك بوو بۆ ئەوھى توركيە پەلە بکات لە كوردنەوھى دەرگەى پەيوەندىەكان بەرووى سەرکردەكانى ئەو بزوتنەوھى داو دواى چەند كۆبونەوھى كى سەرانی كورد و تورك،

لە رۆژى ١١ى مارت ١٩٩١ تالەبانى كۆبونەوھىەكى نەيىنى لە گەل ئۆزال كرد، دواتر پايگەياندا لە توركيواو پشتگىرى و سۆزى بۆ گەلى كورد دەستكەوتووھ ^(١).

ئەنجامەكانى ئەم كۆبونەوانە وەرچەرخانىكى گىرنگ بوو لە پەيوەندىيەكانى نىوان بزوتنەوھى نەتەوايەتى كوردى ھەريىمى كوردستان و حكومەتى توركيوا، چونكە بۆ يەكەمجار دەرگا لەسەر پەيوەندىيەكانى نىوان توركو و كورد كرايەوھ وەك دوولايەنى خواوھن بەرژەوھەندىيى ھاوبەش، لە كىشەيەكى زۆر ئالۆزى پۆژەلانى ناوھپاست، كە كىشەي كوردبوو. بەدوايدا تالەبانى گىريەكى گەورەي لە ستراتىژيەتى توركيوا كوردەوھ، ئەويش ئەوھبوو بزوتنەوھى نەتەوايەتى كورد لە ھەريىمى كوردستان ئامانجيان گۆرپنى نەخشەي عىراق نىيەو پابەندن بە يەكەتى خاكى عىراق و سنوورى مافەكانيان لە ھەريىمى كوردستانەوھ بۆ ھىچ دەولەتتىكى ناوچەيى تىپەر ناكات، سەربارى ھەموو ئەمانە ئۆزال يەكەم سەركرەدى جىھان بوو، كە دەرگاى لەسەر بە نۆدەولە تىكرەدى كىشەي كورد كوردەوھ نەك لە ناوچەكەدا، بەلكو لە ھەموو جىھاندا. پيش ئەمريكاو ئەوروپا كۆشكى كۆمارى بۆ سەركرەدى كوردىيەكان ئاوەلا كىردو ئەو گەمارۆ دىبلۆماسىيەي لەسەر بزوتنەوھى نەتەوھىي كوردى شكاند، كە لە سالى ١٩٧٥ بەسەرياندا سەپا بوو. ھاوكات ئەو يەكەم سەركرەدى بوو، كە رۆلى كوردى لە دوومىن جەنگى كەنداودا دەرخت، چونكە پيشتر كورد خواستى ئەوھى ھەبوو كە بەشدار بىت لەو جەنگەدا، بەلام ھاوپەيمانان ئامادە نەبوون وەلامى كورد بدەنەوھ ^(٢).

ئۆزال بۆ بەپراكتىكىكرەدى سىنارىيۆكانى دوو نەخشە ريگاي ھەبوو، يەكەمىيان لە ريگاي ھىزەوھ بچىتە باكورى عىراق و بەشيك لە عىراق بە ناوى مافى ميژوويى بۆ خۆي بېچرىت كە ئەم پلانە نارەزاي سوپا و بەشيكى گەورەي حكومەتى ليكەوتەوھ، چونكە نەياندەويست راستەوخۆ توركيوا لە كىشەي عىراقەوھ بگليت، بۆيە پاشەكشەي لەو بىرۆكەيە كرد.

^١ (وقائع تطور العلاقات بين تركيا والأكراد العراقيين)، اعداد: محمد نورالدين، مجلة (شؤون تركية)، العدد (٢)، ١٩٩٢، ص ١٣.

^٢ جونانان راندل: أمة في شقاق، دروب كردستان كما سلكتها، ترجمة: فادي حمود، دار النهار، بيروت ١٩٩٧، ص ١١٢-١١٣.

دووەمىان برىتى بوو لە پىشگىرىکردنى كۆنفدرالى بۆ كورد لە ھەولەئىرو سلىمانى و دەوڵەت، بۆ توركمان لە موصل و كەركوك، بۆ عەرەب لە باشور. پەيوەندى كردنىشى بە سەركردايەتى كوردەو لەم روانگەپەو بوو. ئەو دەيوست لە دواى راگەياندى كۆنفدرالى، لە توركياشدا فدرالى رابگەيەنەت و ناوچەى فدرالى كوردى توركيا لەگەڵ كۆنفدرالى كوردو توركمانى عىراق يەكەپەكى كۆنفدرالى پىكەپەين و دواتر ھەرسى كۆنفدرالىكە بە شىوازيكى خۆيوستەنە بچنەو سەر توركيا، لىرەو ھە بىرۆكەى (يەك دەدەين، سى وەرەدەگرين) لە توركيا سەرى ھەلدا^(۱). ئۆزال لە كۆتايى سالى ۱۹۹۱ وتى: "دەبىت روون و ئاشكرا بىت ئەو كوردانەى لە ناوچە كوردىيەكانى عىراق، خزم و كەسوكارى ھاوالتىيانى توركن، بۆيە سنورەكان تا رادەيەك دەسكردن و خەلكيان كوردو بە دوو بەشى جياو". تالەبانىش ئەم بىرۆكەپەى پەسەند بوو، لەو روانگەپەو پىشنيارى ئەو ھى كرد كە رەنگە كوردەكانى عىراق داوا بكەن، كە بە توركيا بلكىترين و لەگەڵ توركيا يەكگىن^(۲). ئەحمەد كورى ئۆزال لە سالى ۲۰۰۲ ھەمان ئەو رايەى باوكى دوپاتكردەو وتى: "خەلكى ئەو ناوچەپە (مەبەستى ھەريى كوردستان بوو) لە رىكەوتنامەى لۆزاندا براو كەس و كارى ئەو خەلكانەن كە ئىستا لە چوار چۆو ى ئىرە (مەبەستى توركيا بوو) دەژين"^(۳). ئەم بىرۆكەش كاتىك بلاو بۆو پىشوازي لىنەكرا، ديمىرل لەم بارەپەو پىشوازي لە دانوستانى كورد لەگەڵ بەغداد كرد بە شىو ەپەك، كە باروئوخىكى ديموكراتى بىنەتە كاپەو كە كوردو عەرەب و توركمان و مەسىحى لە ساپەيدا بژين، بەلام ئەو ھى رەت كردەو كە ئەو مافانەى كە بە كورد لە عىراق دەدرىت توركياش پىو ى پابەند بىت^(۴). لىرەدا لىدانى بەرپرسەكانى توركيا ئەو ھەمان بۆ دەردەخات، كە لە سەرەتاي نەو دەكانەو گۆرانىك لە بۆچونى توركيا سەبارەت بە كىشەى كورد سەرى

^۱ دىڤد ماكداول: مېژوو ى ھاوچەرخى كورد، ل ۱۳۱.

^۲ مراد خۆشەڤى حەسۆ: سەرچاوى پىشور، ل ۸۰-۸۱.

^۳ يەك دەدەين... سى وەرەدەگرين، وەرگىزاتى: دانا زەندى، چاپى دوو ەم، سلىمانى، ۲۰۰۲، ل ۴۶-

ھەلدا، ئەويش ئەو ھەبو، كە سنوورى سىياسىي ئىيوان دەولەتە ناوچەبىيەكان نەيتوانى سنوور بۆ پەيەندىيە سىياسىيەكانى ئەو نەتەويە دابىتتىن.

رەشەبەي رووداۋەكانى ھەريى كوردستان بەو شىۋەيە نەدەرۆشت، كە خواستى كەشتى توركيە بوو. ئەو ھەبوو راپەريىنى كورد زۆر بە خىرايى تەشەنەي كوردو بەھەمانشىۋە زۆر بەخىرايى لە لايەن سوپاي حكومەتى بەغداۋە لە ۲۹-۳۰مارتى ۱۹۹۱كېكرايە ھەو شەپۆلىكى گەورەي ئاۋارە كە بە نيو ملىۆن كەس خەملترا بوون روويان كوردە تركيا^(۱). بە سەرھەلداى كۆرەو توركيە كەوتە گىژاۋىكى گەورە، كە خۆي بۆ ئامادە نەكردبوو، چونكە ئۇزال خۆي بۆ رووخانى سەدام ئامادە كردبوو نەك كۆرەو. ئەنجومەنى ئاسايشى نەتەويەيى توركيە، لە ۲ى ئەپرىلى ۱۹۹۱ لە كۆبونە ھەيەكدا سەبارەت بەم پوداۋە ئەويە خستەپوو، مەبەستى عىراق لە ئاۋارەكردنى دانىشتوانەكەي تىكدانى ئاسايشى توركيەيە، ئەنجومەنەكە ئەو بۆچونەي لا گەلآ ھەبو، كە بەويشەي ئاۋارەكانى ھەلەستىن، كە لە لوبنانو ئەردەن نىشتەجىپوون، بەھەمان شىۋە كوردە ئاۋارەكان لە ناو توركيادا نىشتەجىدەبنو كىشەي كورد لە توركيە ھىندەي تر ئالۆز دەبىت^(۲). ھاۋكات ئەگەر كۆمەلگاي نۆدەولەتى ئاۋارەكان پىشتگۆي بخت، ئەو توركيە توشى قەيرانىكى گەورەي ئابورى دەبىت^(۳).

توركيە لە ۳ى ئەپرىلى ۱۹۹۱ ياداشتنامەيەكى بۆ نەتەويە يەكگرتوۋەكان بەرزكردەو، كە ژمارەي زۆرى ئاۋارەكانىيان بە ھەرەشە بۆ سەر ئاشتى و ئاسايشى ناوچەكە لەقەلەم دابوو^(۴). ھاۋكات دەرگاي سنورى كوردەو، كە ئاۋارەكان بچنە ناو سنوورى توركيە، بەلام لە

¹Human Rights Watch :The 1991 uprising in Iraq and its aftermath.

* لە سالى (۱۹۴۸) بە دواۋە، ھەلەستىيەكان لەزىر فشارى ئىسرائىل، دەستە دەستە ئاۋارەي دەولەتە ھاۋسىكان دەبنو تايىدا نىشتەجى بوون و چەندىن گرفتايان بۆ ئەو دەولەتەنە دروست كردوۋە.

^۲عبد الرحمن سليمان زيبارى:المصدر السابق، ص ۲۶۱.

³The New York Times, THOMAS L. FRIEDMAN : AFTER THE WAR; Baker Sees and Hears Kurds' Pain In a Brief Visit at Turkish Border , , April 9, 1991. <http://www.nytimes.com/>

^۴ بىروانە پاشكۆزى ژمارە (۳).

باریکي ناله باری ساردو باراناویدا ریځای نه دا ناوړه کان له سنوور دور بکه ونه وه. سه ربارزه تورکه کان به شیوازیکی توندو تیژ مامه له یان له گه ل ناوړه کان ده کردو لیتیا ددان و نه و یارمه تیبه یان ده برد، که بویان هاتبو، هه روه ها به هو ی بیوکرانی تورکیا وه، ریگری زور ده هاته پیش کاروانی یارمه تیبه کان، که نه وه ش شه پو لیکي ناره زایی روژناوای په یدا کردبو^(۱). کاتیکیش وه زیری دهره وه ی نه مریکا جیمس بیکر هاته سه سنووری نیوان تورکیا و عیراق رایگه یاند که "کیشی کورد کیشیه که مرویه وه لامیکی مروی هه یه لایه ن کومه لگای نیوده وله تیبه وه پیویسته"، نه م په یامه به دلای تورکیا نه بو، چونکه به رای نه وان کاتیک ناوړه کان (۳۰) هه زار که س بن، نه وا کیشیه کی مرویه، به لام که ژماره که گه یشته نیو ملیون، نه وا له کیشی مروی دهره چیت و ده بیتته کیشیه کی سیاسی. له لایه کی تر رای گشتی تورکیا به سه رکرده کانیشه وه و ابو، که هوکاری ناوړه بوون، ده گه ریته وه بو نه نجامی کاره کانی روژناو له عیراقداو خودی هاوپه یمانان له م کیشیه بهر پرسن، هه نډیکیش پیان و ابو، که پلانیکي روژناوایی له پشته بو تیکدانی باری تورکیا و ریگا خو شکردنیکه بو چالا کردنی کورد بو دامه زانندی ده وله تی کوردی. ئوزال بو هه لسه نگانندی ره وشه که، خو ی سه ردانی ناوړه کانی کرد له سلوپی و رایگه یاند، که نه م کارکاره ی تورکیا پیویسته له ئاستی نیوده وله تیدا ده ستخو ش لی بکریت^(۲). تورکیا له و کاته دا بو پارسه نگ له نیوان بهر ژه ونډیه کانی خو یی و هه ماهه نگی له گه ل هاوپه یمانان و کیشی ناوړه کان^(۳)، له بری کردنه وه ی سنور، پلانی ناوچه ی ئارامی پیشنیار کرد، که تیایدا کورد پاریزاو بن و فروکه ی عیراقی له ئاسمانه که یدا قه ده غه بکریت. نه مه ش له لایه ن

¹ The New York Times, CLYDE HABERMAN: Turks Angry as Kurd Aid Backfires. May 17, 1991. <http://www.nytimes.com>

² Ibid

³ بیار مصطفی سیف الدین: ترکیا و کوردستان العراق "الجارین الحائرین"، مؤسسة موکریانی للبحوث

بريتانىيا و فەرەنسائى پەشگىرى لىكرا^(۱). توركييا لە رىگاي (OPC) خەونى دەستىۋەردانى لە كاروبارى عىراق ھاتەدى و ئەو خەونەشى لە رىگاي بىرارى (۶۸۸) ى نەتەوى يەكگرتوۋەكان بە ياسايى كرا. پەرلەمانى توركييا لە مانگى ئەپرلى ۱۹۹۱، پەزنامەندى لەسەر بەكارھىنەنى بىكەى ئەنجەريك دەرپىر كە بۆ ماوھى شەش مانگ لە لاىەن ھاوپەيمانان لە ميانەى (ئۆپەراسىۋنى بەدەيھىنەنى خۆشگوزەرانى) بەكاربەيتىت^(۲).

لە دواى سالىك بەسەر تىپەريۋونى كىشەى ئاۋارەكان، توركييا بەرەرووى كىشەى ھەلبىژاردنى پەرلەمانى دامەزراندنى حكوەت و راگەياندى فدرالى بوو ھەروە لە ھەريىمى كوردستان. ھەلۆيىستى توركييا لەم بارەيەو ئەو بوو، كە ھەلبىژاردنى پەرلەمانى لەگەل سىياسەتى دەرەوھى توركييا ناگونجىت و حكوەتى ھەريىمى كوردستان حكوەتتىكى ناشەرعيە^(۳). لە قۇناغى دامەزراندنى دەسەلات لە ھەريىمى كوردستان تا دەسپىكردى جەنگى ناوخۆ لە سالى (۱۹۹۴)، سىياسەت دەرەوھى توركييا لە بەرامبەر ھەريىمى كوردستان لە سى بازىنەدا كارى دەكرد. بازىنەى يەكەم بازىنەى نىۋەدەولەتى بوو. توركييا لە ئەنجامى رىگە دان بە پروسەى (OPC)، ھەولەكانى خستبوو گەر لە پىناو ئەوھى (OPC) تەنھا لە چوارچىۋەيەكى مۆيىدا بۆيارمەتيدانى خەلگى كوردستان بمىنيتەو نەك وەك پۆرژەيەكى نىۋەدەولەتى بۆ پەشگىرى سىياسى و ئابورى لە دەسەلاتى ھەريىمى كوردستان. ئەو بوو كاتىك، كە بارزانى سەردانى ئەمريكاي كرد لە يۆليۋى ۱۹۹۲ بۆ ئەوھى كە ھەريىمى كوردستان بىبەرى بىكرىت لەو گەمارۆ ئابورىيەى كە بەسەر عىراقدا سەپاۋە، توشى شۆك بوو كاتىك ئەمريكەكان پىيان راگەيان، كە واشىتن و پارىس و لەندەن ئەم كارە پەسەند ناكەن،

^۱ ئىريك جەى. زوچەر: سەرچاۋەى پىشوو، ل ل ۵۱۹-۵۲۰.

^۲ رۋاء محمد ملا: المصدر السابق، ص ۱۲۳-۱۲۴.

^۳ فرسەت ئەجمەد عبداللاھ ئەوانى تر: كوردستان دىموكراتىيەت سىياسەت، چاپى سىيەم، چاپخانەى خەبات، ھەولير، سالى ۲۰۰۹ ى كوردى، ل ۵۶، وقائع العلاقات بين تركيا ولاكراد، اعداد: محمد نورالدين، مجلە(شۋون تركية)، العدد(۲)، ص ۱۳

چونکه له لایه ن تورکیاوه به هه ولای بوژاندنه وه وپته وکردنی ژیرخانی ئابووری کورد له قه له م ده دیریت که ریگا بۆ دامه زرانندی دهوله تی کوردی خوښ دهکات^(۱).

بازنه ی دووهم بازنه ی ناوچه یی بوو ئه مه ش له ریگای دانیشتنه سی قولیه کانی تورکیا له گه ل ئیران و سویرادا کاری له سه ر هه لویستیکی به کگرتوی ناوچه یی ده کرد له به رامبه ر هه ریمی کوردستان^(۲).

بازنه ی سێیمه بازنه ی په یوه نډیبه کانی تورکیا بوو له گه ل هه ریمی کوردستان که پیکهاتبوو له کارئاسانیکرد بۆ گه یشتنی یارمه تیبه مرویبه کان بۆ هه ریمی کوردستان، له به رامبه ر یارمه تیدانی هه ریمی کوردستان بۆ به برکردنی کیشی (پ.ک.ک) له تورکیا. له میانه ی سه ردانی تاله بانای بۆ دامه زرانندی بناغه ی په یوندی نیوان تورکیا و هه ریمی کوردستان له مانگی یونیوی ۱۹۹۲، دیمیریل وهک سه رۆکی حکومت، مه رچی ئه م په یوه نډیبه ی به باری جیگری ئاشتی و ئاسایشی هه ریمی کوردستان به سته وه، که ئه و باره جیگریه ش به نه هیشتنی مه ترسی (پ.ک.ک) به دی دیت^(۳). به واتایه کی تر، تورکیا چۆنیه تی په یوه نډیبه کانی له گه ل هه ریمدا به چه ندیتی هاوکاریکردنی هه ریم بۆ له ناوبردنی (پ.ک.ک) به سته بووه وه. و ته بیژی به ره ی کوردستانی هوشیار زیبای له م باره یه وه وتی "تورکیا له خه باتی دژه سه دام، شاده ماری ژیا نی ئیمه یه به رووی رۆژئاوا و جیهاندا، ئیمه له ریگای هاوکاریکردنمان له گه ل تورکیا پشگیری نیوده وله تی و پارێزگاری ئاسمانی به ده ست ده هینین. خو ئه گه ر ئۆپه راسیونی (OPC) ره تکرایه وه، ئه و اه یزه کانی سه دام دووباره ده ست به سه ر ناوچه که دا ده گریت و هه مو شتیك ده دۆرینین". هاوکات تاله بانای له سالی ۱۹۹۲ وتی: "کوردی عیراق به هیچ شتیه که یارمه تیبه کانی حکومت و گه لی تورکیایان له

^۱ بیار مصطفی سیف الدین: ترکیا و کوردستان العراق، ص ۱۷۲-۱۷۳

^۲ پروانه بامشی ئینجیتم، تقویری دووهم، ل ۱۹۸

^۳ هیرش عه بدوللا حه مه که ریم: سه رچاوه ی پێشوو: ل ۱۰۳-۱۰۴

کاته ناخوشه کاند له بیر ناچیت"، به لکو له وه زیاتری وت که داوی "فدرالی له گه ل تورکیادا" کرد^(۱).

له م تیگه شتنه ی بریار کرده کانی کورده وه، هه ریمی کوردستان به ناچاری که وته ژیر باری فشاره کانی تورکیا بۆ هاوکاری کردنی تورکیا له چاره سرکردنی کیشه ی (پ.ک.ک). نه وه بوو حکومه تی هه ریم شه ری له دژی (پ.ک.ک) له ئوکتوبه ری ۱۹۹۲ راگه یاندو به هاریکاری تورکیا، (پ.ک.ک) شکستی هیناو خویان راده ستی هیزه کانی (ی.ن.ک) کردو له سنوری هه ریم- تورکیا وه په رینه وه بۆ سنوری هه ریم- ئیران. سه رۆک نه رکانی تورکیا (جنرال دۆگان غوراس) کوژاوه کانی (پ.ک.ک) ی به (۴-۵) هه زار مه زنده کردبوو، به لām ده رکه وت، که له چهنده سه ده که سیك تپه ری نه ده کرد^(۲).

نه م شه ره به به شداری (۱۵-۲۰) هه زار پيشمه رگه و (۵) هه زار سه ربازی تورک که به یارمه تی فرۆکه ی (F-4 Phantoms)، (F-104 Starfighters)، هه لیکوپته ری (Super Cobra)، فرۆکه ی چاودیری (Awacs) له دژی (پ.ک.ک) نه نجام درا. گروپی مافی مرقه له رۆژه لاتى ناوه راست (Human Rights Group Middle East Watch) له راپورتیکدا که له ۲۱ ئوکتوبه ری ۱۹۹۲ بلاوی کرده وه، ئیدانه ی حکومه تی تورکیا و کورده کانی عیراقیان کرد. زۆریک له گه ریلانا فره ته کانیش خویان کوشت، بۆ نه وه ی نه که ونه ده ستی پيشمه رگه و سوپای تورکیا. ده توانین بلین تورکیا به پشتگوێخستنی له راگه یاندنی فدرالی له لایه ن په رله مانى هه ریمی کوردستانه وه، هاوکاری هه میشه یی تاله بانى و بارزانى بۆ دژایه تیکردنی (پ.ک.ک)، به ده ست هینا. ئوجالانىش له م باره یه وه ووتی که: "نه وریکه وتنه له سه ر نه فه قه ی کوردی تورکیا بوو"^۳.

^۱ میخائیل م. جونتر: الاکرد و مستقبل ترکیا، ص ۱۴۶-۱۴۷

^۲ میخائیل م. جونتر: الاکرد و مستقبل ترکیا، ص ۱۷۸.

^۳ The New York Times, VERA BEAUDIN SAEEDPOUR: On Iraq-Turkey Border, Kurds Are Being Used to Kill Kurds, November 14, 1992: <http://www.nytimes.com/>

ئەگەر چى توركىيا بە يارمەتى ھەريىم لە شەرەكەدا سەرکەوتنى بە دەست ھىناو (پ.ك.ك) لە بەرەكانى جەنگ لاواز بوو، بەلام نەيتوانى كۆتايى بە جەنگى كوردى-توركى بھيىنىت، بەلگە بە پىچەوانەو ھەمىلانئ نەتەوھىيەكان تا دەھات لە توركىيا توند تر دەھوو، وىراى ئەمەش ھەريىمى كوردستان لە برى ھاريكاري شەپانگىزى بۆ توركىيا، ويستى ھاريكاري ئاشتىيانە لەگەل توركىيا بۆ چارەسەر كوردنى كىشەى كورد تاقىبكاتەو. بەواتايەكى تر لاوازي (پ.ك.ك) و ئالۆزبونى رەوشى ناوخۆى توركيياو بونى نۆوھەندىكى وەك ھەريىمى كوردستان كە بەرژەوھەندى خۆى لە ئاشتى نىوان دەولەتى توركيياو بزوئەوھى كوردى باكورى كوردستان دەبىيىيەو، ھاوكات پەيوەندى باشى تالەباني لەگەل ئۆزال و ئۆجالان ئەم ھەولانەى بەرەو پىشەو ھەرد.

ئەرجان وراھان، كە وەزىرى بەرگري دووھەمىن حكومەتى ئۆزال بوو ھەروھە پەيوندىي كەسيتى لەگەل تالەبانيدا ھەبوو، پردى پەيوەندى نىوان بىروپاكانى ئۆزال و تالەباني بوو. دواى ئەوھى تالەباني چەند جارێك بانگھيشتى توركييا كرا، توانى بىرۆكەى ئاشتى نىوان (پ.ك.ك) - توركييا وەگەر بخت. ئەو ھەبوو سەردانى ئۆجالانى لە بقاع كردوو توانى ئۆجالان بە ئاگرىبەست رازى بكات لە ۱۷ى مارتى ۱۹۹۳. دواتريش راويژكاري ديميريل (عيسمەت ئيمىست) رۆژنامەنوس و راويژكاري ئۆزال (جەنگىز چاندار) لەگەل چەند پەرلەمانتاريكى پارتى (DFP) لە بقاع چاويان بە ئۆجالان كەوت، جاريكى تر ئاگرىبەست لە ۱۶ى ئەپرەل ۱۹۹۳ دريژكرايەو^(۱).

تالەباني كە لە و كاتەدا دوژمنىكى سەرسەختى ئۆجالان بوو لە ۸ى مارتى ۱۹۹۳ دەسپيشخەرى ئاشتى كردو پيشنيارەكانى ئۆجالانى گەياندە دەستى ديميريل و ئۆزال. ھاوكات توانى كمال بورقاي سكرتيرى پارتى سۆسيالىستى كوردستانى توركييا لەگەل ئۆجالان كۆبكاتەو لە ديمەشق بۆ دوستكردنى بەرەپەكى كوردى، ھەروھە بۆ چارەسەر كوردنى كىشەى كورد بە شىوھەپەكى ئاشتىخوازي. ئەو كۆبونەوھە دوو گەلەنامەى

^۱ المحادثات السرية بين PKK حزب العمال الكردستاني والدولة التركية، دار الشمس للدراسات والتوزيع، دمشق، ۲۰۰۰، ص ۳۸-۳۹

لیکه وته وه: یه که میان بریارو پیښنیا ره کان، که بق کورد خوی بوو، که باسی له پیویستی هاریکاری نیوان پارتی کوردیه کانی کوردبوو، هه روه ها نه و پارتانه له ریځای دانوسنه وه کیشه کانیاں چاره سه ر بکه نو کار له پیناوی به ریه کی کوردستانی بدهن، له باسی په یوه نځی نیوان تورک و کورد به شتویه کی یه کسان، نه و دوو پارتی له و باوه ردها بوون که کوردو تورک وه ک دوو نه ته وه ده توانن له سایه ی سیستمی دیموکراسی فدرالیدا له پال یه کدیدا بژین. له گه لاله نامه ی دوو هم باسیان له ۷ هه نگاو کوردبوو، که پیویسته بق چه سپاندن ناشتی و دیموکراسی و یه کسان، حکومتی تورکیا بیگریته بهر^(۱).

نه نجومه نی ناسایشی نه ته وهی تورکیا له ۱۱ ئه پرېلی ۱۹۹۳ به ناماده بوونی ئوزال و دیمیریل و سه ره ک نه رکانی سوپا، چه ند بریار ټکیان به ناوی (پلانی کوردی حکومت) ده رکړد، تیایدا ناماژه به چه ند خالیکی گرنګ کرابوو، له وانه: راستکردنه وهی یاسای لیبورډن به شتویه کی نه ندامانی (پ.ک.ک) بگریته وه و په تکرډنه وهی باری نا ناسایی له چه ند پارټیزګایه ک و زیاده کړدنی ده سه لاتی پارټیزګاکان و به میزکړدنی وه به رهیتان له باشووری پوځه لاتی تورکیا و چه ند بریار ټکی تر^(۲). له توځینه وه یه کیشدا، باس له وه ده کات که ئوچالان له میانه ی دادګایکړدنه که یدا له ۱۹۹۹، دان به وه دا ده نیت، که له کاتی گفتوگو کانی ۱۹۹۳ دا له گه ل ئوزال چاویان به یه که و توه^(۳).

ناګر بری نیوان (پ.ک.ک) و حکومت له ۸ یولیوی ۱۹۹۳ کۆتایی پټهات، له نه نجامی چه ند هوکاريک، له وانه مردنی ئوزال له ۱۷ ئه پرېلی ۱۹۹۳، که پشتیوانی سه ره کی پروژه ی ناشتی بوو له ناو ده ولته تی تورکیا، له جیګه یدا دیمیریل، له ۱۶ مایوی ۱۹۹۳ دا بوو به سه ره ک کۆماری تورکیا و له گه ل خویدا چه ندین که سایه تی کۆنه پارټیز له ناوه ندی ده سه لاتدا بوون به بریار به ده ست، که دژی پروژه ی ناشتی بوون. دیارترین هوکاري ده ست پیکړدنه وهی

^۱ میخائیل م. جونز: الاکراډ و مستقبل ترکیا، ص ۱۱۳

^۲ المسألة الكردية فی ترکیه امل و خیبات : مجلة (شؤون ترکیه)، اعداد: محمد نورالدين، العدد (۸)، ۱۹۹۳، ص ۳۱.

^۳ اتحادات السریه بین PKK حزب العمال الكردستاني والدولة ترکیه، ص ۱۰۲

توندوتىژى، كوشتنى (۲۲) سەربازى بى چەك بوو لەلايەن شەمدين ساكىكى سەركردەى (پ.ك.ك)، لە ۲۵ى مایۆ ۱۹۹۲. ئەم پوداوه سەركردە سەربازىيەكانى توركيای ھاندا زنجىرەيەك كاری سەربازى لەدژى سەنگەرەكانى (پ.ك.ك) و ئەندامەكانيان دەستپېكەن^(۱)، كە كۆتايى بەماوەى ناشتى نيوان ھەردوولا ھيئا.

لەگەڵ ئەوەى پەرۆژەى ناشتى سەرى نەگرت، بەلام ئەو باوەرەى سەلماند، كە گەشەكردن و بەرەوپېشەوھەچوونى دۆسيەى كورد لە ھەر پارچەيەك، كاريگەرى دەبێت بۆ پارچەكانى ترى كوردستان، ھەروەھا گەشتاندنى بىرى فيدرالى باشوور بوو بۆ باكوورى كوردستان، وەك پێگە چارەيەكى كێشەى كورد لە توركيادا. لەلايەكى تر ناپوژىوانى تالەبانى لە نيوان توركيای (پ.ك.ك)، سۆزو ھۆشى كوردەكانى توركيای بەرامبەر كوردى عىراق بەدەست ھيئا، كە ئەمە زەھنگىكى خەتەرناك بوو بۆ توركيای. بۆيە ئەمە ھۆكارىكى گرنگ بوو، كە دواى مەرگى ئۆزال، توركيای دەسبەردارى سىياسەتى ئەم سەرۆكە بېيت بۆ مامەلە كردن لەگەڵ كێشەى كورددا.

پەيوەندىيەكانى توركيای ھەريىمى كوردستان ھيشتا لە قوناغى يەكەمى سەرەتايدا بوو، لەكاتىكداو دواى مردنى ئۆزال، كۆنە پارێزەكان جەھوى سىياسەتيان بەدەستەوھە گرت، تەريپ لەگەڵ ئەم گۆرانانە ھەريىمى كوردستان توشى جەنگى ناوخۆ بوو لە سالى ۱۹۹۴دا. كە ئەم دوو پېشەھاتە چاوەروان نەكراو، پەيوەندىيەكانى بە ئاقارىكى سەختتدا برد. توركيای جەنگى ناوخۆى ھەريىمى كوردستانى بە مەترسبى دادەنا بۆ سەرناسايشى توركيای، ئەو بوو بە پېشتبەستن بەومافەى لەپێگەى خاكەكەيەوھ سەرپەرشتياری ھەريىمى كوردستان دەكات، خۆيكردە دادوەر لە نيوان لاينە شەركەرەكانداو شارۆچكەى سلوپی كردە يەكەم خالى كۆكردنەوھى تالەبانى و بارزانی بۆ دانوستان و پێكەوتن لە ۱۲ى يۆنيۆ ۱۹۹۴. ھاوكات وەزىرى دەرەوھى توركيای حىكمەت چەتىن لە ميانەى كۆبونەوھەكاندا بىلاينى توركيای

^۱ المسألة الكردية في التركيّة امل وحيات، ص ۳۲-۳۳.

خستە روو، ھەمان كات وتى پروداو ھەنوگەيەكانى ھەريى كوردستان بەگريگ وەرەگريو (پ.ك.ك) نايىت سود لەو بارودۆخە وەربگريىت^(۱).

لەم سەروپەندەدا فەرەنسا بەمەبەستى راگريىتى شەرى ناوخۆ، وەك دەولەتلىكى زلەيزى جىهانولە ۲۳ى يۆليۆى ۱۹۹۴دا لە كۆشكى كۆمارى ئەليزيە لە پاريس زنجيرەيەك دانوستاندنى پيىخست، كە دەقەكەى بەناوى پيىكەوتنامەى پاريس راگەيەنرا، بپيار بوو تالەباني و بارزاني بە ئامادەبوونی سەرەك كۆمارى فەرەنسا فەرانسۆ مېتەران واژۆى بگەن^(۲). بە پيى پيىكەوتنەكە ھەريى كوردستان جگە لە دامەزراوہى پەرلەمان و حكومەت، دەبوو بە خاوەنى سەرۆكى ھەريىم دەستووور پيىخستنى تايىت لەپەيوەندىيەكانى دەرەو، توركيە بەئاشكرا ئەم پيىكەوتنەى بەچالاكى دژە بەرژەوەنديەكانى توركيە ناوبرد، چونكە ئەمەى بە ھەولتيكى فەرەنسا بۆ بە نيۆدەولەتيكردى كيشەى كورد دەزاني، دواچار ھەولتى فەرەنسا بۆ بازنەى ھيلى (۳۶) بۆ بازنەى (۳۴) و لاگردنى گەمارۆى كوردستان بەمەترسيەك دادەنا^(۳)، چونكە لەلايەك بازنەى (۳۴) پاريزىگاي كەركوكى دەگرتەو ھەكە دەولەمەند بوو بە ھەولت، لەلايەكى تر لاگردنى گەمارۆى ئابوورى ھەريى كوردستان، دەبوو ھۆى بە ھيىزكردى ژيىرخانى ئابوورى ھەريىم پايەيەكى سەرەكى لەبنەماى دەولەتى كوردى دەچەسپاند.

توركيە بۆ ھەلۆەشانەوہى پيىكەوتنەكە ھەولتيكى بيىچانيدا، سەرۆك كۆمارى توركيە ديميرل رايگەياند: "ئەگەر ئەم پرۆژەيە بپيارى لەسەر بدرىت، كەواتە ھەموو شتى كۆتايى ھات(كورد دەلەت پيىكدەھيىن)"^(۴)، دواتر وەزىرى نووى وەزارەتى دەرەو (مومتاز

^۱ رۆژنامەى كوردستانى نوى، ژمارەى (۶۹۶)، ۱۹۹۴/۵/۳۱.

^۲ الاقتتال الداخلى فى كوردستان العراق، كيف اندلع ومن المسؤول عنه، الجزء الاول، مكتب الدراسات والبحوث المركزى، ھەولير، ۱۹۹۷، ص ۴۱۹.

^۳ نەوشىروان مستەفا ئەمين: لە پاريسەو ھەولت بۆ دواو ھەولتيكى خەمناك: رۆژنامەى كوردستانى نوى، ژمارە ۱۱۷، ۱۹۹۵/۱۲/۲۰. ھوشيار زيارى: من الذى افشل اتفاقية باريس، الاقتتال الداخلى فى كوردستان العراق، ل ۴۱۵-۴۱۶.

^۴ جلال عبد الله معوض: المصدر السابق، ص ۴۲.

سویس)، بەگەشتێک چوو پاریس و بە پالێشتی ئەمریکا و بەریتانیا، فەرەنسای پازیکرد دەستبەرداری پرۆژەگەیی، هاوکات پێی لە تالەبانی و بارزانی گرت و پازی نەبوو لە تورکیا و بەرەو پاریس بپۆن بۆ واژکردنی پێکەوتنەگە، مومتاز سویس لە لیدوانێکدا وتی، "بە کوردی باکووری عێراق، دەستبەرداری خەونەکانیان بن و بە ئارامی لە شوینی خۆیان دابنیشن، تورکیا ئامادەنە لە پێناو بەرژەوێندی ئەمریکا، بەرژەوێندی گەلی تورکیا ژێر پێ بخت، پێگە بە هیچ کەس و پێکخراویک نادریت بچیتە ناو هەریمی کوردستان، تا لە ئامانجی سەردانەگە ی ئاگادارنەبین و پەرەزەمانی ئێمە وەرەگریت" (۱).

پێکەوتنامەی پاریس تورکیای هاندا تاوەکو چا و بەسیاسەتی خۆیدا بخشینێتەو، بەم شیوەیە خوارەو:

یەکەم - ئامادەبوونی تەواو لە سەرچەم پێکەوتنەکانی نیوان (ی ن ک) و (پ د ک) دا: لە سالانی (۱۹۹۴، ۱۹۹۵، ۱۹۹۶) چەندین دانوستان و پێکەوتنی دەرەکی لە نیوان لایەنە سەرەکیەکاندا لەوانە، (درومیدا)، (تاران) و (پرۆژە ی نشتی مستەر دویچ) سازکرا. تورکیا تەنها لە پێکەوتنامەی (تاران) ئامادەیی نەبوو، لەوانی دیکە دا هەندیک واتا و تێگەشتنی تایبەتی خۆی لە ناواخنی ئەو پرۆژە ی پێکەوتنە نە ی سەرەو چەسپاند، گرنگترینان چەمکی (حکومەتی هەریمی کوردستان) بوو، کە گوێی بە (بنکە ی کارگێری پاریزگاکی باکووری عێراق)، لە سەرچەمیاندا خاڵێک جێگیرکرا، بریتی بوو لە "هەموو خاڵی پێکەوتنە کە پێویستە بەرژەوێندیە ئاسایشیە مەشروعەکانی تورکیا لە بەرچاوبگیریت" (۲). دوا ی سەرنگرتنی ئەو پێکەوتنە، تورکیا هەردوو لایەنی کۆکردەو (پێکەوتنامە ی نەنکەرە) ی لە نیوانیاندا واژ کرد لە ۳۱ ی ئۆکتۆبەر ۱۹۹۶ (۳). پێکەوتنە کە (۲۲) خاڵی گرنگی لە خۆگرتبوو، زۆرینە ی داپشتنی تورکیای پێوە دیار بوو، کە گرنگترین خاڵی سنوری نیوان (ی.ن.ک) و (پ.د.ک) بە فەرمانی دیاریکردو لە لایەن هیزی چاودێری نشتی Peace

^۱ رۆژنامە ی (ئالای نازادی): ژمارە ۲۷، ۱۲۷، ۱۹۹۶/۱۱.

^۲ بروانە دەقی پێکەوتنامەکان: الاقتال الداخلي في كوردستان العراق، ص ۳۱۵، ص ۳۸۴-۳۸۶.

^۳ بروانە پاشکۆی ژمارە (۱۱).

Monitoring Force ناسراو به (PMF)^(۱) بریاری چاودتیری ده کړا. نه م هیزه له ناوځوی کوردستاندا بنکه ی سهره کی له شاری هه ولترو له دهره وه بنکه یه کی له نه نقره بوو. هه روه ها هه ردوو خالی (۲۱) و (۲۲) پیناسه ی ئاسایشی مه شروعی تورکیای کردبوو، که دژایه تیکردنی (پ.ک.ک) و کارکردن بوو بؤ گپړانه وه ی ئاواره کانی که مپی نه تروش. کوی گشتی پیکه وتنه که به به راروردکردن له گه ل پیکه وتنمه ی (پاریس)، پاشه کشه بوو له ستراتیجی نه ته وه یی کورد، که هه ریمی کوردستانی به شپوه یه کی (فهرمی یاسایی) له نیوان (کورد-کورد) دابه شکرد. هه روه ها پیکه وتنه که تنه ها ئاگرېړیک بوو، تورکیا مه شروعیته ی به رژه وهندی سهریازی و سیاسی ځوی سه لماند، نه وه بوو له ۲۹ ی نه پرلیلی ۱۹۹۷ سهره که ئه رکانی تورکیا نه وه ی خسته پروو (۴۰۰) سهریاز به تانکه وه چونه ته هیلی پروو به پروو بونه وه ی نیوان لایه نه شه پکه ره کان^(۲)، هه ردوو لایه نی شه پکه ره له دوی پاگه یاندنی پیکه وتنمه که چوارچار بؤ جپیه جپیکردنی به نده کان کویونه وه، به لام له بری چاره سهرکردن گرفت ی نوی سهریه لدا، له وانه تورکیا (ی.ن.ک) ی به پشتیوانی (پ.ک.ک) تومه تبار کرد^(۳).

دووه م- به شداریکردنی له جه نگی ناوځودا:

هه رچه نده تورکیا رایگه یاندبوو له پرووداوه کانی هه ریمی کوردستاندا بیلا یه نه ده بییت، به لام له (پیکه وتنمه ی پاریس) هوه نه وه ی لاگه لاله بوو، پارتسه کانی هه ریمی کوردستان له باری ناشتی و یه ککه وتندا پررژه ی ده سه لاتی کوردی به ره وپیش ده بن، بؤ نه م مه به سته پشتگیری (پ.د.ک) له دژی (ی.ن.ک) کرد، چونکه (پ.د.ک) هاوسنوری تورکیا بوو،

^۱ هیزیکي تورکمانی بوو له نغمانی ریکه وتنمه ی نه نکره سهریه لدا. ئامانجی تورکیا له م هیزه له وه دا بوو، که ده یوست سه نگیکی سیاسی و سهریازی بدات به به رهی تورکمانی، له ریگی ناوېزی کردن له نیوان (پ.د.ک) و (ی.ن.ک). پیته خشی، سهرکرده یته هیزه که نه فسه ریکی تورکی به سهریه رشتیاری هیزه که به ناوی حه سنه که پلان. نه م هیزه به هو ی که می ژماره ی سهریازو لایه نگرېوونی له جه نگی ناوځودا سهرکه وتنی به ده ست نه هیتا. هیزش عه بدولالا حه مه که ریم: سهرچاوه ی پیشوو، ل ۱۲۹.

^۲ جلال عبد الله معوض: المصدر السابق، ص ۱۷۲.

^۳ Michel Verrier: A trump card for Turkey- Kurdish guerrillas. 1997-2006.

Le Monde diplomatique. <http://mondediplo.com>

هه روه ها هاوهه لویستی توندببون له به رامبه ر (پ.ك.ك) و به پارتیكي تیرۆستی ناو ده برډو به گه وره ترین هه پره شه ی داده نا بۆ سه ر هه ریمی کوردستان^(۱)، به لام (ی.ن.ك) و تاله بانی له ناو بازنه ی سیاسه تی تورکیادا نه ببون، چونکه تورکیا سنوری جوگرافی له گه ل ده سه لاتی (ی.ن.ك) دا نه بوو، له گه ل شه وشدا تاله بانی له لیدوانه کانیدا جه ختی له سه رئه وه ده کړده وه که (پ.ك.ك) تیرۆست نییه، به لگو کاری تیرۆری نه نجام ده دن^(۲). فرۆکه کانی تورکیا له ئۆکتۆبه ری ۱۹۹۷ و له کاتی هه ولی (ی.ن.ك) بۆ به زاندنی شه و سنوره ی له ریکه و قنامه ی نه نکه ره دیاری کړدبوو، هیترشیکی چه ند رۆژیان له هیلای پوه پوهونه وه ی شه پ، بۆ سه ر هیزه کانی (ی.ن.ك) نه نجام دا. سه رچاوه تورکیه کان شه و راستیه یان دووپات کړده وه، که هیزی پیاده ی تورکی یارمه تی بارزانی له دژی تاله بانی کړده ^(۳). تاله بانی لای خویه وه نامه یه کی ئاراسته ی وه زیری دهره وه ی تورکیا ئیسماعیل جه م کړد، له ناوه پۆکدا هاتبوو فرۆکه و سه ربازی تورکیا (۱۲) چه کداری (ی.ن.ك) و (۸) سیفیلیان کوشتوه ^(۴).

سییه م- هه لقو ستنه وه ی جه نگی ناوخۆ بۆ هیرش کړدنه سه ر (پ.ك.ك):

بارودوخی چالاکبوونی (پ.ك.ك) له سه ره تای سالی ۱۹۹۴ دا تورکیای هه راسان کړدبوو، شه وه بوو له ۲۹ یه نایری ۱۹۹۴ به فرۆکه بۆردومانی ئوردوگا کانی (پ.ك.ك) ی له زه لای کړد^(۵)، هه روه ها له ده سپیکی شه پی ناوخۆ له ۱۷ ی مایوی ۱۹۹۴ دا جاریکی تر بۆردومانی هه مان شوینی کړدو (۵۸) که سی لیکوشتن^(۶)، دواتر له مانگی (نۆقه مبه ر- دیسه مبه ری

^۱ رۆژنامه ی (کوردستانی نوی): ژماره ۶۰۰، ۳۰/۱۰/۱۹۹۴.

^۲ رۆژنامه ی (کوردستانی نوی)، ژماره (۱۳۰۶)، ۱۲/۱۶/۱۹۹۶.

^۳ القتال العنفي بين الفئات الكردية من جهود تركية وبريطانية وامريكية، العراق، الجبش،

www.arabicnews.com. ۱۹۹۷/۱۰/۱۶

^۴ بروانه پاشکوی ژماره (۱۲).

^۵ رۆژنامه ی (کوردستانی نوی)، ژماره (۶۰۰)، ۳۰/۱/۱۹۹۴.

^۶ هاوری باخه وان: هاوړینامه بۆ میژووی کوردستان، ده زگای چاپ و په خشی سه رده م، سلیمانی،

۱۹۹۹، ل ۳۶۷.

(۱۹۹۴) ھەزرىتى بەرلەوى بۆ سەرگوندەكانى باكورى كوردستان دەستپىكىرد، سەرئەنجامى توندوتىژى سوپا دوو ھەزار خىزان و خەلگى سڧىل بەرەوپووى سنورى ھەزرىتى كوردستان ھەلھاتىن^(۱). سەربارى ئەو ھەزارىيەكى زۆرگەرلەى ناوچە سنورىيەكانى توركىيا، ھاتنە ناو ھەزرىتى كوردستان، ئەمە ھۆكەرى سەرەكى ئەنجامدانى گەرەتەن لەشكركىشى توركىيا، بەرلەوى (۳۵) ھەزار سەربازى پەرچەكراو بە ھەموو پەداوېستىيەكى ئاسمانى و زەمىنى، لە قوللەى (۴۰كم) و بەدرىژى (۲۴۰كم) سنورىان بەزانى، لە ماوھى مانەوھىيان (۲۱مەرت-۴مەرت) ماوھى (۱۹۹۵) دا تەواوى تواناكانيان بۆ پەكەكانى (پ.ك.ك)، لە ناو خاكى ھەزرىتى كوردستان بەكارھەتەن^(۲). وئەرى ئەمە ئەنجومەنى ئاساسىي نەتەوھىيى توركىيا بە سەرلەوىيەتى (دەمىرلە لە سەپتەمبەرى ۱۹۹۶ بېرىارى لە سەر پەكەپەنەنى پەشتەنەى ئاسايش داو بە قوللەى (۵كم) و بە درىژى سنورى ھەزرىتى كوردستان- توركىيا نەخشەى بۆ كەشراو^(۳) لە ئۆكتەبەرى ۱۹۹۷ چوۋە بوارى جەپەجەكەندەو، (۱۰۰) تەنكى توركىيا و (۸) ھەزار سەرباز بەپەكەرى لە ھەزرىتى كوردستان نەشتەجەپوون^(۴)

وئەرى ئەمەش سوپا لە ۱۴مەى-۲۱مەى يۇنىۋ ۱۹۹۷، (۵۰) ھەزار سەربازى بەتەواوى چەكى ئاسمانى و زەمىنى لەزىز ناوى ئۆپەراسىونى (فولان) پەزەندە ناو ھەزرىتى كوردستان، كە ئامانجى خۆيان بە بنەبەركەندى تەواوھەتى بەكەكانى (پ.ك.ك) دىبارى كەرد، بەپەپى پەگەيانەنى سوپاى توركىيا لەم ماوھەدا، (۲۶۰۱) گەرلەيان كۆشتوۋە، لە پەزى سوپاى توركىيا (۹۹) كۆزراو (۲۱۲) بېرىندار ھەبوۋە، لە گەل كەوتنە خوارەوھى دوو كۆپەر^(۵).

¹Nivisingeha peywendiyān u ragehandine li parezgeha duhuk: KAMPa ETRUS, RASTIYAEN PIRSE U KIRYAREN P .K .K E , kolica seria, duhuk, 1999, p29.

^۲جلال عبدلله معوض: المصدر السابق، ص ۴۵-۴۶ .

^۳المصدر نفسه، ص ۱۶۲-۱۶۳.

⁴Alain Gresh: from the Golf to Kurdistan, winds of war ruffle the Middle East 1997-2006 Le Monde diplomatique. www.mondediplo.com

^۵پەشكەزى ژمارە (۱۳).

چارەم-ھاندانى كورد بۆ دانۇستان لەگەل بەغداد:

توركيا لە دواى بێئەنجامى رێكەوتنەكان، فشارى خستە سەر كورد بۆ دەسپێكردنەوێى دانۇستان لەگەل حكومەتى عێراقیدا، ئەو ھەبوو سامى عەبدولرەحمان لەم بارەيەو ەوتى، ئێمە چارەسەرى كورد لە چوارچۆيەى عێراق دەبينىن^(١). حكومەتى توركيا بە سەرۆكايەتى ئەريەكان، سىياسەتى دەرەوێى بریتى بوو لە كرانهوێى بەرپووى دەولەتى جيهانى ئىسلامى و عێراق بەتايبەتى، بۆ ئەم مەبەستە يەكەمىن جار لە دواى يەكەمىن جەنگى كەنداو، دوو ھەزىرى حكومەتەكەى بۆ تاوتويكردنى ھەناردەى نەوتى عێراقى بەرەو توركيا، رەوانەى بەغداد نارد^(٢)، ئەمە ھەك ھەنگاويك بۆ ھەلگرتنى گەمارۆى ئابوورى عێراق و قەرەبووكردنەوێى زيانە ئابورىەكانى توركيا لەم رێگەيەو. ھاوكات سەرۆكايەتى حكومەت ھاوپاي ئەو پرۆژەيەى ئەجەقەت بوو لە ئەپريل ١٩٩٦ پيشكەشى پەرلەمانى كردبوو، كە شەش خاالى لەخۆ گرتبوو، لە گرنگترينيان: پتيويستە كورد لە ھەريەى كوردستان لەگەل پرتيەى بەغداد پيكەوتن ساز بكەن^(٣). (پ.د.ك) لەبەرامبەر ھەرەشەكانى (ى.ن.ك) و فشارى توركيا دا لە ٢٥ى يوليۆى ١٩٩٦ دا لەگەل بەغداد، لەسەر چەند خااليك پيكەوتن، كە گرنگترينيان بریتى بوو لە ئالوگۆپكردنى زانبارى سەربازى، ھەماھەنگى بىرو بۆچوونى سىياسى، ئامادەكردنى (پ.د.ك) لە پووى سەربازيەو^(٤). پاپۆرتە ھەوالەكانيش ئەوێى لەسەرزارى ھەزىرى دەرەوێى توركيا تانسۆ چيلەر ئاشكرا كرد، ولاتەكەى پشتگيرى بەغداد دەكات بۆ گيژانەوێى دەسەلاتى ناوھەندى لە ھەريەى كوردستان، بەمەرجيك ئەگەر بتوانيت

^١ مراد خوێشەفى حسۆ: سەرچاوەى پيشور، ل ١٢٠-١٢١

^٢ رۆژنامەى كوردستانى نوێ، ژمارە (١٣٥٦)، ١١/٨/١٩٩٦.

^٣ رۆژنامەى كوردستانى نوێ، ژمارە (١٢٦٣)، ١٥/٤/١٩٩٦.

^٤ وثيقة التضامن: وزارة الدفاع، مديرية الاستخبارات العسكرية، العدد: ٨٤/ف/ص، التاريخ:

پښه له بهردهم هیزشه کانی (پ.ك.ك) بگړیت^(۱)، هه لوتستی ناشکرای ئه ربه کانی ئه وه بوو، که حکومت ته که ی کار بؤ گه شه سندنې په یوه نډییه ناوچه په کانی دهکات^(۲).

تورکیا هه رچه نده له سهره تاوه جهنگی ناوځوی هریمی کوردستانی به مه ترسییه ک بؤ تورکیا دهروانی، به لآم له میانه ی چوار سالی جهنگه که دا هه ژموونی ځوی له هه ږیمه که دا سه پاند، له روی سهربازیه وه جهنگی (تورکیا-پ.ك.ك) ی برده ناو ځاکی هه ږیمه وه و سوپای تورکیا به ده سترکراو دیی ئه م شهره ی ئه نجام دده. له لایه کی تره وه توانی له م جهنگه تورکیا و هاوپه یمانه که ی له هه ږیم (پ.د.ك) وه ک براوه ده ربه کون و ئیران و (ی.ن.ك) له باری شکستدا بن، چونکه لایه نی یه که م پایتخت و پاریزگای دهوکی که وته بن ده ست و هاوکات ده رچه ی ئابوری و جوگرافیای سیاسی هه ږیمه که ی کؤنترؤل کرد، له کاتیکدا (ی.ن.ك) به تانها له پاریزگای سلیمانیدا ده سه لآندار بوو، که له باریکی ئابوری و جوگرافیای سیاسی داخراودا بوو. جگه له مه به پیی ریکه و تننامه ی ئه نکه ره تورکیا دهستی ئیرانی له هه ږیمه که دا کورت کرده وه، له بکاتیکدا مافی ځوی له هه ږیمه که دا زامنکرد.

جهنگی ناوځو له قازانجی تورکیا دا بوو، به لآم له زیانی پروژه ی ئه مریکی بوو له عیراقد، که دهویست عیراق بؤ گوزرانکاری ئاماده بکات، بؤ ئه م مه به ستهش پیویستی به سه قامیگری و ناشتی بوو له هه ږیمه که دا، له لایه کی تر تورکیا به دریژیی ئه و چوار ساله به فرمی بیتلایه ن بوو، به لآم له راستیدا لایه نگر بوو، ئه و لایه نگریه شنی دریژه ی به شهر دده دا نه ک کؤتایی پیبهنیت و هاوکات بازنه ی شهره که ی فراوانتر کردبوو، که بؤ ململانی ناوچه یی تورکیا و ئیران و سوریای عیراق په لی کیشا بوو، هاوکات (ی.ن.ك) له دوی سالی ۱۹۹۷ ناوه نډیتی تورکیای لا په سندنه بوو، هه موو ئه مانه هوکاری ئه وه بوو که ئه مریکا بارزانی و تاله بانی بانگه ښستی واشنتون کردو له ۱۷ سیپته مبه ری ۱۹۹۸ به ئاماده بونی وه زیری

¹EU aid ban highlights shaky Turk rights record 08:04 Sep 22, 1996.
www.kurdistanobserver.com.

^۲جلال عبدالله معوض: المصدر السابق، ۱۵۳-۱۵۴.

دەروەى ئەمريكا مادلىن ئۆلبرايت سەركردەى ھەردوو پارته كە (رېكەوتنامەى واشنتن)يان لە ئەمريكا راگەياند.

توركيا بە گومانەوہ لە رېكەوتنەكەى دەروانى، چونكە ئەم رېكەوتنە جياواز لە رېكەوتنەكانى پيشوو، بەبى بەشداری توركيا بەرپۆه چوو، جيگرى سەرەك وەزيران ئەجەئيت وەك ھەلۆيستيكي توركيا ئەوہى خستەپوو، كە پتيويستە رېكەوتنەكە لەلایەن توركياوہ تاوتۆي بکريت^(۱)، بارزانی دەولەتانی ناوچەى دلتياکردەوہ كە رېكەوتنى واشنتن نابيتە ھەرپەشە بۆسەر ھيچ دەولەتيك^(۲)، بۆ ئەم مەبەستە ھەريەك لە بارزانی و تالەبانی لە ۹ى ئۆفەمبەرى ۱۹۹۸ لەگەل سەرەك وەزيران و جيگرەكەى و وەزىرى دەروەہ بۆ تاوتۆيکردنى پەواندەوہى مەترسيەكانى توركيا لە رېكەوتنەكە كۆبوونەوہ^(۳).

لە دواى رېكەوتنامەى واشنتن، ھەروہا دەستگيرکردنى ئۇجالان لە فەبرايىرى ۱۹۹۹، ھاوکیشەى پەيوەندىەكانى توركيا لەگەل ھەريى كوردستان گۆرانکاری گەورەى بەخۆوہ بينى. توركيا بە ھاريکاری (پ.د.ك) گرنگتيرن ئامانجى لاوازکردن و نيمچە قەلاچۆکردنى (پ.د.ك)ى بوو، كە لە رېگای ئۆپەراسيۆنەكانەوہ پشتيتنەى ئەمنى بەدبھيتنا، ھاوكات توركيا بە گرتنى ئۇجالان ئەوہى ھاتە پيش چاو، كە (پ.د.ك) روو لە نەمانەو چيتر پتيويستى بە (پ.د.ك) نەماوہ. تەريب بەم بۆچوونە (پ.د.ك) ئەو پتيويستىيەى بە توركيا نەما بوو، چونكە گرنگتيرن خالى ھاوبەشى لەگەل توركيا دا ململانى ئيران و (ى.ن.ك) بوو لەگەل دژايەتى كردنى (پ.د.ك)، رېكەوتنامەى واشنتن كۆتايى بە ململانىيە لەگەل (ى.ن.ك) ھيتابوو، ھەروہا بە لاوازيوونى (پ.د.ك) و نەمانيان لە سنورى دەسلەلتى (پ.د.ك)، بە ھانەيەك نەمابوو بۆ لەشكرکيشى توركيا لە سنورى دەسلەلتى (پ.د.ك). بە واتايەكى تر بە ھارى پەيوەندىەكانى توركيا و (پ.د.ك) روو لە پايز بوو.

^۱ رۆژنامەى كوردستانى نوێ، ژمارە ۱۷۰۶، ۱۷/۹/۱۹۹۸.

^۲ Albright, talabani, barzanik remarks, www.vsi washingtonfile.com, 27-9-1998.

^۳ رۆژنامەى كوردستانى نوێ، ژمارە (۵۷۱۱)، ۱۰/۱۰/۱۹۹۹.

ھەر بۆ ئەم مەبەستە و بۆ باسکردنى پەيوەندىيەكان، شاندىكى وەزارەتى دەرەوھى توركيا بە سەرىكردايەتى فەرەيدون سىرلى ئۆغلۇ سەردانى ھاوينەھەوارى سەلاھەدىنى کرد بۆ چۆنىەتى چارەسەركردنى ئەو پاشماوانەى (پ.ك.ك)، كە بەشىوھى پەرتوبلاو لە ناوچەكەدا ماونەتەو، بەلام بارزانى بۆ چارەسەركردنى ئەو كىشەيە رەوانەکردنى ھىزىكى زۆرۈ لەشكركىشى بەپىويست نەزاتى و بە راى ئەو ھىزانەى (پ.ك.ك) گەرۆكنو لە ناوچە چىايىيە سەختەكانن^(۱). ئەم ھەلۆيستەش ئەوھى لىدەخوئىزايەو، كە بارزانى چىتر خواستى لەشكركىشى توركىيائى لە سنورى دەسلەتلى نەمايو، لە بەرامبەردا توركيا بارزانى بە ھەولدان بۆ دامەزراندنى دەولەتى كوردى تاوانبار کرد^(۲).

توركيا دەيوست بە ھەر بەھانەيك بىت بوونى خۆى لە ھەريىمى كوردستان بەئىلتەو، ئەوھە بوو چەند كارتىكى فشارى بەرامبەر (پ.د.ك) بەكار ھىتا بە ئامانجى لاوازکردن و قورخكردنى دەسلەتلى (پ.د.ك)، لە رىگائى بەھىزكردنى پىگەى توركمان لە سنور دەسلەتلى (پ.د.ك)، ھەرۈھە بەھىزكردنى پەيوەندىيەكانى لەگەل حكومەتى عىراقى، ھەرۈھە خۆنزىك كوردنەوھە لە رىكەبەرى (پ.د.ك) لە ھەريىمى كوردستان، كە (ى.ن.ك) بوو.

توركمانەكان بەم شىوھە باسى مېژووى خۆيان دەكەن، كە لە عىراق لە ناوچەى توركمانەيلى، "Turkmeneli" كە بە لاتىنى "Turkmenia" پىدەوترىت، دەرژىن، واتاى ئەم چەمكە زەمىنى توركمان دەگەيەنئىت كە لە تەلەغفەرەوھە تا مەندەلى دىرژ دەبىتەوھە ۱۲% عىراقنو ژمارەيان لە نىوان ۲۰۵-۳ مىليۇن كەسە. ئەم نەتەوھە سەر بە رەگەزى ئۆگۆز (Oguz) لە سەردەمى دەولەتى عەباسىيەوھە بە سى قۇناغ ھاتونەتە عىراقو لە سەردەمى پاشايەتيدا (۱۹۲۱-۱۹۵۸) توشى راگواستن بوون بۆ ناوچە عەرەبىيەكانو لە پۆستە حكومىيەكاندا بىبەش كراون. لە سەردەمى حوكمى كۆمارىشدا لەگەل نەتەوھى كورد توشى سىياسەتى تەعريب بوون. لە سالى ۱۹۷۲ حكومەتى عىراقى خوئىندنى زمانى توركمانى لە قوتابخانە توركمانەكان قەدەغە کرد. لە سىتپتەمبەرى ۲۰۰۱ بىريارى ۱۹۹۹ى دەرکرد كە ھەر

^۱ الانصات المركزى، نشرة خبرية معلوماتية يومية، العدد (۱۹۵۳)، ۲۰۰۱/۷/۱۲.

^۲ الانصات المركزى، نشرة خبرية معلوماتية يومية، العدد (۲۲۳۵)، ۲۰۰۲/۵/۱۲.

هاولاتییه کی ناعه رب ره گه زی خوی بکات به عه رب، زیاتر له ۱۸ مافی پیډه درا که نا عه ربه بی نه ده گرت هوه^(۱).

به پتی ئاماری سالی ۱۹۷۷، له قه زای دهوک پیژهی (۰.۳٪) بوون، زوړترین ریژه یان له هه ولیر بوو که (۳.۲٪)، له زاخو (۰.۲٪)، ئامیدی (۰.۱٪)، شه قلاوه (۰.۱٪) په واندوز (۰.۲٪)، کفری (۵.۲٪)^(۲). ئه م که مینه یه له لایه ن حکومتی عیراقه وه به رده وام به شیوازی جوړاوجوړ هه ولیداو که له ئاماره کاندای پیژهیان که مېکاته وه له ناو ده ستووری شدا خاوه نی هیچ مافیکی نه ته وهی نه بوون. ئه مه ش له لایه ک بوئ هوه بوو وه که نه ته وه یه کی تاییه تمه ند له عیراقدا مافییان نه بیټ^(۳)، هاوکات بو به رگرتن له ده ستیوه ردانی تورکیا له کاروباری عیراق.

تورکمان له عیراقدا بو به ده ستیوانی مافی نه ته وایه تی چه ند پارتيکی نه ټینیان پیکه ټناوه، به لام له لایه ن حکومتی عیراقه وه زوړ به توندی به رپه رچیان دراوه ته وه، به تاییه تی له سالانی (۱۹۵۸-۱۹۹۰)، به لام له دواي سالی (۱۹۹۱) و په یدابوونی هه ریمی کوردستان، تورکمان له م سنوره دا سودیکی زوړی لیبنی و به ئاشکرا چه ندین پارتيان پیکه ټنا له گرنگترینان پارتي یه کیه تی و برایه تی تورکمان له سالی ۱۹۹۲، پارتي یه کبوونی تورکی (تورکمان بیرلیک پارتي)، پارتي یه کیه تی تورکمان (تورکمان ایلی) له سالی ۱۹۹۴ بزوتنه وهی سه ربه خوپی تورکمان له سالی ۱۹۹۵^(۴). هاوکات دواي دامه زراندنی ده سه لاتی هه ریمی کوردستان و به ده سپیشخه ری تورکیا، دوو پارتي تورکمانی دامه زران ئه وانیش

¹ Mr. Mofak Salman: The current situation of the Indigenous Turkmen of Iraq. UNITED NATIONS Sub-Commission on the Promotion and. 31 July to 4 August 2006

^۲ خلیل اسماعیل محمد: أقليم كوردستان العراق، دراسات في التكوين القومي للسكان، مطبعة أوفسیت

کریستال، أبريل ۱۹۷۷، ص ۷۷-۷۸

^۳ عزیز قادر الصماحي: التاريخ السياسي لتوركمان العراق، دار الساقی، ۱۹۹۹، ص ۲۰۳.

^۴ المصدر نفسه: ص ۳.

يەككىتى برايه تى (قارداشلق) و پارتى نيشتمانى توركمانى عىراقى (عراق مللى تركمان پارتەسى) بوو^(۱). زۆرى ئەم پارتانە و جياوازيى بىرو رايان جيگاي رەزامەنديى خويان و توركياش نەبوو بۆيە پيداويستى دامەزاندنى بەرەيەك بە پتيويست زانرا. ئەو بوو لە ئۆكتۆبەرى ۱۹۹۴، توركيا لە پینا و گۆگردنەوى پارتو ريگخراوہ توركمانييەكان ھەولەكانى لە پینا و دروستکردنى بەرەيەكى توركمانى خستە گەر. ئەو بوو لە ۲۴ى ئەپریلى ۱۹۹۵ بەرەى توركمانى دامەزرا^(۲). ئەم بەرەيە لەم پارتانە پینك ھاتبوو: پارتى نيشتمانى توركمانى، پارتى توركمان ئىلى، يەككىتى سەرەخۆى توركمان، يانەى برايه تى توركمانى. رۆلى توركيا لە پینكەتانی بەرەك و پاشان کاریگەریى توركيا لەسەر سىياسەتى کارکردنى، يەككە لەو خالانە بوو، كە جيگاي ناکۆكى نيوان ئەندامانى ئەو بەرەيە بوو. بۆيە ناکۆکیيە ناوخۆییەكانى نيوان ئەو بەرەيە وایکرد، كە نەتوانن لە ئەستەنبول يەكەم كۆنگرە بېستەن. ئەو بوو لە ۴-۷ى ئۆكتۆبەر ۱۹۹۷ يەكەم كۆنگرەى خويان لە ھەولیر بەست^(۳).

توركيا يارمەتییەكى بيسسنورى پيشكەشى ئەم پارتە توركمانيانە دەکرد. خويەندکارەكانيان لە زانکۆكانى توركيا وەرەگیران، خولیی تايبەتيان بۆ دەکردنەو بۆ فيربونى زمانى تورك و ناساندنيان بە كلتورو زمانى توركى، پاشان وتنەوہى ئەو وانانە لە قوتابخانەكاندا. (دەزگای ھەولگری توركيا Milli Istihbarat Teskilati) كە بە (M.I.T) ناسراوہ، لە ناو پارتو ريگخراوہ توركمانيەكان بە ناوى جۆراوجۆر کاریان دەکرد بۆ چاوديريکردنى ھەريۆى كوردستان. بە پاسپۆرتى عىراقى ئەم پارتانە خەلگيان بە برى ۶۰۰ دۆلار دەناردە توركيا لە كاتیکدا پارتە كوردییەكان لە رۆژیکدا تەنھا بۆيان ھەبوو ۵ كەس بئيرن^(۴). توركيا دەيويست لە ريگاي توركمانەوہ پيش لە دەسەلاتى كوردى لە عىراقى داھا توو دا بگريت، بەلام پارتە توركمانييەكان بە تەواوى ھاوېچوونى سىياسەتى توركيا

¹ Vahram Petrosian: " the Iraqi Turkmans and Turkey" Iran and the Caucasus, Vol. 7. No. 1-2 (2003), pp.287-288.

² Ibid: p291.

^۳ عزيز قادر الصماحي: التأريخ السیاسی لۆرکمان العراق، ص ۲۲۲-۲۲۹.

^۴ رشید اربیل أوغلو: الخلافات القومية بين الاكراد والتركمان في العراق، <http://civicegypt.org>

نەبوون لە ھەريەدا. چونكە لە لايەك رەخنەى ئەو ھيان لێدەگرت، كە سىياسەتيكى روونی بەرامبەر بە توركماني عێراق نىيەو لە لايەكى تر بە ھاوپەيمانيەتي توركيياو (پ.د.ك) نارازى بوون، بە تايبەت لە دژايەتي كردنى توركييا، چونكە ئەوان پييان وابوو، كە توركييا نايەت تەنھا پشت بە (پ.د.ك) بپەستيت، بەلكو بۆ دژايەتي كردنى (پ.د.ك) پيويستى بە ھاوپەيماني كۆمەلەك پارتە نەك تەنھا (پ.د.ك)^(١). لەگەڵ ئەو ھە (پ.د.ك) ئەم پارتەى بە دەزگاي ئاسايشى توركيياى لە ھەريەدا دەزاني، بەلام بەرەى توركماني كارتىكى باشى دەستى توركييا بوو. بەرەى بەرەكە، توركماني لە عێراقدا ژمارەيان لە ٣٠٥ ميلیۆن كەسە. لە سنورى پارێزگاي كەرکوكى خاوەن نەوتدا (٦٠٪) دانیشتوانن. ئەمانە دەتوانن خاوەنى ئۆتۆنۆمى بن لە عێراقى فدرالى داھاتودا نەك بەشێك بن لە ھەريەى كوردستان^(٢). ھاوكات ئەم پارتە بانگەشەى نەخشەى كە نەتەوھى دەكرد، لەنيوھ زياترى باشوورى كوردستانى دەبردو ناوھەندى شارى موصل و ھەولێرو كەرکوكى دەگرتەو، ھەروھە بەھيچ جۆريەك دانيان بەھكومەتي ھەريەى كوردستاندا نەدەناو ھەريەكەيان بەناوى (باكوورى عێراق) ناو دەبرد^(٣).

كارتى دەستى توركييا بۆپشگيرى لە توركمانيەكان بە پاي قادر سەمانچى لاواز بوو، چونكە لەگەڵ ئەو ھەى تورك و توركماني لەو ھاوھەردان، كە ولايەتي موصل بەشێكە لە توركيياو لە دواى يەكەمين جەنگ لێیدا بريتێراو، بەلام پشگيرى توركييا لە توركمانيەكان ھيچ پالېشتىكى ياسايى نەبوو، نە لە رێكەوتنامەى لۆزان و نە لە ھيچ رێكەوتنىكى ترى نىوان عێراق و توركييا. ھەروھە گيرانەو ھەى ولايەتي موصل بۆ توركييا دەبوو بە مايەى زيان بۆ توركييا، چونكە بەم كارە توركييا سامانى نەوتى و كەمىنەى كەى توركماني دەباتەو بەلام

^١ تقرير شرق الاوسط مجموعة الازمات ص ١٥

^٢ Bill Park: STRATEGIC LOCATION, POLITICAL DISLOCATION: TURKEY, THE UNITED STATES, AND NORTHERN IRAQ. MERIA. Volume 7, No. 2 - June 2003, <http://www.biu.ac.il>

^٣ عزيز قادر الصمغني: المصدر السابق، ص ٢٢٥-٢٣٢.

ژمارەى دانىشتوانى كورد لە توركيە زياتر دەكات و كىشەى كۆنترۆلكردنى پرسى كورد زۆر گەورەتر دەبێت لەوەى، كە لە ئىستا لە توركيادا ھەيە^(١).

پەيوەندىيە سىياسىيەكانى نيوان كوردو توركمان بۆ شۆرشى ئەيلول (١٩٦١-١٩٧٥) بە سەركردايەتى مستەفا بارزانى دەگەرێتەو. نيوان مەملەتتى كوردو بەغداد، توركمان سىياسەتى بىلەينى سەلبىيان ھەلبژاردبوو، ئەويش لەبەر ئەوەى، كە ناوچەى جۇگرافيائى توركمان لە عێراقدا، وەك ناوچەى شاخاوى كورد نەبوو، كە بىيانپارێزىت لە زۆردارى بەغداد، ھاوكات توركمان زياتر ژيانى ئاشتى و ئاراميان لە مەملەتتى پێخۆشتر بوو^(٢).

لە راپەرینی ١٩٩١دا توركمان بەشداری بەرچاوى لەگەڵ كورددا نەكرد، بەلام لە ميانەى سەركوتكردنى راپەرین لە لاين رێژمەو تەنھا لە شارۆچكەى ئالتون كۆپرەى حكومەت ٧٥ كەسى كۆمەلگۆز كرد لە ئەپرێلى ١٩٩١، لە كۆرەویشدا ھەندىكيان روويان كردە ئێران و ھەندىكيشيان چوونە توركيە^(٣). لە دواى دروستبوونى دەسەلاتى كوردى، توركمان پێنج كورسى پەرلەمان و ھەزارەتێكيان لە سالى ١٩٩٢ پێدرا، بەلام رەتيان كردەو، چونكە ئەوان دەيانويسەت مافەكانيان لە رێگای كۆنگرەى نيشتمانى عێراقى بەسەتەھيێت نەك لەناو دەسەلاتى ھەريەدا. خۆيان دانى پێدەنەن، كە "سەركردايەتى كوردى خوازيارى پەيوەندى باشى نيوان كوردو توركمان بوو"^(٤). بەلام بەديوىكى تردا ئەم بەشدارینەكردنەى توركمان، سوپا و دەزگا ئەكادىميەكانى توركيائى لەپشت بوو، كە وێنەى ھەريەى كوردستانيان لەبەرچاوى دەولەت وەك دۆژمن پيشان داو، بۆيە دەولەت پشگيرى ھەر لاينىكى دەكرد كە ئەو ھەريە لاواز بكات بە تايبەتیش لاينەى توركمان، لێرەو

^١ المصدر نفسه: ص ٢٣٧-٢٣٩

^٢ المصدر نفسه: ص ١٩٤-١٩٥

^٣ المصدر نفسه: ص ٢١٧

^٤ المصدر نفسه: ص ٢٤٩-٢٥٠

تورکمانه کان به شداریان له دهسه لاتی هریمدا نه کرد بق شهوی به ناشه رعی له قه له می بدهن^(۱).

په یوه نډیبه کانی نیوان کوردو تورکمان تا سالی ۱۹۹۶ به دڅخکی نارامدا گوزهری کرد، چونکه تا شه کاتهش داواکاری نه ته وهی تورکمانه کان گه شهی نه کردبوو، هاوکات تورکیا نهیده زانی چوڼ کارتی تورکمانی به کار بهینیت، له لایه کی تر ژورینه ی تورکمانه کان له پیش ۳۱ ی ئوگستوسی ۱۹۹۶ له ژیر دهسه لاتی (ی.ن.ک) دا بوون. که شه پارتیهش دژایه تی تورکمانه کانی نه ده کرد، چونکه به پای شهوان تورکیا نهیده توانی سود له تورکمان وهربگریت، له بهر پیژهی که می دانیش توانی تورکمان و نه بونی سنوری نه ته وهی هاوبهش له گهل تورکیا^(۲). له گهل شه مه شدا نه بوونی سنور له نیوان دهسه لاتی (ی.ن.ک) و تورکیا وایکړدبوو که شه پارتیه نه که ویتته ژیر فشاری کارتی تورکمانه کان، به لام له بهرامبه ر (ی.ن.ک) دا، (پ.د.ک) به وی بوونی سنوری هاوبش له گهل تورکیا، به ئاسانی ئاسه واری شه فشاره له سهری به دیده کرا. له رووداوی ۳۱ ی ئوگستوسی ۱۹۹۶ دا سهرجه م باره گای پارتیه تورکمانیه کان دهستی به سهردا گیراو (۲۵) تورکمانیش کوژان. هه روه ها باره گای سهره کی پارتی یه کیتی تورکمانی (ترکمان ایل) که له دهوک بوو له لایه ن (پ.د.ک) دهستی به سهردا گیرا^(۳).

لیتروه په یوه نډیبه کانی (پ.د.ک) و تورکمان به ئاقاریکی سهختدا دهرویشته، گرنه گرتین کیشهش شه بوو، تورکیا به تایبه تیش وهزیری دهره وهی تورکیا، تانسو چیللر، دهیویست له ریگهی ښکه و تنامه ی نه که ره سهنگیکی سیاسی بداته تورکمان، که له دواړو هی هریمی کوردستان و عیراقددا سودیان لیوهر بگریت، تورکمانیش لای خویانه وه شه پالپشتیه ی تورکیایان به کارده هیتا له پیاده کردنی جوړه دهسه لاتیکی ناوخیی له ناو هه ولیر، شه له لایه ن (پ.د.ک)، وه ک خواوون دهسه لات به سهر پایته ختو په رله مان و حکومت

^۱ مراد خورشیدی حسو: سهرچاوه ی پتیشوو، ل ۲۰۵-۲۰۶

^۲ فهرید آسیرد: رهان خاسر علی الزکمان، مجلة شون ترکیه، مرکز کوردستان للدراسات الاستراتيجية،

سلیمانیة، العدد ۱۵۵، ۱۹۹۸، ص ۹.

^۳ عزیز قادر الصامحی: المصدر السابق، ص ۳۰۹-۳۰۵

په سهند نه بوو، هر بويه هوكاري سهره كي بوو له ۱۰ ي ټوكستوسى ۱۹۹۸ دا جاري كي تر ته و او باريه گاكاني بهر ي توركماني له لايه ن هيزي (پ.د.ك) ده ستي به سهره د اگرا^(۱)، كه نه مه بوو به مايه ي ناپره زايي توركي او پاي گشتي نه و ده وله ته و توركي دا و اي قهره بوي زيانه كاني له (پ.د.ك) كود، له پاگه يان د نه كان به د ژايه تي كودني په گهزي ناوبرا^(۲). له مه گرنگر نه و مه بوو نه جه قيد برياري فهرمي ده ركود له ۲۰۰۱، پشگيري كودني مافه كاني توركماني له هره پوهنځي كورډستان كودنه ته و هره پوهنځي سهره كي گرنگي پيداني وه زاره تي ده روه و ي توركي. تيايدا هاتبوو كه پيوسته توركمانيه كان له شوينو پيگه ي په كسان له گه ل كودا دابنرين. وه لامي كورديش له و باريه و نه و مه بوو توركماني ه موو مافيتكيان ه يه، به لام بهر ي توركماني نامانجي خزمه تكودني بيگانه يه نه ك توركماني، كه ركوكيش شاريكه ناسنامه ي كوردييه^(۳).

نه م بويچونه ي (پ.د.ك) به شيك له راستي پيوه ديار بوو، چونكه پارتو توركمانيه كان بنكه ي سياسيان له هه وليتر بوو، زورينه ي جه ماوه رو نه دنامه كانيان خه لكي ناوچه كاني ژير ده ستي حكومه تي عيراقى بوون، هاوكات پشگيري مادي و مه غه و بيان له توركي و هره د ه گرت. نه م پارتو توركمانيه كان له دواي راپه رين ده رگاي چه كد ارييان كودبوو وه، زوريك له توركمانيه كاني ناوچه كاني باشوور، كه هه له هاتبوون له خزمه تي سهره يزي تيايدا ده سبه كار بوون. نه مانه لايه ن خزمه كانياه و ه سهردان ده كران و يارمه تيان له پارتو كان يان له روله كاني ناو پارتو كه و هره د ه گرت، هه نديكي شيان راپورتيان ده برده و ه يان ده يان نوسى بو ده زگاكاني رژيمي به غداد. هاوكات توركي به ناشكرا پشگيري ده كودن و ده زگاي هه والگري

^۱ جريدة الشرق الاوسط، العدد (۷۰۸۸)، ۲۵/۴/۱۹۹۸. يوسف گوران: بهر ي توركماني و ليكوليه و هيك له باريه ي بوي ناسي نالزمي توركيه و ه، گوزاري سه نهر ي ليكوليه و ه ي ستراتيژي، سالي سيانزه هم، ژماره (۲)، ۲۰۰۳، ل ۱۵۵.

^۲ يوسف گوران: سهرچاوه ي پيشو، ل ۱۵۵.

^۳ مراد خوشه في حسو: سهرچاوه ي پيشو، ل ۲۰۸-۲۰۹.

توركى، لە ناو ئەم پارتانە زۆر بالا دەست بوون. ھەروەھا ھەيزە كوردىيەكانىش خەلكى نەينيان ھەبوو لە ناو ئەو دەزگاو رەكخراو ھەركەمانىيە، كە ئىشى بۆ دەكرىن^(۱).

ھەموو ئەمانە وایكردبوو، كە لە لایەن (پ.د.ك) بە چاوى گومانەو ھەسەرى پارتە توركمەنىيەكان بە گشتى و بەرەى توركمەنى بە تايبەت بكرىت. لە بەرامبەرەدا بە برىواى توركمەنەكان لە داوى رەكەوتنامەى واشنتۆن دامەزراندنى دەولەتەى كوردى لە ئارادا بوو، بۆيە ھەولەكانيان خستبووگەر بۆ پەكھەنەنى ھەريەمى توركمەنى لە عێراقدا^(۲). لە كۆنگرەى دووھەى بەرەى توركمەنى لە ھەولەى بۆ يەكەمجار لە مێژووى بزوتنەو ھەى توركمەندا لە ۲۰-۳۰ى تۆفەمبەرى ۲۰۰۰ بە ئامادە بوونى شاندی ھەريەمى توركىا، ھەريەمى ئۆتۆنۆمى بۆ توركمەن بەرزكرايەو^(۳).

كارتەىكى تر، كە توركىا دژى (پ.د.ك) بەكارى ھەنا برىتى بوو لە زیندوو كەردنەو ھەى پەيوەندىيەكانى لەگەڵ (ى.ن.ك)، كە بە ھۆى شەرى ناوخوا لایەنگرى ئەم پارتە بۆ (پ.ك.ك) و سىياسەتى ئێران لە ھەريەمى پەيوەندىيەكانى لەگەڵ توركىادا لە بارى مەتبوندا بوو. لە مارتى ۲۰۰۰دا سەرۆكى ھۆكۆمەتى (ى.ن.ك)، كۆسەرەت رەسول عەلى وەك سەرۆكى شاندی (ى.ن.ك) گەيشتە ئەنگەرە^(۴). ئەم شاندە جارىكى تر لە مانگى يۆنيۆ ۲۰۰۰ سەردانى ئەنگەرەيان كەردو چەند پەيامەكان گەيانە توركىا، يەكێك لەو پەيامانە ئەو ھەبوو وەك سەرۆكى شاندەكە وتى "ئێمە داواى سەربەخۆيمان نەكەردو ھەو وەك ھۆكۆمەتى سەربەخۆ مامەلەمان نەكەردو ھەو، بەلكو داواى عێراقەىكى ديموكراسيمان كەردو ھەو كە تيايدا فەدراڵى و مافى مەروفا پارێزراو بێت". داواكارىيەكانى (ى.ن.ك) لە توركىا ئەو ھەبوو، كە توركىا بەشدارى بكات لە سەرخستنى پەرسەى ناشتى لە ھەريەمى كوردستان، لە لایەكى تر يارمەتى ئابورىيان بەدات. توركىا بەلێنى دا ھەو، كە لە رەگەى پياوانى خواھەن كارو كۆمپانىيە

^۱ رشيد أربيل أوغلو: المصدر السابق.

^۲ ئەك دەدەين... سى وەرەگرين، ل ۲۸-۳۱

^۳ أحمد نورالدين: تركيا الصيغة والدور، رياض الريس للكتب والنشر، بيروت، ۲۰۰۸، ص 236

^۴ الانصاف المركزى، نشرة خبرية معلوماتية يومية، العدد (۱۵۱۳)، ۲۰۰۰/۳/۳.

تورکیه کان یارمه تی بوژاندنه وه ی ئابووری سنووری دهسه لاتی (ی.ن.ک) بدات و روژانه فیزه ی تاییه تی بۆ ئه و پارتیه بۆ چوونه ناو تورکیا دابین بکات. هاوکات ناره زایی خوی له نادادپهروه ری له دابه شکردنی داهاتی هه ریم ده ربیری بوو. تورکیاش خو شحالی خوی ده ربیری که (ی.ن.ک)، (٤٠٠٠) چه کداری داناهه بۆ ریگرتنی (پ.ک.ک) له قه ندیل^(١).

به واتایه کی تر ده توانین بلیین، که (ی.ن.ک) جه ختی له وه کردبووه وه که له عیراقی دوا ی رژیمی سه دام حسین، ده وله تی کوردی رانگیه ننو عیراق به یه ک پارچی ده می نیت وه، ههروه ها ئه م پارتیه پیوستی به وه یه که تورکیا له پرۆسه ی ئاشتیدا لایه نگری (پ.د.ک) نه کات، به لکو فشاری بخاته سه ر بۆ دانی ئه و بره پاره یه به (ی.ن.ک)، که له داوا ی ری که وتنامه واشنتن به ٢٢ ملیۆن دۆلار خه ملاندبوو^(٢). له لایه کی تر ئه م پارتیه ده یویست له ریگای تورکیا و کۆمپانیاکانی تورکیا و فیزه ی تورکیه وه، له روی ئابووری و سیاسیه وه به روی جیانی دهروه دا بکریته وه. تاکه داواکاری تورکیاش له (ی.ن.ک) بریتی بوو له وه ی ئه م پارتیه له سنووری دهسه لاتی خویدا هاریکاری سوپای تورکیا له شه ر دژی (پ.ک.ک) بکات. قازانجی تورکیا له م مامه له سیاسیه دا له لایه ک فشار دروستکردن بوو له سه ر (پ.د.ک)، به لام له لایه کی تر به زیندوو کردنه وه ی په یوه نییه کان له گه ل (ی.ن.ک) ده یویست به ره ی شه ر له گه ل (پ.ک.ک) بگوازیته وه بۆ ناو سنووری دهسه لاتی (ی.ن.ک)، دوا ی ئه وه ی له سنووری (پ.د.ک) دا، (پ.ک.ک) ته واو لاواز بوو بوو. ههروه ها به دروستکردنه وه ی په یوه نډییه کانی له گه ل (ی.ن.ک)، تورکیا ته رازوی مملانیی له گه ل ئیراندا به لای خویدا لاسه نگ ده کرد.

(ی.ن.ک) له پیتاوی به دیه پتانی ئامانجی شانده که دا شه ری له دژی (پ.ک.ک) راگه یاند. ئه م شه ره له گه ل یه که مین سه ردانی شاندى (ی.ن.ک) ده ستی پیکردو تا دیسه مبه ری ٢٠٠٠ ی

^١ الانصات مرکزی، نشره خبریه معلوماتیه یومیه، العدد (١٦١٥)، ٢٧/٦/٢٠٠٠.

^٢ الانصات مرکزی، نشره خبریه معلوماتیه یومیه، العدد (١٦٢١)، ٤/٧/٢٠٠٠.

خایاند. (پ.ك.ك) هێزه‌كانی له ناوچه‌كانی سنوری ده‌سه‌لات (ی.ن.ك) به‌ره‌و چیا‌ی قه‌ندیل ك‌شاندوه‌^(١).

به‌رێوه‌به‌ری نوسینگه‌ی (ی.ن.ك) له ئه‌نكه‌ره، شازاد سائب^(٢)، رایگه‌یانده‌ كه "پارته‌كه‌ی ده‌ستی كردووه به دانانی ناوچه‌ی دابراو له دژی (پ.ك.ك) بۆ ئه‌وه‌ی نه‌چه‌ ناو خاکی تورکیا"^(٣). ئه‌ندامه‌کی مه‌كته‌بی سیاسی (ی.ن.ك) عادل مورا‌د وتی، فه‌رمانمان به هێزه‌كانمان كردووه كه پشتی‌نه‌یه‌کی ئاسایش پێكبهێنن بۆ ئه‌وه‌ی رێگه له (پ.ك.ك) بگ‌رین بێته ناوچه‌كانمانه‌وه^(٤). هه‌رچه‌نده له‌م شه‌رده‌دا (پ.د.ك) له‌گه‌ڵ (ی.ن.ك) هه‌ریه‌ك لای خۆیه‌وه به سه‌رپه‌رشتی و هه‌ماهه‌نگی تورکیا به‌شداریان كرد به‌لام به‌پای ئیمه ئه‌م شه‌په وه‌ك نییه‌ت باشی (ی.ن.ك) بوو بۆ ده‌سپێكردنه‌وه‌ی په‌یوه‌ندییه‌كانی له‌گه‌ڵ تورکیا. هاوكات ئه‌م شه‌په وه‌ك پاشگه‌زبوونه‌وه‌یه‌کی (ی.ن.ك) بوو له‌و باوه‌ره‌ی، كه له دوا‌ی شه‌په حكومه‌تی هه‌ریم (پ.ك.ك) له سالی ١٩٩٢دا تا ٢٠٠٠ له داکۆکی لێده‌كرد، ئه‌ویش ئه‌وه بوو كه له پێناو پاراستنی به‌رژه‌وه‌ندییه‌كانی تورکیادا، نابێت شه‌ر له‌گه‌ڵ (پ.ك.ك) له هه‌ریمدا بک‌ریست. هاوكات ئه‌م شه‌ره وه‌ك هه‌لگه‌رانه‌وه‌یه‌کی (ی.ن.ك) وای بوو له هاوپه‌یمانه‌كه‌ی جه‌نگی ناوخۆی هه‌ریم، كه ئێ‌ران بوو. هه‌روه‌ها روو كردنه ئه‌یاره‌كه‌ی بوو، كه تورکیا بوو. ئه‌مه‌ش بۆ ئه‌وه (ی.ن.ك) ده‌یویست له مه‌رحه قورسه‌كانی ئێ‌ران ده‌ربازی بپیت، كه له به‌رامبه‌ر كرانه‌وه‌ی به‌رووی جیهاندا به‌سه‌ریدا سه‌پاندبوو. له‌م باره‌یه‌شه‌وه هه‌میدگه‌یلانی،

^١ الانصات المرکزی، نشره‌ خبریه‌ معلوماتیه‌ یومیه‌، العدد (١٧٧٠)، ٢٥/١٢/٢٠٠٠

^٢ شازاد سائب، (١٩٤٦-٢٠٠١) له سلێمانی له‌دایک بووه. ده‌رجوی کۆلیجی مافه له به‌غداد له سالی ١٩٦٨. ئه‌ندامی کۆمه‌له‌ی مارکسی لێنینی بوو له سالی (١٩٧٠-١٩٧٥). له سالی ١٩٧٨-١٩٨٣ نوێنه‌ری (ی.ن.ك) بووه له سوریا. دواتر بووه به نوێنه‌ری ئه‌و پارته له ئه‌نکه‌ره له سالی ١٩٩٤-٢٠٠١. دوا‌ی ئه‌وه‌ی له سالی ٢٠٠١ بووه به وه‌زیری کشتوکال له نیداره‌ی سلێمانی، به‌هۆی روداوی

نوتومی‌ل مردووه. <http://www.kurdsat.tv>

^٣ الانصات المرکزی، نشره‌ خبریه‌ معلوماتیه‌ یومیه‌، العدد (١٥٨٥)، ٢٣/٥/٢٠٠٠.

^٤ الانصات المرکزی، نشره‌ خبریه‌ معلوماتیه‌ یومیه‌، العدد (١٥٩٦)، ٥/٦/٢٠٠٠.

كە جىڭرى پارتى گەلى دىموكراتى توركىا بوو وتى: نابىت يەككىتى و پارتى لەو ھىرشانەدا بەشداری بكن، پالئەرە كەسىيەكانىش ھىچ سود بە كوردى غراق ناگەيەنیت" ^(۱).

تالەبانى لە كۆتاييەكانى ئەم شەپەرەولە مانگى يەنايرى ۲۰۰۱دا چووو ئەنكەرەو رايگەياندا، كە زامنكردى سەقامگىرى لە ھەريى كوردستاندا بە زالېوون بەسەر (پ.ك.ك) لە قەندىل و زەلى دەبىت، كە سوپاى توركى بە يارمەتى (ى.ن.ك) ئەنجامى دەدا. لە راپۆرتىكى كەنالى ئاسمانى (ابو ظبى)دا ئەجەفید وتى: "ژمارەى سەربازەكانى توركىا لەو پىرۆسەيەدا نەزانراو، بەلام ئەوئەى ئەوان دەيكەن يارمەتيدانى تەكنىكە بۆ پارتەكەى تالەبانى كە خزمەت بە بەرزەوھەندىيەكانى توركىا دەكات، ھەرچەندە ھىزەكانى (پ.ك.ك) پاشەكشەيان كرددوو بۆ ئەودىو سنوور، بەلام ھىشتا ھەرەشەن بۆ ئاسايشى نەتەوئەى توركىا و ھەول ئەدەين لەناويان بەرىن بەپىي ياسا نۆدەولەتییەكان". تالەبانىش سەبارەت بەو ھىزانە بەشداریكردى لگەل ھىزەكانى (ى.ن.ك)دا پشتراست كرددوو وتى: " ژمارەيەكى كەمى ھاورى توركەكانمان" ^(۲). لێرەو پەيوەندىيەكانى توركىا و (ى.ن.ك) روى لە باشبوون كرد. لە كاتى شەرى ئەم پارتەى دواى لەگەل (پ.ك.ك) ، شاندىكى توركىا بەبۆنەى كۆچى دواى برايم ئەحمەد ^(۳)، گەيشتنە سلیمانى ^(۴). دواى شەش مانگىش شاندىكى بازىرگانی توركىا گەيشتنە سلیمانى ^(۵).

^۱ الانصات المركزى، نشرة خيرية معلوماتية يومية، العدد (۱۵۷۶)، ۱۲/۵/۲۰۰۰.

^۲ الانصات المركزى، نشرة خيرية معلوماتية يومية، العدد (۱۷۸۰)، ۱۰/۱/۲۰۰۱.

^۳ ئىبراھىم ئەحمەد: (۱۹۹۴-۲۰۰۰) لە سلیمانى لەدايك بوو. لە سالى ۱۹۳۷ كۆلىجى مافى لە بەغداد تەواو كروو. سەرنوسەرى گۆڤارى گەلاوێژ بوو (۱۹۳۹-۱۹۴۹). لە سالى ۱۹۴۷ بووئە ئەندامى (پ.د.ك). دواتر لە ۱۹۵۳ بوو بە سكرىترى گشتى ئەو پارتە. لە سالى ۱۹۶۴ سەركردايەتى بەلى جىابونەوئەى لە (پ.د.ك) كرددوو تا ۱۹۷۰ و. پاشان وەك راوێژكارى سەركردايەتى ئەو پارتە ماوەتەو تەسالى ۱۹۷۵. دواى ھەرسى شۆرشى ئەيلول چۆتە برىتانیا و ھەر لەوئەش مردوو.

<http://www.moqatel.com>

^۴ الانصات المركزى، نشرة خيرية معلوماتية يومية، العدد (۱۶۰۸)، ۱۹/۶/۲۰۰۰.

^۵ الانصات المركزى، نشرة خيرية معلوماتية يومية، العدد (۱۸۱۹)، ۲۲/۲/۲۰۰۱.

پەره پىدانی و ھەولدان بۆ ئاسايى کردنەو ھوى پەيوەندىەكانى لەگەل بەغداد کارتيكى تر بوو، كە تورکيا لە دواى گرزىوونى پەيوەندىيەكانى لەگەل (پ.د.ك) بەکارى ھيئا، تورکيا بە سەرکردايەتى ئەجەفیت دەيوبيست، كە کيشەى ھەريى كوردستان لە ريگاي دانوستانى نيوان بەغداد و کورد چارەسەر بکات، بەو ھى بەغداد دان بە ھەندىك لەو مافانەدا بنيت كە ئىستەا کورد لە ھەريەمەكەدا ھەيەتى. ھاوکات خواستى ئەو ھى ھەبوو، كە کيشە سىياسىەكانى نيوان عىراق و تورکيا ريگە لە پەيوەندىيە ئابوورىەكان نەگريئت. بريکاري وەزيرى دەرەو ھى تورکيا فاروق ئوغلۆ بۆ ئەم مەبەستە گەيشتە بەغداد. دواى ئەو ھى عىراق ھاوکۆک بوو لەسەر بۆچونە نوێکانى تورکيا، تەھا ياسين رەمەزان وەلامى پيشنيارى تورکياى بەو ھە دايەو ھە، كە "عىراق دەخوازيت پەيوەندىيەكى ستراتيگى لەگەل تورکيا دا بەستيت" ^(١). دواتر تورکيا برياریدا، كە نوێنەرايەتى خۆى لە عىراق بەرز بکاتەو ھە بۆ ئاستى سەفیر كە محەمەد ئاكان بوو، عىراقيش فاروق على حجازى وەك نوێنەرى خۆى لە ئەنكەرە دەستنيشان کرد ^(٢). وەلامى بەغداد بۆ بۆچونە نوێکانى تورکيا سەبارەت بە کيشەى کورد و چالاكى ئابوورى بریتی بوو لەو ھى سەدام حسين پيشنيارى دانوستانى لەگەل کورد کردوو. ھەروەھا بىرۆكەى پتيكەاتنى ليژنەى ئابوورى بريارى گەلالە بوو ^(٣).

^١ الانصات المركزى، نشرة خبرية معلوماتية يومية، العدد (١٥٩٧)، ٦/٦/٢٠٠٠.

^٢ الانصات المركزى، نشرة خبرية معلوماتية يومية، العدد (١١٦٣٥)، ٢٠/٧/٢٠٠٠.

^٣ الانصات المركزى، نشرة خبرية معلوماتية يومية، العدد (١٩٦٦)، ٢٥/٧/٢٠٠١.

به‌شی چوارهم

په‌یوم‌ندییه‌کانی سوریا و ههریمی کوردستان

- ته‌ودری یه‌که‌م - سوریا له سالانی نه‌ودده‌کاندا
- ته‌ودری دوو‌دم - په‌یودندییه‌کانی نیوان سوریا و عیراق
- ته‌ودری سییه‌م - سیاسه‌تی سوریا به‌رامبه‌ر به‌کیشه‌ی کورد
- ته‌ودری چوار‌دم - په‌یودندییه‌کانی نیوان سوریا و ههریمی کوردستان

تیموری په کمر

سوریا له سالانی نهوهمه کاندا

سوریا وهك زۆرینه ی دهوله ته کانی رۆژه لاتی ناوه راست به دهست كۆمه لیک كیشی دريژخایه نی وهك سیسته م و سوپا وو ئابووری ده نالینیت ، هه مبه ر به وهش په یوه نډییه ده ره کیه کانی ره نگدانه وهی كیشه ناوخوایه کانیه تی. ئه م دهوله ته فره ئاین و فره نه ته وهیه^(۱)، له سالی ۱۹۴۶ سه ریه خوی به دهست هیئاوه. حزبی به عسی عه ره بی ئیشترکی، كه زۆرینه یان له كه مینه ئاینی و نه ته وه ییه کان بوون^(۲)، له ناو سوپادا خویان توند کرد. ئه م پارتیه له ۸ ی مارس ۱۹۶۲ كوده تایان ئه نجامداو سونه کانیان دورخسته وه. له ناو ئه م پارتیه دا ئه فسه ره عه له وییه کان حافظ ئه سه د^(۳)، له م ریگایه وه له کورسی

^۱ نه ته وه کانی سوریا بریتین له عه ره بو کوردو ئه رمه ن، ئاینه کانی ش بریتین له موسولمان كه به سه ر سونه و عه له وی و دروزو ئیسماعیلی و دوانزه ئیمامی دابهش بوون، هه ره وها ئاینی مه سیحی و ئیزدی و جوله کهشی تیادایه، بۆ زانیاری زیاتر برزانه، عقیل سعید محفوض: المصدر السابق: ص ۱۰۳.

^۲ له سه ره تانی نه وه ده کان، سونه کان ۶۴.۳٪ دانیشتوانی سوریا بوون و ۱۳ ملیۆن کهس ده بن. عه له ویه کان، ۱۱.۸٪ ی سوریان و ۲.۳۴ ملیۆن کهس، دروزو ئیسماعیلیه و شیعه ی دوانزه ئیمامی ۴٪ ده بن. عقیل سعید محفوض: المصدر السابق، ص ۱۰۳.

^۳ له سالی ۱۹۳۰ له دی قرداحه له پارتیزگای لازقیه له بنه ماله یه کی جوتیار له دایک بووه. سه ر به کهمه ئاینی عه له وییه. له سالی ۱۹۴۷ په یوه نډی به حزبی به عس کردووه. ده رجی ئه کادیی سه ربازییه له جس له سالی ۱۹۵۵. دواتر ئه کادیی فرۆکه وانی له یه کیتی سۆفیته ته واه کردووه. له سالی ۱۹۶۵

دەسلەلات نزيك كەوتەو^(۱). ئەسەد بە ناوى بزوتنەوەي چاكسازى لە ۱۹ى ئۆفەمبەرى ۱۹۷۰ كودەتاي كردو ھەموو دەسلەتەكانى دەولەتى خستە ژيەر كرنترۆلى خۆي و خيژانەكەي^(۲). ئەسەد جگە لەوەي سەرۆك كۆمار بوو، ھاوكات ئەمىندارى گشتى حىزبى بەعس بوو، سەرۆكى بەرەي نيشتمانى پيشكەوتووخواز^(۳) بوو. دواچار سەرۆكى بالاي ھيژە چەكدارەكانيش بوو^(۴). جگە لەوەي بەھۆي بارى ئاناسايى، كە لە سالى ۱۹۶۲ راگەيەنرابوو بە ھۆيەو سەرۆك دەسلەلاتى رەھاو بى ئيپرسينەوەي ھەبوو^(۵). ئامانجى سەرەكى ئەسەد

بوو بە سەرکردەي ھيژە سەربازيەكان. يەكئك بوو لە سەرکردەي كودەتاي سالى ۱۹۶۶ و بەھۆيەو بوو بە ھەزيرى بەرگري. لە سالى ۱۹۷۰ يە تەواوى دەستى بەسەر فەرمانرەوايەتى سوريادا گرتووھو لە مارسى ۱۹۷۱ بوو بە سەرۆك كۆمار تا لە ۱۰ى يۆنيۆى ۱۹۷۰-۱۲۲۰۰۰ مردووھ. القضية الكوردية فى كوردستان- سوريا خلال عهد الرئيس حافظ الأسد، ۱۶ تشرين الثاني ۱۹۷۰-۱۰ حەزيران، ۲۰۰۰، اعداد مركز الدراسات الكوردية وحفظ الوثائق/ جامعة دهوك، ۲۰۰۹، ص ۷.

^۱ نيقولاس فان دام: الصراع على السلطة فى سوريا: الطائفية والاقليمية والعشائرية فى السياسة ۱۹۹۵، مكتبة مدبولي، القاهرة ۱۹۹۵، ص ۵۸-۵۹

²Eyal Zisser: APPEARANCE AND REALITY: SYRIA'S DECISION MAKING STRUCTURE, MERIA, Volume 2, No. 2 - May 1998
<http://www.biu.ac.il/SOC/besa/meria/index.html>

^۳ ئەم بەرەيە لە ھەوت پارت پىنكھات لە ۷ى مارسى ۱۹۷۲. كە ئەم پارتانەن. حىزبى بەعسى ھەرەي ئيشراكى. حىزبى شيوعى سورى. يەكيتى ئيشراكى ھەرەي. پارتى و ھەدەوى ئيشراكى. بزوتنەوى ئيشراكى ھەرەب. پارتى و ھەدەوى ئيشراكى ديموكراتى. يەكيتى ھەرەي ديموكراتى.

<http://www.aljazeera.net>

⁴ Eyal Zisser: The Syrian Army: Between the Domestic and the External Fronts. MERIA I, Vol. 5, No. 1 (March 2001), P 1

⁵ Kerim Yildiz: The Kurds in Syria, The Forgotten People, Pluto Press, LONDON, 2005. P 53.

هێشتەنەوی دەسه لات بوو له دهستی خۆی و خێزان و عه له وییه کان^(١). هەر بۆیه دواى مردنى ئەسەد له ١٠ى یۆنیۆى ٢٠٠٠، به شارى كورى له رۆژى دوايدا بوو به سه رۆك كۆمار^(٢). سوپای سوريا به هۆى دۆژمنایه تی دێزینی نیوان سوریا و ئیسرائیل، سوپا کاره سه ره کیه که ی روى له دۆژمنى ده ره کی کردبوو نه ك سه رقال بوونی به سیاسه ته وه. له جهنگى ١٩٦٧ى عه ره ب-ئیسرائیل، به رزاییه کانى جۆلانى^(٣)، له ده ست دابوو. له دواى ریکه تننامه ی کامپ ديفدى^(٤)، نیوان میسرو ئیسرائیل له مارتى ١٩٧٨، باوه رى به به ره ی عه ره بى، بۆ دژایه تی کردنى ئیسرائیل نه ما بوو. هاوکات به لایه نگیری کردنى ئیران له دژى عێراق، له یه که مین جهنگى که نداو (١٩٨٠-١٩٨٨)، له ناو عه ره بدا له رووبه رووبوونه وه له گه ل ئیسرائیل تاقانه که وتبوو. ئەم بارودۆخه وایکردبوو، نیوه ی بوجه ی ولات ده چوه

¹Daniel Pipes :Politics in Syria from Damascus Courts the West: Syrian Politics, 1989-1991. .mhtml:usc:http://www.danielpipes.org/

²Glenn E. Robinson: Elite Cohesion, Regime Succession and Political Instability in Syria, Middle East Policy Council, Volume V, January 1998, Number 4. <http://www.mepec.org/main/main.asp>

³ به جهنگى شهش رۆژه ناسراوه، چونکه پرۆسه سه ربازیه کان شهش رۆژى خایاند، ئیسرائیل برنده وه یه کی گه وه رى به ده ست هینا. روه برى ئیسرائیل چوار هینده ی خۆى زیادى کرد. سوريا لهم جهنگه دا به رزاییه کانى جۆلانى له ده ستدا، که ده که وێنه باشورى رۆژئاواى سوريا. گرنگى نه م شوێنه له پێگه سه ربازیه که یدايه، که ده روانیت به سه ر دیمه شق و دۆلى جه لیل له ئیسرائیل. له لایه کی تر وه ك به نداوێكى ناوى وایه، که سالان ٤٠٠ ملیۆن مەتر مۆکه عەدب ناو به ئیسرائیل ده به خشیت. الان غریش و دومینیک فیدال، المصدر السلیق، ص ٢٠٢

⁴ ئەم ریکه وێنه بوو، که له نیوان سه رۆکى میسر ئەنوه سادات و سه رۆکى ئیسرائیل مه ناحیم بیگن گرێدرا به ناوه ندیتی سه رۆکى ئەمریکا جیمی کارته ر له باره گای هاوینه ی سه رۆکى ئەمریکا له کامپ ديفد له ١٧ى سێته مبه رى ١٩٧٨. ئەم ریکه وێنه دوو به ش بوو یه که میان به ناوى (به یماننامه ی ئاشتی) له نیوان میسرو ئیسرائیل. دوو ه میان چوار چیه یه ك بۆ ئاشتی له رۆژه لاتی نزیک. الان غریش و دومینیک فیدال، المصدر السلیق، ص ٣٦٧.

نه یاره عه ره بیه کان، که نه رده و عیراق و میسری ده گرتو، له ئاستی ناوچه یی و نیوده وله تیش تورکیا و نه مریکا و هاو په یمانی ناتو بوو.

۲. ئابووری: سوريا له په یوه نډییه ده ره که کانیدا سیاست و ئابوری به یه که وه گری دابوو، هر ده وله تیک په یوه نډییه سیاسه کانی له گه ل سوريا باشبیت نه و په یوه نډییه ئابووریه کانیشی به تین بوو.

۳. پیگه و مه کانه: سوريا وهك نمونه ی سهر به خوئی و سه قامگیری و هه لویستی نه ته وه یی له سیاستی ده ره وه دا خوئی پیشان ده داو له و باوهره دابوو نه مه رولیکی تاییه تی له گه مه ی سیاسی ناوچه که و جیهان پیده به خشیت.

۴. به پای سوريا ئاسایشی نه ته وه ی و پیگه ی ناوچه یی و پتویست ده کات به راستی پشتگیری ره و و ریڅخراوه سیاسه کانی ناوچه که بکن که هاو رایه له گه ل خویندا له هه لویست و به رژه وه ندی و بچون سه باره ت به کیشه ناوچه ی و نیوده وله تیه کان. نه م سیاسه ته سوریه کان به (هه لویستی مه بده ئی) بیان (هاو په یمانی له گه ل بزوتنه وه رزگار یخوازیه نیشتمانیه کان) ناوی ده بن. له م سونگه یه وه سوريا پشتگیری لوجستی و کرداری حزب الله^(۱) ی لوبنانی و حه ماسی^(۲) فه له ستینی و هیزه به ره له ستکاره عیراقیه کانی ده کرد^(۱).

^۱ ریڅخراوکی سیاسی و سهر بازی شه کانی لوبنانه. له ۱۶ ی فه برابری ۱۹۸۵ دامه زرا له دوی جیا بونه وه ی هندیك له بزوتنه وه ی "امل"، که نه یه بری سهر کردایه تی ده کرد. له ناو نه و که سانه دا ئیراهیم نه لئنه مین، که یه که م نه مینداری نه و بزوتنه وه یه بوو. مسته فا نلله دیوانی، که بوو به بهر پر می ئاسایشی ناو هندی. سه ید حه سن نه سولان، نه مینداری ئیستای نه و بزوتنه وه یه. حزب الله په یوه نډیه کی به تینی له گه ل ئیران و سوریا دا هدیو پشتگیری و نه و دوو ده وله ته شی له پشته. عبداللاه بلقریز: المقاومة و تحریر جنوب لبنان: حزب الله فی الحوزة العلمیة الی الجبهة، بیروت، مرکز دراسات الوحدة العربیة، ۲۰۰۰، ص ص ۴۲-۴۳.

^۲ بزوتنه وه ی بهر گریکاری ئیسلامی، حه ماس، له لایه ن کومله ی ئیخوان موسلیمون له فه له ستین دامه زرا وه. له میان یی که مین ئیتفازه ی فه له ستینی له سپتیمبه ری ۱۹۸۷. به سهر کردایه تی شیخ نه حه د یاسین. رکه به ری سهر ی بزوتنه وه ی فتحی فه له ستینییه. بالتیکی سهر بازی هدی به ناوی که تیه کانی عیزه دین

سوریا له سالې ۱۹۹۱ سې بریاری گرنگی دا، که هره که یان کاریگری له نه ستیکدا هه بوو، په که مین بریار له ناستی ناوځودا رولې بینی، ئویش بریاری ژماره ۱۰ ی وه بهرینان بوو، که نه مه کرانه وه یه کی لیبرالی بوو له ده وله ټیکی شمولیدا. دووه مین بریار له ناستی ناوچه پیدا بوو ئویش، بریاری چونه ناو پرۆسه ناستی عهره بی ئیسرائیلی بوو، که نه مه وه چرخان بوو له هه لویستی سوریا بهرامبر ئیسرائیل. سییه میان بریاری به شداریکردن بوو له پال هاوپه یمانان به سرکردایه تی ئه مریکا له دووه مین جهنگی که نداو. ئوه بوو بۆ یه که مجار نه سه د وه ک سه رۆکی سوریاو جورج بۆشی باوک وه ک سه رۆکی ئه مریکا له ۲۱ ی توفه مبه ری ۱۹۹۰ له جنیف کۆبووه وه، که له سر داگیرکردنی کوهیت و پرۆسه ی ناستی عهره ب ئیسرائیل گفتوگویان کردبوو^(۲)، نه مه سه ره تایه ک بوو بۆ ناسایی بوونه وه ی په یوه نډی سوریا-ئه مریکا. هه روه ها سرکردایه تی سوریا به پتویستیان زانی له و قوناغه دا بچنه سنووری بازنه ی سیاسه تی ئه مریکا وه نه ک دژایه تی کردنی^(۳).

دوای ئه وه ی سوریا له ژیر فشاری دووه مین جهنگی که نداو رووخانی یه کیتی سؤقیه ت، خوی له ئه مریکا نزیک کرده وه، لیره وه هیلایکی په یوه نډی له نیوان سوریاو ئیسرائیل دروست بوو بۆ گفتوگو که به گفتوگوکانی مه درید^(۴) ناسرا، که به بچر بچری نه وه ده کانی

تهلقه سام. نه م ریکخواه دانانیت به ده ولته ی ئیسرائیلیدا. له دوای هدلیژاردنه کانی فله ستین، له یه نایری ۲۰۰۵ حوکمه تی گرتزه ده ست. الان غریش و دومینیک فیدال، المصدر السلیق، ص ۲۴۸-۲۴۹.

^۱ عقیل سعید محفوض: المصدر السابق، ص ۱۵۴-۱۵۵.

^۲ خالد حسین خالد: سوریه المعاصره، ۱۹۶۳-۱۹۹۳، دار کنعان، دمشق ۱۹۹۶، ص ۲۳۴.

^۳ Eyal Zisser: APPEARANCE AND REALITY, op. cit.

^۴ نه م گفتوگویانه له ۳ ی ئوکتوبری ۱۹۹۱ ده ستی پیکرد به به شداری سرجه م ده ولته عهره بیسه کان جگه له عیراق، هه روه ها ئه مریکاو یه کیتی سؤقیه ت و ئیسرائیل. نامانج تیایدا ریکه وتی نیوان عهره ب و ئیسرائیل بوو، تا سالې ۲۰۰۰ به بچ بچری به رده وام بوو له میانه دا فله ستینییه کان و ئیسرائیل ریکه وتن له سالې ۱۹۹۳ له سر وه رگرتی حوکمیکي خویه خو له غمزه و زفه ی روژناوا. هه روه ها ئه رده و و ئیسرائیل ریکه وتی ناشتیان له ۱۹۹۴ واژو کرد. الان غریش و دومینیک فیدال، المصدر السلیق، ص ۳۹۸.

له گهل هه موو نه مانه شدا سوریا چوڼ که وتبوه ژیر باری فشاری چاکسازی ئابوری و کرانه وه له په یوه نډییه دهره کیه کان، هاوکات له ئاستی ژینگه ی ناوځیدا له ژیرباری فشاری چاکسازی سیاسیدا بو^(۲).

ده توانین بلین سوریا له سالاتی نه وه ده کان نه وه ده وله ته بوو، که خواستی نه وه ی هه بوو، گورانکاری له ځویدا بکات. نه خواسته له ئاستی په یوه نډییه دهره کی و ئابوریدا به روونی دیار بوو، هاوکات به گرته دستی ده سلا ت له لایه ن به شار نه سه ده وه چاوه روانی گورانکاری ناوځیش به ریوه بوو. به لام نه م هه نگاوانه، تا سالی ۲۰۰۳ که سنوری بابه ته که ی نیمه یه، هیچ نه نجامیکی یه کلاکه ره وه ی به ده سته وه نه دا. په یوه نډییه کانی له گهل ئیسرائیل و نه مریکا نه یوانی قوناغی ململانی بۆ قوناغی ئاسایی بوونه وه تیپه ریښت. هه روه ها له ناوځو دا سیسته می تاکره وی حزبی به عسو سه رۆک، به رده وامی به ځوی دابوو. هۆکاری سه ره کی سه رنه که وتنی نه م هه ولانه ش نه وه بوو، که بنه ماله ی نه سه د نه یده توانی گوران له رژیتمیکدا بکات که به درژیایی سالانی هه فتاکان و هه شتاکان سه رسه ختانه له پیناویدا جه نگاون بۆ مانه وه ی نه و رژیته. هاوکات سوریا له رووی ئابوری سه ریازییه وه توانای نه وه ی نه بوو که رۆلی ناوچه یی ببینیته، بویه له ریگای پشگریکردنی بزوتنه وه چه کداریه کانه وه، ململانی ده وله ته ناوچه ییه کانی ده کرد.

^۱ خلیل حسن: الصراعات الاقليمية والدولية في لبنان: دار المنهل اللبناني، بیروت، ۲۰۰۸ ص ۱۳۰-۱۳۱. للمزيد من معلومات انظر:

Yossi Ben-Aharon: NEGOTIATING WITH SYRIA: A FIRST-HAND ACCOUNT Volume 4, No. 2- June 2000. MERIA Journal. <http://www.biu.ac.il/SOC/besa/meria/index.html>

^۲ جون داینزوسکی: سورية تعمل على تغيير صورتها، مركز الشرق العربي للدراسات الحضارية والاستراتيجية، <http://www.asharqalarabi.org.uk/index.htm>

ته وهر دووهر په یوه نډیبه کانی نیوان عیراق و سوريا

سوريا و عیراق و هك دوو دهوله تی هاوسی، میژویه کی پر له ململانی و کیشمه کیشیان بؤ خویان تۆمار کردوه. نه مه وایکردو، که په یوه نډیبه کانیان که مترین باری ناسایی و ژورتین بار گرژی به خووه ببینیت. سهره تای په یوه نډیبه کان ده گهریته وه بؤ نه و کاته ی که بریتانیا و فهره نسا به پیی ریکه و تنامه ی سان ریمو له ۲۶ ی نه پرلی ۱۹۲۰ دا بوون به دهوله تی ماندات به سهر عیراق و سوريا^(۱)، پاشان هریه ک له م دوو دهوله ته به نویته رایه تی عیراق و سوريا ریکه و تنامه ی سنوریان له ۲۳ ی دیسه مبري ۱۹۲۰ واژو کرد، که نه خشه ی سنوری نیوان نه م دوو دهوله تی دیاری کرد. نه وه ی جیگای کیشه بوو له نیوانیاندا کورده نیژدیه کانی چپای شهنگال بوو که له سالی ۱۹۳۲ له ناوچه که دا راپرسی له سهر کراو به قازانجی عیراق و بریتانیا ته و او بوو. پاشان دوا ریکه و تنی دیاری کردنی سنور له سالی ۱۹۳۳ له لایه نه هردو لاوه په سهند کرا^(۲).

^۱ ابراهیم سعیدی: سوریه، وزارت امور خارجی، تهران، ۱۳۶۵، ص ۹۸.

^۲ عمار شریف کاظم العظمای: الحدود العراقية - السورية " دراسة في الجغرافية السياسية، رسالة ماجستير، غیر منشورة، کلیة الاداب، جامعة بغداد، ۲۰۰۷، ص ۶۸-۶۹.

گرنگ ترين ئەو ھۆكۈمرانلارنىڭ رۆلى يېنى ئە پەيوەندىيەكانى نىۋان سوريانو عىراقدا بىرىتى بون ئە مەملەتلىك ناۋخۆيىيەكانى حزبى بەس، ھەروەھا كەسپىتى ھافىز ئەسەدو سەدام ھسەن، لەگەل سىياسەتلىك ناۋخۆيى ئەو دوو دەولەتەدا.

مەملەتلىك ناۋخۆيىيەكانى حزبى بەس رەنگدانەۋەيەكى كارىگەرى ھەبو لەسەر پەيوەندىيەكانى ئەم دوو دەولەتە. ئەم حزبە دوو سەركردايەتلىك ھەبو. يەكەمىيان سەركردايەتلىك ئەتەۋەيى (القيادة القومية) كە نۆينەرايەتلىك ھەموو حزبى بەسلى دەكرد لە جىھانى عەرەبىدا. دوومىيان سەركردايەتلىك ھەريىمى (القيادة القطرية) بوو كە نۆينەرايەتلىك حزبى دەكرد لە دەولەتە عەرەبىيەكاندا. لە دواى كۆنگرەي پىنجەم لە مارتى ۱۹۶۲ لە ھەس، دابەشبوون لە نىۋان سەركردايەتلىك ئەتەۋەيىو سەركردايەتلىك ھەريىمى سوريادا سەريەلدا. ئەم سەركردايەتلىك يەكەمىيان بەرەو راسترەۋى ئەتەۋەيى دەچوو، كە زۆرىنەيان لە عىراق كۆبونەۋەو دوومىيان بەرەو چەپرەۋى ھەنگاۋى دەنا بىرلەشكەن سەركردايەتلىك ئەتەۋەيى رەتدەكردەۋە. كاتىك حزبى بەس لە سوريادا مارتى ۱۹۶۳ چۈنە سەركردى دەسەلات، دواى پىنج سال ئەم حزبە لە بۆلىۋى ۱۹۶۸ دەسەلاتلىك عىراق ۋەرگرت، ئەم پىنج سالە بەس بوو بۆ جىابونەۋەيى تەۋاۋەتلىك سەركردايەتلىك ھەريىمى سوريادا سەركردايەتلىك ئەتەۋەيى بەس كە زۆرىنەيان لە عىراق كۆبونەۋە. بە دىۋىكى تىر، ناكۆكىيەكانى نىۋان ئەو پارتە بۆ ناكۆكىيەكانى نىۋان عىراقو سوريادا گۈستايەۋەو سەرجاۋەيى ئەو ناكۆكىيەلەر ئەتەۋە بوو ئەسەد، نەيدەۋىست عىراق بە ناۋى سەركردايەتلىك ئەتەۋەيىيەۋە دەست لە كاروبارى ناۋخۆيى سوريادا ۋەرىدات^(۱). ئەم مەملەتلىك بەردەۋام بوو تا سوريادا عىراق جارىكى تىر بەھۋى دۆلەتلىك رىكەۋەتنى كامپ دىقدى سالى، ۱۹۷۸ لەيەكتر نىك بونەۋە ئەسەد "گەلە نامە كارى ئەتەۋەيى" لەگەل سەركردى كۆمارى عىراق، ئەھمەد ھەسەن ئەلبەكر (۱۹۶۸-۱۹۷۹) ۋاژ كىرد. ئەم رىكەۋەتنە پىرۋەيى كۆنفىدراالى نىۋان سوريادا عىراقلىك ھىتايە كايەۋە. ئەۋەي رىگىر بوو لەبەردەم ئاسايى بونەۋەيى پەيوەندىيەكان، سەدام ھسەن بوو، كە

^۱ بوعلى ياسىن ۋە ۋەخرون: الاحزاب والحركات القومية العربية، الجزء الاول، المركز العربي للدراسات الاستراتيجية، بدون مكان وسنة الطبع، ص ۳۷۱-۳۸۶.

خواستى سەرۆك كۆمارى عىراقى ھەبوو. بۆيە ئاسايى بونەوھى پەيوەندىەكانى عىراق و سوريە پەرۆدەى كۆنفدرالى نيوانيان و ئەو كەسانەى لەپشت ئەم پەرۆدەيەو بوون بە تايبەت ئەسەدو ئەلبەكر، بە بەرپەستىكى زانى لەبەردەم خواستە كەستىيەكانى. سەدام حسين لە ۱۸ى يۇلىيى ۱۹۷۹ دەسەلاتى سەرۆك كۆمارى لە ئەلبەكر سەندو لە ياداشتىكدا رايگەياندا، كە گروپىكى لە ناو حزبى بەعس ئاشكرا كردوو كە بە يارمەتى سوريا پيلانيان دژى عىراق داناوو بەو ھۆيەو كۆمەللىكى لەناو پارتەكە لە سىدارەدا كە پىنچ كەسيان لە سەركرديەتى ھەريەمى عىراقى بوون. لىرەو ھەملائيى كەستىيى لە نيوان ئەسەدو سەدام حسين سەرى ھەلدا^(۱).

ئەوھى جىگاي سەرنجە لەرووى كەستىيەو سەدام ئەسەد لىكچونيان زۆر بوو، ھەردوكيان لەريگاي كەمىنەيەكى دىھانتشەنەو سەركرديەتى دەولەتيان دەكرد، ھەردوكيان سەرۆكى پارتى دەسەلاتدار بوون و ھاو سەردەمى يەكتر بوون. ئەم دوو سەركردەيە پشتيان بە تۆقاند بەستبوو لە فەرمانرەوايەتيدا و ھىرشەريوون بۆ سەردراوسى لاوازەكانيان. ئامادە بوون لە پىتئارى خۆيان، بەرژەوھەندى ولات ژىر پىي بخەن بۆ ئەم مەبەستەش پشتيان بە دەزگا ئەمىنەكان بەستبوو. بەلام خالى جياوازيان ئەوھو بوو كە سەدام كەستىيەكى تاوانبارى ھەبوو، ئەسەد سەلەمىنەوھى ھەبوو. سەدام باوھرى بە توندو تىژى زۆر بوو، ئەسەد تەنھا بۆ ترساندن بەكارى دەھىنا. سەدام كۆنترۆلى سەرجەم لايەنەكانى ژيانى كۆمەلگاي كردبوو، ئەسەد بۆشايەكى بەرتەسكى بۆ ئازادى ھىشتبۆو. سەدام دەويست بىيىت بە پالەوانى عىراق و ەرەبو جىھان، ئەسەد سنورەكانى خۆى دەزانى. سەدام بەھۆى سەرشىتيەو پىشبينى ھەلويسەكانى نەدەكرا بەلام ئەسەد وردو درشت بوو لە مامەلەدا، شوين و كات و لاوازي و بەھىزى بەرامبەرەكەى ديارى دەركرد^(۲). لىرەدا بەتوانين بلىين كە ھەملائيى نيوان ئەسەدو سەدام رەنگى دابۆو بەسەر سىياسەتى دەرەوھى سوريا. ھەردوكيان خۆيان بە ھەلگى پەيامى بىرى نەتەوھىي ەرەبى دادەنا، بۆيە ئاراستەى

^۱ نفس المصدر: ص ۴۰۲-۴۰۳.

² Daniel Pipes: Politics in Syria, op. cit.

کارکردنیان به تاییهت له په یوه نډییه دهره کییه کان و پرسه ناوچه ییه کانی روژه لاتی ناوهر است، به ته واوه تی پیچه وانه و دژ به یه ک بوو^(۱).

نه گهر چی ئه م دوو دهوله ته روبه روبونه وهی سه ریازی له نیوانیاندا روی نه دا، به لام هه ردولا سه سه ختانه له دژی یه کتر له ملاملانیدا بوون له ئاستی په یوه نډیه دهره کیه کان. سوریا له جهنگی عیراق و ئیراندا، له سالی ۱۹۸۱، بوو به لایه نگری ئیران. هاوکات به ته واوی پشگیری به ره له سکارانی عیراقی کرد به کوردو عه ره بو به عه لمانی و ئسلامیه وه. له به رامبه ردا عیراق پشگیری ریخراوی چه کداره کانی ئیخوان موسلمینی له حه ماه کرد بو رووخاندنی رژیمه که ی ئه سه د^(۲). دوی کو تایی هاتنی جهنگ، عیراق ده یویست تو له ی خو ی بکاته وه. ئامانجی عیراق که مارو دانی سوریا و که مکرنه وی هه ژمونی سوریا بوو له ناوچه که دا. بویه یه کیک له هوکاره کانی دامه زراندنی ئه نجومه نی هاریکاری عه ره بی (مجلس التعاون العربی) که عیراق له گه ل میسرو یه مهن و ئه رده ن له ۱۶ ی فه برایی ۱۹۸۹ پیکه یینا، بو بچوو کردنه وی رو لی سوریا بوو له جیهانی عه ره بیدا. له لایه کی تر عیراق یارمه تی ئه و هیزه چه کدارانه ی دها که دژی سوریا بوون له لوبنان، به لام سوریا له به رده م ئه م هه ولانه ی عیراق، وه که یه که مین دهوله تی عه ره بی، عیراقی به ئه نجامدانی کو مه لکوژی له هه له بجه دا تاوانبار کرد له سیپته مبه ری ۱۹۸۸^(۳).

داگیرکردنی کوهیت له لایه ن عیراقه وه گه وره ترین دیاری پیشکesh به سوریا کرد، چونکه له لایه ک عیراقی له جیهانی عه ره بیدا که نارگیر کرد، هاوکات سوریا به هو ی ئه م رووداوه وه توانی خو ی له ئه مریکا نزیك بکاته وه هه روه ها ئابووری خو ی به هو ی یارمه تیه کانی ئه مریکا وه هه لسیسینه وه. سوریا ژور به خیرایی دژایه تی خو ی بو ئه و کاره ی

^۱ جراهام فولر: العراق فی العقد المقبل: هل سيقوى على البقاء حتى عام ۲۰۰۲، مرکز الامارات للدراسات والبحوث الاستراتيجیة، العدد ۱۴، مکتبه الاسکندریة، بدون سنة الطبع، ص ۱۱۶-۱۱۷.

^۲ بوعلی یاسین واخرون: المصدر السابق، ص ۴۰۴-۴۰۵.

^۳ م. س. لازاریف و ئهوانی تر: کوردستانی هاوچه رخ، وه رگیرانی له فارسییه وه: گوشاد حه مه سه عید: چاپخانه ی ئاراس، هه ولیر، ۲۰۰۵، ل، ۱۳۶.

عێراق دەريوى پاشان ئەسەد لە كۆنگرەى لوتكەى ھەرەبىدا، لە ۱۰ى ئۆگستۆسى ۱۹۹۰، كە بۆ پرسى داگيركردنەكە تەرخانكرابوو، وتى: "بەرگري كردن لە ھەر مەترسيەك بۆ سەر ناوچەكە، بە پاشەكشيى عێراق دەست پێدەكات و بە گەرانبەھى كۆيت بۆ بارى پيشووترى خۆى تەواو دەبێت". پاشان ھەلويستى سوريا لە گفتارەو ھە بۆ كردار گۆراو لە ۱۴ى ئۆگستۆسى ۱۹۹۰، يەكە سەربازيەكانى سوريا چوونە خاكى سعودىيە^(۱). سوريا دەيزانى، كە عێراق لە دووھەمىن جەنگى كەنداو سەرگەرمى بەرھى جەنگە لە باشورو ھيچ مەترسيەكى سەربازى بۆ سەر سوريا نىيە، بەلام مەترسى سوريا لەو ھەدا بوو، كە بە كۆنترۆلكردنى نەوتى كوەيت و سعودىيە لە لاين عێراقەو ھە پێگەيەكى بەھيز بۆ سەركردايەتيكردنى ھەرەب بە عێراق دەبەخشييت، بە تايبەت لە دژى ئيسرائيل ئەمەش لە سەنگى سوريا لە ناوچەكە كەم دەكاتەو. ھاوكات شكستى عێراق لەو جەنگەدا، ئاستى عێراق لە ناوچەكەو لە دەولەتانى ھەرەبى دادەبەزيت. لەگەڵ ئەو ھى ئەم ئەگەرانبە ديويكدا بە قازانجى سوريا كۆتايھات و ئالاي ھەرەبى بۆ ميسرو سوريا بەجیما، بەلام بە ديويكى تر ھاتنى ھيزى ھاوپەيمانان بۆ ناوچەكە بەھيزبونى ھەژمونى رۆژئاوا بوو لە ناوچەكەدا كە ئەمەش لە بەرژەو ھەندى ئيسرائيل بوو، نەك ھەرەب. ھەروەھا ريزى ھەرەبى لە نيوان لاينەنگران و دژەكانى ئەو جەنگەدا پەرت پەرت بوو كە ئەو بەقازانجى ئيسرائيل بوو. بۆيە ئەسەد ئەو ھەندەى ناچار بوو ئەو ھەندە باوھەرى بە بەشداری كردن لە و شەرە نەبوو^(۲).

كاتێك عێراق لە دووھەمىن جەنگى كەنداو بە دۆراندىن چوو ھەرەو، ئەم بارەى عێراق پێچەوانەى بۆچونى دەولەتە دراوسىيان بوو كە زۆرينەى گرەو ھەكانيان لەسەر رووخانى رژيم كوردبوو. بەغداد دواى تەواوبونى جەنگ، بە ھەموو جۆريك ھەولێ دەدا بۆ ئەو ھى دووبارە بچيئەو ھە بارى پيشووترى خۆى لە سەرچەم لاينەكانەو. لە پېنناوى ئەم

^۱ محمد السيد سعيد: محمد السيد سعيد: مستقبل النظام العربى بعد أزمة الخليج، عالم المعرفة، الكويت، ۱۹۹۲، ص ۷۹.

^۲ Anoushiravan Ehteshami and Raymond A.Hinnebusch Syria and Iran Middle powers in a penetrated regional system Routledge, London and New York 1997, P81-82

نامانجه شدا دهستی یارمه تی بۆ دوژمنه دیرینه کانیشی درېژ ده کرد له ناویشیاندا سوريا. عیراق ویستی هه ناره کردنی نه وت بکاته به رده باز بۆ ئاسایکرده وهی په یوه نډیه کان، به تایبه ت دهیزانی، که سوريا له باریکی ناله باوی ئابوریدایه و نه وتی عیراقی یارمه تیده وهی بوژاندنه وهی ئابوریه که ی ده بیټ. نه وه بوو شانیدیکی عیراق له مارتی ۱۹۹۲ گه شسته سوريا بۆ وه گهرخستنه وهی هیلی نه وتی (که رکوک-بانیاس)، که له سالی ۱۹۸۲ به دواوه داخرا بوو، به لام ئه م هه وله له لایه ن سوريا وه لامنه برایه وه چونکه سوريا پابه ندبونی خوی به بریاری نه ته وه یه کگرتوه کان له بوازی گه مارژدانی عیراقدا ده بریری بوو^(۱). دوا ی ئه م هه وله عیراق و سوريا دوا ی ده سال له بچرانی ته واره تی په یوه نډیه کان، لیژنه یه کی دیاری روویټوی سنوریان پیکه یتا بۆ دیاریکرده وهی سنوورو دووباره دانانه وی ستونه کانی نیوان هه ردوو ده ولت، نه مه ش له پیناوی ریگرتن له سنوریه زاندنی خیله کان بوو. نه م لیژنه یه له ماوه ی (۱۹۹۲-۱۹۹۴) کاره کانی خو یان ته واره کرد^(۲). ده تانین نه م هه وله به ریگا خوشکردن دابنیتین بۆ نزیکبونه وهی دووژمنه دیرینه کان. سوريا پخوشبونیکي پیوه دیار بوو له ئاسایکرده وهی په یوه نډیه کان، چونکه له م کاته دا له دابه شبونی عیراق و ده ولت کوردی ده سله میه وه. بویه سوريا نارازی بوو له سیاسه تی نیوده ولت تی به رامبه ر عیراق و داوا ی هه لگرتنی گه مارژی ئابوری ده کرد^(۳).

له دوا ی ده رچوونی بریاری (۱۹۸۶) ی نه ته وه یه کگرتوه کان به رامبه ر عیراق، سوريا بینی، که تورکیا و نه رده ن به فره می سود له هه ناره کردنی نه وتی عیراق وه رده گرن، هاوکات تورکیا و ئیران به ریگای قاچاخ نه وتی عیراقیان چنگ ده که ویټ، بویه به هه مان شیوه ی ئه وان، سوريا به نه وتی قاچاخ عیراقه وه دهستی به بازرگانیکردن کرد. نه م نه وته له ریگای بۆریه نه وته کانه وه ده چوه سوريا دوا ی نه وی عیراق به فره می له یولیوی ۱۹۹۷

¹ Anthony H. Cordesman and Ahmed S. Hashm: op. cit. P 197.

^۲ عمار شریف کاظم العظمای: المصدر السابق، ص ۱۰۸-۱۰۹

^۳ عقیل سعید محفوض: المصدر السابق، ص ۲۸۸

رايگەيان، كە بۆريە نەوتىەكانى نيوان (سوريا-عيراق) بە تەواوەتى ئامادەيە بۆ كارکردن^١. ھەرچەندە بە ھەرمى سوريا نكۆلى لەو دەکرد كە گەمارۆى ئابورى سەر عيراقى شكەندبىت و نەوتى عيراق ھاوردە بكات^(٢)، بەلام راپۆرتە ھەوالئەكان بە ئاشكرا لەو پرسە دەوان كە سوريا رۆژانە ١٥٠ ھەزار بەرميل نەوتى عيراقى پيدەگات و كە ھەر دەولەتەو ھەرى ١.١ مليار دۆلارى سالانە دەستدەكەوت^(٣). ھاوكات نوینەرى بریتانیا لە نەتەو ەيەكگرتوەكان بە ھەرمى رايگەيان كە سوريا رۆژانە (١٠٠) ھەزار بەرميل نەوتى عيراقى بە قاچاخ ھاوردە دەكات^(٤).

لەپال پروسەى بە قاچاخبردنى نەوت، پەيوەندىيە بازرگان بە ھەرمى دەستى پيكرد، ئەو ەبوو ەزىرى بازرگانى عيراق، مەمەد مەھدى صالح، ەك يەكەم ەزىرى عيراق لە ئۆگستوسى ١٩٩٧ و داوى (١٧) سال لە بجرانى پەيوەندىيە دوو قۆلىيەكان، چوو ەدیمەشق و لەگەل سوريا لەسەر بنیاتنانەو ەي پەيوەندىيە بازرگانىەكان ريكەوتن. لەو ەزىتر داوى ئاسايكردنەوى پەيوەندىيە سىياسەكانىشى خستبوو ەبەردەم سوريا بەلام سوريا، رايگەيان، كە پەيوەندييان لەگەل عيراقدا چوارچيۆەى بازرگانى تيناپەرئيت^(٥).

لە داوى ئەم سەردانە دوو بنكەى بازرگانى لە سەر سنورى ھەردوولا كرايەو، وپراى ئەمە بۆ ئاسانكردنى گواستنەو ەي كالا بازرگانىەكان، ەيلى شەمەندەفەر ەگەر خرا. كۆمپانیا عيراقىەكان كالاكانيان لە دیمەشق دەخستە روو. زياتر لەو ەدیمەشق بوو ە وىستگەى

^١ الانصاات المركزى، نشرة خبرية معلوماتية يومية ، العدد (٩٦٢). ١٩٩٧/٧/٩.

^٢ الانصاات المركزى، نشرة خبرية معلوماتية يومية ، العدد (١٧٦٦). ٢٠٠٠/١٢/٢٠.

^٣ سورية والحرب على الارهاب الجزء الثاني ماثيو ليفيت : باحث كبير في معهد واشنطن - الولايات المتحدة ٢٤ / ٠١ / ٢٠٠٢، <http://www.asharqalarabi.org.uk/index.htm>

^٤ الانصاات المركزى، نشرة خبرية معلوماتية يومية ، العدد (٢١٥٣) / ٢٠٠٢.

^٥ الانصاات المركزى، نشرة خبرية معلوماتية يومية ، العدد (٧٨) ١٩٩٧/٨/٣٠.

گەشتى ئاسمانى بەرپرسەكانى عىراق بەرەو جىھانى دەرەو^(۱). ھەموو ئەمانە ھۆكار بوون بۆ ئەوھى لە سەرەتاي سەدەي بىستويەكدا، مەملەتتى و دۆژمانىەتى نيوان ئەم دوو دەولەتە بۆ ھەماھەنگەي و ھاريكاري بگۆریت. ئەم راستیە دواي سەردانى جیگري سەرۆك کۆمارى عىراق تاريق عەزیز بە تەواوي دەرکەوت و لەسەر زارى وزیری دەرەوھى سوريا فاروق ئەلشەرەج جەختى لەسەر کرايەو، کە وتى: "بەغدادو دیمەشق بەرەو ئاسايى بونەوھى پەيوەندىەکان ھەنگاو دەنن^(۲)".

لیرەدا دەگەینە ئەو ئەنجامەي، کە پەيوەندىيەكانى نيوان سورياو عىراق لە شەستەکان و ھەفتاکان لە ژێر کاریگەري کێشە ناوخۆييەكانى حزبى بەعسدا بوو. لە ھەشتاکان و نەو دەکاندا ئەم مەملەتتییە سروشتیكى ترى وەرگرت و پەيوەندىي بەرکەبەري کەسیتی نيوان ئەسەدو سەدام حەسینەو ھەبوو. بەلام دواي ئەوھى عىراق لە دووھەمین جەنگی کەنداو بە دۆراوي و لاوازی ھاتە دەرەو، عىراق کاري لەسەر برايەتیی نەتەوھى عەرەبی نيوان سورياو عىراق دەکرد. لە بەرامبەردا سوريا سودی لە لاوازی عىراق وەرگرت بۆ بەھێزکردنى پێگەي خۆي لە جیھانى عەرەبیدا بە تايبەت لەرووي دەسوەردان و بەشداریکردن لە کێشەكانى جیھانى عەرەبی بە گەشتى و کێشە ناوخۆييەكانى عىراق بە تايبەت، لە دواي مردنى ئەسەد لە یونیۆي ۲۰۰۰، ئاستەنگی کەسیتی لە پەيوەندىيەكانى ھەردولادا نەماو سورياو عىراق زیاتر لەیک نزیك دەبوونەو، چونکە ھەردولا وەك دوو دەولەتى لێکچوو لە پیکھاتەي نەتەوھى و ئایینی و تا دەگاتە رژیمی حوکمرانی کەوتنە بەردەم ھەرەشەي پڕۆسەي گۆرانکاری کە لە رۆژھەلاتی ناوہراست. بە تايبەت لە دواي رووداوي ۱۱ سەپتەمبەري ۲۰۰۱ و ھەلەتەي ئەمریکا بۆ دژایەتیکردنى گروپە تیرۆرستییەکان و ئەو دەولەتانەي، کە پشگيري تیرۆر دەکەن.

^۱ الانصاۛ المركزية، نشرة خبرية معلوماتية يومية، العدد ۱۲۳۶ ۱۹۹۹/۵/۲۵. الانصاۛ المركزية، نشرة خبرية معلوماتية يومية، العدد ۲۰۰۰/۷/۲۳
^۲ الانصاۛ المركزية، نشرة خبرية معلوماتية يومية، العدد (۱۷۴۵) ۲۰۰۰/۱۱/۲۶.

تەومەرى سىيەم سىياسەتى سوريە بەرامبەر بە كىشەى كورد

سىياسەتى سوريە بەرامبەر كىشەى كورد دوو جۆر بوو، يەكەمیان سىياسەتى بەرامبەر بە كىشەى كورد لە ناوخۆى سوريە، دوومیان سىياسەتى بەرامبەر بە كىشەى كورد لە دەرەوہى سوريە. لەم تەوہرەيەدا باس لەم دوو جۆرى سىياسەتە دەكەين.

يەكەم-سىياسەتى ناوخۆى سوريە بەرامبەر كىشەى كورد:

دانىشتوانى سوريە لە سالى ٢٠٠٣، ١٨,٢٠٠,٠٠٠ كەس بوو^(١). كە بەسەر كەمىنە ئاينى و نەتەوہيەكان دابەش بوون. كورد وەك كەمىنەيەكى نەتەوہيە، ھىچ ئامارىكى فەرمى نىيە بۆ ديارىكردنى رىژەكە لە سوريە. ئەوہى ھەيە خەملاندنكى نزيكەيە. لەلايەن نيكۆلاس قاندام رىژەكەى بە ٨.٥٪ى دانىشتوانى سوريە دانراوہ^(٢)، عىسمەت شەرىف وانلى بە ٩-١٠٪ى^(٣) و كەرىم يەلدز بە ٨-١٠٪ى دانراوہ بە ١٠.٥-٢٠ مليون كەس مەزەندەى كردون^(١).

¹Kerim Yildiz: The Kurds in Syria. op. cit. P23.

^٢ نيكولاى فان دام: المصدر السابق، ص ١٦-١٧.

³Ismet Chériff Vanly: The Kurds in Syria and Lebanon, in The, Philip G.Kreyenbroek and Stefan Sperl: The Kurds A Contemporary Overview, Fifth published, Reprinted, London and New York , 2005, P115.

هه ره ها دکتور عقیل سعید مه حفوز به ۷٪ی سوریو دانیشته وانه که شمی به ۱.۴ ملیون مه زنده کردو. ^۲ سه رچاوه یه کی تریش ریژه ی کوردی له سوری به ۱۲٪ی دانیشته وانی سوری مه زنده کردو و ژماره ی کوردی به سی ملیون داناو. ^(۳)

کورد به سه ر پاریزگاکانی جه زیره (حه سه که)، عفرین و کوبانی له پاریزگای حه له بدا دابه شبوون. ئەمه و به شیکي تر له کوردی سوری که وتونه ته سنوری پاریزگای دیمه شق ^(۴). شیوازی دابه شبونیان نزیکه ی ۴۰٪ی کوردی رۆژئاوا به ر شاری جه زیره که وتوو، پاریزگای حه له ب ۲۰٪ی کوردی لیتییه و به شه که ی تریش به سه ر دیمه شق و ناوهندی شاری حه له بدا دابه شبوون. ^(۵)

له سه رده می مانداتی فره نسا له سوری (۱۹۲۰-۱۹۴۶) کورد خواوهنی ریکخراوی سیاسی و گؤفارو کتیب و بلاوکراوه بوون، به لام به پیچه وانه ی ناوچه ی عه له وی و دروز، ریگه به کورد نه دراوه، که وه ک ئه وان، خواوهنی ده سه لاتی خو جیتی بن ^(۶). به سه ربه خو بونی سوری له ۱۹۴۶، کورد وه ک نه ته وه رۆژ له دوی رۆژ توشی چه و سانه وه و پشتگویی خستن بووه. له سالی ۱۹۵۶ به دواوه زمانی کوردی له خویندنگا و بازاره کان یاساغ کراوه، هه روه ها نویسنی کوردی و بلاوکروه ی کوردی قه ده غه کراوه. له دوی دروستبوونی کۆماری عه ره بی یه کگرتوو له نیوان میسو سوری له فه برایه ری ۱۹۵۸ به سه ده ها ئه فسه ری کورد له سوپا ده رکرا له ناویشیاندا سه ره ک ئه رکانی سوری (ته وفق نیزامه دین)، هه روه ها ده رگای کۆلیجی پۆلیس و سه ریازی به رویاندا داخرا. له سه ر ژمیری سالی ۱۹۶۲ که له پاریزگای جه زیره ئه نجام دراو تیایدا ۱۲۰ هه زار کورد له مافی ها ولاتیبون بیبه شکران و به

¹Kerim Yildiz: The Kurds in Syria. cit. P23

^۲ عقیل سعید محفوز: المصدر السابق، ص ۱۰۳.

^۳ القضية الكردية في كوردستان-سوريا خلال عهد الرئيس حافظ الاسد، المصدر السابق، ص ۲.

^۴ القضية الكردية في كوردستان-سوريا خلال عهد الرئيس حافظ الاسد، ص ۲.

^۵ غاري کبیل: الصفحة الكردية في سورية، مركز المعطيات والدراسات الاستراتيجية،

www.dascysyria.com

^۶ نيقولاس فان دام: المصدر السابق، ص ص ۱۶-۲۰

بیگانه کات (اجانب) تاویران به به هاته ی شه وهی که دواى سالى ۱۹۴۵ به شیوه یه کی تافه رمی هاتوته تاو خاکى سوريا. حکومتی سوريا له سالى ۱۹۹۶ دانى به وده تا، که ۶۷.۴۶۵ کورد له سوريا دا مافی هاو لاتیى ناسایان نیه^(۱). ویرای شه مهش به رنامه ی چاکسازى زهویه کشتوکالیه کات له سوريا که به پرژده ی (پشتینه ی عهره یی) ناسراو بوو، ۴۲٪ له ناوچه کوردیه کات جیبه جی کرا که نامانجی ریشه کیش کردنی کورد بوو له زیدی خویان و لاواز کردنی کومه لگای کوردی بوو به تایبته له رووی سیاسیه وه^(۲).

ده کریت سیاست و تیروانیى سوريا به نیستاشوه به رامبه ربه کورد له پرژده که ی محمدهد ته له ب هلال^۳ ببینیته وه. شه پرژده یه ۱۷۰ لپه ریه و له ژیر ناو نیشانی، تویتیه وه یه که سه باره ت یه پاریتزگای چه زیره له لایته تى ته وه یی و کومه لایته تى و سیاسیه وه، (دراسة عن محافظة الجزيرة من النواحي القومية والاجتماعية والسياسية) له ۱۲ ی توفه مبه رى ۱۹۶۳ پیشکه شى ده سه لاتدارانى سوريا کراوه^(۴). له م پرژده یه دا ژور به روونى ده لیت،

^۱ SYRIA, THE SILENCED KURDS, October 1996 Vol. 8, No. 4(E).

www.hrw.com

^۲ غاری کمبل: المصدر السابق.

^۳ محمدهد ته له ب هلال (۱۹۳۱-۲۰۱۱)، له شاروچکدى غه سم سر به پاریتزگای درعا له دایک بووه. شه که سایه تیبه به پلاندانه رى (پشتینه ی عهره یی) دادونریت. له سالى ۱۹۶۱ وه که نه فهرى پله یه که سهرپرشتیارى هوبه ی ناسایش بووه له پاریتزگای حه سه که. له ۱۲ ی توفه مبه رى ۱۹۶۳، پله ی چاودیرى له سهر کردایه تى حزبى به عس وهرگرتوه، پاشان پرسته کانی وه زیرى تموین و پاشان. بووه به جیگرى سهره که وه زیرانى له سالانى (۱۹۷۰-۱۹۷۲) ببیوه. له سالى ۱۹۷۲-۱۹۷۹ نوته ر سوريا بووه له پلندا. له مردنه که شیدا به به شداری نوته رى سه روك کومار رپوره سمى تایه تى بو ریکخواوه. شه که سایه تیبه له لایه ن کورد بیزراوه به دارنژده رى پلانى ره گه زهرستى عهره یی دژ به کورد دایده نین. تویتیه وه که شى نه تى بوو تا ریکخواوى کاوه بو روشنبیری له سالى ۲۰۰۱ کزپیه کی بلاو کرده وه بو چه نندین زمانى بیگانه وهریگخواوه <http://www.sotsyria.com>

^۴ محمد طالب هلال: دراسة عن محافظة الجزيرة من النواحي القومية والاجتماعية والسياسة، نقلًا عن جواد ملا: السياسة الاستعمارية السورية في غرب كوردستان، ص ۵۹-۲۲۹

نه ته وه یه ک به ناوی نه ته وه کورد نییه چونکه تاییه تمه ندی نه ته وه له کورد دا نییه، هه روه ها نیشتمان یکی نه ته وه بییشان نییه به لکو نه مانه کومه لیک خه لکی نیشته جیی شاخه کانن که سروشته که یان جیای کردونه ته وه نه میژوو، نه شارستانی، نه زمان و نه رهگه زیان نییه. ته نها سیفه تی هیژو توندو تیژیان تیدایه. کیشیه کیش نییه به ناوی کیشیه کورد. نه مهی هه یه لوویه کی پیسه دروست بووه یان دروست کراوه له ناو لاشه ی نه ته وه ی عه ره بیداو هیچ چاره سه ریکی نییه ته نها برین نه بیته^(۱).

هیلال دوانزه پیشنیار دهخاته به رده ست دهولت بۆ چۆنیه تی مامه له کردن له گه ل کوردی سوریا که گرنگترینان نه مانه ی خواره وهن:

۱. سیاسه تی کۆچپیکردن بۆ ناوه وه ی ولات و پاشان دابه شکردنیان و نه و جا جینشینکردنی عه ره ب له ناوچه کوردییه کاندایه.

۲. ده ستکاریکردنی تۆماری رهگه زنامه کانیان

۳. ناوچه ی پشتینه ی باکوور بکریته ناوچه یه کی سه ربازی

۴. کردنه وه ی کێلگه ی به کۆمه ل بۆ عه ره ب له ناوچه که

۵. رینگه به هیچ که سیک نه دریت جگه له زمانی عه ره بی زمانی دیکه به کار بهیتیت^(۲).

نه م پرۆژه یه ده کریت بلتین رای ته نها نوسه ریک یان راپۆرت نوسیگ بوو له سه ر کورد، به لام کاتیک ده ولت، بۆ جیبه جیکردنی نه م پلانه، خاوه نه که ی بۆ ماوه ی سالتیک ده یكات به پارێزگاری جه زیره و پاشان پله به پله به رز ده کریت وه تا پۆستی جیگری سه رۆک وه زیران ده پوات، چیت پرۆژه که ده بیته پرۆژه ی ده ولت بۆ چاره سه رکردنی کیشیه ی کورد له سوریا.

یه که م هلۆیستی نه سه د به رامبه ر به کورد ده رکردنی نریاری ژماره ۲۶ ی ۱۲ ی تۆگستۆسی ۱۹۷۱ بوو، که بریتی بوو له به عه ره بکرنی ناوه کوردیه کان له سوریا^(۳).

^۱ محمد طالب هلال: المصدر السابق، ص ۶۶

^۲ جواد ملا: السياسة الاستعمارية السورية في غرب كوردستان، ص ۱۰۹-۱۱۱

^۳ لقضية الكوردية في كوردستان-سوريا خلال عهد الرئيس حافظ الاسد، ص ۱۷.

هه روه ها دهستکرا به به جیهیتانی (پشتینه ی عه رهبی) نه وه بوو ٤٤٣٨٦٠ دؤنمی کشتوکالی له کورد سه ندرا بؤ عه رهبو هه روه ها ٤١ کۆمه لگه ی نیشه جی بونی له ناوچه کوردیه کان بؤ عه رهب دروستکرد^(١). به لام به تپه ربونی کات کورد ریگای خویندن و کارکردنی پی نه دراو له ناو سوپادا وهرده گیران. له رووی سیاسیشه وه هه رچه نده پارتیه کوردیه کان نافه رمی بوون، به لام قاچاخیش نه بوون چونکه شیوازی خه باتی پارتیه کوردیه کان مه دهنی بوو، که وایکردبوو مه ترسی بؤ سه ر کورسی ده سه لاتی سوریا نه بیت.

له نه وه ده کاندایه کی جیاواز له وانه ی پیشوترچ له حکومت وچ له کوردی سوریا ده بینرا. له مایوی ١٩٩٠ هه لئباردنی نه نجومه نی نیشتمانی سوریا ساز کرا بؤ جیگرتنی ٤٥٠ کورسی. نه مهش وهک سیاسه تیکی ده ولت بوو بؤ نه وه ی خوی وهک ده وله تیکی دیموکراسی ده ربخات و له رۆژئاوا نزیکه بیته وه. ژۆرینه ی کورسیه کان له لایه ن به رهی نیشتمانی پیشکه وتووخواز پر کرایه وه که به عس سه رکردایه تی ده کرد. کورده کان له هه لئباردنه که دا توانیان به شداری بکه ن^(٢)، پانزه کورد چوونه ناو په رلمان که چواریان سه ر به حزبی به عس بون و نه وانی تر سه ربه خۆ بوون. شهش که سیان له عفرین و سی نه ندانی تر له جه زیره و نه وانی تر له دیمه شق بوون. سی کهس وهک سه ربه خۆ، چونه ناو په رله مان^(٣). هه رچه نده یاسایه ک یان بریاریکی فه رمی به قازانجی کورد له په رله مانه وه ده رنه کرا، به لام بوونی کورد له په رله مانی عه رهبی سوریا و قسه کردنیان له سه ر نه م پرسه کاریگه ری هه بووه بؤ که مکردنه وه ی سیاسه تی ره گه زپه رستی له سه ر کورد. بؤ ریگرتن له به نه ندامبوونی کورده نه ته وه ییه کان له په رله مان، ده ولت له هه لئباردنی سالی ١٩٩٤ ریگای به و که سانه دا،

^١ المصدر نفسه: ص ٢٥.

^٢ Ismet Chériff Vanly: The Kurds in Syria and Lebanon. op. cit. P133.

^٣ Jordi Tejel: Syria's Kurds: history, politics and society, Routledge ,London and New York, 2009. P58. SYRIA, THE SILENCED KURDS, op.cit. القضية الكردية في.

کوردستان-سوریا خلال عهد الرئيس حافظ الأسد، ص ٥٦.

که خوئی پښتر ره زامه ندیی خوکانیدکردنی پیدابوو، بویه پرۆسه که له هه لباردنی په رله مانی گۆرا بۆ دامه زانندی په رله مانی^(۱).

له نیسوهی یه که می نه وه ده کان، زمان و کلتوری کوردی زۆر به رونی له رۆژئاوای کوردستان گه شه سه ندنی به خۆوه بینی، موسیقای کوردی بلاو بوو، ئاههنگی نه ورۆز به ئاشکرا نه نجام نه درا، مندال و شوینکاره کان ناوی کوردییان لیده نرا. بلاوکراوهی کوردی زیاتر به رده سستی خوینه ران ده که وت^(۲).

به مردنی نه سه دو جیگرته وهی له لایه نه به شاری کوری له سالی ۲۰۰۰، توژیژیکی سیاسی لاو چونه گۆره پانی سیاسی سوریا، که ئه م باره نوئییه کوردی رۆژئاواشی گرتوه نه وه بوو، پارتی یه کیتی دامه زراو، ده سپیشخه ر بوو له وهی به ئاشکرا له سوریا دا داوای خو به ریوه بردنی ناوچه کوردیه کانی ده کرد، زمانی کوردی بکرتته زمانی فه رمی. له روویه کی تره وه^(۳). له سوریا دا چالاکی سیاسی کورد قه دهغه کراو نه بوو به لام به فه رمی رپێندراو نه بوو. ده ولته له ریگای دادگاوه زۆر به ئاسانی ریگری له چالاکانه کورده کان ده گرتو چه ندین ده قی یاسایی له به رده سندا بوو بۆ تۆمه تبارکردنیان له گرنگترینیان که کورده کانی پی تۆمه تبار ده کران، ئه م مادانه ی خواره وه بوون:

ماده ی ۲۶۷: هه رکه سیك هه ولبدات بۆ "کارێك یان وتاردان یان نوسین یان شیوازیکی وا که پارچه یه که له زهوی سوریا دا بریت و بیخاته سه ر ده وله تیکی بیگانه". ماده ی ۲۸۵ "هه ر که سیك له سه رده می شه ردا یان له کانی پښیبینی سه ره لدان یان شه ر، پروپاگنده بکات به مه به سستی لاوازکردنی هه سستی نه ته وایه تی و زیندوکردنه وهی دهنگی ره گه زیه رستی و مه زه به ی". ماده ی ۲۸۸ "هه رکه سیك په یوه ندی کرد به "ریکخراویکی سیاسی یان کۆمه لایه تی که شیوازیکی نیوده وه لته ی هه بیته یان له و شیوازه بیته مۆله تی حکومه تی نه بیته". ماده ی ۳۰۷ "هه مو کارێك یان وتاریك، که مه به سستی ورۆژاندنی دهنگی

^۱ م. س. لازاریف و نهوانی تر: سه رچاوه ی پښوو، ل ۱۴۹-۱۵۰.

² Kerim Yildiz: The Kurds in Syria, op. cit. P119-120

^۳ غاری کمبل: المصدر السابق.

رەگەزپەرسىتى و مەزھەبى بىت " . مادەى ٣٠٨ " ھەركەسىك پەيوەندىيە بە كۆمەلەيەك بىكات بەو ئامانجەى، كە لە مادەى پىشودا ھاتووہ " . مادەى ٣٣٥ " ھەركەسىك لە " گەربونەوہ يەكدا بەشدار بىت... تىايدا دروشم و سرودى گىرەشىوینی بەرز بىكرىتەوہ، يان بە شىوہ يەك بىت لەگەل ئاسايشى گشتى ناكۆك بىت يان ھەر جۆرە خۆپىشاندانىكى گىرەشىوینی بىت " . مادەى ٣٣٦ " (١) ھەر كۆبونەوہ و رىوہ سىمىك لەسەر شەقامى گشتى يان شوینی گەربونەوہى جەماوہرى بوو، وەك كۆبونەوہى گىرەشىوینی دادەنرىت... (ب) ئەگەر لە لایەنى يەكەم لە ھەوت كەس پىكھاتبوون بەمەبەستى ئارەزايى لەسەر بىيارىك يان فشار خستەنە سەر رىوشوینیك كە دەسەلاتەكانى گشتى گەربونەوہ بەر (ج) ئەگەر ژمارەيان گەيشتبووہ ٢٠ كەس بە شىوازىك دەرەكەوتن، كە ئارامى گشتى بشىوینیت " . لە ئاوە ئەم دەقە ياساينەى سەرەوہدا، مادەى ٢٨٨ زۆرتىن كوردى پىدادگايى كراوہ، چونكە ھىچ پارتىكى كوردى مۆلەتى ياساى لە ھەكۆمەتەوہ پى نەدراوہ. لە بنەرەتیشدا ياساى پارتەكان تا ئىستا لە سورىادا نىيە، بۆيە دەستگىركردن و تۆمەتباركردنى ھەركوردىك زۆر ئاساى بەرپۆە دەچىت " (١).

گەنگەرتىن ئەو داوکاریانەى كورد لە سورىا داواى دەكات بىرىتىن لە يەكەم: نەھىشتى ھەموو ئەو ياساينەى كە كورد دەچەوسىنىتەوہ و گىزانەوہ ناسنامەوہ رەتكەرنەو ئەنجامەكانى سەرژمىرى دانىشتوان و دانپايدانانيان وەك دووہمىن نەتەوہ لە سورىا و نەھىشتى شوینەوارى بەعەرەبەكردن. دووم: داننان بە مافى چارەنوس بۆ كورد لە چوارچىوہى نىشتمانى سورىا و پىكەوہ ژيانىكى ئاشتىانەو ئارەزوومەندانە لەگەل نەتەوہ ئاينەكانى تر " (٢).

دووہم-سىاسەتى دەرەكى سورىا بەرامبەر كىشەى كورد:

¹ Repression of Kurdish Political and Cultural Rights in Syria © 2009 Human Rights Watch. <http://www.hrw.org>

² لقضية الكوردية في كوردستان-سورىا خلال عهد الرئيس حافظ الاسد، ص ٢-٣.

سیاسه تی دهره کی سوریا بهرامبر کیشی کورد دابه شده بیت به سهر سیاسه تی نه و دولته بهرامبر پارتیه کانی هریمی کوردستان^(۱)، له لایه ک و سیاسه تی سوریا بهرامبر به (پ.ک.ک)^(۲). په یوه ندی نیوان (پ.ک.ک) و سوریا، په یوه نډییه کی توندوتل بوو که له دوو هاوپه یمانی ستراتیجی په کتر ده چوون. نه م هاوپه یمانتییه ململانی هرهولا بهرامبر تورکیا سه رچاوه ی گرتبوو. (پ.ک.ک) له پیناو به ده سه پینانی مافی کورد شورش چی کداری له دژی تورکیا به رپا کردبوو. سوریا ش ناکوکی قولی له گهل تورکیا هه بوو به هوی کیشی لیوای نه سکه نده روونه (هاتای) و پروژه ی گاپ^(۳) و میژووی داگیرکاری تورکه عوسمانیه کان له سوریا^(۴). له لایه کی تر له ماوه ی جهنگی سارددا سوریا ریکه وتنی هاورییه تی و هاریکاری له

^۱ نه م بابه ته له ته وه روی چواره می نه م به شه دا باس ده کړیت.

^۲ Partiya Kareem Kurdistan کورته کراوه که ی (P.K.K)، له ۲۷ ی نو فمبه ری ۱۹۷۸ له پارته گای دباریکر دامه زرا. نامانجی دامه زرانندی ده ولته ټیکي سه ره خوی کوردی بوو له سنوری کوردستانی گه وړه دا، پاشان له نه وده کان بز فدرالی باکوری کوردستان خه باتی ده کرد. له سالی (۱۹۸۴) په که م چالاکی پارته زانیان به نه نجام گه یاندووه. (پ.ک.ک) خاوه نی ۱۰ هزار گریلاو ۳۷۵ هزار ریکه خستن بووه له ناو تورکیادا له نه وده کان. زیانه کانی شه ری تورکیا له گهل (پ.ک.ک) له نیوان سالانی (۱۹۸۴-۱۹۹۸) ۲۷ هزار کوژراو ۸۴ ملیارد دلار بووه.

The Workers' Party of Kurdistan (PKK) . Ministry of Foreign Affairs – Turkey . C:\MFA – IV_ Targets and Activities.htm

^۳ پروژه په که له بنه رهندا ده گه رته وه بز سالی ۱۹۳۶ کاتیک (پروژه ی کاره پای تورکیا) سه ری ههلدا، رویوی هایدرو لوجی له سه ر ناوی فورات ده سستی پیکرد. نه م پروژه په به بنه داوی کیان له سه ر روباری فورات سوو مورد سو که له سالی ۱۹۷۴ ته وواو بووه. گه وړه ترین بنه داویشی بنه داوی نه تاتورک، که له سالی ۱۹۹۰ ته وواو بووه. نه م پروژه په له گهل نه وه ی پلانیکی تورکیا په بز به ده سه پینانی وزه ی کاره باو پینسخستی بواری کستوکالی، هاوکات بز گورانکاری دیمو گرافیا ی کوردستانی باکووره که له گهل پلانی ده ولته دا بگوختیت. ابراهیم خلیل العلاف: مشکلة المياه والموارد المائية، ص ۲۶-۲۸.

^۴ مایکل م. گونتر: العامل الكوردي في السياسة الخارجية التركية، ص ۹۹-۱۰۰.

٩ی ئۆکتۆبهری سالی ١٩٨٠ له‌گه‌ڵ یه‌کیته‌ی سۆقییه‌ت واژو کردبوو^(١)، که به‌دوای خۆیدا (پ.ک.ک) له‌ پشگیری کردنی یه‌کیته‌ی سۆقییه‌ت به‌هره‌مه‌ند کردبوو بۆ دژایه‌تیکردنی تورکیا، که لایه‌نگری رۆژئاوا و ئه‌مریکا بوو. سه‌رباری هه‌موو ئه‌مانه، ئه‌سه‌د ده‌یویست پێگه‌یه‌کی زانی له‌ ناوچه‌که‌دا هه‌بێت، یه‌کێک له‌ له‌مپه‌ره‌کانی ئه‌م سیاسه‌ته‌ی تورکیا بوو، بۆیه (پ.ک.ک) له‌ دژی تورکیا وه‌ک کارتی فشار به‌کارده‌هێنا. هه‌موو ئه‌م خالانه وایکردوه، که ئۆجسالان له‌م باره‌یه‌وه بڵێت: "نێمه وه‌ک هاوپه‌یمانیکی ستراتیجی سه‌یری سوریا ده‌که‌ین"^(٢).

سوریا له‌ ده‌شتی بقاع^(٣)، سه‌ربازگه‌یه‌کی بۆ (پ.ک.ک) ته‌رخان کردبوون، که ئه‌ندامه‌کانیان خولی په‌روه‌رده‌یی و مه‌شقی سه‌ربازیان تیا‌دا ئه‌نجام ئه‌دا. بۆ ئاگاداری کاره‌کانیان و چاودێریکردنیان، ئه‌سه‌د له‌ رێگای جه‌میل ئه‌سه‌دی^(٤)، براهیه‌وه هێلیکی گه‌رمی

^١ ئه‌م رێکه‌وته له‌ ٩ی ئۆکتۆبهری ١٩٨٠ له‌ نیوان ئه‌سه‌د و بریجینیف له‌ مۆسکۆ واژو کرابوو، ١٥ خاڵی له‌خۆ گرتبوو، که له‌ خاڵی یه‌که‌مه‌دا هاتبوو "هه‌ردولا مکه‌رون لسه‌ر گه‌شه‌سهندن و چه‌سپاندنی په‌یوه‌ندی هاوریه‌تی و هاریکاری نیوان ده‌وله‌ت و گه‌لی هه‌ردوولا له‌ بواری سیاسی و ئابووری و سه‌ربازی و زانستی ته‌کنیکی و رۆشنی و بواره‌کانی تر". معاهدة الصداقة والتعاون بين اتحاد الجمهوريات السوفياتية الاشتراكية والجمهورية العربية السورية. <http://www.moqatel.com/>

^٢ یوسف ابراهيم الجهماني: أوج الآن، تركيا والأكراد، دار حوران، دمشق، د.ط. ص ٦٧.

^٣ ده‌شتیکی به‌پیت کشتوکالییه ده‌که‌وته نیوان چیاکانی خۆزه‌له‌لات و خۆرئاوای لوبنان، سوریا له‌ سالی ١٩٨٢ ده‌ستی په‌سه‌ردا گرتبوو. گرنگترین پێگه‌ی سه‌ربازی و سیاسی سوریا بوو له‌ لوبنان. له‌ سالی ٢٠٠٥ سه‌رده‌م سوپاکه‌ی کشانده‌وه. بقاع جیگای مله‌ملانی سیاسی و سه‌ربازییه‌کانی هێزه‌ لوبنانه‌کان بوو. هاوکات جیگای تهرزو و تاوانکاری بوو. مارون حداد: البقاع خاصه‌ سوریه‌ الرخوه، <http://www.aawsat.com/>

^٤ جه‌میل ئه‌سه‌د (١٩٣٣-٢٠٠٤) براهی ناوه‌نجی حافز ئه‌سه‌ده، زۆر گرنگی به‌ سیاسه‌ت نه‌داوه. له‌ سالی ١٩٧٣ بووه به‌ ئه‌ندامی په‌رله‌مان. له‌ سالی ١٩٨١ کۆمه‌له‌ی مورتەزای دامه‌زراندوه (جمعية المرتضى) که کۆمه‌له‌یه‌کی مه‌زه‌بی شیعه‌ بووه له‌ ناوچه‌ سونییه‌کاندا چالاکیی نواندوه. له‌ کۆده‌تا سه‌ر نه‌که‌وتوه که‌ی ١٩٨٤ی روه‌فعت ئه‌سه‌د پشگیری روه‌فعتی کردوه. به‌هۆیه‌وه کۆمه‌له‌که‌ی داخراوه.

له نیوان کۆشکی کۆماری سوریا و ئۆجالان دروستکردبوو^(۱). هه چهنده سوریا له ناوځوی ولاتدا دژی مافه نه ته وهی و سه ره تاییه کانی موځی کورد بوو به لام بیباک بوو له یارمه تیدانی ئەم پیکخواه کوردیه، چونکه به ځوی ئەم یارته وه وای کردبوو که کوردی سوریا سه رقائی کیشهی کوردستانی باکور ببن و به م هویه شه وه ځوی له کیشهی کورده کانی سوریا رزگار کردبوو^(۲). هاوکات سوریا ترسی نه بوو له وهی پرسى کورد له تورکیا به نه نجام بگات و کاریگه ریی له سه ر روژئاواى کوردستان په یدا بگات، چونکه له وه دلنیا بوو، تورکیا له به رامبه ر ئەم پرسه دا به هیچ شپوه یه ک سازش ناکات، هه موو ئەمانه وایان کرد سوریا پشتیوانی ئەم پارتیه کوردیه بگات^(۳).

له گه ل ئە وهی سوریا سودی له (پ.ک.ک) وهرده گرت، هه مانکات سوریا سودی ژور بوو بۆ (پ.ک.ک). ئەم پارتیه له خه باتیدا، ده ولته ی سوریاى کردبوو به چه تری چالاکی سیاسى و سه ربازى ځوی له دژی تورکیا. سوریا جگه له وهی له سالی ۱۹۷۸ به دواوه، نشینگه و ده ولته ی په نابهری ئۆجالان بوو، هاوکات سوریا رینگای به ئۆجالان دا بوو، که ئوردوگایه ک به ناوی سه ربازگه ی مه عسوم کورکماز^(۴)، له ناوچه ی ببقاعی لوبنانی بگات به بنکه ی

دواتر خه ریکی کارى بازرگانى بووه و به وه ناوبانگی ده رکردبوو که باجو سه رانه ی له بازرگانه کانی سوریا له ده وهی یاسا وهرگرتوه. من هو جیل الأسد ؟ <http://syrianrevolution.org>

^۱ چاوپیکه وتن له گه ل محمد ئەمین پینجوتنی: ۲۰۱۰/۳/۱۱

^۲ کریس کۆچیرا: بزوتنه وهی نه ته وهی کوردو هیواى سه ربه ځوی، به رگی دووه م، وهرگیرانی له فارسیه وه: نه کره می مه رداد، سه شه ری چاپ و په خشی ئا، ۲۰۰۲. ل ۱۶۲.

^۳ تحلیل علی مراد: العلاقات السورية التركية في ضوء أزمة أوج ألان، تشرين الاول، اکتوبر، ۱۹۹۸، مجلة (أوراق تركية معاصرة)، مرکز الدراسات التركية - جامعة موصل، عدد ۱۶، ۲۰۰۱، ل ۷۲.

^۴ سه ربازگه ی مه عسوم کورکماز گه وره ترین سه ربازگه ی مه شق و راهیتانی په ورده یی (پ.ک.ک) بووله دۆلی بقاع بوو له ژیر سایه ی سوریا. ناوی ئەم سه ربازگه ی له یه کتک له سه رکرده کانی (پ.ک.ک) وهرگیرابوو که له چالاکیه کی دژ به تورکیا گیانی له ده ست داوو له سالی ۱۹۸۶. ئەم سه ربازگه ی به فهرمی له سالی ۱۹۹۲ به پنی ریکه وتی سوریا و تورکیا داخرا. مایکل گه نته ر، هه مان سه رچاوه ی پتیشوو، ل

سەرەکی خۆی. جگە لەمە (پ.ك.ك) سودی لە سوریا وەرگرت بۆ نزیكبونهوه لە یەكێتی سۆڤیەت و پەڕیۆدییهکانی نیوان (پ.ك.ك) و یەكێتی سۆڤیەت بە هاندان یان لە رێگای سوریاوه بوو^(١). (پ.ك.ك) بە هۆی سوریاوه توانی خۆی رێکبخات و کۆبونهوه و کۆنگرە ی پارتەکی لە سوریا بەستیت. زیاتر لەمە، ئۆجالان هەندێک لە رۆژانی هەفتە، هاتوچۆی دیمەشقی دەکردو کاتەکانی لەوێ بەسەر دەبرد^(٢).

(پ.ك.ك) چەند سودی لە سوریا وەردهگرت، ژۆرتەر لەوه سودی لە کوردی سوریا وەردهگرت. دەتوانین بڵێین ئەم پارتە چالاکیەکانی نیمچە فەرمی بوو. نوسینگە ی لە شارەکانی جەزیرە و قامشلی و دیرەکی و حەلەب و عفرین هەبوو، رێکخستنی لەناو جوتیاری دێهاتەکان و کرێکاری شارەکان دامەزراندبوو. توانی بـووی رۆژئاوای کوردستان وەک بـنـگـە یـەـکی مـۆـیی و سەربازی بەکاربهێنیت. هەندێک سەرچاوه ژمارە ی کوردەکانی رۆژئاوای کوردستان که لە خەباتی (پ.ك.ك) دژی تورکیا، گیانیان لە دەست داوه یان بێسەر و شوینن بە ٧٠٠٠-١٠,٠٠٠ دەخەملێن^(٣)، هاوکات بەپێی سەرچاوهکانی هەوالگری تورکیا لە سالی ١٩٩٨، رێژە ی کوردی رۆژئاوا لە سوپای (پ.ك.ك) ٢٥٪ بووه. کورد لە سوریا بە گەرمی بە دەم بانگەشە ی (پ.ك.ك) دەچون، چونکە لە لایەکی سوریا چاوپۆشی لە خزمەتی سەربازی ئەو کوردانە دەکرد که دەبونه گەریلا لە سوپای رژگاریخوازی گەلی کوردستان ARGK^(٤)، لە لایەکی ترهوه، (پ.ك.ك) باسی لە دەوڵەتی سەربەخۆی کوردی دەکرد، ئەمە لە کاتیکیدا، پارتە کوردییەکانی سوریا داواکانیان لە چوارچێوه ی مافی ئۆتۆنۆمی و رۆشنپیریدا سنوردار

^١ کریس کۆچیرا: بزوتنەوه ی نەتەوه ی کوردو هیوای سەربەخۆیی. ل ١٦١

^٢ مایکل م. گونتر: العامل الكوردي في السياسة الخارجية التركية، ص ١٠٠.

^٣ Jordi Tejel: op. cit. P 76

^٤ ئەم سوپایە باتی سەربازی (پ.ك.ك) بوو لە کۆنگرە ی سێهەمی ئەم پارتە دامەزرا لە سالی ١٩٨٦. لە دوا ی سالی ١٩٩٩ ناوه کە ی گۆردرا بۆ هینزی پاراستنی گەل HPG. <http://www.hezenparastin.com>. غاز ی کەمل: المصدر السابق.

كردبوو^(۱). ھەموو ئەم كارانە (پ.ك.ك) بە تەواوەتى جىگای رەزامەندى سوريا نەبوو بە تايبەت رىگرى دەکرد لەو ھى كوردىكى سوريا بچىتە سەرکردايەتى (پ.ك.ك)، ھەروەھا ماوە ماوە، ھەلمەتى دەسگىركردنى بۆ سەر ئەندامە چالاكەكانى كوردى سوريا لەناو ئەم پارتە دەستپيڤدەکرد، بۆيە (پ.ك.ك)، زۆرىنەى ئەندامە بالاكانى رۆژئاواى كوردستانى رەوانەى دەرەو ھى سوريا دەکرد، ھەر ئەمەش بوو، كە زۆرىنەى سەرکردەكانى (پ.ك.ك) لە ئەوروپا، كوردى رۆژئاواى كوردستان بوون^(۲).

بوونى (پ.ك.ك) لە سوريا بارىكى ئەرىنى و لە ھەمان كاتدا بارىكى نەرىنى ھەبوو. لە رووى ئەرىنىيەو (پ.ك.ك) و رىكخستەكانى، يەكێك لە ھۆكارە گرنگەكانى بە دەستپيڤانى چەند كورسىيەكى پەرلەمانى بوو بۆ كورد لە سالى ۱۹۹۰دا، كە بە ئاشكرا بانگەشەى بۆ كاندىدەكان دەکرد تا خەلك دەنگيان پيڤدات^(۳). لە لايەكى ترەو (پ.ك.ك) رۆلى گرنگى بينى لە بەتىنكردنى ھەستى نەتەوايەتى لە سوريا. رەنگەكانى ئالاي كوردى بوون بە رەنگى بۆنە و ئاھەنگە نەتەويى و كۆمەلایەتەكان. ھەروەھا كرانەو ھى سوريا بەرووى (پ.ك.ك) ھەلێك بوو بۆ رۆشنېرەكان رەخسا كە لە ساھەيدا توانيان كۆمەلێك رۆژنامە و گۆڤار دەرېكەن و بە ئاشكرا شانازى بە كورد بوونى خويانەو بەكەن. لەوانە گۆڤارى گورزێك گول (۱۹۸۹-۱۹۹۲)، زانين (۱۹۹۱-۱۹۹۷)، ئاسۆ (۱۹۹۲)، پيترس (۱۹۹۲)، ھەڤال (۱۹۹۳)، ديلاڤ (۱۹۹۵)، خويندەڤان (۱۹۹۵). پارتو رەوتە سىياسىيەكانىش رۆژنامەى نھيڤيان دەرکرد لەوانە: ستير (۱۹۸۳-۱۹۹۵) خوناڤ (۱۹۸۶-۱۹۹۵) رۆژ (۱۹۹۱) دەنگ (۱۹۹۵)، نەورۆز (۱۹۹۵). لەگەڵ ئەمانەشدا نوسەرە كوردەكان لە نەو دەكەندا ۱۱۱ كتيبيان بە چاپ گەياند لە كاتيكا لە ھەفتاكان تەنھا ئەمە، جگە لەو ھى لە زانكۆى ھەلەبىش بلاوكراو ھەيڤىيە كوردىيەكان رۆد بوون^(۴).

¹ Ismet Chériff Vanly: op. cit. P 78. ¹ Jordi Tejel: op. cit. P 77-78.

^۲ جاوينكەوتن لە گەڤ محمد ئەمین پيڤجوتى: ۲۰۱۰/۳/۱۱

³ Ismet Chériff Vanly: op. cit. P 133.

⁴ Jordi Tejel: op. cit. P 106-107.

دىوھ نەزىنىيەكەى (پ.ك.ك) لە رۆژئاوا ئەوھ بوو، كە پىگەى سىياسى پارتە كوردىەكانى لاواز كرد، چونكە بە چالاكبوونى (پ.ك.ك) ئەندامان و جەماوهرى ئەمانى كەمكردەوھ. لە راستىشدا (پ.ك.ك) لە ناوخۆى سوريادا بەربەرەكانى دەكردن و نەك ھەر ئەوھ بەلكو رىگريدەكردن كە لە كۆنگرە كوردىەكانى ئەوروپا بەشدارى بكن. لە ھەموو ئەمانە گرنگتر پرسىياري رەجەلەكى كورد بوو لە سوريا كە لە لاين (پ.ك.ك) باسەدەكراو گومانىكى گەورەى بۆ كوردى رۆژئاواى كوردستان دروست كردبوو بەوھى كە ئۇجالان دەيگوت كوردى سوريا زۆرينەيان سوري رەسەن نين^(١).

ئۇجالان لەم بارەيەوھ دەيووت: "زۆرينەى كوردى سوريا لە كوردستانى باكورەوھ ھاتون. ھەندىك دەلەين كوردستانى سوريا، ئەم وتەيە بابەتى نىيەو چەمكىى ورد نى، راستر ئەوھيە بلەين كوردەكانى سوريا. ئەوانە لە دەستى زۆردارى عوسمانىەكان و كۆمارى توركيياو لە بەرئەنجامى بەشدارىكرديان لە راپەرينەكانى، كە لە كوردستان ھەلگىرساوھ، ھەلھاتون. من ھەندىك توپەينەوھم كردووو بۆم دەرەكەوتووھ كە زۆرينەيان لە كوردستانى باكورەوھ ھاتون، ھەندىكيان دەگەرينەوھ بۆ پىنج سەد سالو ھەندىكى تريان پىش دووسەد سال.... ھىچ بوارىك نى بۆ دامەزراندنى دەولەتى كوردى لە سوريا، بۆ نموونە ناتوانين دەولەتى كوردى لە عەفرين دامەزرىن، لە بنەرەتیشدا كىشەى سوريا لەگەل كورد نىيە بەلكو لەگەل توركيايە. بەراى من زۆينەى لاينەكانى كىشەى كورد لە رىگای سورياوھ چارەسەر دەكرين، ئەگەر ھەر دەولەتەكى كوردى دامەزرا، ئەوا گەورەترين فدرالى لە فراوانترين بەشى توركييا دروست دەبىت، لەو كاتەدا ئەو ھەرەشانەى، كە لە توركيياوھ بەرەو روى سوريا دەبىتەوھ، دەوستىت. ئەوھى سەبرى كوردستانىش بكات، دەبىنىت بەربەستىكە لە باكورەوھ بۆ پاراستنى سوريا.... سەبارەت بە قەبارى كوردى سوريا، ئەوا ٥٪ كەمترن و لە سەردەمى ئەيوبىەكانەوھ لە باكورەوھ ھاتون. من پىيان ئەلەيم ئەگەر دەولەتيان دەوئەت با روو بكنە باكور^(٢)."

^١ غازى كميل: المصدر السابق.

^٢ يوسف إبراهيم الجهماني: المصدر السابق، ص ٦٦-٦٧.

نهم هه لویسته ی ئوجالان وایکړدبوو پارتو ریکخواه کوردیه کانی کوردستانی رۆژئاوا، روانینیکی خرابییان له بهرامبه رچالاکي (پ.ک.ک) له سوريا بۆ پهیدا ببيت. چونکه جگه له وهی نیشانه ی پرسپاری دانا بوو له سه ر بوون و میژووی نه وان، هاوکات شه رعیه تی کاری سیاسی تاوه کو کاریزی ریکخواه یی له سوريا لیسهندبوونه وه. له بهرامبه ردا سوريا سودی گه وری له م بارودوخه وه رگرتبوو یه که م به م هۆیه وه کۆنترۆلکردنی ریکخواه کوردیه کانی بۆ ماوه یه کی ژۆر کړدبوو. دوهم کوردی سوریا ی به قسه وباسی ره سه نایه تی و میژوو، رۆلیان له سوريا سه رقال کړدبوو، سییه م کوردی سه رگه ردان کړدبوو له نیوان خه باتکردن له پیناو باکور یان رۆژئاوای کوردستان^(۱).

له کوتایی نهم ته وه ره یه دا ده گه یه نه وه نه جهمی، که سالانی نه وه ده کان بۆ رۆژئاوای کوردستان تیکه له یه ک بووه له خه باتی نه ته وه یی تاییه ت به رۆژئاوای کوردستان و خه باتی (پ.ک.ک) له باکووری کوردستان. ده ولته تی سوريا له پیناو سود وه رگرتن له (پ.ک.ک) له ململانیی له گه ل تورکیادا چاوپۆشی له چالاکیی نهم ریکخواه کړدوه. به دیویکی تردا له بهر نه وه ی (پ.ک.ک) ریکخواویکی ناوچه یی بوو له رۆژه لاتی ناوه راستدا، بۆیه کوردستانی رۆژئاوای سه رقال کړدبوو به کیشی کورد له هه ریمی کوردستان و باکووری کوردستان. نه مه ش یه کیک له هۆکاره گرنه کان بوو بۆ دانه برانی کوردی سوريا له گه ل کوردی پارچه کانی تری کوردستاندا.

^۱ عقیل سعید محفوظ: المصدر السابق، ص ۲۹۲-۲۹۳.

تهوهری چوارهر

په یوه نډییه کانی نیوان سوریو همریمی کوردستان

په یوه نډییه کانی نیوان همریمی کوردستان و سوریو به دوو هیل به یه دهگیشتن. هیلی یه کهم به ره لستکارانی عیراقی بوو هیلی دوهم خودی همریمه که بوو وهک جوگرافیایه کی سیاسی. له م تهوهره یه دا باس له ههریه که له م دوو بابه ته دهکریت.

یه کهم: په یوه نډی نیوان سوریو به ره لستکاران عیراقی

له دوی کوده تای سالی ۱۹۶۸ی به عسیه کان له عیراق، روژ له دوی روژ حزبی به عسی عهره بی ئیشترکی مه وداکانی ئازادی به رته سک ده کرده وه، ئه م بارودوخه به ته نها بو پارتیه عیراقیه ناب عسیه کان نه بوو، به لکو بو ئه و رته به ره لستکاریه ش بوو، که به بالی چه له ناو پارتیه که دا ناسرابوون. ئه م باره نوییه ته ریب بوو به تیگچوونی په یوه نډییه کانی نیوان سوریو حزبی به عس له سهره تای حه فتاکاندا، که به شیکی ئه و تیگچوونه په یوه نډییه به دوکه رتبوونی حزبی به عس هه بوو به سهر سوریو عیراقدا. لیره وه ئه و به عسیه عیراقیانه ی که له ترسی دکتاتوری ره وتی راستره وی ده سه لاتدار ه لده هاتن، هاوکات ئه و که سایه تی و پارتیه نه ته وه بیانه ی عیراق، که بواری کاکردنیان بو نه مابوو، سوریایان هه لېژارد وهک ده ولته تی په ناگه، سوریاش لای خویه وه پیشوازی لیده کردن^(۱).

^۱ علی الشمرانی: صراع الاضداد المعارضة العراقية بعد حرب الخليج، دار الحکمة، لندن، ۲۰۰۳، ص

له گه ل هه لاهانی عه ره به نه ته وه ییه کاند، به شیک له سه رکړده کورده کان هه ره له سه رتهای هه فتاکانه وه له سوریا نیشته جی بوو بوون. له دوی هه ره سی شورشى ئه یلول له دیمه شقه وه گروپیک له وان^۱ به سه رکړدایه تی تاله بانى (ی.ن.ک) یان وه ک پارتیکی کوردی عیراقی دامه زرا له ۲۲ى مایو ۱۹۷۵. ئیدی لیتره وه ده رگای دیمه شق به ره و رووی پارتیه کوردییه هه مه جوړه کان کرایه وه و نوسینگه یان له دیمه شق کړده وه. دوابه دوی ئه م باله سیاسیانو و دوست دوی یه که مین جهنگی که نداو له سالی ۱۹۸۰د، پارتیه ئیسلامیه شیعه کان، که له لایه ن ئیران پشگیری ده کران، نوسینگه یان له دیمه شق کړده وه. له م سونگه یه وه دیمه شق ته نها نه بوو به جیگای کزکړدنه وه ی پارتیه به ره لستکاره عیراقیه کان، به لکو هه ولئى ئه دا که ریکیان بخاتو به ئاراسته ی روخاندن یان دژایه تیکردنی عیراق جوله یان پییکات. هه ره له م پیناوه شدا رولیکى گرنکی بینی له دوستکړدنی به ره یه که به ناوی به ره ی جوقد "الجبهة الوطنية الديمقراطية الديمقراطية" له سالی ۱۹۸۱^(۱).

ئه م هه ولانه ی سوریا له یه که مین جهنگی که نداو ئامانجی خوی نه پیکا، به لام بالاده ستنی سوریا ی به سه ر به ره لستکارانی عیراقی سه پاند. ئه وه بوو له دوی داگیرکړدنی کوهیت له لایه ن عیراقه وه له ئوگستوسى ۱۹۹۰، دووباره سوریا و ئیران که وتنه خو له پیناوی سه پاندنی ده سه لاتی خو یان به سه ر به ره لستکاراندا ئه مه ش له پیناوی دارشتنی عیراقی دوی سه ددام حسین بوو^(۲). به لام ئه م کاره ی سوریا و ئیران هه روا ئاسان نه بوو، چونکه به ره لستکارانی عیراقی به سه ر بیروباوه رو بوچونی نه ته وه یی و مه زه بی جیواو دابه ش بوو بوون، که وایکړدبوو هه ر لایه نیک له دوو به ره له شهردا بیت به ره ی یه که میان له دژى رژیمی به غداد، ئه ویتریان له دژى یه کتر، یان وه ک نوسه ریک ده لیت به ره لستکاران هه مویان له یه که سه نگر بوون به لام ئاراسته ی لوله ی تفهنگه کانیا ن جیواو بوو^(۳).

^۱ عزیز قادر الصمانجی: قطار المعارضة العراقية من بيروت ۱۹۹۱ الی بغداد، ۲۰۰۳، دار الحکمة، لندن، ۲۰۰۹، ص ۵۱.

^۲ علی الشمرانی: المصدر السابق، ص ۱۹۳

^۳ عزیز قادر الصمانجی: قطار المعارضة العراقية، ص ۲۰۹-۲۱۰.

پىنگەئى سەركردايەتى پارتە كوردى و شىعەكان لە ئىران بوو، بەلام ئىران خالى كۆكەرەوئى بەرھەلەسكاران نەبوو ئەمەش بەھۆى جەنگى ھەشت سالەئى ئىران و عىراق، كە وایكەربوو كە ھەندىك لە بەرھەلەسكاران بە تايبەت عەرەبە نەتەوئەتتەكان، سوريا ھەلجىزىن لە برى ئىران وەك دەولەتى خانەخوئى كۆبونەوئەكان. ئەو بوو لە دیمەشق وە لىژنەئى كارى ھاوبەش (لجنة العمل المشترك) لە ۲۷ئى دىسەمبەرى ۱۹۹۰راگەيەنرا، كە پىك ھاتبوو لە ھەقدە پارت و لایەنى جياوازى عىراقى، شەش پارتى كوردى بەشداریان كرد كە (ی.ن.ك)، (پ.د.ك)، پارتى گەلى كوردستان، (ح.س.ك)، حزبى زەحمەتگىشانى كوردستان و حزبى شىوعى كوردستان بوون. ئەم لىژنەئە ئەمىندارىتتییەكى ھەبوو كە پىنج لایەن سەرپەرشتیان دەكرد، ئەوانیش بریتى بوون لە بەرھەلەسكارى كوردستانى و حزبى بەعس (بالى چەپ، كە نزىك بوون لە سوريا) و حزبى دەعوئە ئىسلامى^(۱) و (ئ.ب.ش.ئ.ع) و حزبى شىوعى عىراقى بوون. كارى لىژنەكە راستەوخۆ لە لایەن جىگرى سەرك كۆمارى سوريا عەبدولھەلىم خەدام^(۲)، سەرپەرشتى دەكرا، كە دەتوانىن بلىن ئەم كەسايەتتییە فایلى بەرھەلەسكارانى عىراقى لەئەستۆ گرتبوو^(۳).

^۱ ئەم پارتە لە سالى ۱۹۵۰ لە نەجەف لە سەر دەستى پیاوانى ئابنى شىعە بە سەركردايەتى ئابەتوللا موحسن ئەلخەكىم دامەزراو. دواتر محمد باقر ئەلەسەدر سەركردايەتى ئەو پارتەئى گرتە دەست و بوو بە پارتىكى جەماوەرەئى لە باشورى عىراق. ئەم پارتە لەسەر دەستى بەعسەكان لە دواى سالى ۱۹۶۸ توشى داپلۆسین بوونەوئە لە ناویشاندا محمد باقر ئەلەسەدر، كە لە سالى ۱۹۸۰ لە سىدارە درا. لىام نەندەرسن و گارىس ستانسفیلد: ئابندەئى عىراق، دىكتاتۆرى، دیموكراسى يان دابەشبوون، و: كامپار سابىرو دلشاد ھەمە، چاپخانەئى رەنج، ۲۰۰۷. ل.ل ۱۹۹۱-۲۰۰۴.

^۲ لە سالى ۱۹۳۲ لە بانىاس لە دایك بوو. دەرجوى كۆلچى مافە لە دیمەشق. لە سالى ۱۹۴۹ پەيوەندى بە حزبى بەعس كەردوو. لە سالى چەندىن پۆستى وەزارەتى وەرگرتوو. لە سالى ۱۹۸۴ بوو بە جىگرى سەرك كۆمار. ئەم كەسايەتتییە بەرپرسى مەلەفى لوئىسان بوو لە سالى ۱۹۷۵-۱۹۹۰ و رۆلى گرنكى بىنەو لە كۆتايى ھىنان بە جەنگى ناوخۆئى ئەو دەولەتە. خەدام لە سالى ۲۰۰۵ وەك نەرەزايەك لە سىياسەتى بەشار ئەسەد جياپونەوئى خوئى لە رۆژمى مورى راگەيانەو لە فەرەنسا نىشتەجیە.

<http://www.aljazeera.net>

^۳ على التمرانى: المصدر السابق، ص ص ۱۹۲-۱۹۳.

سورىا ئىران وەك دوو دەولەتى ناوچەيى دەيانويست كۆنگرەكانى بەرھەلستكاران بۆ خۆيان رام بكن، بەلام ئەم بارە جىگاي نارەزايى سعوديه بوو وەك دەولەتتىكى عەرەبى سوننە مەزھەب و ھاوپەيىمانى ئەمريكا لە ناوچەكەدا. بۆيە لەژىر فشارى سعوديهدا دوو لايەنى تر بۆ ليژنەكە زياد كرا، كە بزوتنەوہى وفاقى نىشتىمانى عىراقى و ئەنجومەنى عىراقى ئازاد بوو بۆيە ليژنەكە ناونرا ليژنەى (٢٠٥)^(١). ئىنجا بۆ دروستكردى بالانسىك لە نىولان سورىا و ئىران لە لايەك و سعوديه لە لايەكى تر بريار درا، كۆنگرەى داھاتوو لە بەيروت بىت. ئەوہ بوو بە پشگىرى مادی سعوديه و بە پارىژگارى ئاسايشى سورىا لە بەيروت لە ١٠ى مارسى ١٩٩١ كۆنگرەيەكى تر بەسترا، كە ليژنەى بالاي ھاوبەش بە سەرپەرشتى سورىا بالادەستى خۆى نواندو لە كۆتايدا بريار لەسەر پشگىرىكردى راپەرینی عىراق و يەكرىزى بەرھەلستكارانى عىراقى و بەستنى كۆنگرەى تر كرا^(٢).

بۆ دورخستەنەوہى مەملەت ناوچەيىەكان لە بريارەكانى كۆنگرە، بەرھەلستكاران بريارىاندا ئىيەنای پايتەختى نەمسا بكنە سىيەمىن و ئىستەگى كۆبونەوہكانيان و لە ١٦-١٩ى مايۆ ١٩٩٢، لەسەر ئەركى ئەمريكا كۆنگرە بەسترا. گرفتى سەرەكى بەردەم كۆنگرەكە برىتى بوو لە مافى چارەى خۆنوسىن، كە كورد پشگىرى دەكرىو عەرەبەكان بە تەواوى بىروبۆچونە جىاوازيەكانيانەوہ نكۆليان لىدەكرىو. ئەوہ بوو تالەبانى وەك چارەسەرئىكى ناوہند چەمكى (مافى چارەنوسى بەبى جىابونەوہ) بۆگەلى كورد پشنىيار كرىو ھەموولا لەسەرى رىكەوتن. ئەم خالە جىگاي نارەزايى سورىا و نەتەوہيەكان بوو. بۆيە كاتىك كۆنگرەى سەلاحەدين لە ھاوينەھوارى پىرمام لە ھەريى تازە رزگاركرى كوردستان، بە ناوى كۆنگرەى نىشتىمانى عىراقى يەكگرتوو لە ٢٧-٣١ى ئۆكتوبەرى ١٩٩٢ بەسترا. ئەم كۆنگرەيە لە كاتىكدا بەسترا، كە ماوہيەكى كەم بوو ئەنجومەنى نىشتىمانى كوردستان بريارى فدرالى دابوو بۆيە دواى چەندىن دانىشتنى ئۆر، رايانگەيانىد، كە كۆنگرە رىز لە ئىرادەى گەلى كورد دەگرىت و

^١ عزيز قادر الصماحي: قطار المعارضة العراقية، ص ص ٦٧-٧١

^٢ الحرب على العراق، يوميات-وثائق-تقارير، ١٩٩٠-٢٠٠٥، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت

فدرالىيەتى بەستەوہ بە رووخانى رژىم دانانى دەستور كە يەكيتىي خاك و خەلك و سەرۋەرى عىراق بپاريزىت. ھەرچەندە ھىزە بەرھەلستكارە كوردىيەكان تەواو ئەم راگە ياندەنيان لا پەسەند نەبوو، چونكە ھەولەكانيان لە و پىناوہدا بوو كە لەبرى وشەى ريز (احترام) وشە بريارو دانپىدانان (يقر و يعترف) دابنريت، بەلام سەرەكە وتوو نەبوون^(١).

سوريا دەيزانى، كە كۆنگرەى سەلاحەدين و شەننا بە پشگىرى و بەشدارى و رىكخستنى ئەمريكا بوو، ئەمە ھەك سەرەكە وتنى پرۆژەى پرۆژەى ئەمريكا وابوو بەسەر پرۆژەى سوريادا، بۆيە بانگھيشتى عەرەبە نەتەوہىيەكانى كرد، كە بەشدارى كۆنگرەى سەلاحەدين نەكەن، لىرەدا يانزە پارتى نەتەوہىيە بایكۆتى كۆنگرەى سەلاحەدينيان كرد كە ھەشت پارت لەوانە، بنكەى سەرەكيان لە ديمەشق بوو، ھۆكارى ئەمەشيان گىراپەوہ بۆ پرۆژەى فدرالى كە بە راي ئەوان عىراق دابەش دەكات و خزمەتى پرۆژەى ئەمريكا لە عىراق دەكات^(٢). دواى ئەم بایكۆتە، بە سەرپەرشتى سوريا لە ديمەشق، عەرەبە نەتەوہىيەكان كۆبونەوہىيەكان لە ١٤-١٥ى ئۆكتۆبەر ١٩٩٢ بەست. لە كۆتايدا بەيانىيكان دەرکرد بە بى ئامارەدان بۆ كۆنگرەى سەلاحەدين و بريارەكانى ئەو كۆنگرەيە. بەم ھەلويسە بەرھەلستكارانى عىراقى بوون بە دوو بەش، بەشى زۆرينە، كە بەشداریوانى كۆبونەوہى سەلاحەدين بوون، ئەمانە دەتوانن بلىين، نوينەرانى شيعە و كورد بوون. بەشى دووہم، كە كەمىنە بوون نەتەوہىيەكان و نوينەرانى سوتنە بوون و لە بەشداریوانى كۆبونەوہى ديمەشق بوو. سوريا لای خۆيەوہ ھەك ئارەزايىيەك بە رامبەر كۆنگرەى سەلاحەدين و ھەك پشتگىرييەك بۆ كۆنگرەى ديمەشق، سنوورى خۆى لەگەل ھەريىمى كوردستان داخست^(٣).

^١ عزيز قادر الصماحي: قطار المعارضة العراقية، ص ١٢٠، ص ١٤١

^٢ على الشمراني: المصدر السابق: ص ٢٦١-٢٦٢.

^٣ عزيز قادر الصماحي: قطار المعارضة العراقية، ص ١٥١، ص ١٥٧

ئەوێ جارێکی تر سووریای لە ناو گۆرەپانی بەرهەڵستکاران چالاککردووە ، پرۆژەکی مەلیک حسینی ^(١) ، پادشای ئێردەن بوو. مەلیک حسین لە ١٦ی سێپتەمبەری ١٩٩٥ پرۆژەی فدرالی بۆ عێراق پێشنیار کرد کە عێراق سی هەریکی فدرالی کوردی سونی شیعە لەخۆ بگرێت. ئەم پرۆژەی سەرکەوتن بوو بۆ هەریکی کوردستان، چونکە بۆ بەکەمجار پرۆژەی فدرالی لە عێراق، پشگیری دەوڵەتیکی عەرەبی ناوچەیی وەک ئێردەنی بەدەستەتێنا. بۆ ئەم مەبەستە مەلیک حسین ئامادەیی ماددی و مەعنەوی خۆی پیشاندا بۆ ئەوێ بەرهەڵستکاران نوسینگەی خۆیان لە عەمان بکەن و لەوێ راپۆرتی خۆیان لەسەر ئەو پرسە بکەن ^(٢).

سووریا بە توندی دژایەتی ئەم پرۆژەیە کرد، چونکە پێی وابوو ئەمە دورخستەوێ سووریایە لە نەخشەی سیاسی عێراق و ناوچەکە و بالادەستبونی هەژمونی ئێردەن و ئەمریکایە وەک دوو دەوڵەتی هاوڕێمانی لە داماتووی عێراقدا. لە راستیشدا ئەمریکا رایگەیاند، کە " هەردوو سەرۆک (حسین و کلنتۆن) رێکەوتن لە سەر بەردەوام بوون لە سەر پشگیری بەرهەڵستکارانی عێراق لە ناوچەدا" ^(٣). هاوکات دەزگای هەواڵگری ئەمریکا (CIA)، پرۆژەی چالاکێ سەربازی و کودەتای سەربازی لە بەهاری ١٩٩٥ بۆ روخانی رژێم هەبوو ^(٤). هەروەها ئەم پێشنیارە هاوکاتی هەڵاتنی ئامۆزای سەدام حسین و بەرپرسی گاردی کۆماری حسین کامل بوو لە ٩ی ئۆگستۆسی ١٩٩٥، کە ئەمریکا چاوەروانی زانیاریی

^١ لە سالی ١٩٣٥ لە عەمان لەدایک بوو. خۆبەندی لە بریتانیا تەواو کردووە. لە سالی ١٩٥٢ بوو بە پادشای ئێردەن. بەو ناسراو بوو کە دژی بزوتنەوێ شۆرەگێڕیە توندڕەوێکانی عەرەب بوو. لە سالی ١٩٩٤ رێکەوتنامەی ناستی لەگەڵ ئیسرائیل و ژۆ کرد وەک دوو مین دەوڵەت دوای میسر دانی بە ئیسرائیلدا نا. دوای مردنی خۆی مەلیک عەبدولای کوری جیگای گرتووە. <http://www.aljazeera.net>

^٢ : اندرو کۆکیورن و باتریک کۆکیورن: صدام من تحت الرماد، ولادة صدام حسين من جديد، ترجمة: علي عباس، دار المنظر، بیروت، ٢٠٠٠. ص ٣١٠-٣١٨

^٣ عزیز قادر الصامغی: قطار المعارضة العراقية، ص ٢٢٧-٢٣٤،

^٤ للمزيد من معلومات انظر: كاظم حبيب: المأساة والمجزلة في العراق اليوم، الخراب السياسي والاقتصادي والاجتماعي في العراق، برلین، ١٩٩٨، ص ١٢٥-١٢٨

چەكە كۆمەلگۆزىيەكانى رژیى بەغدادى لیدەکرد^(۱)، ھەموو ئەمانە وایکرد ترسى سوريا لە ئایندهى ئەو ھیزانەى داھاتووی عێراق دەگرە دەست، ھەبیت. ئەمە وایکرد سوريا چالاکیان لە سوریدا سنوردار بکات و بلاوکراوھەکانیان قەدەغە بکات^(۲).

بۆ سەرئەخستنى ئەم پرۆژەيە و بۆ ئاشتکردنەوھى بەرھەلستکاران لەگەل سوريا و دورخستنەوھیان لە ئێردەن، دیمەشق جارێكى تر بوو بە وێستگەى بەرھەلستکاران و بە بەشداری ۱۱ پارتى ئیسلامى و کوردی و نەتەوھى کۆنگرەيەك بەسترا لە ۲۲ى مارتى ۱۹۹۶، کە دواتر بەیانئیکیان دەرکرد، کە باسى فدرالى بە ھىچ شىوہەيەك تیا دا نەکراو بو^(۳).

ھەرچەندە ئێردەن بە راگەيەندراوێك وەلامى سوريای دایەو بەوھى کە کۆنگرەى بەرھەلستکاران لە سوريا ھىچ ئەنجامێك ناییت، چونکە بەرھەلستکاران خوشیان دەزانن، کە گۆپان لە رێگای سورياو ۆر سنوردارە، ھاوکات لەگەل ئەمەدا خوێ لە ناكۆکیەكانى بەرھەلستکاران بەدورخست و لە ۱۹ئەپرلى ۱۹۹۶ ئەوھى ئاشکرا کرد، کە "ئێردەن رازى ناییت خوێ بکاتە شوینی ناكۆكى بەرھەلستکارانى عێراق"، لە لایەکیتر عێراق لە رێگای ھەناردەکردنى نەوتەکەيەوھە لە رێگای خاکی ئێردەنەوھە بە پێى بریاری ۹۸۶، توانى ئێردەن و الییکات دەستبەردای پرۆژەى فدرالى ببیت، پەيوەندىەكانى نيوان عێراق و ئێردەن بەرھە باش بوون بچیت.

بەرھەلستکارانى عێراقى چالاکیان لە دۆخى وەستاندا بوو تا ئەو کاتەى کۆنگرەيسى ئەمريکا بریاری روخاندنى رژیى بەغدادى دا. دواى ئەمە لە ۲۹ى ئۆکتۆبەرى ۱۹۹۹ لە شارى

^۱ فەریقى یەكەم حسین کامل كورى نامۆزای سەدام حسین بو، ھەروھە لەگەل براکەیدا سەدام کامل، زاواى سەدام حسین بوون، بەرھە ئێردەن ھەلپەتەن و بانگەشەى ئەوھیان کرد، کە ھەلگى زانیارى وردن لەسەر چەكى کۆمەلگۆزى لە عێراق، بەلام کاتێك دەرکەوت کە زانبارەكان سەرەتاین و بۆیە جیگای گرنگیبەدانى جیھانى دەرھەو نەبوو، ئەمە وایکرد بریاری گەرانەوھە بۆ عێراق بەدات و دواتر لە ۲۴ى فەبرایرى ۱۹۹۶ لە لایەن بنەمالەى سەدام حسینەوھە کۆژران. بۆ زانیارى زیاتر بروانە: ئاندرو کۆكبورن و باتریك کۆكبورن: المصدر السابق: ص ۳۲۹-۳۴۶.

^۲ منذر الموصلی: القضية الكردية في العراق البعث والاکراد، دار المختار، دمشق، ۲۰۰۰، ص ۳۶۰.

^۳ عزیز قادر الصامانچی: قطار المعارضة العراقية، ص ۲۳۶.

نیورک به پشتیوانی نه مریکا کونگره ی نوی به ستر او پرژوهی فیدرالی دیموکراتی بۆ داهاتوی عیراق گه لاله بوو. هه لوئستی سوریا بیدهنگی بوو له ناست نه و کونگره یه چونکه به ناشکرا نه مریکا پشگیری ده کردو هیزه هه واداره کانی خوی سه رپشک کرد له به شداری یان به شداری نه کردن له و کونگره یه. دوی پینچ رۆژ له ته و او بونی کونگره که، به ره له استکاران به تاییه ت (ی.ن.ک) و نه نجومه نی بالای شورش ی ئیسلامی عیراق، شانديکيان پیکهیناو په یوه نډیيان به سوریا و ئیران کرد بۆ ره وینه وه ی ترسی نه و دوو دهوله ته له و پرژوهیه^(۱).

ده توانین بلین رۆلی سوریا له سه ر ئوپوزیسیون تا سالی ۱۹۹۹ گه وره بوو، به لام چه ند هۆکاریک رۆله که ی بچوک کرده وه، له وانه: ریکه و تنی واشنتنی نیوان (پ.د.ک) و (ی.ن.ک)، که ده ستیوه ردانی ناوچه یی له هه ریښی کوردستان که م کرده وه. دووه م: سه رپه رشتی کردنی به ره له استکارانی عیراقی له لایه ن نه مریکا وه و ده ره ی تانی نه و کارته له ده ست سوریا. سییه م: مردنی نه سه د بوو که وه ک کاریزما بوو له رۆژه لاتی ناوه راست که به شاری کوری نه ی توانی نه و رۆله بگیریست. دواخال و گرنگترینیان بریتی بوو له بی هیوا بونی سوریا له به ره له استکاران به تاییه ت دوی به رزکردنه وه ی دروشمی فدرالی و دیموکراتی بۆ عیراق. بۆیه ده بینین له کونگره کانی داهاتوی به ره له استکاران له له نده ن له ۱۴-۱۷ ی دیسه مبه ری ۲۰۰۱، له سه لاهه دین ۸ ی سپته مبه ری ۲۰۰۲، سوریا له هاوکیشه کاندای بوون و رۆلی به رچاوی نه بوو.

دووه م: په یوه نډییه کانی سوریا له گه ل هه ریښه که دا

په یوه نډییه کانی نیوان سوریا و هه ریښی کوردستان له دووه مین جه نگی که ندا وه سه رچاوه ی گرت، که سوریا له میانه ی نه م جه نکه دا سه رپه رشتی لیژنه ی کاری هاو به شی ده کرد، کاتیک، که راپه رین سه ری هه لداو به دایدا کۆره و ده ستی پیکرد، هیزه کوردییه کان به بی گه رانه وه بۆ لیژنه ی کاری هاو به ش، که ئامانجی رووخانی رژیمی سه دام بوو، له گه ل نه و رژیمه هیزه کوردییه کان که و تنه گفتوگۆ، که نه مه ش پتجه وانه ی ئامانجی لیژنه ی کاری

^۱ الانصات المركزي، ۱۹۹۹/۱۱/۲۲

هاوبه‌ش بوو که له پێناویدا دامه‌زرا بوو. بۆیه ئهم لیژنه‌یه له ٣ یۆلیۆی ١٩٩١ به سه‌ره‌رشتی سوریا داوای راگرتنی دانوستانه‌کانی کرد^(١).

به شکستی گفتوگۆکانی نیوان کورد و به‌غداد، سه‌رکردایه‌تی کورد نامه‌ی ئاراسته‌ی لیژنه‌ی کاری هاوبه‌ش کرد بۆ به‌ستنی کۆنگره له ههریمی کوردستانی تازه^(٢). هاوکات له سه‌ر داوای سوریا شاندیکی به‌ره‌ی کوردستانی گه‌یشته سوریا. ئامانجی ئهم شانه کردنه‌وه رێگای بارزگانی نیوان ههریم و سوریا بوو هه‌روه‌ها بانگه‌یشتکردنی به‌ره‌لستکاران بۆ به‌ستنی کۆنگره له ههریمی کوردستان، به‌مه‌رجی ئه‌وه‌ی کۆنگره پشگیری داواکانی کورد بکات و هه‌لۆیستی روون و ئاشکرا بیت له ئاستی داخوازیه‌کانی کورددا بیت^(٣).

داوای کۆبونه‌وه‌کانی به‌یروت و قییه‌نا، به‌ره‌لستکاران کۆبونه‌وه‌یه‌کی گرنگیان له خاکی ههریمی کوردستاندا به‌ست که هاوده‌می راگه‌یانندی فدرالی بوو له لایه‌ن په‌رله‌مانی کوردستان. ئه‌وه‌بوو بیرى فدرالیزم بالی به‌سه‌ر کۆنگره‌که‌دا کیشا، که ئه‌مه‌ش پێچه‌وانه‌ی پڕۆژه‌ی سورى و لیژنه‌ی کاری هاوبه‌ش بوو، که ده‌یویست وه‌ک نه‌ته‌وه‌یه‌ک له سنوری عێراق و له چوارچێوه‌ی به‌یاننامه‌ی ١١ مارتى ١٩٧٠، مامه‌له‌ له‌گه‌ڵ کورددا بکات، نه‌ک وه‌ک ههریمیکى جوگرافی فدرالی به‌ناوای کوردستان و له ده‌ره‌وه‌ی ده‌سه‌لاتی به‌غداد. چونکه پێشبینی لیژنه‌ی کاری هاوبه‌ش بۆ داهاوتی عێراق له‌وکاته‌دا به‌شیوه‌یه‌ک بوو که رژیمی عێراق له‌میانی ئه‌و جه‌نگه‌دا ده‌روخی‌ت و دوا به‌داوای ئه‌وه‌ رژیمیکى نوێ داده‌مه‌زیت، که کورد تیايدا به‌پێی به‌یاننامه‌ی ١١ مارتى ١٩٧٠ مافى ئۆتۆنۆمى پیا‌ده ده‌که‌ن. سه‌باره‌ت به‌پرسی کورد له‌به‌یانی لیژنه‌ی هاوبه‌شداو له‌خالی چواره‌م له‌داواکاریه‌کان هاتبوو که "جیاوازی ره‌گوزی نه‌می‌تیت، لا‌بردنسى پاشماوه‌ی سیاسى و دیمۆگرافیای دانیش‌توانی ناوچه‌ی کوردستانی عێراق که بۆ گۆڕینی پێکهاته‌ی نه‌ته‌وه‌ی و میژووی کوردستان درابوو. هه‌روه‌ها چاره‌سه‌رکردنی کیشه‌ی کورد به‌شیوه‌یه‌کی دادپه‌روه‌رانه، مافى نه‌ته‌وه‌ی و

^١ الحرب على العراق، ٤٦٧.

^٢ حامد شريف الحمداني: المصدر السابق، ص ٢٢٨-٢٢٩.

^٣ رۆژنامه‌ی کوردستانی نوێ، ژماره (٢)، ١٩٩٢/١/٢٧.

سیاسی ره‌وای خویان پتیدریت له چوارچتوهی جیبه‌جیکردن و گه‌شه‌پیدانی به‌نده‌کانی ریکه‌وتنامه‌ی نازاری ۱۹۷۰، که گه‌لی عیراق په‌سندی کردوو له سنوری به‌کیتی عیراقدا^(۱).

ئه‌وه‌ی روویدا ئه‌وه‌ بوو، که رژیمی به‌غداد مایه‌وه‌و کورد سه‌ربه‌خو فدرالیته‌ی له ههریمیکی جوگرافی تاییه‌ت به‌خوی راگه‌یاند، ئه‌مه‌ش له دهره‌وه‌ی پتیشینی سواریادا بوو. له لایه‌کی تر خودی کۆبونه‌وه‌که له ههریمه‌که‌دا، که ئه‌مریکا پاسه‌وانی ئاسمانه‌که‌ی ده‌کرد بۆ سورییه‌کان جینگای نیگه‌ران و مه‌ترسی بوو. بۆیه خالی جیاوازی نیوان کوردو سوریای لیره‌وه ده‌ستی پیکرد.

هه‌رچه‌نده بارزانی له کۆتایی ئوگستۆسی ۱۹۹۲ سه‌ردانی دیمه‌شقی کرد^(۲)، هه‌روه‌ها تاله‌بانی له ناوه‌راستی فه‌برایری ۱۹۹۲ چوو سواریا راگه‌یاند: "نامه‌یه‌کی نوسراو زاره‌کی، له بارزانییه‌وه بۆ ئه‌سه‌د هیناوه بۆ ئه‌وه‌ی ساردی نیوانمان نه‌مینیت"^(۳). ئه‌م لیدوانه‌ی تاله‌بانی به‌ ئاشکرا ده‌رخه‌ری ساردی په‌یوه‌ندییه‌کانی ههریمه. دواتر له لیدوانیکی تردا تاله‌بانی هوی ساردی نیوان سواریای گتیرایه‌وه بۆ کۆنگره‌ی ئۆپۆزسیۆن، که له پینکاته‌ی سه‌رۆکایه‌تی و ئه‌نجومه‌نی راپه‌راندن نارازی بوون به تاییه‌ت نه‌بونی قه‌ومیه‌کان له ئه‌نجومه‌نی راپه‌راندندا^(۴). به پیتی ژماره‌کانی کوردستانی نوێ له ۱۹ فه‌برایری ۱۹۹۳-۴ی مارتی ۱۹۹۳ خه‌دامو تاله‌بانی شه‌ش جار کۆبونه‌وه‌یان کردوو. ته‌وه‌ری سه‌ره‌کی گفتوگوکانیش، په‌یدا کردنی تیگه‌یشتنیک بووه له نیوان ده‌سلاتی ههریمی کوردستان و سوریای، هه‌روه‌ها داواکاری ههریمی کوردستان بووه بۆ کردنه‌وی سنور له‌گه‌ل سوریای. بۆ هه‌مان مه‌به‌ست شانیدیکی (ی.ن.ک) و (پ.د.ک)، که خه‌سه‌ن کویتستانی و فازل میرانی نوینه‌رایه‌تیان کردوو له‌سه‌ر سنوری سوریای له‌گه‌ل عه‌مید محمه‌د مه‌نسور، به مه‌به‌ستی

^۱ حامد شریف الحمدانی: المصدر السابق، ص ۲۰۰-۲۰۱

^۲ رۆژنامه‌ی کوردستانی نوێ، ژماره (۱۷۵). ۲۶/ ۸/ ۱۹۹۲.

^۳ رۆژنامه‌ی کوردستانی نوێ، ژماره (۳۱۹). ۱۶/ ۲/ ۱۹۹۳.

^۴ رۆژنامه‌ی کوردستانی نوێ، ژماره (۳۲۲). ۱۹/ ۲/ ۱۹۹۳.

پرسی هاتوچوی بازرگانی نیوان هه ردولا کۆبوونه وه^(۱)، به لام ده توانین بلتین، تا سه ره تایی سالی ۱۹۹۶ سنوری نیوان سوریا و هه ریمی کوردستان باریکی ئاسایی کرانه وهی بخۆوه نه بیني.

په یوه نډییه کانی سوریا له گه ل (پ.د.ک) له ژیر کاریگه ریی روداوه میژوویه کاندای بوو. که بۆ شۆرشه ئه یلول ده گه رایه وه کاتیک (پ.د.ک) سه رکرایه تی ئه و شۆرشه ی له سالانی (۱۹۶۱-۱۹۷۵) کرد. له سه ره تادا ئه م په یوه نډیانه له باریکی ئالۆزدا بوو، ئه مه ش ده گه ریته وه بۆ په ره سه نډنی بیري نه ته وه یی توندپه وهی عه ره بی له سوریا، که وه دارده سستی بیگانه له بزوتنه وهی کوردی ده پوانی و چالاکبوونی بزوتنه وهی نه ته وه یی کوردی له عێراق وه که هه ره شه یه که بۆ سه ر سوریا ی داده نا، ئه ویش به هۆی بونی ژماره یه کی به رچاوی کورد له سوریا دا. له راستیشدا کارلیکی نه ته وایه تی کوردی له نیوان سوریا و عێراق، کاریگه ر بوو. هۆکاری ئه و کارلیکه خێرایه، جگه له وهی په یوه نډییه به هه لومه رچی سیاسی ئه وکاته وه بووه، هاوکات باری تیکه لای کۆمه لایه تی و خیله کی کورد له سه ر سنوره کان هۆکاریکی گه وهی کارتیکردن و تیکه لایه تی کیشه ی کورده له هه ردوو به ری عێراق و سوریا دا. میران و سه سه نانلی که دوو خیللی شوانکاره ن و بازرگانی مه پومالات له نیوان سی سنوری (عێراق-سوریا-تورکیا) ده که ن، هۆکاریکی گرنگی تیکه لایه تی کوردی ئه و سی ده وله ته ن^(۲).

له ژیر تین وتاوی (پ.د.ک) له عێراق، پارتی دیموکراتی کوردستان ناسراو به (پارتی) له سوریا له ۱۴ مایۆ ۱۹۵۷ دامه زرا^(۳)، هه روه ها له ئه نجامی که رته بوونی (پ.د.ک) له سالی ۱۹۶۴ له عێراق، به دوا ی خۆیدا له ئۆگستۆسی ۱۹۶۵، که رته بوونی (پارتی) له سوریا گه رته وه، دواتریش له به ره ئه نجامی یه کبوونی (پ.د.ک) له عێراق، له سالی ۱۹۷۰ به دوایدا (پارتی) کۆنفرانسی یه کگه رته وهی هه ردوو باله که له باشووری کوردستان ده کات. سوریا بۆ ریگرتن

^۱ رۆژنامه ی کوردستانی نوی، ژماره (۴۴۵) ۷/۲۶ ۱۹۹۳.

^۲ عمار شریف کاظم العظمای: المصدر السابق، ص ۴۲.

^۳ علی صالح میرانی: المصدر السابق، ص ۴۴.

لە شالۆرى بىرى كوردايەتى، بە تايبەت لە دواى سەرھەلدانى شۆرشى ۱۴ى يۇليۆى ۱۹۵۸ لە عىراق، كارى پارتايەتى لە ناوخۆى سوريادا لە كورد قەدەغە كرد، بۆيە (پارتى) دەستى كرد بە كارى نەيتى^(۱). ھەر لەم خالەدا نەوہستا، بەلكو لە دواى كودەتاي ۸ى فەبرايرى ۱۹۶۲ لەسەر دەستى نەتەويى و بەعسىيە توندروەكان لە عىراق، ھاوكات لە سوريا ھەمان، لە ۸ى مارتى ۱۹۶۲ رەوت كودەتايان كرد، بۆيە لە كاتىك عىراق پلانى ديجلەى دانا بۆ گەلەكۆمى لە شۆرشى ئەيلول، سوريا ھىزىكى سەربازى تاردە عىراق بە مەبەستى ھاريكارى سوپاي عىراق لە سەركوتكردنى شۆرشى كورد^(۲). لە ناوخۆشدا پرۆژەى محەمەد تەلەب ھىلال بۆ توندروەى كورد لە ناو نەتەويە عەرەب لە سوريا، گرنگترىن بەھانەى ئەوہ بوو، كە (پ.د.ك) لە باشورى كوردستانەوہ لە رىنگاى كورد لە سوريا، پلان دژى سورياو نەتەويە عەرەب دادەويژن^(۳).

دەتوانىن بلىين پەيوەندىيەكانى سوريا لەگەل (پ.د.ك) لە ميانەى شۆرشى ئەيلول، پەيوەندىيەكى باش نەبووہ و بەم شىوازەش مايەوہ تا كۆتايى ھەفتاكان. لە دواى سەرھەلدانى شۆرشى گەلانى ئىيران، ئىدرىس بارزانى لە سالى ۱۹۷۹ سەردانى ديمەشقى كردو مۆلەتى كردنەوہى نوسینگەى لە سوريا وەرگرت. ئەمەش وەك كرانەوہى سوريا بوو بە رووى (پ.د.ك). چەند ھۆكارىك لەپشت ئەم كرانەوہيە بوو، لە گرنگترىنيان تىيىكچونى پەيوەندىيەكانى نيوان عىراقو سوريا بوو لەسەر سەركردايەتيكردنى نىشتمانى عەرەبى. ئەوہ بوو سوريا دەيوبيست سود لە نەيارەكانى عىراق وەرگيرىت بۆ لاوازكردنى ئەو دەولەتە. ھاوكات (پ.د.ك) بە سەرھەلدانى شۆرشى ئىسلامى ئىيران، سانسۆرى چالاكى لەسەر لاچوو كە محەمەد رەزا شاى ئىيران بەھۆى رىكەوتنامەى جەزائىر لە سالى ۱۹۷۵دا بەسەريدا سەپاندبوون، بۆيە بە نەمانى رژىمى شاھانە لە ئىيران، (پ.د.ك) ئەم ھەلەى قۆستەوہ بۆ

^۱ لازاريڤو ئەوانى تر: سەرچاوەى پيشوو، ل ۱۲۸-۱۳۰

^۲ على كريم سعيد: عراق ۸ى شىباط ۱۹۶۳- من حوار المفاهيم الى حوار الدم، مراجعات فى ذاكرة طالب شبيب، دمشق، ۱۹۹۹، ل ۲۵۷-۲۵۸.

^۳ انظر الملاحقات للكاتب: محمد طلب هلال، مصدر سابق، ص ۱۱۳-۱۴۷

ئاسايى كدرنەوھى پەيوەندى لەگەل سورىا. دواچار سورىا ئەوھى دەزانى، كە (پ.د.ك) پارتىكى جەماوھرى بەرفراوانە نەك لە باشوورى كوردستان، بەلگولەناو كوردى ناوخۆى سورىاشدا پىگەو سەنگى تايبەتى ھەيە، بەجۆرىك وىنەى مستەفا بارزانى لە چەندىن مالى سورىادا ھەلەدەواسرا. ھەروھە پىشتىگىرىكىنى سورىا بۆ (پ.د.ك) لە ھەموو پارتىكى كوردى باشورى كوردستان باشتەر بوو، چونكە ناوچەى ھەژمونى (پ.د.ك) لە باشورى كوردستان ھاو سنوورى سورىا بوو^(۱). ھەر لەم خالەوھ دەتوانىن ئەو راستىيەمان بۆ روون بىتەوھ، كە يەككە لە ھۆكارانەى كە سورىا پىشتىگىرى (بەرەى نىشتەمانى نەتەوھى دىموكراتى) ناسراو بە (جوكدى) كرد لە سالى ۱۹۸۱، گرىكى بە (بەرەى نىشتەمانى دىموكراتى) ناسراو بە بەرەى (جود) نەدا، بەشدارى (پ.د.ك) بوو لە بەرەى يەكەمدا^(۲).

پەيوەندىيەكانى سورىا لەگەل (پ.د.ك) لە دواى دروستبوونى حومەتى ھەرىم جارىكى تر كەوتەوھ گرىزى و ئالۆزى بە رىژەيەك سنورى سورىا لەگەل ھەرىمى كوردستان لە سالى (۱۹۹۲-۱۹۹۶) داخرا بوو. ئەم بارە نوڤىيە دەگەریتەوھ بۆ چەند ھۆكارىك لەوانە راگەياندىنى فدرالى لە لايەن ھەرىمى كوردستان، ھەروھە ئەم پارتە لە نەوھەدەكان بەدواوھ لەدەرەوھى سىياسەتى سورىاو لە بازەنى سىياسەتى توركىا بوو لە ناوچەكەدا، لە لايەكى تر (پ.د.ك) نەيارى (پ.ك.ك) بوو، كە سورىا پىشتىوانى لىدەكرد. ئەم ئالۆزىيە لە پەيوەندىيەكان، كارىگەرەيەكەى بەرچاوى بەسەر (پ.د.ك) ھەبوو، چونكە ناوچەى دەسلەلتى (پ.د.ك) بەرەكەكتەنى سنورى لەگەل سورىادا ھەبوو، ئەمە وايدەكرد، ئالۆزى لە پەيوەندىيەكان نەك بە تەنھا كارىگەرى سىياسى بەلگولە كارىگەرى ئابوورى و كۆمەلايەتەشى بەسەر دەسلەلتى (پ.د.ك) ھەبىت. لەم بارەيەوھ بارزانى لە وەلامى رۆژنامەى (السفير) لوبنانى ھەلۆيستى سورىا بەرامبەر ھەرىمى كوردستان بە نىمچە نەرىنى (شەبە سەلبى) باس دەكات. ھەروھە دەلەيت: ئىمە پەيوەندىەكانمان لە گەل سورىادا پەيوەندىيەكى برايتەى و ھاوڤىيەتەيە..... لە

Jordi Tejel: op. cit. P72^۱

^۲ لازارىف و ئەوانى تر: سەرچاوەى پىشوو، ل ۱۳۶.

روی سیاسیه وه ره خنه له هه لویستی سوریا ده گرین، نیمه چاوه ریښی نه وه مان له سوریا ده کړد که بچیته ناوهرؤکی بابه ته کان نه ک دوره پریز خوی رابگریټ^(۱).

سوریا له سالانی (۱۹۹۲-۱۹۹۴) هه لویستی دوره پریزی له بهرامبر هریمی کوردستان پیاده کړد به بی دهستیوهردان له کاروباری ناوخری هریمه که. به لام نه وه ی سوریا دوباره له هریمی کوردستان نزیکرده وه شهر ی نیوان (پ.د.ک) و (پ.د.ک) بوو له سالی ۱۹۹۵. خواستی سوریا له هریمی کوردستان نه وه بوو، (پ.د.ک) له هریمه که دا به هیز بیت تا بهر به فراوانخواری وه ژمونی تورکیا له ناوچه که دا بگریټ. هر نه م خاله وا ده کات، کاتیک، که شهر ی نیوان (پ.د.ک) و (پ.د.ک) به تین تر بوو، نه سه د بانگهیشتنامه یه کی پیشکه شی (پ.د.ک) ده کات له ۲۵ ی نه پرلی ۱۹۹۶، بارزانی له وه لامی نه م بانگهیشته دا سهردانی سوریا ی کړد. له و سهردانه دا چاوی به نه سه د که وت و گرنه گرتین ته وه ره کانی گفتوگو که ش بریتی بوو له ناسایی کړدنه وی په یوه نډییه کان و کړدنه وه ی سنوری نیوان هه ردولاو هر له میانه ی سهردانه که دا به فرمان نه سه د سنوری نیوان هه ردولاو کرایه وه. بارزانی له سوریا چاوی که وت بوو به سیاسی و ناوداره کورده کانی سوریا و له ناویشیاندا سکریتی پارتی کوردییه کان. له گهرانه وه یدا له شاری قامشلی گوتاریکی دا له ناو جه ماوه ریکی به رفراوانی نه و شاره، که نه وه یه که م جار بوو سهرکرده یه کی باشنور له سوریا و له ناوچه کوردییه کان نه و چالاکیه بکات^(۲). دوا به دوا ی نه و سهردانه نه ندامی مه کته بی سیاسی (پ.د.ک) و سهرؤکی په رله مانی کوردستان به هه مان ریگه دا له نه وروپاوه گه رایه وه کوردستان و رایگه یان یه کمجاره ده وله تیکی ناوچه یی له ناستی به رزدا پیشوازیان لیکر دبیت. هر له و سهردانه دا جه وه هر نامق^(۳)، له قامشلی له گهل سهرکرده کوردییه کانی سوریا دانیشتبون^(۱).

^۱ جریده "السفر" ۱۹۸۴/۸/۲

^۲ رۆژنامه ی برایتی، ژماره (۲۱۶۶) ۲۶/۴/۱۹۹۶. (۲۱۶۸)، ۱۵/۵/۱۹۹۶.

^۳ جهوه هر نامق (۱۹۴۶-۲۰۱۱) له قهزای که لار له دایک بووه. خاوه نی پروانامی به کالوریوس بووه له زانستی نابوری له زانکزی موسسه نسریه له به غداد. نه ندامی (پ.د.ک) بووه. له سالی (۱۹۷۵-)

دواى ئه م سهردانه په یوه نډییه کانی نیوان سوریاو (پ.د.ك) چوو ه بارى ئاسایى بوونه وه و کیشى فدرالى و به ره له استکارانى تیپه راند، چونکه به به ریا بوونی جهنگى ناوخو له هه ریمى کوردستان، سوریا ترسى دابه شبو نی عیراقى نه ما بو. هه روه ها به ره له استکارانى عیراقى له ماوه ی شه ش سالى کارى هاو به شدا (۱۹۹۰-۱۹۹۶) نه یانقوانى بینه هه ره شه ی مه ترسیدار بو عیراق، بویه سوریا له پشتگیریکردنیان ساردى پیوه دیار بوو له به رامبه ریشدا په یوه نډییه کانی سوریاو عیراق گه رموگوریى به خو وه بینى بو. له لایه کى تره وه یه کیک له خاله گرنگه کانی ئه م سهردانه بریتى بوو له به رقه راربو نی ئاشتى له نیوان (پ.د.ك) و (پ.ك.ك). به پای ئه سه د به ریکه وتنى نیوان ئه م دوو لایه نه تورکیا به هانه ی له شکرکیشى له هه ریمى کوردستان له ده ستدا.

هه وله کانی ئه سه د بو ئاسیکردنه ی په یوه نډییه کانی نیوان (پ.د.ك) و (پ.ك.ك) شکستى هینا، ئه مه ش دواى ئه وه ی له ناوه راستى سالى ۱۹۹۷ شه رى نیوان ئه و دوو لایه نه ی پیشوو ده ستى پیکرده وه. هاوکات، شه رى ناو به ناوى نیوان (پ.د.ك) و (پ.ك.ك) کاریگه رى هه بوو له سه رکه مکردنه وه ی جه ماوه رى (پ.د.ك) و سه رکردایه تى بارزانى له ناو خپله کوردییه کانی کوردستانى رۆژئاوا وه نډیکیش له خپله کان به ته واوى له (پ.د.ك) هه لگه رانه وه و پیشگیرى (پ.ك.ك) یان کرد، له وانه خپلى میران. خپلى حه سه نانلیش وه ک چون به سه ر تورکیا و سوریاو عیراق دابه ش بوون ئاوهاش لایه نگریان بو (پ.د.ك) و (پ.ك.ك) دابه ش بوو^(۲). به دیویکى تریشدا په یوه نډییه کانی سوریا له گه ل (ی.ن.ك) به ره و باشى ده رۆیشت.

میژووى په یوه نډییه کانی نیوان سوریاو (ی.ن.ك) تاییه تمه نډیى خو ی هه بوو، ئه م تاییه تمه نډییه ش بریتیه له وه ی که (ی.ن.ك) بو یه که مجار له سوریا پیکهات و هه ر له وپوه

۱۹۷۹) به رپرسي ناوچه ی بادینان بووه. له سالى (۱۹۹۲-۱۹۹۹) سه رۆکى په رله مانى کوردستان بووه. له سالى (۱۹۹۹-۲۰۰۳) سه رکرتیری گشتى مه کنه یى سیاسى بووه.

<http://www.radionawxo.org>

^۱ رۆژنامه ی برايه تى، ژماره (۲۱۷۶). ۱۵/۷/۱۹۹۶

^۲ Jordi Tejel: op. cit. P76

یه که مین به یاننامه ی راگه یانندن خوی له ۲۲ ی مایوی ۱۹۷۵ بلاو کرده وه و یه که مین گروپی پارتیزانیش، که له سوریا وه په پینه وه عیراق له ۱ ی یونیوی ۱۹۷۶ کرا به خالی ده سپتکی راگه یانندن شورشی چه کداری (ی.ن.ک) دژی عیراق^(۱). لیتره وه دهرده که ویت، که سوریا پشگیری سیاسی و سهربازی (ی.ن.ک) ی وه که یه که مین پارت دوا ی شکستی شورشی نه یلول له سالی ۱۹۷۵ کرد. هه ر له م باره یه شه وه تاله بانی له باسی سوریا دا به رده وام سوپاسیان ده کات که له و کاتانه ی بزوتنه وه ی کوردی له یارمه تییه ناوچه یی و نیوده وله تییه کان بیبهش کراوه، سوریا پشگیری نه و بزوتنه وه یی کردوه^(۲). بویه به دهر له وه ی، که سوریا نامانجی له یارمه تیدانی بزوتنه وه ی کوردی، لاوازکردنی ده وله تی عیراقی بوو، به لام به پشگیری کردنی (ی.ن.ک) له لایه ن سوریا وه، بزوتنه وی کوردی له باشوری کوردستانی له گه ماروی عیراق و ئیران و تورکیا رزگار کرد، که له ماوه ی سالانی (۱۹۷۵-۱۹۷۹) به سهریدا سه پابوو. (ی.ن.ک) باشترین په یوه نډی ناوچه ییان له گه ل سوریا بوو، به لام نه م باشییه له په یوه نډییه کان به رزو نزمی تیده که وت و دیارترین نه و خاله جیاوازان له هه شتاکاندا بریتی بوو له به شداریکردنی (ی.ن.ک) له به ره ی نیشتمانی نه ته وه ی دیموکراتی، که به (جوqd) ناسرا بوو، نه ک له به ره ی (جوqd) که سوریا پشگیری ده کرد. له نه وه ده کاند به هه مان شیوه خالی جیاوازه بوو، سوریا به دانوستانی نیوان بزوتنه وه ی کوردی و رژیمی به غداد نارازی بووه. هه روه ها به به شدار بوونی هیزه کوردییه کان به گشتی و (ی.ن.ک) به تاییه تی، له کونگره ی نیشتمانی عیراقی (INC) لا په سه ند نه بوو. تاله بانی له دوا ی کؤبونه وه له گه ل خه دام وتی : هاورا نین له گه ل سوریا، چونکه فدرالی یه کیتی عیراق به تین تر ده کات^(۳).

^۱ سوزان ابراهیم حاجی امین: التجربة الديمقراطية في كوردستان العراق، اطروحة دكتوراه غیر منشورة، كلية القانون والعلوم السياسية، الأكاديمية العربية في الدنمارك، ۲۰۱۱، ص ۱۱۷.

^۲ صلاح برواری: المصدر السابق، ص ۳۴۰-۳۴۱.

^۳ روژنامه ی کوردستانی نوی، ژماره، (۷۷۴). ۱۹/۲/۱۹۹۳.

تالەبانى لە بارەى پەيوەندىيەكانى لەگەل سورىادا لە سەرەتاي شەرى ناوڤودا دەلەيت: "پەيوەندىيەكانمان لەگەل سورىادا ڤۆر باشە بە تايبەت لەگەل سەرۆك ئەسەددا. ئىتمە باوەرمان وايە كە لە سورىادا كۆشەيهكى كوردى گپرگرتوو نىيە. ئەمەش ماناي ئەوە نىيە كە دان بە كورد لە سورىادا نانيين، بەلام كوردهكان لە سورىا لە ناوچەى جياوازو دور لە يەك دەڤين، لە سورىا خاكى كوردستانى ديارىكراوى بە يەكەو بە ستران نىيە. ھاوڵاتى كوردى ھەيه، كە خاوەنى مافى رۆشنبيرين. پارتە كوردىيەكانى سورىا، داواى ناسنامە يان خويندن بە كوردى ناكەن. ئىتمە لە پەيوەنديمان لەگەل سورىا لەگەل (پ.د.ك) ھاوړاين.... سورىا لای خۆيەو دەسوەردانى لە كاروبارى ناوڤوماندا نەكردووە" (١).

ھەرچەندە پەيوەندىيەكانى (ى.ن.ك) و سورىا لە رێكەوتى دروستبوونىو ھاوێشە تا جەنگى ناوڤو، لە ئاستىكى باشدا بەرپووە دەچوو، بەلام ھىچ لايەكيان نەياندەتوانى لەرووى پراكتيكىيەو سودى لايىبين ئەمەش دەگەریتەو بۆ نەبوونى سنورى ھاوێشە لە نيوان دەولەتى سورىا و ناوچەى ھەژموني (ى.ن.ك). ھەر بۆيە ئەو ھى تايىبى دەكریت، وىراى ھەلۆيستى توندى سورىا بەرامبەر ھەريى كوردستان، بەلام ئەم ھەلۆيستە كارىگەرى نەبوو لەسەر ساردبوونەو ھى پەيوەندىيەكانى نيوان سورىا و (ى.ن.ك)، تالەبانى چەند جارێك چوو ھەلۆيستەو ھەوێو دەچوو دەولەتانى رۆژئاوا و پاشان دەگەراییەو ھەلۆيستەو كاتێك رۆژنامەنوسان پرسىارى ھلۆيستى سورىان لیدەكرد لە ھەلامدا ڤۆر بە سانايى دەيوت "ئەو ھەلە لە شام و ئاخريش ھەر لە شامين" (٢).

ھەلۆيستەكانى سورىا لە شەرى ناوڤودا بەرامبەر بە (ى.ن.ك) نەرينى بوو ھاوكات نزيكبوونەو ھەو ھەل (پ.د.ك). ئەمەش بۆ دوو ھۆكار دەگەریتەو. يەكەميان ئەو ھەو ھەو، كە (ى.ن.ك) پشگيرى دوو پرۆژەى ئەمريكى كرد، كە پيچەوانەى بەرژەو ھەندييەكانى سورىا بوو، بەلام (پ.د.ك) دورە پەريز بوو لەو پرۆژانە، ئەمە وایكرد سىاسەتى سورىا زياتر لەگەل (پ.د.ك) يەكانگير ببيت. پرۆژەى يەكەمى ئەمريكا بریتی بوو لە بەشداریکردنى (ى.ن.ك) لە

^١ جريدة "السفير" ١٩٩٤/٨/٣٠

^٢ رۆژنامەى كوردستانى نوێ، ژمارە (٤١٦). ١٨/٦/١٩٩٣

پال (کونگره نیشتمانی عیراقی) له پلانیکی ده زگای هه والگری ته مریکا بۆ روو خانی رژیمی عیراق، له کاتیڅدا (پ.د.ک) له پلانه دا خوی کشانده وه به شداری نه کرد^(۱). پروژه ی دووه می بریتی بوو له پروژه ی فدرالی مه لیک حسین، که نه مریکا پالېشتی لیده کردو (ی.ن.ک) زۆر به گرمی پېشوازی له پروژه ی فدرالی مه لیک حسین کرد، به لام (پ.د.ک) له سه ر زمانی بارزانی رایگه یاند که ناگاداری وردورشی ته و پروژه یه نین، هه ر بۆیه رای خویانی له سه ر ناده ن^(۲).

دوومین هۆکار که وایکرد په یوه نډیبه کانی سوریا و (ی.ن.ک) لاواز بېت، بریتی بوو له وه ی، که تاله بانی ده یویست سوریا لایه نگرې (ی.ن.ک) بکات له شه ری ناوخواو سوریا ته مه ی رته ده کرده وه. هه مو ته مانه وایکرد، که په یوه نډیبه کانی سوریا له گه ل (ی.ن.ک) لاواز بېت و تاله بانی له ماوه ی نیوان سالانی (۱۹۹۵-۱۹۹۶) سه ردانی سوریا نه کات^(۳). به رای ئیمه سوریا نه یده ویست له وه جه نکه دا به شداری بکات، چونکه هیچ لایه نیکیان بۆ سوریا دژ نه بوون. هاوکات پالنه ری سه ره کی ئیران و تورکیا بۆ به شداریکردن له وه جه نکه، دزایه تی کردنی هیزه به ره له ستکاره کوردییه کانی خویان بوو له هه ریمدا، له کاتیڅدا سوریا به ره له ستکاری چه کداریی کوردی له هه ریمدا نه بوو. خالیکی تر سوریا توانای سه ریازی و ئابوری بۆ ده سه وهردان له هه ریمی کوردستان نه بوو. هه روه ها سوریا به هوی ده ستیوه ردانه وه باجی به رزاییه کانی جۆلانی دابوو هاوکات به شیکی زۆری سوپاکه ی به هوی ده سه وهردان له لوبانه وه سه رقال^۲ بوو بوون. دوا خال ته وه بوو، که هه ریمی کوردستان قولاییه کی عه ره بی بۆ سوریا نه بوو وه ته وه ی لوبنان هه یبوو. بۆیه ده توانین بلیین ده سه وهردانی سوریا له جه نگی ناوخوای هه ریمه که، زۆر لاهه کی و ته نها له ریگای به رژه وه نډیبه کانی سوریا بوو له گه ل (پ.د.ک).

^۱ آندرو کوکبورن و باتریک کوکبورن: المصدر السابق، ص ۳۱۶-۳۱۷

^۲ رۆژنامه ی براهه تی، ژماره (۲۱۶۸)، ۱۹۹۶/۵/۱۵.

^۳ الانصات مرکزی، نشره خیریة معلومیة یومیة، العدد، (۹۶۲)، ۱۹۹۷/۷/۹.

لە دوا سالى شەپى ناوخۇدا ھەلۋىستى سوريىا گۇرانى بەسەردا ھات و جاريكى تر (ى.ن.ك) و سوريىا لەيەكتىر نىزىكونەو، ئەوھى ئەم نىزىبەكەى دروست كرد بريتى بوو لە جىبەجىكردىنى پىشتىنەى ئاسايش لە ھەريىمى كوردستان لە سالى ۱۹۹۷ لە لايەن توركيىا وە سوريىا ئەمەى بە پىشئىل كارى و داگىركردنى خاكى دەولەتتىكى ەھرەبى لەقەلم داو بە ھەرەشەيەكى توركى ئسرائىلى بۇ سەر دەولەتە ەھرەبىەكان ناوبرد^(۱).

ھەر بۇ ئەم مەبەستە تالەبانى لە سالى ۱۹۹۷ سەردانى دىمەشقى كرد، دوا بەدواى ئەو شاندىكى پارتە لايەنگرەكانى (ى.ن.ك) لە جەنگى ناوخۇدا چوونە دىمەشق لە ۸ى ئۆگستۋسى ۱۹۹۷، لەگەل جىگرى سەركۆ كۆمار ەبدولھەلىم خەددام كۆبونەو ەباس لە ھەريىمى كوردستان و يەك ھەلۋىستى ناوچەى بۇ دزايە تىكردىنى پىشتىنەى ئاسايشى توركيىا كرابو^(۲). دواى ئەم سەردانانە، ھەماھەنگىيەكى تەواو پەيدا بوو لە نىۋان (پ.ك.ك) و (ى.ن.ك) لە جەنگى ناوخۇدا ھەر ئەمەش وا دەكات، توركيىا راستەوخۇ بۇ پىشتىوانى كردنى (پ.د.ك) بەشدارى جەنگ بكات^(۳). پاشانىش لەچارچىوھى ئەم ھىرشەى توركيىا لە ھەريىمى كوردستان، سوپا (۹) گەريلاى (پ.ك.ك)ى خستە بەرچاوى راگەياندن، كە ھەلگىرى ناسنامەى سورى بوون^(۴). ھەموو ئەمانە وادەكات، كە بلىين، سوريىا لە كۆتايىيەكانى جەنگى ناوخۇدا ە ريگاي (پ.ك.ك) بەشدارى شەرى ناوخۇى ھەريىمى كوردستانى كرد. بە راى ئىمە لىرەو ە توركيىا دەستى كرد بە فشارى سىاسى و سەربازى بۇ سەر سوريىا، كە رىكەوتنامەى ئەدەنەى لە سالى ۱۹۹۸ لىكەوتەو ەو بەپىي رىكەوتنەكە، سوريىا (پ.ك.ك) لە خاكى خۇيدا دەركرد.

خالى سەرەكى لە پەيوەندىيەكانى نىۋان سوريىا ەريىمى كوردستان لە دواى سالى ۱۹۹۸ ەو، پە بەردەوامى لەسەر پرسى داھاتووى عىراق بوو. لە دواى رىكەوتنامەى واشنتن و

^۱ عابدةعلى سري الدين: دول المثلث بين فكي الكماشة، ص ۲۵۴

^۲ المصدر نفسة: ص ۲۶۷

^۳ بۇ زانىارى زياتر بروانە: ھىرش ەبدوللا ھەمە كەرىم: سەرچاوى پىشوو، ل ل ۱۳۰-۱۳۱

^۴ عابدةعلى سري الدين: دول مثلث بين فكي كماشة، ص ۲۶۵.

برىارى ئازادکردن عىراق لە لاين كۆنگرەسى ئەمريكاو، پرسى دابەشبوى عىراق ترسى لای سوريەكان پەيدا کرد. ئەك ھەر ئەو بەلکو لە يەكئەك لە رۆژنامە بەربلاوہكانى ئىتالىا بە ناوى (ميساجيرو) لە كانونى يەكەمى ۱۹۹۸دا، وتارىكى بلاو کردەو لە سەر پلانى ئەمريكا بۆ بەھيزکردنى ھەرىمى كوردستان و گۆرىنى نەخشەى ناوچەكە، ئەمە يەكئەك لە ھۆكارەكانى نزيك بونەوہى سوريا بوو لەگەل ھەريەك لە توركيياو عىراق لە دواى سالى ۱۹۹۸. لەم بارەيەوہ وەزىرى دەرەوہى سوريا، فاروق ئەلشەرع^(۱) وتى: "دەولەتەكەى ئامادەيە بوەستىتەوہ لەبەردەم پلانى ئەمريكا بۆ دابەشکردنى عىراق"^(۲). ئەم گومانەى سوريا بەرەو زياد بوون رۆيشت، كاتئەك بەرھەلستكارانى عىراقى لە ديسەمبەرى ۱۹۹۹دا لە نيورك كۆنگرەى خۆيان بەست. بۆ رەوينەوہى ترسى سوريا، نوينەرى (ى.ن.ك) لە ديمەشق، دانا ئەحمەد مەجيد بە ھاوڕيەتى بەيان جەبروہك نوينەرى ئەنجومەنى بالاي شۆرشى ئىسلامى، ھەولەكانيان خستە گەر لە پيئەو دلتياکردنەوى سەرکردە سوريەكان بەوہى كە ئامانجى كۆنگرەى نيورك بريتى نيبە لە پلانى ئەمريكا بۆ ھەلۆەشاندنەوى عىراق^(۳).

بارزانى و تالەبانى گرنگيەكى زۆريان بە پەيوەندىيەكانى ھەرىم لەگەل سوريای دواى حافز ئەسەددا، وئىراى ئەوہى ھەردووکیان بەشدارى مەراسيمى ناشتنى حافز ئەسەديان کرد لە ماىيى ۲۰۰۰دا^(۴)، بەلام دواى ئەوہ ھەريەك بەجيا دووبارە سەردانى ديمەشقيان کرد بۆ

^۱ لە سالى ۱۹۳۷ لە پارتزگای درعا لەدايك بوو. دەرچوى بەشى زمانى ئنگليزيە لە زانکۆى ديمشق لە سالى ۱۹۶۳. نوينەرى ولاتەكەى بوو لە ئىتالىا لە سالى (۱۹۷۶-۱۹۸۰). پاشان بوو بە وەزىرى دەولەت بۆ کاروبارى دەرەكى لە سالى (۱۹۸۰-۱۹۸۴). لە سالى (۱۹۸۴-۲۰۰۶) بوو بە وەزىرى دەرەوہى سوريا. ئىستا جيگرى سەرۆك کۆمارە. <http://www.zaidal.com>

^۲ مجموعة باحثين روس وعرب: المصدر السابق، ص ۱۴۸

^۳ الانصاف المركزى، نشره خبرية معلوماتيه يومية، العدد، ۱۹۹۹/۱۱/۲۲

^۴ الانصاف المركزى، نشره خبرية معلوماتية يومية، العدد، (۱۶۰۲) ۱۲/۶/۲۰۰۰

بەتەنگردنى پەيوەندىيەكانىيان لە گەل سوريا بە سەرکردايەتى بەشار ئەسەد. تالەبانى لە ١٧ يۆلۆي ٢٠٠٠^(١)، ھەروەھا بارزانی لە تۆفەمبەرى ٢٠٠٠ دا گەيشتنە سوريا^(٢).

لەگەل مێژوويەكى دورو درێژ لە پەيوەندى نيوان سوريا و پارته كوردىيەكان، بەلام سوريا ھەميشە دوو دل بوو لە ھەلۆيستی ئەم پارتانە. (ى.ن.ك) و (پ.د.ك) ئەگەر چى لە چۆنىيەتى پەيوەندىيان لەگەل توركيە و ئيراندا ھەلۆيست و بۆچونيان جياواز بوو بەلام لەگەل سوريا دا بە تايبەت لە دواى سالى ١٩٩٨ ھاو ھەلۆيست بوون. لە كاتێكدا ھېشتا ئەو دورو پارته لە ناوخۆدا قۆناغى مەملەتیی نەشەر نە ئاشتییان تێپەر نە كردبوو، كەچى ھەردولا بەيەكەو ھەشاندیكى ھاوبەش دەنێرنە دیمەشق، بە سەرکردايەتیی نێچىرقان بارزانی و ەك نوێنەرى (پ.د.ك) و ەدنان موفتى و ەك نوێنەرى (ى.ن.ك). تالەبانى بە ەدنان موفتىدا نامەيەكى ئارد بۆ سوريا، كە تيايدا نكۆلى لە جياپونەو ەى كورد لە عێرق دەكات و جەختى لەو ەكردبوو كە ئەمان لەگەل عێراقن و ەك خەلكو خاك^(٣).

لە كۆتايى ئەم بەشەدا دەتونین بڵێین، كە پەيوەندىيەكانى سوريا لەگەل ھەريەمى كوردستان زياتر لە ژێر كاريگەرى پەيوەندىيە مێژوويەكانى كورد ھەو لەگەل ئەو دەولەتە، نەك پەيوەندىيەكانى سوريا لەگەل عێراق. ھۆكارى ئەمەش ئەو ەو، كە مەملەتیی مێژوويەكانى نيوان سوريا و عێراق زياتر رێگای بۆ ئەم پەيوەندىيانە خۆش كردبوو. ھەرچەندە سوريا لە روانگەى بىرى نەتەو ەى حزبى بەعسەو ە دىروانىيە پەرسى كورد لە ناو سوريا دا. ھەمان تىروانىيى بۆ ھەريەمى كوردستان ھەبوو لە سەرەتای دامەزراندنىدا. بەلام بە تێپەربوونى كات ھەريەمى كوردستان بە دوو پەرسەو ە بەسترايەو ە، ئەويش پەرسى داھاتووى رۆژمى عێراقى و رۆلى بەرھەلستكاران تيايدا. ھەروەھا پەرسى (پ.د.ك) و پەيوەندى بە ھەريەمى كوردستانەو ە، ئەمە دوو ھۆكارى سەرەكى بوون بۆ ئەو ەى دەرگای پەيوەندىيەكانى سوريا لەگەل ھەريەمى كوردستان بە تێپەربوونى كات لە داخراو ە بەرھەو كراو ە بپوات.

^١ الانصاى المەركزى، نشرة خبرية معلوماتية يومية، العدد، (١٦٣٤) ١٨/٧/٢٠٠٠

^٢ ەومەر نورالدين: سەرچاوەى پشوو. ل ١٩٤

^٣ الانصاى المەركزى، نشرة خبرية معلوماتية يومية، العدد، (٢١١٢) ٢٩/١٢/٢٠٠١

به‌شی پینجه‌م

هه‌ریمی کوردستان له نیوان مملانی و ریکه‌وتنه‌کانی

تورکیا و سوریا و ئیراندا

-ته‌وهری یه‌که‌م- کاریگه‌ریی مملانی ناوچه‌ییه‌کان له‌سه‌ر هه‌ریمی
کوردستان

-ته‌وهری دووهم- سیاسه‌تی هاوبه‌شی ناوچه‌یی به‌رامبه‌ر هه‌ریمی
کوردستان

تهومری یه که م کاریگری مملانی ناوچه یییه کان له سهر ههریمی کوردستان

ههریمی کوردستان رۆلکی گرنکی له مملانیکانی رۆژه لاتی ناوه راستدا بیینی، له هه نډیکیاندا کارای یاریده دهر بووه، له هه نډیکی تریشدا دروستکری مملانیکان بووه. شه م تهوهره یه بۆ دوو باس دابهش دهکهین، که یه که میان باس له ریکه وتنی سهر بازی تورکیا و ئیسرائیل له سالی ۱۹۹۶ دا دهکات. له باسی دووه مدا کاریگری ریکه وتنه که له سهر ههریمی کوردستان له خۆ دهگریت.

باسی یه که م: ریکه وتنی سهر بازی نیوان تورکیا و ئیسرائیل و رهنگدانه وهی به سهر

سوریا و ئیرانه وه:

میژووی په یوه نډیه کانی نیوان تورکیا و ئیسرائیل له ۲۸ ی مارس ۱۹۴۹ و له دانپانانی تورکیا و هک یه که مین ده ولته تی ئیسلامی به ده ولته تی ئیسرائیل ده ستپیده کات. به م هه لویسته تورکیا و ئیسرائیل یه که م هه نگاویان له په یوه نډیه کان به شیوه یه کی ئه ریڼی دهستی پیکرد. هه رچه نده سالانی دواتر په یوه نډیه کان له یه ک ئاستدا نه بووه و به لکو به رزو

نزمی به خۆوه بینوه^(۱)، به لām په یوه نډییه ته م دوو ده وله ته له نه وه ده کاند باشتیرین ماوه ی له په یوه نډییه هه ردوولا تۆمار کردوه که به ریکه وتنی سهربازی فه برابری ۱۹۹۶ ده گاته لوتکه^(۲). سهره تاي ته م ریکه وتنه سهربازییه ده گه ریته وه بۆ تۆقه مبهری ۱۹۸۹، که له نیوان هتیزی ئاسمانی تورکی و ئیسرا ئیلی کراوه. دواتر له شه پرلی ۱۹۹۱ ریکه وتنی ته واکاری بۆ هه مان ریکه وتنی پیښوو کراوه. به مجۆره فروکه ی جۆری F-16, F-25، ئیسرا ئلی له بڼکه کانی دیار به کړو به هه مان شپوه فروکه ی تورکیا له باکوری فه له ستین جیگیر کراون^(۳). له تۆقه مبهری ۱۹۹۳ یاداشتیکي لیکتیکه یشتن له نیوان هه ردولا مۆر کرا بۆ چاره سهر کردنی هه ره شه ناوچه ییه کان و هاریکاری کردنی یه کدی له بواری زانیاری هه والگری سهره ت به "تیرۆر" و توانای سهربازی سوریا ئیران عیراق. له ۱۳-۱۵ ی تۆقه مبهری ۱۹۹۳، حکمه ت چه تین وهک یه که م وه زیری دهره وه ی تورکیا سهردانی ئیسرا ئیل ده کات و به دوایدا له یه نایری ۱۹۹۴ عیرزا وایزمان وهک یه که م سهرۆکی ئیسرا ئیل سهردانی نه که ره ده کات. هه موو ته مانه سهره تايه ک بوون بۆ ریکه وتنی ۲۳ ی فه برابری ۱۹۹۶ له نیوان شه و دوو ده وله ته دا، که لیره وه په یوه نډییه کی به تین له ئاستی سوپا و حکومه ت و ده ولت سهره له ده دات و سهردانه جۆربه جۆره کان زۆر ده بیت. بۆ نمونه ته نها له ماوه ی سهرۆک کۆماری دیمیریلدا (۱۹۹۳-۲۰۰۰)، دوو جار سهردانی ئیسرا ئیل ده کات و سهرۆکی ئیسرا ئیلیش سی جار ده چیته تورکیا، که گه شه سهندنی سهرجه م په یوه نډییه ئابوری و بازرگانی و گه شتوگوزارو په روه رده یی و زانستییه کان به دوا ی خۆیدا ده هتیت. تورکیا له ۸ ی دیسه مبهری ۱۹۹۶ گرتیبه ستیکي سهربازی له گه ل ئیسرا ئیل واژو ده کات به بری ۶۳۲.۵ ملیۆن دۆلار بۆ کرینی ۵۴ فروکه ی سهربازی له جۆری F-4 Phantom. له

^۱ للمزيد من معلومات عن العلاقات التركية- الاسرائيلية، بنظر، وصال نجيب العزاوي و رواء زكي يونس الطويل: تركيا واسرائيل (الدور المركب) مركز الدراسات الدولية، بغداد، ۲۰۰۲، ص ص ۱-۶.

²Timeline of Turkish-Israeli Relations, 1949-2006: The Washington Institute for Near East Policy, 2006. P4.

³ وصال نجيب العزاوي و رواء زكي يونس الطويل: المصدر السابق، ص ۷-۸.

۲۹ مارتى ۲۰۰۲ تۈركىيا بە بېرى ۶۶۸ مىليۇن دولار، ۱۷۰ تانك لە جۆرى M-60A1 نۆزەن دەكاته وە . لە رووى مەشق و راھىتەنە وە لە ماوہى نىوان سالانى (۱۹۹۸-۲۰۰۳) چوار ماتۇرى سەربازى لە ژۆر ناوى "پەرى دەريا Reliant Mermaid" كە تيايدا ھىزەكانى ئەمريكاش بەشدار بوون ئەنجام دەدرىت^(۱).

ناوەرۆكى ئەم رىكەوتنەكە وەك لە لاىەن وەزىرى بەرگرى تۈركىيا ئۆلتان سونگۈرلو (Oltan Sungurlu) خرايە روو، برىتى بوو لەم خالانى خوارەوہ:

۱. ئالوگۈركۈندى زانىارى سەربازى و ئەزمون و بەرپەوہ بردن

۲. پەيوەندىيەستەن لە نىوان ئەكادىميە سەربازىيەكان

۳. مەشقى ھاوہەش

۴. ئالوگۈرى زانىارى سەربازى لە كاتى مەشقە تاييەتپەكانى ھەردوو دەولەتەكە

۵. لەنگەر گرتنى كەشتىيە سەربازىيەكان لە كەنارەكانى يەكتەر

۶. ئالوگۈرى زانىارى كۆمەلايەتى و روشنىيىرى

۷. ھاوكارىكردن و بەكارھىنانى بەلگە نامە سەربازىيەكانى يەكتەر^(۲).

ئەم رىكەوتنە لە بەرژەوہەندىيە ھاوہەشەكانى ھەردوو دەولەتەوہ سەرچاوہى گرتبوو، ھەردوكان لەگەل سورىا لە مەملەتتەدا بوون. دژى بالاوہونەوہى چەكى كۆكۈز، توندروہى ئىسلامى و سىياسەتى عىراق و ئىران بوون. ھەروہا سىياسەتتىكى ھاوہەشيان بەرامبەر ئاسىيائى ناوہراست ھەبوو. لاىەنگرى سىياسەتى ئەمريكى بوون لەرۆژھەلاتى ناوہراستىشدا^(۳).

دەتوانىن بلىين ئەم رىكەوتنە برىتى بوو لە پلاننىك بۆ بالا دەستبۇنى سەربازى و سىياسى تۈركىيا و ئىسرائىل بەسەر ناوچەكەدا. ھەرچەندە تۈركىيا لەسەر زمانى دىمىرىل وەك سەرۆك

¹ Timeline of Turkish-Israeli Relations, 1949-2006: The Washington Institute for Near East Policy, 2006, p3.

² Turkish Daily News (April 12, 1996), <http://www.hri.org>

³ BAYRAM SINKAYA :op. cit, p76.

کومار رایگه یاند که ریکه وتنه که هر هره شه نیبه بؤ سهر هیچ دهوله تیکی دراوسی^(۱)، به لام وه زیری به رگری ئیسرائیلی ئیسحاق مؤرده خای وتی: ئهم ریکه وتنه ده بیته له مپهر له به ردهم هر هیرشیک که سوريا یان ئیران یان عیراق بیرى لیبکاته وه". ئامانجی ئیسرائیل له م ریکه وتنه بریتی بوو له فشار خستنه سهر سوريا له میانی گفتوگوکانی ئاشتیدا، هر وه ها وه که په یمانگای موشی دایان له تهلته بیب رایگه یاند: بلاوکرده وهی هیزی ئاسمانی ئیسرائیلی له روزه لاتى تورکیا له ئیستادا دژى ئیرانه نه که سوريا. نه گهر گفتوگوئی ئاشتی هر هره سی هیئا له نیوان ئیسرائیل و سوريا رهنکه نه وکاته ئامانجه که پیچه وانه بیته وه". رایه کی تریش له م باره وه بوو، که ئیسرائیل ده یویست بؤ پاراستنی ئاسایشی نه ته وهی خوی به ته نها پشت به نه مریکا نه به ستیت^(۲). رای نه مریکا له سهر ریکه وتنه که نه وه بوو، "ریکه وتنیکه له نیوان دوو هاوپه یمانی نه مریکایه، که ده بیته هوئی توند وتلکردنی ئاسایش له روزه لاتى ناوه راستدا"^(۳).

نه گهر نه مهی پیشوو ئامانجی ئیسرائیل بیت، به لام ئامانجه کانی تورکیا بریتی بوو له وهی، رۆلى هیزی ناوچه یی له روزه لاتى ناوه راست ببینیت، له ریگای به هیزبوونی سیاسه تی سهریازی، نفوزی خوی له روزه لاتى ناوه راست زیاتر بکات، کونترولی پروژه داهاتووه کانی عیراق و سوريا بکات له ریگای ئاو، رۆلى پولیسی ناوچه یی ببینیت^(۴).

گرنگترین کاریگری ئهم ریکه وتنه سهریازی نیوان تورکیا و ئیسائیل له سهر روزه لاتى ناوه راست، بریتی بوو له نزیکبونه وهی سوريا و ئیران. له سهره تای نه وه ده کانددا په یوه منډیه کانی نیوان ئیران و سوريا و تورکیا بارگریزی به رچاوی به خوو نه بینى بوو. ئهم

^۱ الانصات مرکزی، نشره خبریه معلوماتیه یومیه، العدد (۹۱۲)، ۱۲/۵/۱۹۹۸.

^۲ İdris DEMİR: op. cit

^۳ هیثم الکیلانی: "البعء الامنى لمعاهدة السلام الاردنية- الاسرائيلية والاتفاقية العسكرية التركية- الاسرائيلية"، فی، ندوة مستقبل الترتيبات الاقليمية فی منطقة الشرق الاوسط وتأثيراتها علی الوطن العربی، معهد البحوث والدراسات العربیه، القاهرة، ۱۹۹۸، ص ۱۲۲-۱۲۳

^۴ وصال نجیب العزاوی و رواء زکی یونس الطویل: المصدر السابق، ص ۱۳

دهوله تانه له کیشهی نیوانیان زیاتر په نایان بۆ چاره سهری دپلؤماسی دهبرد، به لام له دواى سهردانی وهزیری دهره وهی تورکیا حکمهت چه تین بۆ ئیسرائیل له سالی ۱۹۹۳، که سهره تایهک بوو بۆ سهردانه چوپر په کانی نیوان تورکیا و ئیسرائیل و به ره مه که ی ریکه وتنی سهر بازی نؤفه مبه ری ۱۹۹۶ ی تورکیا و ئیسرائیلی لیکه وته وه، چیتر به ره ی یه که م به ته واوی له رۆژه لاتدا خۆی ئاشکرا کرد له به رامبه ر دهوله تانی رۆژه لاتی ناوه راست به تاییهت ئیران و عیراق و سوریا که بابه تی لیکۆلینه وه که مانه. به واتایه کی تر ریکه وتنی تورکیا و ئیسرائیل نه یاره کۆنه کانی له یه کتر نزیکرده وه سوریا و ئیران هه ریه که و لای خۆیه وه له عیراقی دوزمنی دیرینیان نزیکبونه وه^(۱).

له دواى کۆتای دوومین جهنگی که نداو رووخانی یه کیتی سؤقیهت له سالی ۱۹۹۱ دا، ئیران به ته واوی درکی به مه ترسی تورکیا کرد و که وته بهر شالای هه ژمونی تورکیا نه مهش دواى نه وه هات، که بایه خی تورکیا بۆ نه مریکا روو له زۆری بوو، هه روه ها هه ژمونی تورکیا دهستی به ره و ده ریای قه زوین و کۆماری ئازهر بیجان و ئاسیای ناوه راست په لی ده کیشا. نه مه وایکردبوو، که ئیران نه که مه ترسی پینگ ناوچه ییه که ی خۆی هه بیت، به لکو له ناو ماله که ی خۆیدا مه ترسی هه لگه رانه وه ی تورکه ئازهر ییه کانی لیتیشتبوو^(۲).

نه مه ترسیانه لای ئیران زۆر گه وره تر بوو کاتیک تورکیا و ئیسرائیل ریکه وتنی سهر بازیان کرد، چونکه به پپی ریکه وتنه که خاک و ئاسمانی تورکیا ئاوه لا بوو بۆ فروکه جهنگیه کان و دهستگا هه والگرییه کانی ئیسرائیل، که نه مهش هه ره شه ی ئیسرائیلی خسته لیواری

¹ Efraim Inbar: REGIONAL IMPLICATIONS OF THE ISRAELI-TURKISH STRATEGIC PARTNERSHIP, Volume 5, No. 2 - June 2001 <http://www.biu.ac.il/SOC/besa/meria/index.html>

² Robert Olson: Turkey-Iran Relations, 2000-2001: The Caspian, Azerbaijan and the Kurds, Middle East Policy Council , Volume IX, June 2002, Number 2 , 2002, [http //www.mepc.org/main/main.asp](http://www.mepc.org/main/main.asp)

سنوره کانی ئیران^(۱). ئیران دهوله تی ئیسرائیلی به دوژمنی کۆماری نیسلامی به تایبه تی و سه رجه م دهوله ته نیسلامیه کان ده زانی و تاکه ئامانجی ئیسرائیل به رای ئیران لاواز کردنی دهوله ته نیسلامیه کانه. له ئاستی ململانی دوو لایه نیه کانیشدا پرسی چه کی نه تۆمی ئیران^(۲)، کیشیه یه کی در یژخایه ن بوو له نیوانیان، که ئیسرائیل به هه ره شه ی له ناوبردی خۆی ده زانی. ئیران پیتیوابوو ئامانجی سه ره کی ئیسرائیل له م ریکه وتنه به پله ی یه که م ئیرانه و بۆ ته م مه به سه خاکی تورکیا وه ک بنکه ی پشته وه ی خۆی به کار ده هیئتیت. له لایه کی تر ئیران در ی له شکر کیشیه کانی تورکیا بوو له هه ریمی کوردستان به تایبه ت دوا ی ته وه ی پسپۆره ئیسرائیلییه کان به شداریان تیا دا ده کرد. له شکر کیشی تورکیا به بۆچوونی ئیران پارسه نگی هیژی له ناوچه که تیک ده دات و به قازانجی تورکیا ته واو ده بیت، که نه مه ش ئاسایشی ناوچه که لاواز ده کات. بۆیه ئیران له دوا ی ریکه وتنه که، تورکیای وه ک ناپاک ده بیینی، که خۆی له جیهانی نیسلامی دور خستۆته وه و له پشته وه خه نجه ر له دهوله تانی نیسلامی ده دات^(۳).

^۱ لینور مارتن: الامن القومي التركي في الشرق الاوسط: ترجمة خليل علي مراد، مركز الدراسات الاقليمية، جامعة الموصل، ۲۰۰۵، ص ۳۲.

^۲ بهرنامه ی نه تۆمی ئیرانی ده گهریته وه بۆ سالی ۱۹۶۱ کاتیک ریکه خراوی وزه ی نه تۆمی ئیرانی دامه زرا. ته م بهرنامه یه سنوردار بوو له دوا ی شۆرش نیسلامی ئیرانی گرنگیه کی زۆری پندراو به تواووبونی یه که مین جه نگی که ندوا به شیوازیکی چروپر هه وله کان له پیناوی بنیاتنای کوره نه نوومییه کان خرا نه گور. ته م بهرنامه یه کار دانه وه یه کی تولدی نه مریکا ده وله تانی روژناوای لیکه وته وه، که قه برانیکی مه تر سیداری لیه ییدا بوو دو تا ئیستاش به رده وامه. بۆ زانیاری زیاتر بروانه، محمد سالم احمد الکواز: الولايات المتحدة والبرنامج النووي الايراني، مركز الدراسات الاقليمية، جامعة الموصل، سلسلة الشؤون الاقليمية، ۲۰۰۶، ص ۹-۷۶.

³ Bulent Aras: Turkish-Israeli-Iranian Relations in the Nineties: Impact on the Middle East , Middle East Policy Council, Volume VII, June 2000, Number3, <http://www.mepc.org/main/main.asp>

سوريا دەولەتتىكى تر بووكە بەرھەلستى رىكەوتنەكەى دەكرد. ئەم دەولەتە سى كىشەى درىژخايەنى لەگەل توركيادا ھەبوو. يەكەميان كىشەى ولايەتى ئەسكەندەرۆنە (ھاتاي) بوو، كە لە سالى ۱۹۳۸ بە پىتى رىكەتتىكى نىوان توركيادى مانداى فەرھەنسەى لە سوريا، ويلايەتەكە چوو ھەرخاكى توركيادى لە داوى سەرھەخۆبۇنى سوريا لە ۱۹۴۶، سوريا ھەك داگىرەدەيروانىيە توركيادى لە ويلايەتەكە^۱. خالى دووھەم كىشەى ئاوى فورات بوو، كە سوريا توركيادى لەگەل عىراق لە سالى ۱۹۸۷ پرىتوكۆلىيەكان بۇ دابەشكردنى ئاواژ كىرەبوو، بەلام ھەريەك لە عىراق و سوريا (رافەى بىرەكاريانە)يان بۇ دەكرد، كە داوى (۵۰۰)مەتر سىجاي ئاواكەيان دەكرد لە كاتىكدا توركيادى راشەى دادپەرۋەريانەى بۇ، كە پىتۋابو بە پىتى پىداويستى ئاوا دوو دەولەتە ئاوا بەردەداتەو^۲. خالى سىيەم و گىرنگ بەلاى توركيادى پىرسى (پ.ك.ك) بوو، كە توركيادى ھەك پىرسى ئاسايش و تىرۆر مامەلەى لەگەل دەكرد و سوريانى بە دالەدەرى (پ.ك.ك) ئاوانبار دەكرد و سوريانى نكۆلى لىدەكرد^۳.

سەبارەت بە رىكەوتنى نىوان ئيسرائىل و توركيادى، سوريا لە ھەموو دەولەتتىك زىاتر ھەستى بە مەترسى ئەو رىكەوتنە دەكرد، چونكە ئەو رىكەوتنە جگە لەوھى سوريانى دەخستە نىوان بەرداشى توركيادى ئيسرائىل لە باكورو باشورەو، ھەروھە رىكەوتنەكە ھەك فشارىكى ئيسرائىلى دەبينى لە سەر سوريا لە كاتى گىتوگۆكانى ئاشتى تا سوريا مەرجەكانى ئيسرائىل پەسەندەكەت. بۇيە دەولەتە عەرەبىيەكان بەگشتى و سوريا بە تاييەتى ئەوھەيان لەم رىكەوتنە دەخۆيندەو، كە لە برى ئەوھى توركيادى بكانە ھاوبەشى

^۱ بنجيو و جنس اوزكان: التطورات العربية لتركيا و اغيازاها الى اسرائيل بين مظالم الامس و مخاوف اليوم، ترجمة ونشر، مركز الامارات للدراسات والبحوث الاستراتيجية، ۲۰۰۳، ص ۱۶. طالب محمد وھيم: "قضية الاسكندرون" فى، ابراهيم خليل احمد واخرون، قطايا عربية معاصرة، دراسة تاريخية سياسية، دار الكتب، الموصل، ص ۲۹.

^۲ ابراهيم خليل العلاف: مشكلة المياه والموارد المائية فى الشرق الاوسط، مركز دراسات الاقليمية، جامعة الموصل، ۲۰۰۵، ص ۲۰. محمد صالح العجيلي، "متغير المياه فى العلاقات العربية- التركية: البعد الجغرافى والقانونى"، مجلة افاق عربية- العدد ۹-۱۰، ايلول-تشرين الاول، ۱۹۹۹، ص ۵۱.

^۳ مجموعة باحثين روس وعرب: المصدر السابق، ص ۱۳۳

ستراتیجی، دهیکاته هره شهیه کی ستراتیجی بۆ سهر ئاسایشی عره بی ^(۱). په یوه نډییه هریمی کوردستان به ریکه وتنه که وه به رای سوریا له وه دا بوو، خودی هریمه که سهرچاوه ی سهره کی نیگه رانی بوو بۆ سوریا به تاییه ت له و روانگه یه وه که تورکیا هریمه کی کردووه به ناوچه یه کی حه لال بۆ سوپا و ژوبه راسیونه کانی. له گه ل نه مه شدا ئیسرا ئیل له ریگای نه م ریکه وتنه وه هریمه که به کار ده هینیت بۆ سیخوری کردن به سهر ئیران و عیراق و ئیران ^(۲). له م سونگه یه وه بوو جیگری سهر زک کۆماری سوریا عه بدول حه لیم خه ددام وتی: نه م ریکه وتنه "گه وره ترین مه ترسییه له سهر عه ره ب له دوا ی سالی ۱۹۴۸" ^(۳).

هه لو یستی عیراق له و ریکه وتنه که متر نه بوو له هه لو یستی سوریا و ئیران، که بریتی بوو له به دیه تانی سی ئامانج، یه که م: کۆکردنه وه ی دهنگه ناره زاییه کانی ناوچه که و جیهان له دژی سیاسه تی تورکیا به تاییه ت له شکر کی تشیییه کانی و پشتینه ی ئاسایش له هریمی کوردستان، که به پلان و نه خشه ی ئیسرا ئیلی له قه ل له م ده دا ^(۴). دووه م: نزیکبونه وه له سوریا و ئیران به وه ی، که نه م ریکه وتنه دژی نه م ده وله تانه یه و پیویسته نه م ده وله تانه کۆده نگ بن له سهر ی. سییه م: کۆتاییه تان به و که نارگریه ی، که تیکه وتبوو هه روه ها هه لگرتنی سزا ئابورییه کانی سهر ی. بۆیه به ئاشکرا نه وه لو یسته ی به گو یی ده وله ته عه ره ره بییه کان ده دا، که گه وره ترین جو له دژی نه و ریکه وتنه بریتیه له گیزانه وه ی پله و پایه ی عیراق له نیشتمانی عه ره بیدا. به لام نه ده وله ته عه ره بییه کان و نه ئیران پالېشتی هه لو یستی عیراقیان نه ده کرد، چونکه خواستی نه وه یان نه بوو به ئاشکرا پیشیل سزا نیوده وله تییه کانی سهر عیراق بکه ن، هاوکات هه لو یستی عیراقی دوو رووی پیوه دیار بوو، له گه ل نه وه لو یسته تونده نه ی سهر وه له دژی تورکیا ده یواند، هه مانکات له پیناو شکاندنی کۆت و به نده کانی سهر ی به رده وام داوا ی ئاسایی بونه وه ی سهر جه م په یوه نډییه

^۱ وفرا بنجیو و جنسر اوزکان: المصدر السابق، ص ۳۱-۳۲

^۲ احمد حسین: المصدر السابق، ص ۱۹۸

^۳Efraim Inbar: op. cit.

^۴ الحرب علی العراق: المصدر السابق، ۵۲۰

جوړاو جوړه کانی له تورکیا ده کرد^(۱). ئه مه ش وایکرد عیراق له هاوکیشی به رهنګاریکردنی ریکه وتنه که بایه خی خوی له ده ست بدات.

به رنه نجام سوریو نیوان به یه که وه کانیدی سهره کی بوون بۆ رو به رو بوونه وه ی ریکه وتنمه که. ئه مه ش زاده ی روانګی هاو به شی ئه و دوو ده ولته بوو به رامبه ر کیشه کانی روژه لاتی ناوه راست، که له هه شتاکاندا. ئه م دوو ده ولته له ململانیاندا له گه ل عیراق و ئیسرائیل، هه روه ها بۆچونیان به رامبه ر کیشه کانی لوبنان کۆک بوون. بۆیه هه مو ئه م هوکارانه وایکردبوو، ئه م دوو ده ولته وه هاو په یمانیکی رانه گه یه نراو مامه له بکه ن، به جوړیک نیوان له ریګای سوریو وه له قولایی عه ره بیدا سیاسه تی ده کرد، سوریاش بالانسی هیژی به رامبه ر ئیسرائیل به پشتیوانی نیوان راگرتبوو^(۲). له نه وه ده کاندا په یوه نډییه کانی سوریو نیوان زیاتر وابسته ی یه کتری بوون، ئه مه ش زیاتر گریدراو بوو به هه لویستی هه ستیاری هه ردولا به رامبه ر پرژه ی زهوی به رامبه ر ناشتی "الارض مقابل السلام"، که له لایه ن ئه مریکا و ده ولته عه ره بییه کانه وه بۆ چاره سه رکردنی ململانی عه ره بی- ئیسرائیلی پشگیری لیده کرا. له ئه نجامدا ئه م پرسه جیګای ململانی نیوان ده ولته عه ره بییه سونه کان بوو له پیشیانه وه میسرو ئه رده ن که پشگیری پرژه که یان ده کرد، له به رامبه ردا نیوان و سوری، له ریګای بریکاره کانیانه وه، که حزب الله ی لوبنانی و حماسی فه له ستینی بوو، به رنه لستکاریان ده کرد^(۳).

په یوه نډی باش و هه لویستی هاو به ش له مه پ کیشه کانی روژه لاتی ناوه راست، سوریو نیوانی خسته به ره یه ک بۆ وه ستان له دژی ریکه وتنه که. به لام ئه وه ی له م پرسه دا ناشکرا

۱ وفرا بنجیو و جنسر اوزکان: المصدر السابق، ص ۴۵-۴۶

۲ عیاد البطیجی: التحالف الإيراني السوري: تاريخه، حاضره، مستقبله. مركز الشرق العربیة للدراسات

الحضاریة والاسرائیجیة، <http://www.asharqalarabi.org.uk/index.htm>

3 Barry Rubin: IRAN'S NUCLEAR AND SYRIA'S IRAQ ADVENTURES, Volume 11, No. 4 - December 2007.

<http://meria.idc.ac.il/testasp.html>

بوو، ئەم دوو دەوڵەتە توانا و ھێزی رووبەرپووی راستەوخۆیان لە بەرامبەر رێکەوتنەکانە زۆر لاواز بوو. ئەو رێکەوتنە تورکیا و ئیسرائیلی بەیەکەوە کرد بە گەورەترین ھێزی سەربازی و ئابووری رۆژھەڵاتی ناوھەرێست، کە زۆر لە پێش ریکەبەرەکانیانەووە بوون^(١).

باسی دووھەم: کاریگەری رێکەوتنەکانە لەسەر ھەریمی کوردستان:

یەکەم: کاریگەرە راستەوخۆکانی رێکەوتنەکانە لەسەر ھەریمی کوردستان

خاڵی ھاوبەشی تورکیا و ئیسرائیل بەرامبەر ھەریمی کوردستان بریتی بوو لەوھێ، کە ھەردوولا دژایەتی عێراقیکە بەھێزیان لە رۆژھەڵاتی ناوھەرێستدا دەکرد، ئاود دینۆن، فەرمانبەر لە وەزارەتی دەرھوھێ ئیسرائیل لە فەبرایری ١٩٨٢ لە گۆفاری (کیوفونیم) ئیسرائیلی نوسوویەتی کە دابەشبوونی عێراق بەسەر بەغداد و بەسەر و موصل بۆ ئیسرائیل قازانجە، چونکە عێراق گەورەترین مەترسییە لەسەر ئیسرائیل^(٢). ئیسرائیل پشتگیری دابەشبوونی عێراقی دەکرد و پێیوابوو، کە دوا ی ميسر گەورەترین مەترسی بۆ سەر دەوڵەتی ئیسرائیل، عێراقە^(٣). ھەمان بیرۆکە لە میانی دووھەمین جەنگی کەنداو لە لایەن تورکیا و خرایە روو بە شێوھێک، کە عێراق دابەشبوون بەسەر سێ کۆنفدرالی بۆ کورد و عەرەب و تورکمان^(٤). بەو ھۆیەوھێ عێراق وەک دەوڵەتیکە سەربازی لاواز بێت، ھەرھەھا تورکیا ھەژمونی خۆی لە ناوچە نەوتییەکانی باکووری عێراق بەسەپینیت. بەلام مەرجی تورکیا بۆ ئەم پلانی ئەوھێ بوو، کە کورد نەبەنە خاوەنی دەوڵەت، بەلکو لە چوارچێوھێ عێراقی

^١ Efraim Inbar: REGIONAL IMPLICATIONS OF THE ISRAELI-TURKISH STRATEGIC PARTNERSHIP

^٢ وصال نجیب العزاوی و رواء زکی یونس الطویل: المصدر السابق، ص ١١٧. ابراهيم خليل العلاف: وحدة العراق و استقراره في عالم متغير، دراسات اقليمية، العدد ٢٠، السنة (٧)، تشرين الاول، ٢٠١٠، ص ١١-١٠.

^٣ İdris DEMİR op. cit.

^٤ هيثم الكيلاني: المصدر السابق، ص ١٢٣

کونفدرالیدا بمیننه وه^(۱). لیره دا نه خشی ئیسرائیل و تورکیا په کانگیر ده بوو، چونکه ئیسرائیلش پشگیری دابه شبوونی عیراقی ده کرد، به لام به بی دروستیونی ده ولته کوردی. نه مهش له پیناو پاراستنی به رژه وه نډییه سهریازی و سیاسی و ئابورییه کانی بوو له گه ل تورکیا، به تاییهت له کاتی په دابونی ده سلائی هریمی کوردستان له نه وه ده کان. نه وه بوو له سهرزمانی سه رۆک وه زیران بنیامین ناتنیا هو^(۲)، رایگه یاند: "ئیسرائیل به فهرمی دامه زرانندی ده ولته کوردی (که مه بهستی هریمی کوردستان بوو) رت ده کاته وه"^(۳).

په یوه نډییه هریمی کوردستان به ریکه وتنه که ی نیوان نه دو ده ولته ی سهر وه له وه دا بوو، که پیگه به کی گرنگی له ناوچه که دا هه بوو، به جوړیک سنووری هاو به شعی له گه ل نه یاره کانی تورکیا و ئیسرائیل، (ئیران و عیراق و سوریا) هه بوو. هاوکات پاراستنی هریمه که له تورکیا وه نه بوونی ده سلائیکی تۆکمه له ناو هریمی کوردستان به تاییهت له میانه ی جهنگی ناو خۆدا له سلائی (۱۹۹۴-۱۹۹۸)، وایکرد که تورکیا و ئیسرائیل چاوی تیښپرن و سودی لیوه بگرن له ململاتی کانی خویان له ناوچه که دا.

باشترین سودی هریمی کوردستان بۆ تورکیا و ئیسرائیل، له شکرکیشییه کانی تورکیا بوو. تورکیا ئامانجی له شکرکیشییه کانی به له ناو بردنی (پ.ک.ک) دیاریی کرابوو. له م باره یه وه نه ندام په رله مانیکي پارتی گه لی کۆماری ده لیت: "پیش ریشه کی شکر دنی

^۱ الورقة الكردية في مهب لعبة الامم كونفدرالية اوزال لسلخ الموصل و كركوك. مجلة الاسبوع العربي، ۱۹۹۱/۹/۱۸.

^۲ له سالی ۱۹۴۹ له تهلن به یب له دایک بوو. خاوه نی ره گه زنامه ی ئه مریکه، نوینه ی ئیسرائیل بوو له نده وه به کگرتو وه کان له (۱۹۸۴-۱۹۸۸) به شداری کۆنگره ی ناشتی مه دیری دی کردوو. یه که م سه رۆک وه زیرانی ئیسرائیل بوو که له ریگی هه لپاردنی راسته وخۆوه نه و پۆسته ی وه رگرتو وه له سالی ۱۹۹۶-۱۹۹۹. له سالی ۲۰۰۹ به دوا وه سه رۆک دوباره پۆستی سه رۆک وه زیرانی وه رگرتو وه. الان غریش و دومینیک فیدال: المصدر السابق، ص ۴۲۲-۴۲۳.

^۳ Aysegul Sever, TURKEY AND THE SYRIAN-ISRAELI PEACE TALKS IN THE 1990s, MERIA, Volume 5, No. 3 September 2001
<http://www.biu.ac.il/SOC/besa/meria/index.html>

(پ.ك.ك)، هەر چاره سهریكی كیشه ی كورد وهك سازشكردنی یهك لایه نه بۆ ریکخراویکی تیرۆرستی وایه. جه نه رالیکی خانه نشینکراوی تورکیا ده لیت: "ناتوانین دژایه تی (پ.ك.ك) بکه ین تا سهرکرده کانیان له باکووری عیراقه وه سهرکرده تی شهر بکه ن"^(۱). به واتایه کی تر ویستی تورکیا وابوو، که ده بیت (پ.ك.ك) له ناو بجیت نهك له تورکیا، به لکو له دهره وه شدا، دوا به دوا ی نه مانی (پ.ك.ك) کیشه که باسی لیوه ده کریت، چونکه به هه بونی (پ.ك.ك) هیچ حکومت و سیاسه تکاریک نهیده و پرا باسی کیشه ی کورد بکات و ئه مهش وهك سازش بۆ (پ.ك.ك) ناوده برا^(۲). له م سۆنگه یه وه چاره سهری سهربازی بۆ کیشه ی کورد له تورکیا به ته وای تیکه لی بارودۆخی ناوۆخی ههریمی کوردستان بوو، به جۆرێک ئه م چاره سهری تورکیا بوو به هوی ئالۆزکردن و کلپه سهندنی کیشه ناوۆبیه کان له ههریمی کوردستان. چونکه ههریهك له (پ.ك.ك) و تورکیا بوون به به شێک له و ململانێیانه ی، که له ههریمه که دا سهربان هه لدا. هه مانکات له ئاستی دهره کیشدا ئه م کاره سهربازیانه ی تورکیا سیاسه تی کاردانه وه ی ئێران و سوریا ی له ههریمی کوردستان به ره مه یئا. له و نێوانه دا ههریمی کوردستان بوو به چه قی قولبونه وه ی ناکوکییه کانی نیوان ئه و دهوله تانه.

ئه وه ی گرفت ی سهره کی بوو له م پرسه دا ئه وه بوو، که چاره سهری سهربازی و له شکرکیشی تورکیا له ههریمی کوردستاندا به ته وای ئه نجامه که ی مسۆگه ر نه بوو. چونکه جگه له وه ی تورکیا له دوا ی دووه مین جهنگی که نداو، له ئاماده نه بونی عیراقد، به ته نها خۆی مایه وه له رووبه روو بوونه وه ی پرس ی کورد به گشتی و (پ.ك.ك) به تایبه تی، هاوکات تورکیا ههستی به دواکه وتووی سوباکه ی ده کرد بۆ بینینی رۆلی ناوچه یی به تایبهت له ههریمی کوردستاندا. ئه م ههسته له میانه ی قهیرانی داگیرکردنی کوهیت له لایه ن عیراقه وه زه قتر بوو. به تایبهت له کاتی جهنگه که دا پیشکه وتنه کانی بواری چهکساز ی هاوپه یمانیان بین ی. به راوردکردنی ئه و تازه گه ریا نه به دابینکاریه کانی سوپای تورکیا، وهك سهرکرده یه کی

¹ Crisis Group Middle East Report: Turkey and Iraqi Kurd: Conflict or Cooperation?

^۲ للمزید من معلزات، انظر، الاحداث السرية بين PKK حزب العمال الكردستاني والدولة التركية، ص ۵۹-۳۸.

سهربازی ته و دهوله ته ده لیت، "بۆ خۆشمان مایه ی گالته جاری بوو" ^(۱). بۆیه یه کتیک له هۆکاره گرنگه کانی به شدارنه بونی راسته وخۆی تورکیا له دووه مین جهنگی که نداو، ددواکه وتویی سوپاکه ی بوو، که له روبه روبونه وی سهربازی له گه له سوپای عیراق خۆی به دوور گرت ^(۲). بۆیه دووه مین جهنگی که نداو بۆ تورکیا له روی سهربازییه وه وه ک تویره ریکی سهربازی تورکی ده لیت، وه ک شۆرشیک وابوو. چونکه به پرسه تورکه کان له هه ستردن به دواکه وتویی سوپاکه یانه وه، ده ستیان به نوێکردنه وه ی سوپاکه یان کرد. بۆ نه م به سه ته بوجه یه کی زۆریان ته رخان کرد به جوړیک له سالانی (۱۹۸۹-۱۹۹۹)، بری تیچوونی سهربازی (۱۸.۴٪) ی بوجه ی ده له ت بوو، له کاتیکدا پرۆژه خزمه تگوزاریه کانی حکومه ت ته نها (۱۳.۹٪) ی بۆ ته رخانکرا بوو ^(۳). هه مانکات ریکه وتنی له گه له ئیسرائیل واژو کرد، وه ک پیشکه وتوترین ده وله تی رۆژه لاتی ناوه راست له روی پیشه سازی و ته کنه لوجیا و نه زموونی سهربازییه وه. له م ریگایه وه توانی سوپاکه ی نوێ بکاته وه، هه روه ها له روی هه والگریشه وه قازانجیکی گه وړه ی له مانگه ده سکرده ئیسرائیلیه کان بینى، که زانیاری گرنگیان سه باره ت به (پ.ک.ک) به تورکیا به خشی ^(۴). ده توانین بلێین هه ماهه نگى و هاریکاری سهربازی نیوان تورکیا و ئیسرائیل زۆر به تین نه بوو، تا واژوکردنی ریکه وتنه سهربازییه که ی نیوانیان له فه براهه ی ۱۹۹۶. هه ره نه مه شه وایکرد که له شکرکیشییه کانی تورکیا له هه ریښی کوردستان سه رکه وتن به ده ستنه هینیت تا سالى ۱۹۹۶. له دواى ریکه وتنه که له شکرکیشییه کان ئامانجى خۆی ده پیکیت.

پیش سالى ۱۹۹۶، تورکیا چه ندین له شکرکیشى تورکیا له هه ریښی کوردستان نه نجام داوه، که میژووه که ی بۆ نوکتۆبه ی ۱۹۸۴ ده گه ریته وه ، کاتیک تورکیا و عیراق له سه ر به کارهینانی خاکی یه کتر له راوه دونانی شۆرگێرانی کورد له سه ر سنووری هه ردولا ریکه وتن.

^۱ یه ک ده دهین . سى وهرده گرین، ل ل ۶۲-۶۳

^۲ هیم الکيلانى: المصدر السابق، ص ۱۲۵.

^۳ Elliot Hen-Tov : op. cit.

^۴ هیم الکيلانى: المصدر السابق، ص ۱۲۸-۱۲۹.

ئەم رىكەوتنە لە سالى (۱۹۸۵-۱۹۸۷) لە لاين توركيە سى جار بەكار ھيئەت، بەلام كاتىك عىراق ويستى كاري پىيكات لە راوھدونانى كوردى سەر سنورەكان، توركيە رىگاي پىئەدە، بۆيە رىكەوتنەكە ھەلۋەشپىئەرايەو^(۱). لە دواى دووھەمىن جەنگى كەنداو توركيە يەك لاينە دەستى كوردەو بە خستەنە گەري ئەو رىكەوتنە و بۆ يەكەمىن جار لە مارسى ۱۹۹۱ دەستى كوردەو بە لەشكركىشى و لە گرنگترينيان لەشكركىشى ۱۹۹۵، ۱۹۹۷ بوو^(۲). ژمارەى ئەو ئۆپەراسيۆنە سەربازىيە بە تەواوى ديار نىيە، بەلام سەرچاوەكان باس لە ھەندىك ژمارە دەكەن، ھەندىك دەلەل سويپاى توركيە لە سالانى (۱۹۹۲-۱۹۹۸)، بە شىۋەى جۆراوجۆر (۲۱۳) جار سنورى خاكى ھەريەمى كوردستانى بەزاندووە، (۵۰) چالاكى زەمىنى، (۲۲۵) چالاكى فېركەوانى، (۲۸) جار بۆمبارانى ھەريەمەكەى كوردووە^(۳). سەرچاوەيەكى تر بە ۵۰ ئۆپەراسيۆنى سەربازى داناو^(۴)، سەرچاوەيەكى تر بە ۲۴ جار ناوى بردووە^(۵).

لەشكركىشى سالى ۱۹۹۵، تا ئەوكاتە گەورەترين ئۆپەراسيۆنى سەربازى بوو لە ميژۋوى توركيادا، لەگەل ئەوھشدا ئەنجامىكى ئەوتۆى بەدەستەو نەدا. ئەم پىروسيە لە ۲۱ مارت تا ۴ مايۋى خاياند، (۳۵) ھەزار سەربازى پىچەكراو بە ھەموو پىداويستىەكى ئاسمانى و زەمىنى بەشداريان تىادا كرد، بە قولايى (۴۰كم) و بەدرىژى (۲۴۰كم) سنورى ھەريەمى كوردستانيان بەزاند^(۶). گرنگترين ئەنجامى ئەم لەشكركىشپىيە برىتى بوو لە شكستى سويپا لە دورخستەنەو لە ناوبردىنى (پ.ك.ك) لە سەر سنورەكانى ھەريەمى كوردستان. سەرۆك وەزيران چيلەر بە راشكاوى دانى بەوھدا نا، كە پىروسيەكە سەركەوتنى بەدەست نەھيئاوھە لەم

^۱ ھىرش عەبدوللە ھەمە كەريەم: سەرچاوە پىشوو، ل ۸۳.

^۲ Crisis Group Middle East Report: Turkey and Iraqi Kurds: Conflict or Cooperation?

^۳ يوسف إبراهيم الجهماني: أوج الآن، تركيا والأكراد، دار حوران، دمشق، ل ۷۶.

^۴ ھىشم الكيلانى: المصدر السابق، ص ۱۲۳.

^۵ Crisis Group Middle East Report: Turkey and Iraqi Kurds: Conflict or Cooperation?

^۶ جلال عبدالله معوض: صناعة القرار تركيا، ص ۴۵-۴۶.

بارەيەو ئىترانى بە ھۆكەرى شىكىست دەستىنىشانكرد بە تايىبەت لە دالەدەدانى گەريلا ھەلھاتووھەكاندا^(۱). ھەروەھا سەرۆك كۆمار، ديميرىل لەسەرەوبەندى دوا رۆژەكانى لەشكركىشيەكە باسى لەوە كرد، كە دواى كىشانەوہى سوپا، گەريلاكان دەگەريئەوہ شوپنى خۆيان و مەترسىەكانيان دوبارە بۆ سەر توركيە دەسپەيدەكاتەوہ. ھەريۆيە پرسى گۆرىنى سنورى نىوان عىراق و توركيەى وروژاند بە جۆرىك سنورەكان لە چياكانى عىراق بۆ دەشتايىەكان دابەزىتە خوارەوہ، چونكە ئەگەر سنور لە ناوچە نزمەكانى كەنار چياكان بىت، ئەوا چەكدارەكانى (پ.ك.ك) ناتوانن لەو ناوچەيەدا خۆيان مەلاس بەدن. لىرەوہ بۆ زامەنكردى سنورەكان، بىرۆكەى پشتىنەى ئاسايشى توركيە لە ھەريىمى كوردستان لە لايەن چيلەرەوہ بە ھاريكەرى (پ.د.ك) گەلە بوو. بەلام ئەوہى جىبەجىكردى ئەم بىرۆكەيەى دواخست، چەند شتىك بوو، يەكەميان نارەزايى دەولەتە ناوچەيىەكان بوو بە تايىبەت ئىتران. وەزىرى رۆشنىبىرى عەلى فەلاحيان لەم بارەيەوہ ئامازەى بەوہداو وتى: ئەوانە دەيانەوييت، گورزى سىياسى لە سىستەمى ئىسلامى ئىتران بوەشىن^(۲). ھەروەھا (پ.د.ك) لەگەل ئەوہى ئامادە بوو لەگەل توركيە ھاريكار بىت بۆ دزايەتى (پ.ك.ك)، بەلام ئامادەى مانەوہى سوپاى توركيە نەبوو لە ھەريىمى كوردستان بۆ ئەوہى ناوچەى ھەژمونى خۆى لە بن دەست بيمىنيتەوہ^(۳). لە لايەكى تر گەنگەترى ھۆكەرى دواخستنى بىرۆكەكە برىتى بوو لە گەرنە دەستى حەكومەتى توركيە لە لايەن ئەرەبەكانەوہ، كە بۆچوونى تايىبەتى ھەبوو لە سىياسەتى دەرەوہى توركيادا. ئەرەبەكان خاوەن بىروباوہريىكى ئىسلامى بوو ئەك لە سىياسەتى ناوخۆدا، بەلكو لە سىياسەتى دەرەوشدا. ئەو پىيوابوو، كە پىيوستە توركيە پشت لە رۆژئاوا بكات و رووى بەرەو رۆژھەلات وەرچەرخىنيت. ھەروەھا پەيوەندىي لەگەل دەولەتە ئىسلامىيەكان و

¹ Kemal Kirisci: op. cit.

² TRKNWS-L Turkish Daily News (April 12, 1996)
<http://www.hri.org>.

³ ئىريك جەمى. زوچەر: سەرچاوەى پىشوو، ل ۵۰۶،

CHRIS HEDGES: Turkey Offers Kurd Rebels Reform, Plan
Published: March 26, 1995, new York times, <http://www.nytimes.com>

بە تايەتەش دەولەتە ناوچەيەكانى ۋەك عىراق و ئىران و سوريا ئاسايى بكا تەو، بە بى گويدانە سزا نئودەولەتەيەكان و سزاكانى ئەمريكا لەسەر ئەو دەولەتانە^(۱).

لەم سۆنگەيەو ئەربەكان سەردانى ئىرانى كرد لە ۱۰ ئۆگستۆسى ۱۹۹۶ و ھەگبەكەى سى پەرسى لەخۆ گرتبوو، ئەويش پەرسى ئابوورى و تيرۆر ئاسايش بوو. لە روى ئابوورىيەو لەو سەردانەدا ئەربەكان گريەستى گازى سروشتى لەگەل ئىران بۆ ماوەى ۲۲ سال و بە برى ۲۳ مليار دۆلار مۆر كرد. لە بارەى تيرۆرەو، ئەربەكان ئەوەى رەتكردەو كە سوريا و ئىران يارمەتى تيرۆرستان بەدن بەلكو ئەو ھەولەى دەستگاي ھەوالگري ئەمريكا بە رىگرتن لە پەيوەندىيە نيوان دەولەتە ئىسلاميەكان. ئەربەكان دوو پيشنيارى خستە بەر دەستى ئىرانىيەكان، كە توركييا بۆردومانى پىگەى تيرۆر لە ناو ئىران بكا و ەك چۆن لە عىراق كەردويەتى. ھەروەھا ھەيزى ئىرانى و توركى ئۆپەراسيۆنىكى ھاوبەش بكن دۆى تيرۆر بۆ دەرخستنى نيەت پاكي ھەردولا. لە روى ئاسايشى ناوچەيەو بەو بۆ دەستگرتن بەسەر ئەو شلەزاويەى، كە لە ناوچەكەدايە باسى ئەوەى كەردبوو، كە ئاسۆى كۆبوونەوى وەزيرانى بەرگري و دەرەوەى دەولەتانى ئىران و سوريا و توركييا و عىراق روونە و جىيەجى دەبىت. لە بارەى عىراقەو رىكەوتبوون لەسەر ئەوەى، كە پارىزگارى لە يەكيتى خاك و ئاسايشى عىراق بكرىت و دەربارەى ھەريەى كوردستان لايەنى سوري و توركى و ئىرانى ھەماھەنگى بكن، سەبارت بە ھەريەى كوردستان و بەرەنگارى كيشەى كورد ببنەو بە ئەوەى ئەزمونى ھەريەى كوردستان بۆ دەولەتانى دراوسى نەپەيتەو^(۲). ئەم سەردانەى ئەربەكان، ھاوكاتى سەردانى وەزىرى دادى توركييا شەوكەت قازان بوو بۆ عىراق لە ۱۱ ئۆگستۆسى ۱۹۹۶دا. واتە دواى يەك رۆژ لە سەردانى ئەربەكان بۆ ئىران، كە لە روالەدا بۆ كيشەى خواردەمەنى و

^۱ عمر تشينار: سياسات تركيائي الشرق الأوسط: بين الكمالية والعثمانية الجديدة، مؤسسة كارنيغي للسلام الدولي، واشنطن، 2008، ص ۱۷.

^۲ منال الحمداني: المصدر السابق، ص ۲۲۸.

دهرمان و کیشه ی بوریه نه وتیه کانی نیوان عیراق و تورکیا بوو، به لام له راستیدا فایلیکی تری
 ئەم سەردانه بۆ ریکخستنی ئەو کۆبونه وه چوار قۆلییه بوو ^(۱).

لیره دهگهینه ئەو راستیه ی، که ئەو ریکه وتنه سەربازی حکومه تی چیلەرو سوپا
 له گەل ئیسرائیل ریکی خستبوو، له لایەن ئه ربه کانه وه په ک خراو ئه ربه کان به دیدیکی نوپوه
 مامه له ی له گەل کیشه کانی رۆژه لاتی ناوه پاست کرد، به هه ریمی کوردستانیشه وه. بگره
 ئه ربه کان به دیلی تری پیبوو بۆ هاوپه یمانی سەربازی تورکیا و ئیسرائیل، نه ویش
 پشگیریکردنی پرۆژە ی به رگری هاوبهش بوو که ره فسه نجان ی له میانه ی سەردانی بۆ
 ئەنکەرە خستیه به رده م ئه ربه کان، ئەگەر چیلەرو سوپا نه بوایه، ئەوا ئه ربه کان ره زامه ندی
 له سه ر دابوو ^(۲). ده رهاویشه تی ئەم سیاسه تهش له هه ریمی کوردستاندا به ته وای
 ده رکه وت، ئەوه بوو ئیران به ئاشکرا هیزی سەربازی خۆی خسته ناو رۆنگی هه ریمی
 کوردستان، ئەو مافه ی که تورکیا بۆ خۆی به ره وای بینی بوو، که خاکی هه ریمی کوردستان
 به کار به ی نیت بۆ لیدانی به ره له ستکاره کانی، ئەمیش لای خۆیه وه ئەو مافه ی به مۆله تی
 ئه ربه کان و به هاوکاری (ی.ن.ک) ده سته که وت. ئەوه بوو ئیران له له ۱۷ ی یۆلیوی ۱۹۹۶ به
 یارمه تیدانی (ی.ن.ک) هی رشی کرده سه ر باره گانی (ح.د.ک.ا) له شاروچکه ی کزیه ^(۳).
 هاوکات حکومه تی عیراقی به هاندانی ئه ربه کان و له سه ر بانگه یشتی (پ.د.ک)، له
 هه لمه تی کدا بۆ گیرانه وی ده سه لاتی خۆی له هه ریمی کوردستان، به (۳۰-۴۰) هه زار
 سەربازی عیراقی و (۳۵۰) تانک و (۲۰۰) توپ له (۲۱ ئۆگستۆسی ۱۹۹۶) له باشوره وه هی رشی
 کرده سه ر پارێزگای هه ولێرو هیزه کانی (ی.ن.ک) یان له و شاره ده رکرد، که دوا ی چه ند

^۱ روبرت اولسن: المسألة الكردية في العلاقات التركية-الایرانية، ترجمة، محمد احسان، دار نارس للطباعة والنشر. اربیل، ۲۰۰۱، ص ۹.

^۲ Kemal Kirisci: op. cit.

^۳ کریس کوزچیردا، بزوتنه وه ی نه ته وایه تی کورد هیوای سەربه خۆی، به رگی یه که م، ل ۱۵۷-۱۵۸

رۆژنىك بە تەواوى لە خاكى ھەريىمى كوردستاندا دەسەلاتى سىياسى وسەربازيان لەدەستداو چوونە سەر سنورەكانى ھەريىمى كوردستان لەگەڵ ئىتراندا^(۱).

بە واتايەكى تر پلانى ئەرەبەكان بۆ گىزانەوھى دەسەلاتى ناوھەندى بەغداد بوو بۆ ھەريىمى كوردستان بە رەزامەندى دەولەتە دراوسىكان و بە پشتگوڤخستنى ناوچەى دژە فرين و سىياسەتى ئەمريكا لە ناوچەكە بە گشتى و عىراق بە تايبەتى. ئەرەبەكان توانى بەرژەوھەندىيەكانى ھەر چوار دەولەتى ھاوسنورى ھەريىمى كوردستان لە ئۆگستۆسى ۱۹۹۶دا كۆ بكاتەوھ. ئىران توانى ھىرش بكاتە سەر (ح.د.ك.ا). عىراق لە ريگاي (پ.د.ك) ھەريىمى كوردستانى گرتەوھ. سورياس گەرانەوھى دەسەلاتى ناوھەندى بۆ ھەريىمى كوردستانى پىباش بوو. خودى توركياش لە سىپتەمبەرى ۱۹۹۶ بىريارى لەسەر پىكھيئەنى پشستينەى ئاسايش بە قولايى (ەكم) و بە درىژايى سنورى خۆى لەگەڵ ھەريىمى كوردستان دا^(۲). تالەبانى لەم بارەيەوھ ئەرەبەكانى تۆمەتبار كردو رايگەياندا، كە پلانى لەگەڵ عىراقدا بىرىتى بووھ لە: يەكەم گرتنى ھەولير لە لايەن عىراقەوھ، دووھم ھاتنى توركييا بۆ ھەريىمى كوردستان، سىيەم دەرکردنى (ى.ن.ك) لە ھەريىمەكە^(۳).

پلانى ئەرەبەكان سەرکەوتنى بەدەستقنەھيئا چونكە بە پلەى يەكەم رەچاوى بەرژەوھەندى پلانى ئەمريكى لە ناوچەكەو لە ھەريىمى كوردستان و عىراق بە تايبەتى نەكرد. ئەمريكا بەھۆى گورزى سەربازيەكانى لە باشورى عىراق، توانى پاشەكشە بە سوپاي عىراقى لە ھەريىمى كوردستان بكات^(۴). پاشان بانگھيشتى لايەنە ناكۆكەكانى ھەريىمى كوردستان بۆ ئەنكەرە بكات. ئىران لە لاي خۆيەوھ، كە دركى بە شكستى پلانەكە كرد، دەستى لە

^۱جوناثان راندل: أمة في شقاق، دروب كردستان كما سلكتها، ترجمة: فادي حمود، دار النهار، بيروت ۱۹۹۷، ص ۳۸۸.

^۲جلال عبد الله معوض: صناعة القرار في تركيا، ص ۱۶۲-۱۶۳.

^۳عائدة على سري الدين: دول المثلث بين فكي الكماشة التركية الاسرائيلية، ص ۱۰۲-۱۰۳.

^۴WASHINGTON (CNN): U.S. Air Force jet fires missile at Iraqi radar facility, September 4, 1996, http://www.cnn.com/MAPS/9607/nav_bar.ma

یارمه تیدانی (ی.ن.ک) نه پاراست، نه وه بوو به هویه وه (ی.ن.ک) توانی دسه لات خوی به سر سه رجه م ناوچه کانی خوی، جگه له ه ولیر، بگه ریتته وه. نه مریکاش له نه نجامی هاوپه یمانی عیراق - بارزانی، چاوی له هاوپه یمانی ئیران - تاله بانی پوښی و به بانگه وازی دسه ورنده دان له کاروباری ناخوی هریم له لایه ن عیراق و ئیران کوتایی پیهینا^(۱).

به دیوکی تردا ده توانین بلین پلانی نه ربه کان بریتی بوو له کاردانه وه یه کی شکستخواردوی هیزه به ره له ستکاره کانی ریکه وتنامه ی سه ربازی تورکیا ئیسرائیل، که به ره نه نجامه کی بریتی بوو له دابه شکردنی هریمی کوردستان به سر دسه لاتی (پ.د.ک) و (ی.ن.ک). لیر به دواوه تورکیا و ئیران له ه ما مه نگیه کی کورتخایه نه وه چوونه وه سر هیلی ململانی باوه کان له هریمی کوردستاندا. هه روه ها ده ولته ناوچه ییه کان به تاییه ت له دوی ریکه وتنامه ی نه نکه ره له ۳۱ ئوکتوبری ۱۹۹۶، سنوری هه ژمونی خویان له هریمی کوردستاندا بۆ دهرکه وت. هه ژمونی ئیرانی له سنوری دسه لاتی (ی.ن.ک) و هه ژمونی تورکیا له سنوری دسه لاتی (پ.د.ک) دا بوو. عیراقیش له دوی ریکه وتنی نه نکه ره به ته وای له ململانی ناوچه ییه کانی هریمی کوردستان کرایه دهره وه. به واتایه کی تر روداوه کانی ۳۱ ئوگستوس ململانی (ی.ن.ک) و هاوپه یمانه ئیرانیه کی له گه ل (پ.د.ک) و هاوپه یمانه تورکیه کی له هریمی کوردستان یه کلایی کرده وه. نه وه ی مایه وه هه ژمونی (پ.د.ک) بوو له هریمی کوردستان به تاییه تی و ناوچه که بوو به گشتی. نه م پرسه له ریگی له شکرکیشی ۱۹۹۷ یه کلایی کرایه وه به پشت به ستن به ریکه وتنامه ی سه ربازی تورکیا و ئیسرائیل.

نه م له شکرکیشیه ی تورکیا له ژیر ناوی ئوپه راسیونی (فولاز-۲) بوو، که (۵۰) هه زار سه رباز به ته وای چه کی ناسمانی و زه مینی له ۱۴ مای-۲۱ ی یونیو ۱۹۹۷، پڑانه ناو هریمی کوردستانه وه. جیاوازی نه م له شکرکیشیه له وانه ی پیشووتر نه وه بوو، ئامانجه سه ربازییه کانی تورکیا ژور روون و ناشکرا بوو، نه مه ش به هوی بوونی هیلیکی جیاکه ره وه له نیوان دسه لاتی (پ.د.ک) و تورکیا له به رامبه ر (ی.ن.ک) و (پ.د.ک) به پشگری ئیران، که

^۱ احمد حسین: المصدر السابق، ص ۱۴۵.

وایکرد، تورکیا و (پ.ک.ک) کەوتنە شەڕێکی روو بە روو، کە بە پێی ڕاگەیاندنی سوپای تورکیا، (٢٦٠١) گەریلايان کۆشتوو، لە پیزی سوپای تورکیا (٩٩) کۆژاو (٣١٣) بریندار هەبوو و دوو کۆپتە ریش کەوتۆتە خوارەوه^(١). ئەو ژمارانەی سەرەوه ئەو دەرەخەن ئەگەر تورکیا لە ژمارە ی کۆژاوهکانی (پ.ک.ک) زیاده رووی کردبێت، ئەوا دانپیانانی سوپا بە و ژمارە زۆرە ی قوربانیهکانی سوپا، نیشانەی سەختی و گەورەیی شەڕەکان بوو. لە لایەکی تر لەم پلانەدا فەرۆکەکانی ئیسرائیل بە بەکارهێنانی ئاسمانی تورکیا، سەرپەرشتیاری وردی (سوریا-عێراق-ئێران) دەرکرد^(٢). دوا بە دوا ی ئەم لەشکرکێشییە، سوپای تورکیا لە ٢٢-٢٤ ی ئۆکتۆبەر ی ١٩٩٧، دەستیکرد بە جێبەجێکردنی بریاری ئەنجومەنی ئاسایشی تورکیا لە بارە ی دانانی پشتیڤە ی ئاسایش لە هەریمی کوردستاندا. ئەم پشتیڤە ی بە قولایی (٥-١٥) کم، بە درێژی سنوری ئێوان تورکیا و هەریمی کوردستان بوو. (٨) هەزار سەربازی تورکیا بە شیوه ی هەمیشەیی و بە بەکارهێنانی تازەترین ئامێری چاودێری^(٣)، لە هەریمی کوردستان لە ناوچەکانی بامەرنی و باتوقا و ئامێدی وکانی ماسی نیشتهجێبوون^(٤).

لێره دا دەگەینە ئەو ئەنجامە ی، کە رێکەوتنی سەربازی تورکیا و ئیسرائیل یە کەم رەنگدانەوی لە هەریمی کوردستان دەرکەوت، کە رووداوی ٣١ ی ئۆگستۆسی ١٩٩٦ بوو، هاوکات ئەنجامێکی تر، کە دای بە دەستهوه بریتی بوو لە دامەزراندنی پشتیڤە ی ئاسایشی

^١ رساله مام جلال ترکیا تباشر اقامه حزامها العدواني، التواجد التركي والاحزام الامني، ١٩٩٧/١١/٦

Ankara bombs northern Iraq from the militant. vol 61.no-35-13 coctobe.1997. www. Har ford. Hwp.com

^٢ خليل علی مراد: دوافع التحالف التركي - الصهيوني، مجلة دراسات سياسية، (بغداد-بيت الحكمة)، العدد الثاني السنة الاولى، ١٩٩٩ ل ٢١.

^٣ Alain Gresh: op. cit

^٤ تركيا والاکراد العراقيين : تنازع ام تعاون؟ تقرير الشرق الاوسط لمجموعة الازمات رقم 81

تورکیا له هه ریمی کوردستان، که وهک شمشیرک بۆ چاودیریکردنی هه ریمی کوردستان، هه مانکات له دژی (پ.ک.ک) به کار دهات.

دووهم: کارپه گه ری ناراسته وخوی ریکه وته که له سه ر هه ریمی کوردستان:

یه کیک له گرنه گرتین گرفتگی په یوه نډیبه کانی تورکیا له گه ل سوریا و ئیران بریتی بوو له کیشی (پ.ک.ک). له م باره یوه سه رۆک وه زیرانی تورکیا چیلر وتی: "ناتوانین له وه زیاتر له پشگیری دهره کی تیۆر بیده نگ بین. دراوسیکامان ده بیت بریاریده ن که یان هاوری تورکیا ده بن یان هاوری نابن". وه زیری دهره وهی تورکیا حیکمه ت چه تین زیاتر نه م پرسه ی ورد کرده وه دهوله ته گرنه گه کانی له م پرسه دا ده ستیشان کردو وتی، یه که مین پرسی ولته که ی له دراوسی باشیدا بریتیه له له ناویردنی "تیۆر". داهاتوی په یوه نډیبه کانی دهوله ته که ی له گه ل سوریا و ئیران لسه ر خواستی نه و دوو دهوله ته له رووبه رووبونه وه "تیۆر" و راگرتنی پشگیری سیاسی و مادی بۆ (پ.ک.ک) وه ستاوه ^(۱).

له نه وه ده کاند (پ.ک.ک) گریکوتیره کی توند بوو له په یوه نډیبه کانی تورکیا و ئیران. تورکیا به وه ئیرانی تۆمه تبار ده کرد، که یارمه تی (پ.ک.ک) ده دات له روی پشگیری

^۱ خلیل علی مراد واخرون: القضية الكردية في تركيا وتأثيرها على دول الجوار، مركز دراسات التركية، موصل، ۱۹۹۴، ص ص ۱۵۷-۱۵۸. جگه له ئیران و سوریا، یه کیک تر له وه دهوله تانه ی پشگیری (پ.ک.ک) ده کرد یۆنان بوو له پتیاو لاواز کردنی تورکیا له ناوچه که دا. نه مه ته نها بۆ چونیک بوو، به لام له سالی ۱۹۹۷ یه کیک له روژنامه کانی بریتانیا بلاو کرایه وه که ریکه خراوه تونده وه کانی یۆنان، راهینان به نه دمامی (پ.ک.ک) کرده وه بۆ کاری تونده وهی له ناو تورکیا. نه م په یوه نډیبه ی به روونی دهرکه وت کاتیک، که یۆنان یارمه تی ئوچالانی ده دا بۆ په ناگایه کی ئارام له جیهاندا. ئوچالان چوه ئیتالیا و له ویره بۆ مۆسکو. له ۲۹ یه نایر له یۆنان بوو دواتر چو بۆ بلاروسیا، به لام شوینی ده ستنه که وت. له ۲۹ یه فبرایر گه رایه وه یۆنان و ئنجا چو بۆ کینیا. دواتر له مه فاره تی یۆنان له کینیا ده ستگیر کرا.

Spiros Ch. Kaminaris: GREECE AND THE MIDDLE EAST, MERIA, Volume 3, No. 2 June 1999, <http://www.biu.ac.il/SOC/besa/meria/index.html>.

لوجستی و دابینکردنی شوینی مه شقکردن و پیدایستی ته ندروستی بۆ گه ریلاکان و نیشته جیکردنیان له خاکی ئێران به تایبهت له سنوری پارێزگای نازهریجانی رۆژه لات. به پیتی زانیارییه هه والگریه کانی تورکیا، که رادهستی ئێران کراوه، ئێران و (پ.ک.ک) له تاران ریکه وتوون له سهر ئه وهی که (پ.ک.ک) زه وی ئێران دژی تورکیا به کار به یئتیت. هه روه ها له سه ره تای نه وه ده کانه وه (پ.ک.ک)، ٢٠ بنکه ی سه ریازی له ئێراندا هه بووه. ژماری گه ریلاکانی له و بنکانه دا له نیوان ٧٠٠-٨٠٠ که سدا بووه. عوسمان ئوجالان ریکه خه ری په یوه نډییه کانی نیوان ئێران و (پ.ک.ک)، بووه. تورکیا رای وابوو که وه زاره تی ده ره وه و حکومه تی ئێرانی لایه نگری ناشتی و ریکه وتن له گه ل تورکیا به لام بالی تونده ره و پاسداران (پ.ک.ک) به کار ده یتن دژی تورکیا به تایبهت له دژایه تیکردنی تورکیا له باکووری عێراق و قه فقا سی^(١). هه رچه نده سه رکرده کانی (پ.ک.ک) باسییان له و په یوه نډییه نه ده کرد^(٢)، به لام ئێران نکۆلی لیده کرد. له راستیشدا ئێران نه و گه مه یی له به رنه نجامی چالاکبونی سیاسه تی ده روه ی تورکیا ده کردو کاریگری نه و سیاسه تی له سهر باری ناوخویی ئێران به مه ترسی داده نا. بۆیه ئێران له به رامبه ر فشاری سیاسه تی ده ره وه ی تورکیادا، دوو کارتی له بهر ده ستدا بوو، نه ویش کارتی (پ.ک.ک) و کارتی ئیسلامیه تونده ره وکانی ناو تورکیا بوو. له لایه ک ریکری له (پ.ک.ک) نه ده کرد بۆ به کاره ی تانی خا که که ی له دژی تورکیا. له لایه کی تر هاریکاری بزوتنه وه ئیسلامیه تونده ره وکانی ده کرد بۆ له ناو بردنی به ره له ستکاره

¹BAYRAM SİNKAYA :op. cit: p 77-79. MEKİN MUSTAFA KEMAL OKEM: TURKISH MODERNITY AND KURDISH ETHNO-NATIONALISM, A THESIS SUBMITTED TO THE GRADUATE SCHOOL SOCIAL SCIENCES OF MIDDLE EAST TECHNICAL UNIVERSITY IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS FOR THE DEGREE OF DOCTOR OF PHILOSOPHY IN POLITICAL SCIENCE .2006

٢ چاوپیکه وتن له گه ل فایه ق گۆلپی.

نیرانییه کانی ناو تورکیا^(۱). له وه لاسی هم سیاسه تی نیراندا، تورکیا له سالی ۱۹۹۱ که شتییه کی نیرانی ده سته سهر کرد به گومانی نه وهی، که چه کی بۆ (پ.ک.ک) هه لگرتوه. هه روه ها له نوگستوسی ۱۹۹۲ چه ند یه که یه کی سهر بازی تورکیا سنوری نیرانیان به زاند بۆ راوه دونانی (پ.ک.ک). هه روه ها له یه نایری ۱۹۹۴ هیزی ئاسمانی تورکیا له میانی بۆردومان کردنی سهر بازیگه کانی (پ.ک.ک) له هه ریښی کوردستان، ۹ دیهاتی کوردی نیرانی کوشت^(۲).

نه و تومه تانه ی تورکیا، که نیرانی له باره ی یارمه تییه کانی (پ.ک.ک) پی تاوانبار ده کرد، زۆر توند تر له وه تورکیا به ره رویی سوریای ده کرده وه. تورکیا سوریای تومه تبار ده کرد، که یارمه تی "تیرۆر" ده دات به تاییه ت (پ.ک.ک). له هه شتاکاندا تورکیا سوریای به هاندانی یه کگرتنی پارتی کوردییه کانی عیراق و تورکیا تاوانبار کرد. داوی داخستنی سهر بازیگه کانی (پ.ک.ک) له سوریا کرد، که شهش سهر بازیگه ی سهره کین^(۳). له م باره یه وه نۆزال له سیپته مبه ری ۱۹۸۹ سوریای ناگادار کرده وه و تی: نه گهر ده سپهرداری پشگیری کردن له چالاکییه کانی (پ.ک.ک) نه بییت، نه وا به ته واوی ئاوی فوراتی لیده گریته وه. له بهرامبه ردا سوریا به رده وام نکۆلی له م تومه تانه ده کرد. رای سوریا له م باره یه وه وهک نه سه د له نوکتۆبه ری ۱۹۹۷، تی: "تورکیا له سوریا داواکاره، که نه وه ی له ناوخوی نه ده وه ته ده گوزهریت، سوریا رایبگریت..... به لام نه و کیشه یه له ناو خودی تورکیا دایه". هه روه ها وه زیری ده ره وه ی سوریا فاروق نه لشرع، هه رسه باره ت به م باسه له لیدوانیکدا نه وه ی ره تکرده وه، که سوریا به رپرس بییت له ململانی (پ.ک.ک) و تورکیا، هه روه ها و تی که (پ.ک.ک) به ملیونه ها لایه نگری له ناو تورکیادا هیه، که پیویستی به پشگیری سوریا نییه، کیشه که له دزه کردنی (پ.ک.ک) نییه بۆ ناو تورکیا. به لگو کیشه که په یوه ندیی به ناوخوی

¹ ROBERT OLSON: TURKET-IRAN relation, 1997-2000 the Kurdish and Islamist Question, ThIrd Wold Quarterly, Vol 21, No 5, 2000. P 872-876.

² BAYRAM SİNKAYA: op. cit. p79-80.

³ وصال نجیب عارف العزاوی: المصدر السابق، ۲۷۸.

تورکیاوه ههیه وه و پئویسته تورکیا له ناوځۆدا چاره سهری بکات. لێره دا تورکیا ئه وهی لا روون بوو، که بنکه ی سهرکی (پ.ک.ک) له ناو سوریا یه، به لام نهیده ویست راسته وځۆ هیرش بکاته سهر ئه وه دهوله ته. له بهر هیشتنه وهی په یوه ندیییه کانی له گه ل دهوله ته عه ره بییه کاند، هه روه ها بۆ ئه وهی (پ.ک.ک) له قازانجی ځوی ئه و شه ره نه قۆزیته وه. دوا جار بۆ ره چا وکردنی به رژه وه ندیه کانی ئه مریکا له ناوچه که دا به تاییت بۆ تیکنه دانی سه قامگیری ناوچه که ^(۱). به رای ئیمه ش تورکیا نهیده توانی بچیت شه ریکه وه له گه ل ئیتران و سوریا که سهرکه وتنی به ته وای مسۆگه ر نه بوو، چونکه هیزی سوپای تورکیا به به راورد له گه ل ئیتران و سوریا دا له رووی قه باره و دابینکاری سهر بازییه وه تا سهره تای نه وه ده کان، جیا وازییه کی به رچا و بیان نه بوو ^(۲). ها وړی له گه ل نه مه دا، تورکیا له هه شتا کان ره چاوی بنه مای دراوسی باشی و په یوه ندیییه جۆرا و جۆره کانی له گه ل سوریا و ئیتران و هاوکات ململانی نیوده وه لیه کانی سهر ده می جه نگی ساردی له رۆژه لاتنی ناوه راست ده کرد، هه ر بۆیه چاره سهری سهر بازی له دژی ئیتران و سوریا به کار نه ده هیتا. به لام به په یدا بوونی ههریمی کوردستان و له سایه ی تا که جه مسه ریدا، تورکیا له شه ری دژه (پ.ک.ک) قازانجیکی گه و ره ی کرد، که خاکیکی به پیت و ده رگایه کی ئاوه لای بۆ په یدا بوو بۆ له شکرکیشییه کانی. هاوکات ههریمی کوردستانی وه که گیرفانی که له نیوان سوریا و ئیتران به کارهیتا، بۆ فشارخستنه سهر ئه و دوو دهوله ته به تاییه ت له پرسى (پ.ک.ک) دا.

کاریگه ریی ئه م پرۆسه سهر بازیانه ی تورکیا به هاریکاری ئیسرا ئیل، له سالی ۱۹۹۷، رۆل یکی گرنگی بینى له ساغ کردنه وهی ململانیکان به قازانجی تورکیا و ئیسرا ئیل. سوریا و ئیتران هه ر زوو درکیان به کاریگه ریی ئه و له شکرکیشیانه کرد به تاییه تی له شکرکیشی ۱۹۹۷. عه لی ئه که به ر ویلایه تی بۆ ئه م مه به سته سهر دانی دیمه شقی کرد له ۷ ی مایۆ ۱۹۹۷ له دیمه شقه وه ئاما نجی سهر دانه کی راگه یاند، که له پینا و هه ماهه نگی و یه که خستنی کاری نیوان هه ر دوو دهوله ته له دژی ئه و له شکرکیشیه، که وه که فشار له دژی سوریا و ئیتران

^۱ احمد حسین: المصدر السابق، ص ۱۹۷-۱۹۸.

^۲ بروانه خشته ی ژماره (۱)

به کار دیت. له گه لیدا خدام به پیشیلکاری و داگیرکردنی خاکی عه ره بی ناویردو نه مه ی به هره شهیه کی تورکی ئیسرايیلی بۆ سر دهوله ته عه ره بیه کان له قه له م دا^(۱). وه زیری دهروه ی ئیران که مال خه رازی سه باره ت به پشتینه ی ئاسایش وتی: ئیران ناتوانیت نه وه په سهند بکات و نه مه پیشیلکردنی په کیتی خاکی عیراقه و ئیران دژی دابه شبوونی نه م دهوله ته یه^(۲).

هه موو نه مانه ریژه ی مه ترسی و دوودلی ئیران و سوريا له پرۆسه سه ربازیه کانی سالی ۱۹۹۷ دا درده خه ن، به لام نه نجامی نه م پرۆسه سه ربازیه نژیکه ی ۷ هه زار گه ریلای (پ.ک.ک) چونه خاکی ئیرانه وه^(۳). به مهش گرنگترین کارتی له دهستی سوريا دهره ینا، نه ویش کارتی (پ.ک.ک) بوو، که وایکرد سوریای خسته ناو نیمچه بازنه یه کی سه ربازی توکمه که باری جولہ کردنی به ته وای سست و لاواز کرد. بۆیه راسته وخو دوابه دوا ی نه م نه نجامه سه ربازیه ی تورکیا له هه ری می کوردستان، تورکیا سوپای له ئوکتوبره ی ۱۹۹۸ له سر سنوره کانی له گه ل سوریا دا مو ل کرد، سوریای تو مه تبار کرد به پشتگیرکردنی تیرو دژی تورکیا و دالده دانی ئو جالان و فراهه مه ینانی سه ربازگه ی مه شق بۆ (پ.ک.ک). له مباره یه وه ته نگزه یه کی سیاسی ئالوز له نیوانیان په یدا بوو. دیمیریل پایگه یاند، که تو له له سوريا دهکاته وه. سه ره ک نه رکانی سوپا وتی: "تورکیا له باری شه پڼکی پانه گه یه ندر او دایه له گه ل سوريا" و مو له تی (۴۵) پوژی به سوریا دا بۆ به دهسته وه دانی ئو جالان، له به رامبه ردا سوريا درکی به به هیزی سوپای تورکیا و هاوپه یمانه ئیسرايیلیه که ی کرد. سه رنه نجام پڼکه و تنامه ی نه دهنه ی له ۲۱ ی ئوکتوبره ی ۱۹۹۸ له گه ل تورکیا واژو کرد. به و پڼیه سوريا به لښی دا ته وای سه ربازگه ی (پ.ک.ک) له خا که که ی دابخات و پڼگه ی نه دات خا که که ی به کار به ینریت بۆ هیژشکردنه سر تورکیا، زیاتر له وه سه رکرده کانی دهر بکات، له م باره وه هاریکاری ئاسایشی له گه ل تورکیا دهکات، تورکیا لای خو یه وه جه ختی له سه ره وه کرده وه

^۱ عابده علي سري الدين: دول المثلث بين فكي الكماشة التركية الاسرائيلية، ص ۲۵۱، ۲۵۴.

^۲ الانصات المركزي، نشره خبریه معلوماتیه يومية، العدد (۷۵۹)، ۲۷ / ۱۰ / ۱۹۹۷

^۳ BAYRAM SINKAYA :op. cit: p81

رېگا به هېچ چالاكيه ك دژي سوريا له ناوځوي ده وله ته كه ي نه دات^(۱)، هه ر له م رېكه و تنه سوريا (پ.ك.ك) ي وه ك رېكخراوېكي "تيروريستي" ناشه رعي سه لماند^(۲)، له كو تايي نه م رېكه و تنه گه وړه ترين كاريگه ربي له سه ر هه ريمي كوردستان، لاوازيوون و كپبووني چالاكيه كاني (پ.ك.ك) بوو هه روه ها نزيك بوونه وه ي واده ي ده ستيگر كړدنې ئو جالان بوو، كه دواي نه وه ي سوريا ده سبه رداري بوو، په نايبرده به ر پوسياو ئي تاليا، يونان، دواچار له ۱۵ ي فه برابري ۱۹۹۹ له كينيا ده سگيركراو درايه ده ست توركي^(۳).

له دواي سوريا، هه ره شه كاني توركي رووه ئيرانن ئاراسته كران و ئوپه راسيوني سه ربازي توركي له سه ر سنوري ئيران له دژي (پ.ك.ك) نه نجام درا، له م باره يه و ئيران نوينه ري توركي اي له تاران بانگه يشت كړدو پييراگه ياند كه فروكه كاني توركي سنوريان به زانده ووه له و سه رويه نده دا ۷ ئيراني سي قيل كوژاون^(۴)، له وه لامدا سه روك وه زيراني توركي بوله ند نه جه قيد له يوليوي ۱۹۹۹ وتي "نيمه چه ند داوايه كمان له دژي ئيران هه يه، (پ.ك.ك) له سوريا به ره و نه مان ده چي ت، به لام پنده چي ت ئيران جيگاي سوريا بگري ته وه. ئيران (پ.ك.ك) حه شار نه دات. نه م هه لو يسته گونجاو نيه له په يوه ندي باش و هاوريه تيمان". نه ندامي ليژنه ي كاروباري به رگري له په رله ماني ئيران به همه ن ئاقايان وتي "نه م هيرشانه ي توركي ستراتي جيكي نو يي توركي ايه و سيناريو كه ي له لايه ن روظاواوه داريزاوه"^(۵).

^۱ خليل علي مراد: دوافع التحالف التركي - الصهيوني، ص ۷۱.

^۲ هدي درويش: العلاقات التركية اليهودية وأثرها على البلاد العربية، الجزء الثاني، دار القلم، دمشق، ص ۲۰۴.

^۳ للمزيد من المعلومات: انظر: خليل علي مراد: العلاقات السورية-التركية في ضوء أزمة أوج ألان، تشرين الاول، اكتوبر، ۱۹۹۸، مجلة (أوراق تركية) معاصرة، مركز الدراسات التركية - جامعة الموصل، عدد ۱۶، ۲۰۰۱، ص ۷۲.

^۴ الانصات المركزي، نشرة خبرية معلوماتية يومية، العدد (۱۲۲۵)، ۱۴/۵/۱۹۹۹.

^۵ BAYRAM SINKAYA : op. cit: p81

لە ئۆگستۆسى ۱۹۹۹ لىژنەى بالاي ئاسايشى توركييا- ئيران لە ئەنكەرە پىكەتات. رىكەوتن لەسەر داللىدەدانى (پ.ك.ك) و (ر.م.خ). ھەروەھا پاراستنى سەنورە ناوچەيەكان^(۱)، وەك تويژەريكى تورك دەلتەت لەسەر دانەمەزاندنى دەولەتى كوردى رىكەوتون^(۲).

لىرەو دەگەينە ئەو باوەرەى، كە رىكەوتنى توركييا و ئيسرائىل گەلەك لە ئامانجەكانى خۆى پىكا، كە لە گرنىگ ترىنىي بە لاي توركيياو، برىتى بوو رىگرنى سوريە لە دەولەتە تانى ناوچەيى بۆ پىشگىرىكردنى (پ.ك.ك). لە لايەكى تر رىكەوتنى ئەدەنە لە سالى ۱۹۹۸ سەرەكەوتنى ھاوپەيمانى ئيسرائىلى-توركى بوو، چونكە سەرەكەوتنى بەسەر رەكەبەرى سوريە و ئيرانى بەدستەينا بە بى ئەوى ئەوان بتوانن ھاوپەيمانى سەربازى دژى توركييا و ئيسرائىل رىكەوتن^(۳). وىراى ئەمە دەرەكەوت ئەو دەولەتە تانى، كە پىشگىرى (پ.ك.ك)يان دەكرتەنھا وەك فشارىك لە پەيوەندىيەكانى خۆيان بەرامبەر توركييا بە كارىان دەهيتنا. حكومەتى ئيسرائىل لەم ئىوەندەدا توشى رەخنەى ناوخۆيى بوو. بە تايبەت دواى ئەوى كە شىتازو پلانى دەسگىركردنى ئۇجالان ئەوى دەرەخت، كە ئيسرائىل رۆلى گرنىگى لە گرنى ئۇجالاندا بىنيو (پ.ك.ك) ھەرەشەى ھىرشىيان بۆ سەر ئيسرائىل كرد. رۆژنامەى جيروزيليم پۆست "Jerusalem Post" لە ۱۱ مەرسى ۱۹۹۹، ئەم رىكەوتنەى بە شكست بۆ ئيسرائىل ناوبرد، چونكە خۆى خستوتە كىشەيەكەو لە دژى كورد كە پىشتەر كىشەى ئەو نەبوو. بەھۆى ئەم كىشەيەو بەرژەوەندىيەكانى ئيسرائىل لە جىهان كەوتوتە بەر مەترسى ھەرەشەكانى (پ.ك.ك)^(۴). سەرەنجام بە تىپەربونى كات دەرەكەوت، كە (پ.ك.ك) بە لەدەستدانى پىشگىرىيە ناوچەيەكان، ئەگەر بۆ ماوہيەك لاواز بوو بىت، بەلام

^۱ ليونر مارتن: المصدر السابق، ۱۸-۱۹

^۲ BAYRAM SINKAYA :op. cit: p81

^۳ أوفرا بنجيو و جنسر أوزكان: المصدر السابق، ص ۴۹-۵۰.

^۴ Bulent Aras: op. cit.

لہ ناو نہ چوو، چونکہ سیاسہ تی نابہ جی تو رکیا بہ رامبہ ر بہ کورد، ماکینہ ی بہ رہہ مہینانی
(پ.ک.ک) بوو، نہ ک دہولہ تانی دراوسی۔

تەوھرى دوومەر

سىياسەتى ھاوبەشى ناوچەيى بەرامبەر ھەريەمى كوردستان

ھەريەمى كوردستان لە لاين دەولەتە دراوسىكانەو، سى جار ھەلۆيەستى ھاوبەشى لە بەرامبەرى گىراوہ تە بەر. يەكەم جار لە كاتى كۆرەوہكەى سالى ۱۹۹۱دا بوو. دووھەمىن ھەلۆيەست لە كاتى راگەياندى سىستەمى فدرالى لە سالى ۱۹۹۲دا بوو، سىيەمىن و دواھەمىن ھەلۆيەست لە سەروہەندى ھىرشى ئەمەريكا بوو بۆ سەر عىراق لە ۲۰۰۳دا.

دەتوانين بلىين يەكەمىن ھەلۆيەستى ئەرينى دەولەتە دراوسىكان بەرامبەر بە كىشەى كورد لە كاتى كۆرەوہكەى سالى ۱۹۹۱دا بوو. بە پىي ئەو ھەلۆيەستە توركيوا ئىيران داواى چارەسەركردنى كىشەى ئاوارە كوردەكانيان كرد، دژايەتیی خۆشيان بۆ سىياسەتى عىراقى دەربرى. ئەوھيان خستە روو، كە چارەسەركردنى كىشەى ئاوارەكان ئاسايش و سەقامگىرى ناوچەكە دەپارزىت. لە سەر ئەو بنەمايە بريارى ۶۸۸ى ئەتەوہ يەگگرتووہكان، كە لە ۵ى ئەپرىلى ۱۹۹۱دەرچوو. بە واتايەكى تر كىشەى كورد وەك پرسیك كە لە داوى جەنگى جىھانى يەكەمەوہ سەقامگىرى و ئاسايشى ناوچەيى دەخستە بەر ھەرەشە، بە پىچەوانەى ئەم مۆزووہ، لە سالى ۱۹۹۱دا چارەسەركردنى كىشەى ئاوارەكانى كورد، ئاشتى و سەقامگىرى لە ناوچەكەدا بەدەيتنا^(۱).

^۱ ھىرش عەبدوللا حەمە كەرىم: سەرچاوەى پىشوو، ل ۹۳-۹۴.

بریارى ٦٨٨ لە جێبەجێکردندا گەشە سەندنى ژۆرى بەخۆوە بینی. لەو بریارەدا بە هیچ شێوەیەك باسی دەستوەردانى سەربازی نەکردبوو، بەلام ئەمریکا بە پشتبەستن بەو چەمکە یاسایەى تیایدا ھاتبوو، "گێڕانەوی ناشتى جیھانى و ئاسایش"، ھەروەھا لەسەر بنەمای داواکاری ئێران و تورکیا، ئەو کارەى کرد. بە مانایەکی تر ئامانجی بریارەكە بریتی نەبوو لە پاشەکشە پێکردنى دەسەلاتى سەدام لە ھەرێمەكە، بەلگە بریتی بوو لەوەى، كە ھەرێمى كوردستان نەبێتە بنگەيەك بۆ تێكچوونى، ئاسایش و سەقامگیری ناوچەكە. لە ١٧ى ئەپرێلى ١٩٩١ لە سەر بانگێشتى تورکیا ھێزى ھاوپەیمانان بە ناوى (OPC) لەسەر سنۆرەكان دامەزران. ئەم ھێزە كارى ئەوە بوو، یارمەتییە مۆییەكان بگەیەنێتە دەستى ئاوارەكان و نەھێلێت عێراق بەرامبەریان سەتم و ژۆردارى ئەنجام بدات. ھەرچەندە تورکیا رێگای کارکردنى بەو ھێزە دا، كە لە خاکی تورکیاوە ھەرێمەكە بپارێزن، بەلام بە بەردەوامى لە بەكارھێنانى ئەم ھێزى ھاوپەیمانان لە بوارى تێكەڵبوونەستى تر دوو دڵ بوو. بۆ نموونە ترسى ئەوەى ھەبوو كە ئاراستەى کارکردنى ئەم ھێزە لە پاراستنى كوردی عێراق بۆ پاراستنى كوردی دەولەتیكى تری رۆژھەلاتى ناوەراست بگۆردرێت بە تورکیاشەو. لە لایەكى تر بە گومان بوو لەوە كە ئەم ھێزە كارو چالاکیەكانى لە ژێر دەسەلاتى تەواوەتى تورکیادا نەبێت. راپۆرتە تورکیەكان باسیان لەوە دەکرد، كە ئەم ھێزە پەيوەندى دروستکردووە لەگەڵ ھێزە كوردییەكان لە دەرەوێ سنوورى كارى خۆى. بۆ نموونە یارمەتییە مۆییەكان لەو ناوچانە فرێدەداتە خوارى، كە لە بن دەستى (پ.ك.ك) دان^(١).

بە ھەمان شێوە ترسى ئێران لە ئەرك و كارى ئەو ھێزە رۆژ بە رۆژ زیاتر دەبوو، بەتایبەت لەوەى، كە ئیسرائیل و ئەمریکا ئەو ھێزە بۆ زیانگەیانندن بە ئێران بەكار بھێنن. سوریا بەھۆى كەمى سنوورى لەگەڵ ھەرێمى كوردستان شەپۆلى ئاوارەبوون رووى تێنەکرد، بەلام نیگەرانی بوو لە پاراستنى كورد لە لایەن ھاوپەیمانەكان. لەم سۆنگەيەو ترسو گومانى تێكى ناوچەیی لە لایەن دەولەتانی دراوسێوە سەرى ھەلدا بەرامبەر بە ئەرك و پڕۆژەى (OPC) لە ھەرێمى كوردستاندا. پەرەسەندنە ناوخۆییەكانى ھەرێمى كوردستان لە و كاتەدا مایەى

^١Ydri DEMYR: op. cit.

سەرنجدانى دەولەتە دراوسىكان بوو. بەغداد گرهوئىكى دۆراوى لەسەر ھەلوئىستى دەولەتە ناوچەيەكان كرد، سەبارەت بە ھەريىمى كوردستان. سەدام حسين لە يادى ۱۷ سالەى بەياننامەى ۱۱ى ئازارى رايگەيانند، كە "سەركرده كوردەكان كەسانى لىوہشاوہ نين بۆ بەريوہبردى ھەريىمەكە. رۆژئاوا ئەگەر دەولەت بە كوردستان ببەخشىت، ئەوا بريارى بەشكردى ئىران و توركيە ئەدات چونكە ئەگەر لە كوردستانى عىراق دەولەت پىكىيت، ئەوا رەنگدانەوہى لەسەر ئىران و توركيەش دەبييت"^(۱). لەم روانگەيەوہ بەغداد دەسەلاتى سەربازى و كارگىرى كىشايەوہو بە و ئامانجەى، كە دەولەتە ناوچەيەكان رىگر دەبن لەبەردەم دەسەلاتى خۆبەخۆى كوردى لە ھەريىمەكە. بەلام زنجيرە رووداوەكانى ھەريىم ئەوہى سەپاند، كە ھەريىمى كوردستان پرسى ناوخۆيى عىراق تىپەراند و خۆى كردە پرسىكى ناوچەيى، بە جۆرىك دەولەتە ناوچەيەكانى دەستبەست كرد لە روو بەروو بونەوہيدا. كە گرنگترينيان رووداوەكانى مانگى سىپتەمبەر ئۆكتۆبەرى ۱۹۹۲ بوو. لە مانگى سىپتەمبەردا ھىزى پىشمەرگە لە خۆئامادەكردندا بوو بۆ جەنگ لە دژى (پ.ك.ك)، ھاوكات (۲۳۴) كەسايەتى عىراقى لەھاوينەھەوارى (سەلاحەدين)ى سەر بە پارىزگاي ھەولير لە ھەريىمەكە، دواى كۆبونەوہەكى دوو پۆزى سەبارەت بە ئايندەى عىراق، لە ۲۷ى سىپتەمبەر ۱۹۹۲دا (ك.ن.ع) پىكھيتنا، كە ئامانجى گۆرىنى رژىمى بەغداد و دامەزراندنەوہى سىستەمىكى نوئى بوو بۆ عىراقى دواى سەدام حسين^(۲)، دواتر لە ۴ى ئۆكتۆبەرى ۱۹۹۲ پەرلەمانى كوردستان جاپنامەى فيدراالى وەك سىستەمىك بۆ داپشتنى پەيوەندىيى نيوان ھەريىمى كوردستان و دەسەلاتى ناوہندىيى عىراق راگەيانند^(۳).

ئەگەر رووداوەكان سال و نيوى ھەريىمى كوردستان كۆيكەينەوہ لەراپەرىنى مارسى ۱۹۹۱ دەسپىندەكات و بەداوى خۆيدا كۆرەوہى مانگى ئەپريل، بريارى ۶۸۸ لە ھەمان مانگدا، دەستپىكردنى لەشكركىشى توركيە لە ئۆگستۆسى ۱۹۹۱، دانوستانى بەغداد و ھەولير لە

^۱ جريدة الجمهورية، العدد (۸۱۴۰)، ۱۲/۳/۱۹۹۲.

^۲ على الشمرانى: صراع الاضداد، ص ۲۵۸-۲۶۳.

^۳ ئەنجومەنى نىشتمانى كوردستانى عىراق: پڕۆتۆكۆلەكان، بەرگى سىيەم، ل ۲۰۲.

ئەپرېل تا مارسى ۱۹۹۲، ھەلبۇزاردنەكانى ھەريىم لە مايقى ھەمان سال، كۆنگرەى بەرھەلستكارانى عىراقى لە سىيپتەمەبرى ۱۹۹۲، جارنامەى فەدپالى لە لاينە ھەريىمى كوردستان. ھەموو ئەم روداوانەى ھەريىم لەم ماوہ كورتەدا، زۆر ناوازەو دەگمەن بوو لە ميژوى ۷۰ سالەى عىراق و دەولەتانى دراوسى و كيشەى كورددا. ھەموو ئەمانە ھۆكار بوون بۆ سەرھەلدانى بېرۆكەى ھەماھەنگى ناوچەىى بە دەسپيشخەرى توركيە. ئەوہ بوو سەرۆك وەزيرانى توركيە، ديميرل لە ۲۶ى ئۆكتۆبەرى ۱۹۹۲ سەردانى ئيرانى كرد بۆ كۆبونەوہ و پڭكەوتن لە سەر شىوازى گونجاو سەبارەت بە پڭگرتن لە سەر بەخۆبوونى كورد و پاشان دۆزىنەوہى پڭگە چارەيەك بۆ چۆنيەتى مامەلە كردن لە گەل دەسلەلتى كوردیدا، كە بەردەوام دەولەتانى ناوچەىى توشى شۆك دەكرد. بۆ ئەم مەبەستە دوور لە ھەموو جياوازى و ناكۆكى نيوانيان، كۆبونەوہى وەزيرانى دەرەوہى توركيە و ئيران و سوريا بە ناوى كۆبونەوہى سى قولى لە ۱۴ و ۱۵ى ئۆفەمبەرى ۱۹۹۲ لە ئەنكەرە بەسترا. ئەم كۆبونەوہى سەرەتا بوو بۆ كۆبونەوہكانى تر، كە ھەر شەش مانگ جاريك و ھەر جارەى لە پايتەختى دەولەتيك ئەنجام دەدرا. ويلايەتى و فاروق ئەلشەرع، وەك وەزيرانى دەرەوہى ئيران و سوريا بە ھەميشەى بەشدار بوون، حىكمەت چەتىن لە يەكەمىن و دووہمىن كۆبونەوہدا و مومتاز سوسىيال لە سىيەم تا پىنجەم كۆبونەوہ، وەك وەزيرانى دەرەوہى توركيە بەشداريان كرد. دووہمىن كۆنگرە لە ديمەشق بوو لە ۱۰ى فەبايرى ۱۹۹۲. كۆنگرەى سىيەم لە ئۆگستوسى ۱۹۹۲ بوو لە تاران و چوارەمىن لە فەبايرى ۱۹۹۴ بوو لە ئەنكەرە و دوا و ئىستەگەى كۆبونەوہكان لە ديمەشق بوو لە ۲۳ى ئۆگستوسى ۱۹۹۴^(۱).

ئەم دەولەتەنە لە يەكەم كۆبونەوہدا لەسەر چەند خاالىك رىكەوتن، كە لەسەرچەم كۆبونەوہكانى تردا جەختى لەسەر دەكرایەوہ. ئەو خالانەش برىتى بوون لە:

¹Anoushiravan Ehteshami and Raymond A.Hinnebusch: op. cit, p193, 207.

تطورات المسألة الكردية في العراق والتركيا، مجلة (الشؤون تركية)، اعداد: محمد نورالدين، عدد(۳)،

أ. بەرھەستىكردنى دابەشبوونى عىراق و پاراستنى يەكپەكەتە و سەرورەى ئەو دەولەتە و
پەتكرىنەوەى فېدېرالى.

ب. ھەر ھەولەك لەپىتا و دابەشبوونى عىراقدا بىت، ئەنجامى ترسناكى لەسەر ئاشتى و
سەقامگىر بوونى ناوچەكە پەيدا دەكات.

ت. داماتووى عىراق، گەلى عىراق بىرارى لەسەر دەدات و (ك.ن.ع) نوپنەرى تەواى
گەلى عىراق نىيە^(۱).

ھەرچەندە ئەمە بىرارە ئاشكرىكانى ئەو كۆبونەوەى بوو، بەلام لە پىشت ئەم بىرارانەوە
ئامانجى ئەم كۆنگرەى ەك رۆژنامەى مىللىيەت نوسى بوو، بىرىتيە لە ئاردنى نامەىەك بۆ
رۆژئاوا بۆ كورد، كە " ئىمە ەك ھىزى رەسەنى ناوچەكە، رىگا بە سەرھەلدانى ھىچ كيانىك
لە ناوچەكە بەبى رەزامەندى ئىمە يان لە ەرەوەى ئىرادەى ئىمە، ئادەين ". لە لايەكى تر
ئامانجى ئەم كۆبونەوانە بىرىتى بوون لە :

• ھەريىمى كوردستان ەك كارتى فشار لە پەيوەندىيە نىۋان ھەرسى دەولەتەكە
بەكارنە ھىنرەت.

• كۆنترۆلكردنى پەرسەندنى سىياسى و سەرورەى لە ھەريىمى كوردستان.
• نىزىككردنەوەى پەرسى كوردى لە سىياسەتى ناوچەى و دوورخستەوەى لە
سىياسەتى نۆدەولەتى.

• ھەماھەنگى بۆ ئىحتوا كردنى (پ.ك.ك).
• رەتكرىنەوەى تەواوەتى بۆ گۆزىنى سنوورە ناوچەىەكان بە ھۆى بابەتى كورد يان
ھەر خواستىكى جوداخوازى تر^(۲).

تالەبانىش ئامانجى يەكەم كۆنگرەى كورت كردهو و تى: " من وای بۆ دەچم ترسى
ئەوان لە دىموكراسىيەت و فدرالىيە"^(۱)، ەك ئامازەىەك بۆ عىراقى دىموكراسى و ھەريىمى
كوردستانى فدرالى.

^۱ تطورات المسألة الكردية في العراق والتركبة، ص ۲۳.

^۲ عقيل سعيد محفوض: المصدر السابق، ص ۲۸۲-۲۸۳.

له بریاره کان و له نامانجه کانیسه وه نه وه دهرکه وت، که خالی هاوبه شی نیوان نه وه ده ولته تانه بریتی بوو له ره تکرډنه وهی ده ولته تی کوردی له ههریمی کوردستان، که نه م پرسه هوکاری نزیکبونه وهی نه وه ده ولته تانه بوو له و کاته دا. روژنامه تورکیه کان سه باره ت نزیکبونه وه و ریکه وتنی سوریا و تورکیا له سهر پرسى کورد به گشتی و ههریمی کوردستان به تاییه تی له و کوپونه وانه دا، به سهره لډانی سهره میکی نوئ له په یوه نډییه کانی سوریا و تورکیا ناویان برد^(۲). ویزای ناماده یی نه م پرسه له کوپونه وه سی قولیه کاند، له کوپونه وه دوو قولیه کانی نیوانیاندا ده ولته تی کوردی جه ختی له سهر ده کرایه وه. بۆ نمونه له میانه ی سهردانی سهرۆک وه زیرانی تورکیا، دیمیریل بۆ سوریا له سالی ۱۹۹۲، روژنامه ی (البعث) له مانشیتدا نوی، که نه سه دو دیمیریل گفتوگوزیان له باره ی هره شه ی پارچه بونی عیراق له سهر روژه لاتى ناوه راست کرد. له م باره یه وه دیمیریل له چاپیکه وتنی روژنامه وانی وتی: پرسى کورده کانی عیراق ته وه ریکی سهره کی چاپیکه وتنمان بوو له گه ل نه سه دو لایخویه وه نه سه د هو شداریدا، که دامه زانندن ده ولته تی کوردی ده بیته کی شه بۆ سوریا و تورکیا و عیراق^(۳). هاوشیوه ی نه م سهردانه، کاتیک دیمیریل وه ک سهرۆک کۆمار چوو بۆ ئیران له ۱۵-۲۷ ی یولیوی ۱۹۹۴، سهره کیتیرن ته وه ری گفتوگوزکانی له گه ل ره فسه نجانی، پرسى ده ولته تی کوردی بوو له ههریمی کوردستان^(۴). هاوکات چونی خه ددام بۆ تاران و گه یانندن نامه ی نه سه د به ره فسه نجانی، له ۲ سیپته مبه ری ۱۹۹۵ سه باره ت به سهره لډانی پلانی نه مریکی - (ک.ن.ع)^(۵) و پروژه ی فدرالی نه رده ن بوو به رامبه ر ههریمی کوردستان و عیراق^(۱).

^۱ صلاح برواری: المصدر السابق، ص ص ۳۴۰-۳۴۱

^۲ İdris DEMİR : op. cit.

^۳ جریده البعث. ۲۲ / ۱ / ۱۹۹۳. نفا عن، دار البعث. ۱۸۴۳۵

^۴ İdris DEMİR: op. cit.

^۵ نه م پلانه بریتی بوو له ریکه خستی کوده تابه کی سهر بازی له ناو به غداد به به شدارى لیوا وه فبق سامه رانی. له ههریمی کوردستانیش (ی.ن.ک) هیرش بکاته سهر که رکوکو (پ.د.ک) هیرش بکاته سهر موسل. ریکه خه ری نه م پلانه کۆنگره ی نیشتمانی عیراقی بوو به سهر به رشتی ده ستگای هه والگری نه مریکا. نه م پلانه له مارتى ۱۹۹۵ چوو ه براری جیه جیکرډنه وه، به لام سهرکه وتنی به ده ست نه میتا، چونکه له ناو به غداد

کاردانه وهی هه ریمی کوردستان له ریگای په رله مانی کوردستانه وه بوو، که نامه یه کی بو
ولاتانی تورکیا و ئیران و سوریا نارد، ناوه پۆکه که ی ئه م خالانه ی له خۆگرتبوو:

- هه لێاردنی په رله مان، له ئه نجامی کشانه وهی ده رگا کارگێڕیه کانی پزیمی عێراق بوو.
- حکومه تی کوردستان ده ستناخاته کاروباری ولاتانی دراوسی، پپی باشه کێشه کانی
له گه ل ئه و ده وله تانه دا به ریگای ناشتی چاره سه ر بکات.

• فیدرالی کوردستان عێراق پارچه پارچه ناکات، به لکو پاراستنی یه کێتیی عێراق
ده پارێزیت^(۲).

ده توانین بلیین ئه و کۆبونه وانه ئه و ئامانجه ی پیکا که ریگری له گه شه سه ندنی سیسته می
سیاسی هه ریمی کوردستان گرت. هه روه ها توانی به زنجیره ریوشوینکی ئابووری و
دیپلوماسی گه مارۆی هه ریم بدات، دواچاریش وه ک ده سه لاتییکی شه رعی و سیاسی مامه له
له گه ل هه ریمه که دا نه کرد. به لām ئه و ئامانجه ی نه پیکا، که فه راهه مه یانی ئاسایش و
سه قامگیری بوو له ناوچه که دا، چونکه سه رباری ریکه وتنی هه رسی لایه ن له سه ر پاراستنی
یه کێتیی خاکی عێراق، به لām ئه و ده وله تانه به تابه ت تورکیا و ئیران، هه یچیان مقمانه یان به
سیاسه تی ئه وی تر نه بوو له هه ریمه که دا، ئه مه ش وایکردبوو ئه و دوو ده وله ته له رکه به ریدا
بن. ئیران ترسی له زیاد بونی کاریگه ریی تورکیا هه بوو له هه ریمه که دا که به سه ر دوو ته رزدا
دابەش بوو. ته رزی یه که م به هۆی په یوه ندی به تینی تورکیا له گه ل ئه مریکا و ئیسرائیل، له وه
ده ترسا سیخوور و هه والگریه کانی ئه وان چالاکی له هه ریمی کوردستان دژی ئیران بکه ن.
ته رزی دووه م، ئه وه بوو که ئه گه ر تورکیا ده ست به سه ر ناوچه نه وتیه کانی هه ریمی
کوردستان به موسل و که رکوکه وه بگریت، ئه و ته رازوی هیژ به قازانجی تورکیا له ناوچه که
ده گوریت. به هه مان شیوه تورکیا له کاریگه ریی ئیران به سه ر سه رکرده عێراقیه کان به

پلانه که ناشکرا بوو. هاوکات له ده ره وه ش (پ. د. ک) له دوا ساته کان به شداری نه کرد، چونکه
سووریوینکی ته واته تی ئه مریکای به و پلانه وه نه بینی. اندرو کوکورن و باتریک کوکورن: المصدر السابق،
ص ۳۹۱-۳۹۸.

¹ Anoushiravan Ehteshami and Raymond A. Hinnebusch : op. cit, P 220

^۲ نه ئهمه منی نیشتمانی کوردستان: پرۆژێ کۆله کان، به رگی پێنجهم، ل ۱۷۲.

گەشتى و سەركردايەتى كورد بە تاييەتى دەترسا. ھەروەھا دوودل بوو لە بونى (پ.ك.ك) لە سنوورى ھەژمونی ئىترانى لە ھەريەكەدا، ھەروەھا لە دامەزاندنى دەولەتتىكى ئىسلامى كوردى لە ھەريەكە بە پشتىوانى ئىتران دەترسا كە لە باشورەو دەورى توركيا بدات^(١). بۆيە يەككە لە ھۆكارانەى واىكرد توركيا لەو كۆبونەوانە پاشەكشە بكات و لە ئىسرائىل نزيك بێتەو، ئەويش بۆ يەكلاکردنەوێ مەملەتەكانى بوو لەگەڵ دەولەتانى ئىتران و سوريا لە ھەريەى كوردستان لە رێگای لەشكر كيشىيەكانىيەو. لەم بارەيەو، وەزىرى دەرەوى سوريا مەمەد سەلمان وتى: "كۆبونەوێ سى قۆلى، كە تاييەت بوو بە ھەريەى كوردستان، لە سالى ١٩٩٥ بەدواو كۆتايى ھات، كە بەھۆى لەشكر كيشى توركيا و رێكەوتنى سەربازى توركيا و ئىسرائىل بوو"^(٢).

بە راي ئيمە ھۆكارىكى ترى سەرنەكەوتنى ئەم كۆبونەوانە ئەو گەمارۆ ئابورى و دپلۆماسىيە بوو، كە بەسەر دەسەلاتى ھەريەى كوردستاندا لە لايەن ئەو دەولەتانەو سەپتەرا. بەمەش مامەلەى ئەو دەولەتانە لەگەڵ دەسەلاتى حكومەت و پەرلەمانى كوردستان نەبوو، بەلكو پەيوەندى سىياسىيان لەگەڵ پارتە دەسەلاتدارەكانى ھەريەى كوردستان دامەزاند بە تاييەت (پ.د.ك) و (ى.ن.ك). ئەمە واىكرد ھەر پارتەو لە دەرەوى دەسەلاتى حكومەت و پەرلەمان، پەيوەندى سەربەخۆ لەگەڵ دەولەتە دراوسىكانى پەيدا بكات، بە جۆرێك لە كاتى سەرھەلدانى شەپى ناوخۆ لە ماى ١٩٩٤دا، ژۆر بە خىرايى تىكەلى مەملەتى ناوچەيەكان بوون و ھەر پارتە و بريكارى سىياسى و سەربازى دەولەتتىكى ناوچەيى بوو لە ھەريەكەدا. ئەمەش ھۆكارىكى گرنگى قوڵبونەوێ كيشە ناوچەيەكانى ھەريەى كوردستان بوو كە ئەنجامەكەى بووبە ھۆى تىكچونى سەقامگىرى و ئاسايشى ناوچەيى. بە واتايەكى تر كاردانەوى سىياسەتى ناوچەيى لە ھەريەى كوردستان، ھۆكارى سەرەكى تىكچونى پەيوەندىيە ناوچەيەكانى رۆژھەلاتى ناوھەراست بوو بە جۆرێك بە دەسپىكردى شەرى ناوخۆ لە ھەريەى كوردستان، دەسوەردان و لەشكر كيشى لە ھەريەكەدا سەرى ھەلدا، كە بوو بە

^١ BAYRAM SİNKAYA :op. cit: p 38, P73

^٢ الانصاف المركزى، نشرة خريە معلوماتية بومية، العدد (٧٥٩) ٢٧ / ١٠ / ١٩٩٧.

ھۆى بەريەككەوتنى بەرژدەھەندىيە ناوچەيەكان لە ھەريى كوردستان، كە ريگاي بۆ گواستەوى مەملەتتى نيوان ئەو دەولەتە تانە خۆش كرد.

سەيەمەن ھەلۆستى ھاوبەشى دەولەتانى ناوچەكە بەرامبەر ھەريى كوردستان لە سەرەبەندى جەنگى ئەمريكا لە دژى عىراق دەرەكەوت. سەرەتاكانى ئەو جەنگە دەگەریتەو بە سالى ١٩٩٨، كە كۆنگرەسى ئەمريكا بىرارى گۆرىنى رژیى عىراقى دا. پاش ھىرشى ريخراوى ئەلقاعدە بۆ سەر تاوەرە بازىگانیەكانى ئەمريكا لە ١١ى سەپتەمبەرى ٢٠٠١، گومانى ئەمريكى بەرەو ئەو باوەرە برد، كە پەيوەندىيەك ھەيە لە نيوان ئەو ريخراو و دەولەتى عىراق. ئەمە وایكرد لە دواى ھىرشى ئەمريكا بۆ سەر ئەفغانستان و رووخانى رژیى تالىبان- ئەلقاعدە لەو دەولەتە، ھەولتى ئەمريكا بۆ كۆدەنگى نۆدەولەتى بۆ رووخانى رژیى عىراقى دەستى پێكرد. سەرۆكى ئەمريكا جۆرج بۆشى كور لە ٢٢ى يۆليۆى ٢٠٠٢ رايگەيان، كە پێويستە رژیى عىراقى بگۆریت و ئەمريكا بۆ ئەنجامدانى ئەم كارە ھەموو ريگايەك دەگەریتەبەر^(١). ئەو بوو لەم پێودەنگەدا ئەمريكا دەستى كرد بە گەفتوگۆ لەگەڵ توركيا بۆ كردنەوى بەرەى جەنگ لە باكورەو لە دژى عىراق.

ئەم ھەولەنى ئەمريكا كاتيكدا بوو، كە عىراق پەيوەندى ناوچەيەكانى بە تايبەت لەگەڵ ئێران و توركيا و سوريا لە پەرەسەندن و پێشكەوتندا بوو. نەوتى عىراق بە شێوى فەرمى و نافەرمى دەگەيشتە ھەرسى دەولەتەكە. لە لایەكى تر ئەم دەولەتە تانە بە تێپەربوونى نەو دەكان، كەوتبوونە بارى خۆگونجەنەو لە گەڵ عىراقدا ھەر لە سەرەتاو پشگى ھەولەكانى ئەمريكايان نەدەكرد. ئەو ھەش دەگەراییەو بۆ ترسى ئەو دەولەتە تانە لە ئابندەى عىراق. ھەريەك لە توركيا و سوريا و ئێران لە ميانى جەنگەدا ھەلۆستى تايبەتى خۆيان ھەبوو.

سەرەتای ھەلۆستەكان لە توركياو دەست پێدەكات. ئەمريكا خواستى بەشداریكردنى توركياى لەو جەنگەدا ھەبوو، وەك ھاوبەشێكى مێژووى و ستراتیجى خۆى لە ناوچەكە.

¹ Alfred B. Prados: Iraq: Former and Recent Military Confrontations With the United States, Issue Brief for Congress Received September 6, 2002, P13.

یاریده ده ری وه زیری ده روی ئه مریکا پۆل ولفویتر^(۱)، له سه رده می حکومتی نه جه قید سه ردانی نه نکه ری کرد له کوتایی یۆلیۆی ۲۰۰۲، دواتر هه مان سه ردانی دوباره کرده وه له کاتیکدا پارتی دادوگه شه پیدان (AKP) Adalet ve Kalkinma Partisi له ۲۰۰۲ هاته سه ر ده سه لات. داواکاری ئه مریکا به کارهینانی خاکی تورکیا بوو بۆ کردنه وهی به ره ی باکوری جه نگه که له دژی عیراق. له به رامبه ردا تورکیای دلدیا کرده وه که ناهیلایت عیراق دابه ش بیت، ده ولته ی کوردی دامه زریت، تورکمان مافی له عیراقی داهاتودا پارێزراو بیت، ئه مریکا پشگیری تورکیا له ئه گه ری سه ره لدانی قه یرانی ئابووری به هۆی شه ره که وه ده کات، له ئاستی ده ره کیشدا پشگیری تورکیا له یارمه تیه به رده وامه کانی سندوقی دراوی نیوده وه له تی International Monetary Fund (IMF) ده کاته وه^(۲). پرسى تورکیا به رامبه ر شه ری عیراق سی مه رجی ئابووری و سه ربازی و سیاسى بوو ئه ویش قه ره بو کردنه وی تورکیا بوو له به رامبه ر هاریکاریکردنی ئه مریکا. دووه م، نه خشه ی سوپای تورکیا بۆ ناردنی هیزی سه ربازی بۆ عیراق. سییه م ئه وه مه رجانیه ی تورکیا له عیراقی داهاتودا چین، که ئه نکه ره والیده کات به کارهینانی زه وی تورکی بۆ هاوپه یمان به ره واه ببینی^(۳).

ئه مریکا و تورکیا گرفتی ئابوریان تیپه راندو له سه ر ۲۴ ملیار دۆلار قه رزی ئه مریکی و ۶ ملیار دۆلار وه ک دیاری ئه مریکا بۆ تورکیا ریکه وتن. پرسى سه ربازی، که تیکه له یه ک له مه رجی سوپا و حکومت بوو بۆ به شداریکردن له وه جه نگه. له یۆنیۆی ۲۰۰۲ دا نه نجومه نی ئاسایشی نه ته وه یی تورکیا له کۆبونه وه یه کدا باسی رێوشوینی چونه و ناوه وه ی سوپای

^۱ له دایکیوی سالی ۱۹۴۳ یه له نیویۆرک، هه لگری پروانامه ی دکۆزایه له زانستی سیاسیدا. چه نلین پۆستی له حکومتی ئه مریکدا وه رگرتروه که دیارترینان جیگری وه زیری به رگری ئه مریکا بوو له سالانی (۲۰۰۱-۲۰۰۵) ئیستا مامۆستا و اگره له زانکۆی جونز هوبکمز. <http://www.moqatel.com>

^۲ محمد نورالدین: ترکیا الصیغه والدور، ریاض الریس للکتاب والنشر، ۲۰۰۸، ص ۲۴۰.

^۳ Bill Park: STRATEGIC LOCATION, POLITICAL DISLOCATION:

تورکیای بوه ریمی کوردستان تاوتوی کړدبوو. نامانجی تورکیا له نارډنی سوپا بریتی بوو له ده سترگتن به سر خواسته نه ته ویهیه کانی کورد له هه ریمی کوردستاندا. ریگرتنی کورد بوو چوونه ناو که رکوک و موسل. کونترۆلکردنی شه پوولی ئاواره ی کورد له ناو خاکی هه ریمدا، نه گه ردهستی پیکرد. نه مریکا مه رجی هاتنه ناوه وهی سوپای تورکیای قبول کرد به مه رجیک له ۵۰ هزاره ربار تپهر نه کات و نه چنه ناو شاره کانی هه ریمی کوردستان و له ژیر فرماندهی سوپای نه مریکا دا بن، نه ک سهریه خق کار بکن، به لام نه م پیشنیاره له لایه ن تورکیا وه ره تکرایه وه. گرفتی سیاسی، که ریکه وتنی له سر نه کرا، بریتی بوو له وهی تورکیا پیداغری له سر نه وه ده کرد، که نابیت کورد به شداری جهنگ بکن و چه کی قورسیان پیبد ریت و بچه شاره نه وتیه کانی که رکوک و موسل. تورکمان ده بیت له گه ل کورد و عه ره ب له دارشتنه وی سیسته می عیراقی به شدار بن و سیسته مه که فدرالی نه بیت. به لام نه مریکا وه لامیکی روونی تورکیای نه دایه و وایکرد تورکیا گومانی له نیه تی نه مریکا هه بوو. به تاییه ت دوا ی نه وهی جه ماوه ری هه ریمی کوردستان دژی هاتنه ناوه وهی سوپای تورکیا خوپیشاندانیان کرد^(۱). نه م پرسه چووه په رله مانی تورکیا و له ای مارس ی ۲۰۰۳ بریاری به کارهینانی خاکی تورکیا له لایه ن نه مریکا وه ره تکرایه وه. گرنگترین هوکارانه ش نه وه بوو له روژنامه کانی نه مریکا تورکیا وه که له شفرۆشیک وینا کرابوو، که له کوتایدا نه مریکا له ریگای پاره وه هه موو کاریکی پیده کات. له لایه کی تر نه م هه لوئیسته ی تورکیا بوو که منه زموونی په رله مان و حکومتی تورکیا گه رایه وه که له و باوه رده دا بوون نه مریکا به بی تورکیا ناتوانیت جهنگ له دژی عیراق رابگه یه نیت. هاوکات وته ی به پرپرسه کانی ترکیا وایکرد که هه ریمی کوردستان مکوپیت له سر ریگری کردن له سوپای تورکیا. له ئوگشتوسی ۲۰۰۲ وه زیری به رگری له حکومتی نه جه فید، سه باحه دین جقماق ئوغلق وتی، هه ریمی کوردستان به هیز له تورکیا دابراوه له سالی ۱۹۲۶. نه نکه ره له جهنگی که نداوه وه نه م ناوچه یه ی گرتوته ده ست و گرنگی پیده دات وه که خوپاریزییه که له چاره توسی ناوچه که. یاشار یاکیش

^۱ محمد نورالدین: ترکیا الصیغه والدور، ص ۲۴۴-۲۴۵.

ۋەزىرى دەرۋەھى ئەۋكاتەى پارتى دادوگەشەپىدان ۋتى، كە توركىا دەسبەردارى موسلو كەركوك بوۋە بۆ عىراق نەك بۆ ھەر دەۋلەتلىكى كوردى، ئەگەر سەرھەلېدات^(۱).

توركىا گرەۋەكەى دۆراند، كە شەر بەبى ئەۋ مەھالە، دۋاى ئەۋەى جۆرج بۆشى كورپ (۲۰۰۹-۲۰۱۱) لە بەرەبەيانى ۱۸ى مارسى ۲۰۰۳دا، سەدام حسىنى ئاگادار كىردەۋە لە بەجېھېشتىنى دەسەلات لە ماۋەى ۴۸ كاتژمېردا، ئەۋە بوۋ لە كۆبونەۋەيەكى سەرۋكى دەۋلەت و ھۆكۈمەت، سەرۆك ئەرکان و ۋەزىرى دەرۋەھى لە ۋرژەدا بىرارى بەشدارىكرىدان لە جەنگەكەدا، بەلام ۋەزىرى دەرۋەھى ئەمىركا، كۆلن پاول^(۲)، لە ۋەلامى ئەم ھەلۋىستەدا ۋتى: "ئىمە پېۋىستمان بە ئىۋە نىيە تەنھا ئەگەر ئەتەنەۋىت يارمەتېمانە بدەن بوارى ئاسمانىمان بۆ بىكەنەۋە"^(۳). ئەمە واىكرد توركىا لە يارىزانىكى ناۋچەيىۋە، بوۋ بە تەماشاكەرىكى رىزى پېشەۋە لە پرۆسەى سەربازى ئەمىركا بۆ سەر عىراق.

ھەلۋىستى سوريانو ئىران لە توركىا جىاۋاز تىربوۋ، ئەمان ھەرچەندە لە سەرەتاۋە دژايەتلى خۇيان بۆ جەنگەكە راگەياند، بەلام لە زىجىرەى روۋداۋەكان دانەبران. سوريا ۋىراى باشبۈنى پەيوەندىيە سىياسىى و ئابۋورىيەكانى لەگەل بەغداد بە تايبەت لە سەرەتاي سەدەى بىستۋىيەكەۋە، بەلام سەرچەم لايەنەكان دەيانزانى، كە مېژۋى دەستۋەردانى سوريا لە كاروبارى ناۋخۆى عىراقدا لە كاتى ئاشتى و جەنگدا، ھەمىشە ئامادەيە. ئەۋە بوۋ ئەمىركا ھەر لە سەرەتاۋە لە سېپتەمبەرى ۲۰۰۲، سوريانى بەۋە تاۋانبار كىرد، كە موشەكى

1 Bill Park: STRATEGIC LOCATION, POLITICAL DISLOCATION:

۲۲ كۆلن لۆسەر پاول: لە سالى ۱۹۳۷ لەدايك بوۋە. خاۋەنى بروانامى بەكالۋرىۋە لە جىۋلۇجىا لە كۆلىجى سىتى لە نىزرك. ھەرۋەھا ماستەرى ھەيە لە بەرۋەبردنى ئىشوكار لە زانكۆى جىۋرج واشىنق لە سالى ۱۹۷۱. لە روى سەربازىيەۋە، پەلى ئەفسەرى پەلە دۋى لە سالى ۱۹۵۸ ۋەرگرتۋە. بەشدارى جەنگى ئىتنامى كىردۋە لە سالى (۱۹۶۲-۱۹۶۹). جىگىرى سەرۋكى ئەنجومەنى ئاسايشى نىشتامى بوۋە لە (۱۹۸۷-۱۹۸۹). لە سالى (۱۹۸۹-۱۹۹۳) سەرۆك نەركانى گشتى ئەمىركا بوۋە. لە (۲۰۰۱-

۲۰۰۵) ۋەزىرى دەرۋەھى ئەمىركا بوۋە. <http://www.moqatel.com>

۳ محمد نورالدين: تركيا الصيغة والدور، ص ۲۴

سکۆدی عیراقی حه شار داوه، تا لیژنه ی پشکینینی نه ته وه یه کگرتوه کان نه یدۆزنه وه. له کاتی جهنگه که شدا کۆلن پاول، سوریای وئیرانی له سیاسه تی دهستوهردان له کاروباری ناوخۆی عیراق ئاگادار کرده وه و تی: ئیمه هیچ هه لېژاردنیکمان له سهر میزه که نه کیشاوه ته وه، وهک ئاماژه یهک بۆ هیرشی سهریازی ئه مریکا بۆ سهر ئه وه دوو دهوله ته. له راستیشدا سوریای خۆی ئاماده کردبوو بۆ دهسوهردان، ئه وه بوو ههر له کاتی جهنگه که، وه زیری دهروه ی سوریای فاروق ئه لشرع و تی: "ئه مریکا دهیه ویت سوریای هیزی خۆی له سهر سنوری عیراقی بلاوه پیبکات بۆ ریگه گرتن له چونه ناوه وه ی گیانفیدا عهره بیه کان بۆ عیراق. ئه مه ش دژ ده وه ستیته وه له گه ل سیاسه تی نه ته وه یی و نیشتمانی ئیمه دا" (۱).

هه موو ئه مانه وایکرد، که رۆژنامه نوستیک بلت: "جگه له عیراق ئه گهر ههر دهوله تیکی تر له رۆژه لاتی ناوه راست دوو دل بیت له هه لمه تی ئه مریکا بۆ سهر عیراق، ئه وای سوریایه" (۲). بۆیه له ده سپیکی ئاماده کارییه کانی ئه مریکا هه لویستی سوریای بریتی بوو له وه ی، که "له گه ل شه رعیه تی نۆوده وله تییه، که ئه نجومه نی ئاسایش له نه ته وه یه کگرتوه کان نوینه رایه تی ده کات، هه روه ها له گه ل گه لی عیراقدا یه، که که وتوو ته بهر شالاولیکی ناشه رعی و بی پاساو" (۳).

سه بارهت به پرسی کورد له دیدی سوریایه له م بارودۆخدا، سوریای زۆر له وه ده ترسا، که ئه و بوژانه وه سیاسی و ئابورییه ی که ههریمی کوردستانی گرتۆته وه، له گه ل حکومه تی ههریم، کاریگه رییان له سهر کورده دراوسی هه ژاره کانی سوریای هه بیت، بۆ داواکردنی مافه کانیان که به دوا ی خۆیدا که مینه کانی تریش داوای چاکسازی له سوریای بکه ن. بۆ ئه م مه به سه له ئۆگستۆسی ۲۰۰۲دا، ده سه رکرده ی بالای حزبی به عس، له گه ل یه کیتی دیموکراتی، که پینچ پارتی کوردی له خۆ گرتبوو کۆبونه وه (۴). پاشان به شار ئه سه د له

^۱ جیف سیموند: المصدر السابق، ص ۲۴۵-۲۴۷.

^۲ جون دابنزیوسکی: المصدر السابق.

^۳ جیف سیموند: المصدر السابق، ص ۲۴۷.

^۴ غاری کمبل: المصدر السابق.

سپټمبر ۲۰۰۲ سهردانی پارېزگای حه سه که ی کرد، به آئینی نه وهی پیدان که مافی ته و اوه تیان پیده دات نه گهر پارېزگاری له یه کیتی نیشتمانی سوریا بکه ن. هه روه ها وتی " به لئ، ئیمه سهیری کیشه کانتان ده که ین به لام نه مه نابیت وه کارتیکی فشار به کار بهیتریت" (۱). له م سونگه یه وه له دیسه مبهری ۲۰۰۲، پارتی یه کیتی ۳۰۰ نه ندامییان له به رده م په رله مانی سوریا، که به نه نجومه نی گه ل ناسراوه، کوکرده وه و نوسراویکیان راده سستی سوریا کرد، که تیایدا داوی هه لگرتنی به ربه سته کانی به رده م زمان و روشنبری کوردیان ده کردو داوی به فهرمی ناساندنی کوردیان له سوریا کرد، به لام داوی چه ند روژیک به تومه تی هاندانی ره گه زی و ئایینی چه ند نه ندامیکی بالایان ئی ده سگیر کرا (۲).

هه لویتستی ئیران له هه لویتستی سه روکی نه مریکا جوړج بوشی کور، سه رچاوه ی گرتبوو. له داوی روداوی ۱۱ ی سپټمبر مبهری ۲۰۰۱، سه روکی نه مریکا ئیران و عیراقی له به رهی شهر ناوبرد (۳). میژووی په یوه نډییه کانی کواماری ئیسلامی له گه ل نه مریکا دا به رده وام ململانی و بارگرژی تومار کردبوو. بویه ئیران به وینه ی سوریا ترسی نه وهی هه بوو، که له لیستی نه و ده وله تانه بیت، که نه مریکا داوی نه فغانستان و عیراق هیرشیان ده کاته سه ر، بویه وه زیری ده روه ی ئیران، که مال خه رازی ناره زای خو ی بو لیدانی سه ریازی له عیراق ده بری و رایگه یاند، که واشنتن نه و مافی نییه، حکومت و رژیمه کان بگوریت، به لام عیراق پیویسته بریاره کانی نه نجومه نی ئاسایش جیبه جی بکات (۴). هه لویتستی ئیران له دژایه تیکردنی جه نگ گورانی به سه ردا هات له به رسی هو:

¹ Joshua R. Itzkowitz Shiffrin: The Kurds and Regional Security: An Evaluation of Developments since the Iraq War . Crown Center for Middle East Studies. December 2006 No. 14. P2.

^۲ غاري کمبل: المصدر السابق

^۳ حسین دهشیارو دیگران: همان منبع قبل، ص ۳۲.

^۴ الانصاف مرکزی، نشره خبریه معلوماتیه یومیه ، العدد (۲۲۳۴). ۲۰۰۲/۵/۱۱.

۱. ترسی روبه روبونه وهی هه بوو له گه ل سوپای ئه مریکا له کاتیک، که به ته وای له هر چوارلاوه نزیکی سنوره کانی بۆته وه.

۲. ئه مریکا ئلیتیکسی سیاسی عیراقی بکاته فه رمانره وا، که زور به ئاسانی بینه هاوپه یمانی ئه مریکا له دژی ئیران.

۳. ئیران له باوهری خۆیه وه وای بۆ چوو، که خه ریکه خۆی ده کات به نوکی رم له ململانی ئه مریکا دژی رژیمه نه یاره کانی له رۆژه لاتی ناوه راستدا.

هه موو ئه مانه وایانکرد، که ئیران ریکر نه بیته له بهرده م کۆنگره ی بهر هه لستکارانی عیراقی، که له ۱۴ و ۱۵ ی تۆقه مبه ری ۲۰۰۲ له لهنده ن به ستره. له وه زیاتر هه وله کانی له و پیناوه دا بوو، که له ریکای بهر هه لستکارانی عیراقی به تایبته شیعه و کورد، له پلانی ئه مریکا بۆ داهاتووی عیراق ئاگادار بیته هاوکات له ریکای هه مان گروپه وه بییتی هاوپه شی ئه مریکا له دیاریکرنی نه خشه ی سیاسی له عیراقدا. هر بۆ ئه م مه به سته کۆبونه وهی له گه ل سه رکردایه تی کوردو ئه حمده چه له بی و محمه د باقر ئه لحه کیم له پیش کۆنگره ی لهنده ن له تاران کۆبونه وه. تاله بانی له م باره یه وه وتی: ئیران دژی هاریکاری ئه مریکا بۆ ئیمه نیه^(۱).

سه باره ت به پرسی کورد لای ئیران له جه نکه که دا، وه زیری ئاسایشی ئیرانی عه لی یونسو ره خنه ی له نزیکبونه وهی (پ.د.ک) و (ی.ن.ک) گرت و کۆبونه وهی په رله مانی یه کگرتوی به گه مه یه کی سیاسی راگه یاندنی ناویردو جه ختی کرده وه له سه ر ئه وهی، که ئیران ده وله تی کوردی ره تده کاته وه^(۲).

بارودۆخی په یوه نډییه کانی نیوان سواریا و تورکیا و له سه روبه ندی جه نگی ئه مریکا له دژی عیراق له تروپکی باشیدا بوو، ئه مه ش بۆ دوو هوکار ده گه ریته وه. یه که م: ریکه وتنامه ی ئه ده نه له سالی ۱۹۹۸. ئه م ریکه وتنه په یوه نډییه کانی تورکیای به سواریا ئیرانه وه به تین و

^۱ Abbas William Samii: IRAN AFTER THE IRAQ WAR. MERIA, Vol. 9, No. 3. September, 2005.

^۲ الانصات المركزي، نشره خبیره معلوماتیه یومیه، العدد (۲۳۸۵)، ۲۲/۱۰/۲۰۰۲.

گەرموگور كرد^(۱). بۆيە رىكەوتنى ئەدەنە خالى وەرچەرخان بوو لە پەيوەندىيە سوريوا
توركيا كە پەيوەندىيە كانى لە بارگرزى بۆ نزيكبونەو گۆرى و گرى كۆيزەكانى جەنگى
ساردى كردهو، كە پەيوەندى بە كيشەى ئاوو پرسى كوردهو ھەبو، لە بەرامبەردا
رىكەوتنى ئابوورى و روشنبىرى و راگەياندن و زانست و گەشتوگوزار واژو كرا^(۲). دووھم:
گەشەسەندنى رەوتى ئىسلامى لە توركيا و گرتنە دەستى دەسلەت لە لايەن پارتى دادو
گەشەپىدانى خاوەن پيشينەى ئىسلامى، ھەلىكى باش بوو لە بەردەم ئاسايى بونەو ھى
پەيوەندىيە توركيا لە گەل ئىتراندا. سىياسەتى دەرەو ھى پارتى دادو گەشەپىدان بريتى بوو لە
دروستكردى پەيوەندىيە لە گەل رۆژھەلات وەك تەواوكارىيەك لە پەيوەندىيەكانى لە گەل
رۆژئاوا^(۳).

لەم روانگەيەو زەمىنەى ھەلويسى ھاوبەش لە نيوان ئەم دەولەتانەدا زياتر لە ھەر
كاتىكى تر لە بار بوو. دەتوانين خالى ھاوبەش لە ھەلويسى توركيا و سوريوا ئىتران
سەبارەت بە جەنگى ئەمريكا لە دژى عىراق، بۆ سەر دوو تەوەر دابەشكەين:

۱. جۆلە كردن لە سنورى شەرىعتى نۆدەولەتى و نەتەو ھەكگرتووەكان

ئامانجى ئەم دەولەتانە بريتى بوو لە بەرگرتن لە جەنگ لە ناوچەكەدا. بۆيە دەيانويسى
پرسى ھىرشكردنە سەر عىراق بە ناو ئەنجومەنى ئاسايشدا تىپەريئن، چونكە ھەلويسى
فەرەنساي و روسيا بە ئاشكرا ديار بوو كە مافى فيتۆ وەك دژايەتيكردى ھىرشەكە
رادەگەيەن و بەمەش ئەم دەولەتانە دەتوانن ھىرشەكە بوەستين. توركيا پيشرەو ھى ئەم
بۆچونەى دەكرد. بۆ رىگەگرتن لە شەر، توركيا دەيويسىت لە رىگاي ئەو دەولەتە
ناوچەپيانەى، كە دژى جەنگەكەن فشاريك بخاتە سەر ئەمريكا تا جەنگ روونەدات و
رىگاچارەيەك بدۆزيتەو ھە بۆ گۆرينى رۆژىم و لاگردنى سەددام. ھاوكات خۆشى وەك
سەركردەى دەولەتانى رۆژھەلاتى ناوھەراست دەرېخات. ئەو ھەبو بە پى دەسپيشخەريەكى

۱. أوفرا بنجيو و جنسر أوزكان: المصدر السابق، ص ۵۰-۴۹.

۲. عقيل سعيد محفوض: المصدر السابق، ص ۱۳.

۳. عمر تشينار: المصدر السابق، ص ۱۷، ص ۲۷.

سەرۆكى ھۆكۈمەت، عەبدوللا گيول^(۱)، كۆنگرەي ئەستەنبول كرا، كە ئىران و سوريە و مىسرو ئەردەن و سەئۇدىيە لە سەرئاستى ۋەزىرى دەرەۋە بەشداريان تىادا كەرد لە ۲۶ى يەنابىرى ۲۰۰۳، كە بە بەياننامەي ئەستەنبول كۆتايى ھات و تىايدا داۋاي ئاشتەوايى نىشتەمانى و ھاۋكارىكردنى تيمە پىشكەنرەكان لە عىراق كرا و سەرھەلدانى شەريان خىستەبۈۋە ئەستۋى عىراق خۆي. داۋاي كۆنگرەكە، سەرۆك ۋەزىرانى توركيە عەبدوللا گيول، لە كۆبۈنە ۋەيەكى نەيتىدا لەگەل جىگىرى سەرۆك كۆمارى عىراق تەھا ياسىن رەمەزان، داۋاي لە سەددام كەردبۈۋ، كە دەسبەردارى دەسلەلات بىيىت^(۲).

۲. دۆايە تىكردنى ھەريىمى كوردستان.

بەپاي توركيە كە بە ھاۋكارى ئىران و سوريە سەركردايەتى بزاڧى دژە ھەريىمى كوردستانى دەكرد، ھەريىمى كوردستان لەمپەريكى گەرە بوو لەبەردەم سەپاندنى دەسلەلتى توركيە لە پارىژكا كوردنشىنەكانى توركيە. چۈنكە ھەريىم لەناوخۇدا ئەزمونىكى لە ھۆكىمى خۇبەخۇۋ دىموكراسى پىكە و نابوو كە ھەستى ئازادى و خاۋەنى بارىكى تايبەتى لا پەيدا كەردبۈۋن. لە لايەكى تر ھەريىمى كوردستان بە تەۋاۋى گەيشتەبۈۋە ئەۋ باۋەرى كە دەسلەلتى ناۋەندى بەغداد يان ئەگەر دەسلەلتى سەدام حسين بىت يان ھەردەسلەلتىكى دىكە، جارىكى تر لە ھەريىم پىشۋازى لىتاكريىت. لە ئاستى پەيۋەندىيە دەرەككەكانى ھەريىمدا گومانى گەرە ۋەي توركيە لە ۋگفتۈگۈ نەيتيانە بوو، كە لە نيوان (پ.د.ك) و (ى.ن.ك) لەگەل بەرپەرسە

^۱ عەبدوللا گيول: لە سالى ۱۹۵۰ لە پارىژكاى قەيسەرى لە بنەمالەيەكى ئاينپەرۋەر لەدايك بوۋە. بىروانامەى ماجىستىرى لە كۆلىجى نابورى لە زانكۆي ئەستەنبول لە سالى ۱۹۷۲ ۋەرگرتۈۋە. پاشان لە سالى (۱۹۷۶-۱۹۷۸) بىروانامەى دكتوراي لە پەيۋەندىيە نابورىيەكان لە بىرتانيا ۋەرگرتۈۋە. لە سالى (۱۹۸۳-۱۹۹۱) لە بانكى گەشەپىدەنى ئىسلامى لە جەدە كرى كەردۈۋە. ئەدام پەرلمانى سەر بە پارىتى رەفاه بوۋە لە سالى (۱۹۹۱-۲۰۰۱). دواتر لەگەل ھاۋرىكەى رەجەب تەيب ئەردۇگان پارتى دادو گەشەپىدەنى دامەزراندۈۋە لە سالى ۲۰۰۱. لە سالى ۲۰۰۲ بۆتە سەرۆك ۋەزىران پاشان لە سالى (۲۰۰۳-۲۰۰۷) بۆتە ۋەزىرى دەرەۋەى توركيە. لە سالى ۲۰۰۷ ھەلبۇزىدرا بۆ سەرۆك كۆمارى توركيە.

<http://ar.wikipedia.org>

^۲ محمد نورالدين: تركيا الصيغة والدور، ص ۲۴۹-۲۴۲.

ئەمریکەکان لە مایۆی ۲۰۰۲ بە ڕێوە چوو، بێ ئەوەی تورکیا بەشداری بکەن. بۆیە تورکیا پێوابوو کە هەریمی کوردستان دەتوانێت ببێت جەمسەری کێشکردن یان نمونەی بالابۆ کوردەکانی تورکیا. یان هەریمی کوردستان ببێتە هاندەر و پشگیریان بکات. هەریم دەتوانێت سۆزی نێودەوڵەتی بۆ بیروکەیی مافی چارەنوسی نیشتمانی کوردی رابکێشێت، کە لە کۆتایدا دەوڵەتێکی کوردی خواوەن سەرۆکەری تایبەتی لێپەیدا ببێت. تورکیا گومانی لەوە هەبوو کە سەرەخۆیی تەواو لەگەڵ دەوڵەتی خواوەن سەرۆکەری ئامانجی کۆتایی کوردی هەردوو دیوی سنوری عێراق و تورکیا یە. ئەو جۆڵەییە کە لە هەریمی کوردستان بەرچاوی بوو، کە رووەو دامەزراندنی دەوڵەتی کوردی هەنگاوی دەنا، دەبێتە هۆی دروستکردنی پەشیوی لە نیوان ئەو دەوڵەتانەی کە کوردی تیدا نیشتهجێن، کە سووریا و تورکیا و ئێران و عێراقن. دەبێتە هۆی هەرهشە بۆ سەر ناوچەکە بە گشتی^(۱). لەم پێناوەشداو لە کاتی باشبوونی پەروەندەییەکانی لەگەڵ سووریا و ئێراندا، مەترسی کێشەیی کوردی لە عێراقی ئایندەدا بەوان گەیانەبوو، بۆیە هەرسێ دەوڵەت گەیشتبوونە ئەو باوەرە کە هەریمی کوردستان وەک ئەزمونێک لە گەشەیی سیاسی و ئابووری لە ناوچەکە، لە عێراقی دواي سەدام، لە باشترین باردا دەبێت بە دەسەلاتێکی شەری و دەستووری، لە خراپترین باریشدا دەبێتە دەوڵەتێکی سەرەخۆ^(۲). بۆ ئەم مەبەستە تورکیا سوور بوو لەسەر دەستوەردانی سوپا لە هەریمی کوردستاندا. نەبونی هیچ دەنگێکی نارهزایی لە لایەن ئێران و سووریاوە، نیشانەی رەزامەندی ئەو دەوڵەتانە بوو لەسەر ئەم هەلۆیستەیی تورکیا.

هەلۆیستی کورد لەم بارەییەوه ژۆر توند بوو بە تایبەت بەرامبەر تورکیا، ترسی هەریم لەوەدا بوو، کە ئەو ئەزمونەیی بە درێژایی نەو دەهەکان پێکیان هێناوە، بکەوێتە ژێر هەرهشەکانی جەنگەووە و لەوە دەترسان ئەمجارەش ئەمریکا دەسەرداریان دەبێت و چارەنوسیان بخاتە دەستی هیژەکانی تورکیا یان ژۆرداریکی تر لە بەغداد. لەم پێناوەدا

¹ Bill Park: STRATEGIC LOCATION, POLITICAL DISLOCATION

² Joshua R. Itzkowitz Shiffrin: op. cit, P1.

كورد پابەندى خۆى بۆ يەككىتى خاكى عىراق دۇپات كوردەو^(۱). تالەبانى لە پاش سەردانە خىراكانى بۆ ھەريەك لە تاران و دىمەشق و ئەنكەرە رايگە ياند: كورد نايە وىت توركيە و ئىران و سوريا دەست لە ھەريى كوردستان وەريدەن، ئەگەر توركيە بىتە ناوەو ئەوا ئىران و سوريە ھەمان كار دەكەن و بە دواى خۆيدا لە عىراق پەشيوى سەرهەلئەدات^(۲).

لە لايەكى تىرىش كورد ھەرهشەى بەرگىرى كوردنى سەريازى لە دژى سوپاى توركيە كرد. جىگىرى سەروك وەزىرانى حكوەتى ھەريىم لە ھەولير، سامى عەبدولرەحمان، لە ۶ى مارسى ۲۰۰۳ وتى "توركيە بە ھەر پاساويك بىت، ئەوا گەلەكەمان بە ھەموو شىۋەيەك بەرگىرى لەخۆى دەكات. خراپتر لەو ئەو يەكە لە گەل ئەمريكا بىن، ئىمە نامانە وىت جەنگ لە دژى لايەنىكى ھاوپەيمانان بگەين". ھاوكات عوسمان ئۇجالان لە مارسى ۲۰۰۳ وتى: ئەگەر توركيە ھىرش بكاتە سەر ھەريى كوردستان، ئەوا بۆ لە ناوويردى ئازادى كورد ئەو كارە دەكەن. ئىمە ھىرشى گەريلايى دەكەينە سەريان، ھەروەھا چالاكى لە سەرجەم شارو دىھاتەكانى توركيە ئەنجام دەدەين. ھىرش دەكەينە سەر كەرتەكانى ئابورى و سەريازى و فەرمانبەرانى حكوەتى توركيە"^(۳).

گرنگىرتىن ئەنجام كە ئەم بەشە دەيدات بە دەستەو ئەو يەك، كە ھەريى كوردستان لە ناو مەملەتلى و ھاوكىشەكانى ئىۋان دەولەتلى دراوسىدا توانى خۆى رابگىرت. ئەمەش دەگەريتەو بۆ ئەو يەك، كە ئەم دەولەتە راستە خالى ھاوبەشى ئىۋانان كە لە سەرى كۆكن، دژايە تىكردنى پرسى كوردە، بەلام لە سەر شىۋازى ئەو دژايە تىكردنە بۆچوونى جياوازيان ھەيە، ئەمەش دەگەريتەو بۆ پىنگەى ھەريى كوردستان لە چەقى ئەو دەولەتەندە، كە واپىكردو ھەريى كوردستان لە يەك كاتدا خالى ھاوبەش و خالى ناكۆك بىت. ئەو يەك ئەم گرىمانە دەسەلمىنىت كۆبنەو سىقۇلەكانە، كە ئەنجامى نەدا بە دەستەو. لە لايەكى تر

^۱ Bill Park: STRATEGIC LOCATION, POLITICAL DISLOCATION

^۲ الانصاف المركزى، نشرة خبرية معلوماتية يومية، العدد (۲۱۷۵) ۲/۳/ ۲۰۰۲.

^۳ جيف سيمونز: المصدر السابق، ص ۱۸۷-۱۸۸

دەبينىن ھەريىمى كوردستان پارسەنگى ھىز بوو لە نيوان ئەو دەولەتەدا. لەكاتىكدا لەئۆگستۆسى ١٩٩٦، دەولەتە دراوسىكان كۆكبوون لەسەر لەناوبردى ھەريىمى كوردستان، بەلام سەرکەوتنى بەدەست نەھينا چونكە دەرکەوت تاي بالانسى ھىز لاسەنگ بوو بە قازانجى تورکياو بە زيانى سوريانو ئيران. بۆيە لە ماوەيەكى كەمدا بالانسەكە وەك خۆى لپھاتەو، تورکياو (پ.د.ك) بەرامبەر سوريانو ئيران و (پ.ك.ك) و (ى.ن.ك) بوو.

ئەو ھى جىگاي سەرنجە مەملەتيكانى (پ.د.ك) و (ى.ن.ك) ريگە خۆشكەر بوون بۆ مەملەتتى ئەو دەولەتە. ھەريەكەشيان بەھۆى كەمەزموونى دەسلەتەو لەوباوەرەدا بوون، نەك بالانسى ھىز لە ھەريىمى كوردستان، بەلكو بەھۆى ھاوچەيمانە ناوچەيەكانيان و لە ريگاي بەكارھىتەنى ھىزى سەربازيەو، دەتوانن بالانسى ھىز لە رۆژھەلاتى ناوەرەست بگۆرن. بەلام لە ريگەوتنامەى واشنتن لە سالى ١٩٩٨ بەدواو گيشتنە ئەوباوەرەى كە دەتوانن بە بى بەكارھىتەنى ھىز بالانسى ناوچەيى لە ناوخۆى ھەريىمى كوردستاندا رابگرن. ھاوكات توانيان لە سالى ٢٠٠٣، ھەريىمى كوردستان واكات بپتە راگرتنى بالانس لە رۆژھەلاتى ناوەرەست ئەمەش بە ريگە نەدان بە تورکيا بۆ ھاتنە ناوەرەو ھىزە سەربازيەكانى بۆ ناو عىراق.

نه نجام

له کوتایی نه م بابه تدا ده گهینه نه م نه نجامانه ی خواره وه:

- هریمی کوردستان، که پیدا بوو تاییه تمه نډییه کی نه ریڼی نه وه بوو، که بوو به پیگه یه کی جوگرافی نازاد به بی بوونی دهسه لاتی ناوه ندی به غداد. به لام سه رجه م کوله که سه ره کییه کانی تری له رزوک و لاواز بوون، که وایانکردبوو پرکیشه ترین ناوچه بوو له روزه لاتی ناوه راستدا. نه م هریمه له گهل نه وه ی ژیرخانی نابوری به ته وای نه بوو، هاوکات دهینالاند به دهست گه ماروی نابوری نیوده وله تی و حکومتی عراقییه وه. له روی کومه لایه تییه وه دانیشونه که شی قوربانی دهستی جینوسایدو ناواریه یی بوو. له روی داموده زگاو پرۆسه ی دیموکراسییه وه، زور ساده بوو به شیوه یه مملانیی پارتیه سیاسییه کان له به ره کانی جهنگدا یه کلایی ده کرایه وه. هه موو نه مانه ریگر بوو له به رده م په یوه نډییه کی نیشتمانی هریمی کوردستان له گهل ده وله تانی دراوسیدا.

- کیشه ی سه رکردایه تی هریم نه وه بوو، که خویان بق گفتوگو ناماده کردبوو، نه ک بق وه رگرتنی دهسه لات و دارایی و به ریوه بردن، هه ربویه گه وره ترین گرفت ی هریم بریتی بوو له نه بونی نه زموونی حوکمرانی و چۆنیه تی دروستکردنی په یوه نډی دپلوماسی بق پاراستنی دهسته که وته کان.

- په یوه ندی نیوان هریمی کوردستان و نیران له ژیر کاریگه ری سیاست دوو فاقه ی نه وه ده وله تدا بوو که سیاستکی په رگیر بوو له نیوان پیشگیریکردنی ته واده تی و دژایه تی کردنی ته واده تی. سیاستی دهر وه ی نیران له م ماوه یه دا به دوو ناراسته ی ته ریب به یه ک

به رامبه هریمی کوردستان کاریده کرد. له کاتیکدا به ناوی برایه تی موسولمانو سته مدیده ی نه ته وهی کورد هه ولی ئاسایی بوونی په یوه ندی له گهل هریمه که ده دا. هاوکات سیاسه تیکی تری هه بوو به ناوی مه ترسی بۆ سه ر شۆرشی ئیسلامیی و خاکی ئێران که دژایه تی هریمه که ی ده کرد.

• په یوه نډییه کانی تورکیا له گهل هریمی کوردستان روون و ئاشکرا بوون، که له چه ند بۆچونیکه وه سه رچاوه ی گرتبوو. ئه ویش مام له کردن بوو له گهل هریمه که له چوارچێوه ی به رژه وه نډییه کانی تورکیا له گهل ئه مریکا دا. واته له پیناو مانه وه ی هاوپه یمانیتی ستراتیجیی ئه مریکا و تورکیا، خواستی مانه وه ی هریمه که ی هه بوو. به لām ئه و خواسته چوارچێوه ی هه بوو، ئه ویش ئه وه بوو، که هریمه که نابیت ببیته پینگه یه کی جوگرافی دانپیانراوی نیوده وله تی، هاوکات هریمه که له روی دیموکراسی و ئابوورییه وه بوژاندنه وه و به ره پێدان به خۆوه نه بینیت. به واتایه کی تر هیه بنه مایه کی به ده وله تبونی بۆ دروست نه بیت. وێرای ئه وه هریمه که ببیته به شیک له هه ژموونی تورکیا چ له داهاتووی عێراق چ له دژایه تی کردنی (پ.ک.ک).

• په یوه نډییه سوریا له گهل هریمی کوردستان، ده توانین به سیاسه تی نیمچه کراوه بیچوینین، ئه م سیاسه ته واتای ئه وه بوو نه به ته واوه تی ده رگای په یوه نډییه کانی له سه ر هریمی کوردستان داده خست، هه روه ها نه به ته واوی ده رگاکی ئاوه لا ده کرد. کاتیک، که پرسی به ره له سته کاران و داهاتووی رژیمی عێراقی په ره ی ده سه ند، سوریا په یوه نډییه کانی له گهل هریمی کوردستان چالاک ده کرد. به لām کاتیک پرسی هریمه که ده بووه جوگرافیا یه کی سه ربازی له دژی سوریا، ئه و مه ترسی سوریا زیادی ده کردو به وریا یه وه مامه له ی له گهل هریمه که ده کرد.

• هریمی کوردستان له سه رتای سه ره له دانییه وه له سالی ۱۹۹۱ به شیوه یه کی کاراو دینامیکی به شداری له په یوه نډییه و ململانی نیوان ده وله ته دراوسپیکاندا کرد. به له به رچا وگرتنی جوړی ئه و په یوه نډییه له نیوان باوه ری بالای نیشتمان په روه ری و باوه ری به رته سکی پارتایه تی، به لām هریمی کوردستان خۆراگر بوو له نیوان ململانیکان و

ته ننگه ژده کانی رۆژه لاتی ناوه راست و له کۆتایی وێستگه که دا که پارێزگاری له بونی خۆی کرد.

• سه رکرده کانی هه ریمی کوردستان له دوی راپه رین و له سایه ی پاراستنی هاو په یمانان بۆ هه ریمه که ، دوو هه لبژاردنیان و له بهر ده ستدا بوو، په که میان کارکردن له پێناو دامه زراندنی ده سه لاتیکی خۆجیتی و ره چا و کردنی به رژه وه نډیه کانی تورکیا و ئێران و سنوردارکردنی چالاکی به ره له ستکاره کورده کانی ئه و ده وله تانه له ناو هه ریمه که دا. خالی دووهم بریتی بوو له پشتگوێخستنی داواکارییه کانی ده وله تانی ناوچه که و به بنکه کردنی هه ریمی کوردستان بۆ سه رجه م بزوتنه وه چه کدارییه کانی پارچه کانی تر. به واتایه کی تر هه ریمی کوردستان له به رده م هه لبژاردنی ره چا و کردنی بۆ مه رجی به رژه وه نډیه ناوچه ییه کان بوو یان ره چا و کردنی به رژه وه نډی ناسیۆنالیستی کوردی. لێره دا سه رکردایه تی کورد ئامانجی سه ره کی دامه زراندنی ده سه لاتی کوردی و به دیه تانی خۆشگوزهرانی بوو بۆ گه لێکی ماندوو، که پرۆسه کانی ئه نفال و کیمیاپاران و له هه موشیان گرنگتر کۆپه و به ته واوی ماندووی کردبوو. هه ربۆیه هه ردوو هه لبژاردنه که ی سه ره وه تاقی کرانه وه له لایه که ره چاوی داخوازییه کانی تورکیای له هه ریمه که کردو چه نگی دژ به (پ.ک.ک)ی ئه نجام دا. له لایه کی تر دا لده ی بزوتنه وه چه کدارییه کانی کوردستانی رۆژه لاتیاندا. به بۆ ئه وه ی هه ریم جه نگ له دژیان به رپا بکات. به لام ئه نجامی هه ردوو سیاسه ته که ی هه ریمی کوردستان بریتی بوو له له شکرکێشی ئه و دوو ده وله تانه بۆ سه ر هه ریمی کوردستان و ره چا و نه کردنی به رژه وه نډیه کانی هه ریمه که.

• هه ریمی کوردستان بریتی بوو له کۆتاییه تان به سیسته می پلانگیر و هه ما هه نگی ناوچه یی سه باره ت به کێشه ی کورد. ئه و سیسته مه ی به درێژایی سه ده ی بیست به رده وام بوو که دوا کرده و یان گرنتی ئۆجالان بوو. هاوکات هه ریم پرسی کێشه ی کوردی له گه ل ده وله تانی ناوچه یی په کلا کرده وه و ئه وه ی خسته روو که کێشه ی کورد کێشه ی گروپیکی سیاس و چه کدرا ی ناوچه یکان نیه، به لکو کێشه یه کی نه ته وه یی کورده له رۆژه لاتی ناوه راستدا. ئه م کێشه یه له ژێر کاریگه ری هه ریمی کوردستان، له بارودۆخی خه ملیندایه و له سایه ی جیهانگیری و تاکجه مسه ری و لاوازیونی سه ره وه ری ده وله ت و کرانه وی کۆمه لگا

لۆكالىيەكان بە روى جيهانى دەرەو دەاوبە بى پەرسى دەولەت، وای کردووہ کہ سەرکوتکردن و سەرکردنى ئەم کیشەيە ئاسان نەبێت و بە پێچەوانەوہ کیشەکە بە تێپەربوونى کات بۆ پێشە دەچێت.

● ئەزموونى ھەريىمى كوردستان ئەو بىردۆزە رەتدەكاتوہ، کہ پێگەى جوگرافى ھەريىمى كوردستان داخراوہ و لە حالەتى دامەزراندنى دەولەتى كوردیدا دەولەتە دراوسێكان بە ئاسانى لەناوى دەبن. ھەريىمى كوردستان ئەگەر چى لە سەرەتاوہ بە توندى دژايەتى كرا، بەلام لاينى ئابوورى ھەريىمەكە كە خۆى لە سامانى نەوتى و بازاری ھەريىمى كوردستان دەبينىيەوہ، رێگر بوو لە بەردەم پلانە سىياسى و سەربازىيەكان بۆ رووخاندن و لە ناوېردنى ھەريىمەكە، لە لاينەكى تر لە روى سىياسىيەوہ پەيوەندىيەكانى ھەريىمى كوردستان لە باريكى جولەى بەردەوامدا بوو (بارى دينامىكى) بە جۆرێك ھەرچەندە ھەندىك جار دەكەوتە ژيەر كاريگەريى سىياسەتى دەولەتێك بەرامبەر ھەريىم، بەلام لە كۆى گشتى پەيوەندىيەكان، ئەو دەولەتانە بە ھۆى سەرھەلدانى ھەريىمى كوردستانوہ كەوتنە ژيەر كاريگەرييەكانى ھەريىمەكە. رێكەوتنامەى سەربازى توركيە - ئيسرائيل، كاريگەريى ھەريىمەكە بوو لە سەر پەيوەندىيە ناوچەيىكان و نمونەى تێكچوونى بالانسى ھيژ بوو لە رۆژھەلاى ناوہراست. بە ھەمان شێوہ بەشداری نەکردنى توركيە لە ھيرشى ئەمريكا بۆ سەر عێراق، لە ژيەر كاريگەريى ھەريىمى كوردستان بوو. جوانترين نمونەى ھەريىمەكەش بوو بۆ راگرتنى بالانسى ھيژ بوو لە رۆژھەلاى ناوہراست. كەواتە ھەريىمى كوردستان لە دۆخى چەقبەستندا نەبوو لە ئاستى پەيوەندىيەكان، بەلكو لە باريكى جولارو كاريگەريشدا بوو. لێرەوہ دەگەينە ئەو ئەنجامەى كە لە حالەتى دروستبوونى دەولەتى كوردیدا، دەولەتى كوردى بە ھۆى پێگەى سترانيجىيەوہ، كە كەوتووہتە ناوہندى رۆژھەلات ناوہراست، بووہتە كارای ياريدەدەر بۆ مانەوہى، نەك فاكتەرى لەناوچوونى. ھاوكات پارێزگارى لە سەربەخۆ بوونى بەستراوہ بە چۆنەيەتى مامەلە كردنى خاوەن بىرارەكانى ھەريىم لەگەڵ روداو و پێشھاتە سىياسىيەكاندا، نەك بە جوگرافىيە ھەريىمى كوردستان.

سەرچاوەکان

یەكەم - بەنگە نامە بڵاوە کراوەکان:

۱. پارتی دیموکراتی کوردستان - عێراق، مەکتەبی سیاسی، ۱۹۹۳/۷/۹ .
۲. پارتی دیموکراتی کوردستان - عێراق، مەکتەبی سیاسی، کۆنوسی ۱۹۹۲/۹/۲ .
۳. راپۆرتی کۆتایی ئەنجامەکانی هەڵبژاردن دەستە ی بەلای سەرپەرشتی هەڵبژاردنی ئەنجومەنی نیشتمانی کوردستان، ۲۳ ی مایۆ ۱۹۹۲
۴. رسالة جلال طالباني: السيد وزير الخارجية التركية الاستاذ اسماعيل جم المحترم، ۱۹۹۷/۱۰/۱۷ .
۵. رسالة مام جلال: تركيا تبشر اقامة حزامها العدواني، التواجد التركي واحزام الامنى، ۱۹۹۷/۱۱/۶
۶. رێکەوتننامە ی تاران لە نێوان (ی.ن.ک) و (ب.ئ.ک) ۱۹۹۷
۷. کۆنوسی کۆبونەوێ شاندی یەکییتی نیشتمانی کوردستان لە ئێران، ۲-۶/۵/۲۰۰۲
۸. مشروع قانون الحكم الذاتي لمنطقة كردستان، ۱۹۹۱/۷/۲۲
۹. نبذة مختصرة عن التواجد الايراني في كردستان العراق بعد الانتفاضة، ۱۹۹۵.
۱۰. وثيقة التضامن: وزارة الدفاع، مديرية الاستخبارات العسكرية، العدد: ۸۴/ف/ص، التاريخ: ۱۹۹۶/۸/۱.

دووهم-به لکه نامه بلاوکراوهکان

• به زمانی کوردی:

۱۱. مام جهلال: راپورتی سیاسی، چاپی دووهم، ئوفیسیتی روناکبیری، سلیمانی، ۲۰۰۰.
۱۲. نهجومه نی نیشتمانی کوردستانی عیراق: پروتوکولهکان، بهرگی سییه م.
۱۳. نهجومه نی نیشتمانی کوردستان: پروتوکولهکان، بهرگی پینجه م.
۱۴. یاداشتی ئیران بۆ نه ته وه یه کگرتووه کان. ۲ ی ئیریلی ۱۹۹۱
۱۵. یاداشتی تورکیا بۆ نه ته وه یه کگرتووه کان. ۳ ی ئیریل ۱۹۹۱.

• به زمانی عهرهبی:

۱۶. منظمة حقوق الانسان فی کردستان: ۱ حزیران ۱۹۹۵، أربیل.
۱۷. وثائق الادانة: اصدها مكتب دمشق للاتحاد الوطني الكوردستاني: ۱۹۹۴

• به زمانی ئینگلیزی:

18. EXPRESSING SENSE OF CONGRESS
REGARDING KURDS IN NORTHERN IRAQ (House of
Representatives – June 02, 1992
.thomas.loc.gov\hower\rlo2query.htm

19. Human Rights Watch :The 1991 uprising in Iraq and its
aftermath, copyright June 1992 Number: 92-72351 ,
www.hrw.org.

20. Repression of Kurdish Political and Cultural Rights in
Syria © 2009 Human Rights Watch. <http://www.hrw.org>

21. Mr. Mofak Salman: The current situation of the
Indigenous Turkmen of Iraq. UNITED NATIONS Sub-
Commission on the Promotion and. 31 July to 4 August 2006.

سێیهـم-نامە و تێزە زانکۆییەکان

٢٢. ئالان ممتاز نوری: مشکلات الملكية الزراعية ودورها في اعاقا التنمية الزراعية في اقليم كوردستان العراق للسنوات ١٩٩١-١٩٩٥ (محافظة السليمانية نموذجا). جامعة السليمانية كلية الادارة والاقتصاد، ١٩٩٦.
٢٣. امال محمد صالح الحمداني: نجم الدين اربكان ودوره في السياسة التركية ١٩٦٩-١٩٩٧، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية التربية، جامعة الموصل، ٢٠٠٨.
٢٤. حامد محمد طه أحمد السويدي: العلاقات العراقية التركية ١٩٨٠-١٩٩٠، رسالة الماجستير غير منشورة، كلية التربية، جامعة الموصل، ٢٠٠٣.
٢٥. رواء محمد ملا: سياسة تدخل الامريكي دراسة الحالة في شمال العراق، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية علوم السياسية، جامعة بغداد، ١٩٩٨.
٢٦. سوزان إبراهيم حاجي أمين: التجربة الديمقراطية في كوردستان العراق، اطروحة دكتوراه غير منشورة، كلية القانون والعلوم السياسية، الأكاديمية العربية في الدنمارك، ٢٠١١.
٢٧. طولدران عبد الرحيم عزيز: واقع النشاط التجاري في اقليم كوردستان-العراق، (١٩٩٣-١٩٩٨)، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية الادارة والاقتصاد، جامعة دهوك، ١٩٩٩.
٢٨. عمار شريف كاظم العظمائي: الحدود العراقية - السورية " دراسة في الجغرافية السياسية، رسالة ماجستير، غير منشورة، كلية الاداب، جامعة بغداد، ٢٠٠٧.
٢٩. محسن ابراهيم احمد: واقع القطاع الزراعي في اقليم كوردستان العراق، وسبل تنميته خلال ١٩٧٤-١٩٩٣. ، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية الادارة والاقتصاد، جامعة صلاح الدين، ١٩٩٤.
٣٠. نصيف جاسم المطلبي: موقع تركيا الجيوستراتيجي وأهميته للعراق، رسالة دكتوراه غير منشورة، قسم الجغرافيا، كلية الاداب، جامعة بغداد، ١٩٨٦.

٤٣. فرسەت ئەحمەد عبداللەو ئەوانى تر: كوردستان ديموكراتى سياست، چاپى سىيەم، چاپخانەى خەبات، ھەولێر، سالى ٢٦٩٩ى كوردى.
٤٤. كريس كۆچىرا: بزوتنەوەى نەتەوەى كوردو ھىوای سەربەخۆيى، بەرگى يەكەم، بەرگى دووھەم، وەرگيرانى لەفارسىيەو: ئەكرەمى مەھىرداد، سەنتەرى چاپ و پەخشى نما، ٢٠٠٢.
٤٥. ليام ئەندەرسون و كارىپ ستانسفيلد: ئايندەى عىراق، دكتاتۆرى، ديموكراسى يان دابەشبوون، و: كاميار ساپىرو دلشاد ھەمە، چاپخانەى رەنج، ٢٠٠٧.
٤٦. مايكل گەنتەن: ھەرھەنگى مێژووى كورد، و/ مامكاك، ٢٩٢، دەزگای ئاراس، ھەولێر، ٢٠٠٧.
٤٧. م. س. لازارىف و ئەوانى تر: كوردستانى ھاوچەرەخ، وەرگيرانى لە فارسىيەو: گوشار ھەمە سەعيد: چاپخانەى ئاراس، ھەولێر، ٢٠٠٥.
٤٨. مەگديد سەپان: بەرپرسانى حكوەتى ھەريىمى كوردستان، ستۆكھۆلم، ١٩٩٤.
٤٩. مەھمەد حاجى محمود: رۆژژمىرى پيشمەرگەيك (١٩٧٦-١٩٩٦)، بەرگى چوارەم، چاپخانەى ديلان، سلێمانى، ٢٠٠٩.
٥٠. مراد خۆشەفى ھەسۆ: گۆرانكارىيەكانى كوردستانى عىراق و پەيوەندىيەكانى توركييا و عىراق ١٩٩٠-٢٠٠٥. چاپخانەى دەزگای ئاراس، ھەولێر، ٢٠٠٨.
٥١. مير قاسم موئمنى: باروودۆخى كوردەكانى توركييا لە ساىەى حكوەت و سوپالا توركيادا، وەرگيرانى : ھاورى ياسين مەھمەد ئەمین، چاپخانەى پەيوەند، ٢٠١١.
٥٢. نادر ئينتسار: ئيتنۆنەتەوايەتى كورد: وەرگيرانى: عەتا قەرەداغى، چاپخانەى تيشك، سلێمانى، ٢٠٠٤.
٥٣. نەوشىروان مستەفا ئەمین: خولانەو لەناو بازەندا، ديوى ناوھەو رىوداھەكانى كوردستانى عىراق ١٩٨٤-١٩٨٨. چاپى دووھەم، ١٩٩٩.
٥٤. نەوشىروان مستەفا: خەون يان مۆتەكە، ياداشتى رۆژانەى شەرى ناوخر، كتيبخانەى جەمالى عەلى باپىر، سلێمانى، بى سالى چاپ.

۵۵. نەوشىروان مستەفا: مفاوھەزاتى بەرھەى كوردستانى-بەس(۱۹۹۱): چاپخانەى جەمالى عەلى باپىر، سلێمانى، ۲۰۰۹.
۵۶. نۆرا بێتسەھىل، دانىال ل. بېمان: ئايندەى بارودۆخى ئاسايش لە رۆژمەلاتى ناوھەراستەدا، وەرگێترانى : مەروان كاكل، ھېمەن غەنى، دەزگای موكريانى، ھەولێر. ۲۰۰۷.
۵۷. نياز سەعید عەلى: دیاردەى ئىسلامى سىياسى و رەوتى ئىسلامى سىياسى لە كوردستانى عێراق، چاپخانەى روون، سلێمانى، ۲۰۱۰.
۵۸. ھاوړى باخەوان: ھاوړینامە بۆ مێژووى كوردستان، دەزگای چاپ و پەخشى سەردەم، سلێمانى، ۱۹۹۹.
۵۹. ھۆشمەند عەلى شىخانى: عەبدولرحمان قاسملۆ، ژيانو رۆلى سىياسى لە بزوتنەوہى رزگارىخوازى گەلى كورد. ۱۹۳۰-۱۹۸۹. ھەولێر، ۲۰۰۷.
۶۰. ھېرش عەبدوللا ھەمە كەرىم: پەيوەندىيە سىياسىيەكانى ھەريەى كوردستان و توركيە (۱۹۹۱-۱۹۹۸)، مەلەبەندى كوردلۆجى، ۲۰۰۹.
۶۱. ئازاد محمد ئەمىن نەقەشەبەندى: پەرۆھى (گاب) و كاريگەرى لەسەر دەولەتى ناوچەكە و كوردستان، چاپخانەى زانكۆى سەلاحەدين، ھەولێر، ۲۰۰۳.
۶۲. يەك دەدەين...سى وەرەدەگري، وەرگێترانى: دانا زەندى، چاپى دووھەم، سلێمانى، ۲۰۰۲.
۶۳. ئىريك جەى. زوچەر: مێژووى ھاوچەرخى توركيە. و: ياسين سەردەشتى، چاپخانەى سىفا، سلێمانى، ۲۰۰۹.

بېنچەم: پەرتووكە عەرەبىيەكان:

۶۴. ابراهيم خليل العلاف: مشكلة المياه والموارد المائية فى الشرق الاوسط، مركز دراسات الاقليمية، جامعة الموصل، ۲۰۰۵.
۶۵. ابراهيم خليل علاف: خارطة التوجهات الاسلامية فى تركيا المعاصرة، مركز الدراسات الاقليمية، جامعة الموصل، ۲۰۰۵.

۶۶. ابراهیم محمد حسن: الصراع الدولي في خليج العربي، مؤسسة الشارع العربي، الكويت، ۱۹۹۶.
۶۷. احمد رفيق: العلاقات السياسية بين العراق و بريطانيا، ۱۹۲۲-۱۹۳۲، دار الطليعة، بغداد، ۱۹۸۰.
۶۸. ارکان حمہ امین الزرداوی: نشأة و تطور الجمعيات والاحزاب والتيارات السياسية الكوردية في العراق، دار جيا للطباعة والنشر، بغداد، ۲۰۰۹.
۶۹. الحرب على العراق، يوميات-وثائق-تقارير، ۱۹۹۰-۲۰۰۵، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت ۲۰۰۷.
۷۰. الاقتتال الداخلي في كوردستان العراق، كيف اندلع ومن المسؤول عنه، الجزء الاول، مكتب الدراسات والبحوث المركزي، تابع للحزب الديمقراطي الكردستاني. هتولير، ۱۹۹۷.
۷۱. قضية الكوردية في كوردستان-سوريا خلال عهد الرئيس حافظ الاسد، ۱۶ تشرين الثاني ۱۹۷۰-۱۰ حزيران، ۲۰۰۰، اعداد مركز الدراسات الكوردية وحفظ الوثائق/ جامعة دهوك، ۲۰۰۹.
۷۲. الان غريش و دومينيك فيدال: الايواب المائيه للشرق الاوسط، ت: ميشال كرم، دار الفارابي، بيروت، ۲۰۱۰.
۷۳. أندرو كوكبورن و باتريك كوكبورن: صدام من تحت الرماد، ولادة صدام حسين من جديد، ترجمة: علي عباس، دار المنظر، بيروت، ۲۰۰۰.
۷۴. بنجيو و جنسر أوزكان: التطورات العربية لتركيا و انحيادها الى اسرائيل بين مظالم الامس و مخاوف اليوم، ترجمة و نشر، مركز الامارات للدراسات والبحوث الاستراتيجية، ۲۰۰۳،
۷۵. بوعلي ياسين و آخرون: الاحزاب والحركات القومية العربية، الجزء الاول، المركز العربي للدراسات الاستراتيجية، بدون مكان و سنة الطبع.
۷۶. بيار مصطفى سيف الدين: تركيا و كوردستان العراق "الجارين الحائرين"، مؤسسة موكرياني للبحوث والنشر، ۲۰۰۸.
۷۷. تيم نبلوك: العقوبات والمنبذون في الشرق الاوسط، العراق، ليبيا، السودان، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت، ۲۰۰۱.

۷۸. جىراھام فولر: العراق فى العقد المقبل: هل سيقوى على البقاء حتى عام ۲۰۰۲، مركز الامارات للدراسات والبحوث الاستراتيجية، العدد ۱۴، مكتبة الاسكندرية، بدون سنة الطبع
۷۹. جزا توفيق طالب : المقومات الجيوبولتيكية للامن القومى في إقليم كردستان، مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية، السليمانية ۲۰۰۸
۸۰. جليلى جليل واخرون: الحركة الكردية فى العصر الحديث، ت: عبدى حاجى، دار الرازى، ۱۹۹۰.
۸۱. جلال عبدالله معوض: صناعة القرار فى تركيا والعلاقات العربية التركية، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت، ۱۹۹۸.
۸۲. جواد ملا: السياسة الاستعمارية لحزب البعث السورى فى غرب كردستان، المؤتمر الوطنى الكردستانى، لندن، ۲۰۰۴.
۸۳. جوناثان راندل: أمة فى شقاق، دروب كردستان كما سلكتها، ترجمة: فادى حمود، دار النهار، بيروت ۱۹۹۷
۸۴. جيف سيموند: العراق المستقبل، سياسة الامريكية فى إعادة تشكيل الشرق الاوسط، دار الصافى، بيروت، ۲۰۰۴.
۸۵. حازم صاغية: بعث العراق، سلطة صدام قياما وخطاما، دار الساقى، بيروت، ۲۰۰۳
۸۶. حامد محمود عيسى: المشكلة الكردية فى الشرق الاوسط. من بدايتها حتى سنة ۱۹۹۱. مكتبة مدبولى، القاهرة، ۱۹۹۲.
۸۷. حسين على : هل ستصبح ايران دولة نووية تخشاه الدول المجاورة لها؟
kotobarabie.com
۸۸. خالد حسين خالد: سورية المعاصرة، ۱۹۶۳-۱۹۹۳، دار كنعان، دمشق ۱۹۹۶.
۸۹. خليل إسماعيل محمد: إقليم كردستان العراق، دراسات فى تكوين القومى للسكان، مطبعة أوفسيت كريستال، أربيل ۱۹۹۸.
۹۰. خليل حسن: الصراعات الاقليمية والدولية فى لبنان: دار المنهل اللبنانى، بيروت، ۲۰۰۸.

۹۱. خليل على مراد واخرون: القضية الكردية في تركيا وتأثيرها على دول الجوار، مركز دراسات التركية، موصل، ١٩٩٤.
۹۲. رجاء حسين حسيني الخطاب: العلاقات العراقية-الفارسية ١٨٤٧-١٩٨١، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨١.
۹۳. رضا هلال: السيف والهلال، تركيا من اتاتورك الى اربكان، دار الشرق، القاهرة، ١٩٩٩.
۹۴. روبرت اولسن: المسألة الكردية في العلاقات التركية-الايرانية، ترجمة، محمد احسان، دار ثاراس للطباعة والنشر. اربيل، ٢٠٠١.
۹۵. رياض كوتام: القومية في ايران، بدون اسم المترجم، مكتبة الرواد، ١٩٧٨.
۹۶. سعد بشير نيكندر: سياسة بريطانيا العظمى تجاه مستقبل كردستان، بنكهه، سليمانى، ٢٠٠٧.
۹۷. صلاح بوارى: جلال طالبانى مواقف واره: مكتب الفكر والوعى، سليمانى، ٢٠١٠.
۹۸. عبد الرحمن قاسمى: كردستان ايران، ت: غزال يشيل نؤغلو، دار الشموس للدراسات والنشر، دمشق، ١٩٩٩.
۹۹. عبد الزهرة شلش العتابى: توجهات تركيا نحو اقطار الخليج العربى، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، ٢٠٠٢.
۱۰۰. عبد الرحمن سليمان الزيبارى: الوضع القانونى لأقليم كردستان العراق فى ظل قواعد القانون الدولى، مؤسسة موكرىانى للطباعة والنشر، ٢٠٠٠.
۱۰۱. عبدالله بلقزى: المقاومة وتحرير جنوب لبنان: حزب الله فى الحوزه العلميه الى الجبهه، بيروت، مركز دراسات الوحدة العربيه، ٢٠٠٠.
۱۰۲. عبدالله فهد النفيسى: ايران والخليج، دىاليكتيك الدمج والنبد، دار القرطاس، kotobarabie.com.
۱۰۳. عبد الوهاب حميد رشيد: مستقبل العراق الفرص الضائعة والخيارات المتاحة، دار المدى، بيروت، ١٩٩٧.
۱۰۴. عزيز قادر الصمانجى: التاريخ السياسى لتركمان العراق، دار الساقى، ١٩٩٩.

۱۰۵. عزیز قادر الصمانضی: قطار المعارضة العراقية من بيروت ۱۹۹۱ الى بغداد، ۲۰۰۳، دار الحكمة، لندن، ۲۰۰۹.
۱۰۶. عقيل سعيد محفوظ: سورية وتركيا الواقع الراهن واحتمالات المستقبل، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت، ۲۰۰۹.
۱۰۷. على الشمراني: صراع الاضداد، المعارضة العراقية بعد حرب الخليج، دار الحكمة، لندن، ۲۰۰۳.
۱۰۸. على صالح ميراني: الحياة الحزبية السرية في كردستان-سوريا ۱۸۹۸-۲۰۰۸، مركز الدراسات الكوردية وحفظ الوثائق، دهوك، ۲۰۰۹.
۱۰۹. على كريم سعيد: عراق ۸۱ شباط ۱۹۶۳- من حوار المفاهيم الى حوار الدم، مراجعات في ذاكرة طالب شبيب، دمشق، ۱۹۹۹.
۱۱۰. عمر تشبينار: سياسات تركيافي الشرق الأوسط: بين الكمالية والعثمانية الجديدة، مؤسسة كارنيغي للسلام الدولي، واشنطن.
۱۱۱. فلاح شاكر اسود: الحدود العراقية الايرانية، دراسة في المشاكل القائمة بين البلدين، مطبعة العاني، ۱۹۷۰.
۱۱۲. فليب روبنس: تركيا والشرق الاوسط، ترجمة: ميخائيل نجم خوري، مكتبة مدبولي، القاهرة، الطبعة الثانية، ۱۹۹۳.
۱۱۳. فيروز حسن حمه عزيز: الاهمية الجيوسراتيجية لكردستان الجنوبية وتأثيرها على السياسة البريطانية (۱۹۱۴-۱۹۲۴). مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية، ۲۰۰۸.
۱۱۴. كاظم حبيب: المأساة والمهزلة في العراق اليوم، الخراب السياسي والاقتصادي والاجتماعي في العراق، برلين، ۱۹۹۸.
۱۱۵. كردستان نبذة تاريخية جغرافية اقتصادية، مكتب الدراسات والبحوث المركزي، مطبعة وزارة التربية، أربيل، ۱۹۹۸.
۱۱۶. لينور مارتن: الامن القومي التركي في الشرق الاوسط: ترجمة خليل على مراد، مركز الدراسات الاقليمية، جامعة الموصل، ۲۰۰۵.

۱۱۷. ماريون فارووق سلوغلث و بىتر سلوغلث: من الثورة الى الديكتاتورية، العراق منذ ۱۹۵۸، ترجمة مالك النبراسى، منشورات الجمل، ألمانيا، ۲۰۰۳.
۱۱۸. مايكل مِيدوكروفت و مارتن لون: انتخابات البرلمان الكوردي فى العراق وأنتخابات قائد الحركة التحررية الكردية، ترجمة ونشر مكتب الدراسات والبحوث المركزى للحزب الديموقراطى الكوردستانى، ۱۹۹۷.
۱۱۹. مجموعة باحثين روس وعرب: العلاقات الدولية فى الشرقين الأدنى والوسط، وسياسة روسيا على عتبة القرن الحادى والعشرين، ترجمة دار المساعدة السورية للتأليف والترجمة والنشر، دمشق، ۲۰۰۲.
۱۲۰. مجموعة الباحثين: الاقتصاد العراقى ومتغيرات البيئة العربية والدولية، بيت الحكمة، بغداد، ۲۰۰۲.
۱۲۱. المحادثات السرية بين PKK حزب العمال الكردستانى والدولة التركية، دار الشمس للدراسات والتوزيع، دمشق، ۲۰۰۰.
۱۲۲. محمد السيد سعيد: مستقبل النظام العربى بعد أزمة الخليج، عالم المعرفة، الكويت، ۱۹۹۲.
- محمد سالم احمد يات الكواز: الولايات المتحدة والبرنامج النووى الايرانى، مركز دراسات الاقليمية، جامعة الموصل، سلسلة شؤون الاقليمية، ۲۰۰۶.
۱۲۳. محمد سليم سيد: تطورات السياسة الدولية، مطبعة مدبولى، القاهرة، ۲۰۰۸.
۱۲۴. محمد سيد نورى البازيانى: مستقبل الحركة الاسلامية فى كوردستان العراق، التفسير، اربيل، ۲۰۰۶.
۱۲۵. محمد نورالدين: تركيا الصيغة والدور، رياض الرئيس للكتب والنشر، بيروت، ۲۰۰۸.
۱۲۶. محمد نورالدين: تركيا فى زمن المتحول قلق الهوية و صراع الخيارات، رياض الرئيس للكتب والنشر، لبنان، ۱۹۹۷.
۱۲۷. مصطفى اللباد: حقائق الاحزان، ايران و "ولاية الفقيه"، دار الشروق، القاهرة، ۲۰۰۵.

۱۲۸. منذر الموصلی: القضية الكردية في العراق البعث والاکراد، دار المختار، دمشق، ۲۰۰۰.
۱۲۹. میثاق خیر لله جلود: العلاقات الخليجية-التركية ۱۹۷۳-۱۹۹۰، مرکز دراسات الاقليمية، جامعة موصل، ۲۰۰۸.
۱۳۰. میخائیل م. جونتر: الاكراد ومستقبل تركيا، ترجمة: سعاد محمد ابراهيم خضر، مرکز كردستان للدراسات استراتيحية-سليمانية، ۲۰۰۷.
۱۳۱. ندوة مستقبل الترتيبات الاقليمية في منطقة الشرق الاوسط وتأثيراتها على الوطن العربي، معهد البحوث والدراسات العربية، القاهرة، ۱۹۹۸.
۱۳۲. نیفین عبدالمنعم مسعد: صنع القرار في ايران و علاقات العربية-الايرانية، مرکز دراسات الوحدة العربية، بيروت، ۲۰۰۱.
۱۳۳. نيقولاس فان دام: الصراع على السلطة في سوريا الطائفية والاقليمية والعشائرية في السياسة ۱۹۶۱-۱۹۹۵، مكتبة مدبولي، القاهرة
۱۳۴. هدى درويش: العلاقات التركية اليهودية وأثرها على البلاد العربية، الجزء الثاني، دار القلم، دمشق، ۲۰۰۲.
۱۳۵. هنري باركي واخرون: القضية الكردية في تركيا، ترجمة: هظال، مؤسسة موكریانی، اربيل، ۲۰۰۷.
۱۳۶. وصال نجيب العزاوی و رواء زکی یونس الطویل: تركيا واسرائيل (الدور المركب) مرکز الدراسات الدولية، بغداد، ۲۰۰۲.
۱۳۷. وليد محمود عبدالناصر: صعود وسقوط التيار الاسلامي في ايران، دار المستقبل العربي، بيروت، ۱۹۹۳.
۱۳۸. وليد عبدالناصر: ايران دراسة عن الثورة والدولة، دار الشرق، القاهرة، ۱۹۹۶.
۱۳۹. يوسف إبراهيم الجهماني: أوج الآن، تركيا والأكراد، دار حوران، دمشق، د.ط.

شه شه م - سه رچاوه لاتینی و ټینگلیزییه کان :

140. Anoushiravan Ehteshami and Raymond A.Hinnebusch
Syria and Iran Middle powers in a penetrated regional system
Routledge , London and New York 1997.

141. Anthony H. Cordesman and Ahmed S. Hashm: Iraq
Sanctions and Beyond, Westview Press, Colorado.1997.

142. Anthony H. Cordesman & Emma R. Davies: Iraq's
insurgency and road to civil War (Washington D.C-2008).

143. BAYRAM SINKAYA: CONFLICT AND
COOPERATION IN TURKEY-IRAN RELATIONS,
1989-2001, MASTER OF SCIENCE IN THE
DEPARTMENT OF INTERNATIONAL
RELATIONS JANUARY 2004.

144. Efraim Karsh : Essential Histories: The Iran-Iraq War
1980-1988 OSPREY PUBLISHING. Osprey Publishing Ltd.
UK. 2002.

145. Evelyn N. Farkas, Fractured states and U.S. Foreign:
Iraq, Ethiopia and Bosnia in the 1990s. (New York Palgrave
Macmillan-2003).

146. Jordi Tejel: Syria's Kurds: history, politics and society,
Routledge , London and New York, 2009.

147. Kerim Yildiz: The Kurds in Syria The Forgotten
People, Pluto Press, LONDON, 2005. P 53.

148. Matan Chorev: Iraqi Kurdistan: The Internal Dynamics
and Statecraft of a Semistate. The Fletcher School Online

Journal for issues related to Southwest Asia and Islamic Civilization. 2007 © The Fletcher School – Al Nakhlah – Tufts University.

149. MEKIN MUSTAFA KEMAL OKEM: TURKISH MODERNITY AND KURDISH ETHNO-NATIONALISM, A THESIS SUBMITTED TO THE GRADUATE SCHOOL SOCIAL SCIENCES OF MIDDLE EAST TECHNICAL UNIVERSITY IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS FOR THE DEGREE OF DOCTOR OF PHILOSOPHY IN POLITICAL SCIENCE .2006

150. Nivisingeha peywendîyan u ragehandine li parezgeha duhuk: KAMPa ETRUS, RASTIYAEN PIRSE U KIRYAREN P .K .K E , kolica seria, duhuk ,1999.

151. Philip G.Kreyenbroek and Stefan Sperl: The Kurds A Contemporary Overview, Fifth published, Reprinted, London and New York , 2005.

152. Spencer C. Tucker: The Encyclopedia of Middle East Wars: The United States in the Persian Gulf, Afghanistan and Iraq Conflicts (California-2010).

153. Seyyed Hossein Mousavian: Iran–Europe Relations: Challenges and opportunities, Routledge, New York, 2008.

دهوتهم - سه رچاوه فارسییه کان:

۱۵۴. ابراهیم سعیدی: سوریه، وزارت امور خارجی، تهران، ۱۳۶۵.
۱۵۵. امیر محمد حاجی یوسفی: سیاستی خارجی جمهوری اسلامی ایران در پرتو تحولات منطقه‌ای (۲۰۰۱-۱۹۹۱) دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، تهران، ۱۳۸۴.
۱۵۶. حسین دهشیار و دیگران: مسائل ایران و عراق، مؤسسه فرهنگ مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر، تهران، ۱۳۸۲.
۱۵۷. حمید احمدی: قومیت و قوم‌گرایی در ایران، افسانه و واقعیت، کتابخانه ملی ایران، ۱۳۷۸.
۱۵۸. دفتر سیاسی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی: کردستان "امپریالیزم و گروه‌های وابسته، ۱۳۵۹.
۱۵۹. محمد هاتف: روابط ایران و عراق و مسئله اروندرود، چاپ مروی، تهران، ۱۳۷۱.
۱۶۰. منوچهر پارسادوست: ریشه‌های تاریخ اختلاف ایران و عراق، چاپ چهارم، چاپخانه حیدری، تهران، ۱۳۶۹.

هه‌شتم: سه رچاوه نه‌لکترۆنییه کان

به زمانی عه‌ره‌بی:

۱۶۱. جون داینزوسکی: سوریه تعمل علی تغییر صورتها، مرکز الشرق العربی للدراسات الحضاریة والاسـ____َـاریة والتراتیجیة،
<http://www.asharqalarabi.org.uk/index.htm>
۱۶۲. حامد شریف الحمدانی: لمحات من تاریخ حركة التحرر الکوردیة فی العراق، ۲۰۰۴،
الأكادیمیة العربیة فی الـ____َـدنمارک، <http://www.ao-academy.org/letters.html>
۱۶۳. رشید أربیل أوغلو: الخلافات القومیة بین الاکراد والترکمان فی العراق،
<http://civicegypt.org>

١٦٤. رفعت وجمیل الأسد وتحدي بشار الكبير: مركز الشرق العربي للدراسات الحضارية والاسـتراتيجية،
<http://www.asharqalarabi.org.uk/index.htm>
١٦٥. سعد ناجی جواد: اكراد العراق وازمة الهوية، www.aljazeera.net
١٦٦. سورية والحرب على الإرهاب الجزء الثاني ماشيو ليفيت : باحث كبير في معهد واشـنـطـن - الولايات المتحدة ٢٤/١/٢٠٠٢،
<http://www.asharqalarabi.org.uk/index.htm>
١٦٧. كاوا ازيـزي: التغيير الديمغرافي في كردستان سورية،
www.hevgirtin.net/seminar/10-11;2007
١٦٨. عياد البطنجي: التحالف الإيراني السوري: تاريخه، حاضره، مستقبـله. مركز الشرق العربي للدراسات الحضارية والاسـتراتيجية.
<http://www.asharqalarabi.org.uk/index.htm>
١٦٩. غاري كمبل: الصحوه الكردية في سورية، مركز المعطيات والدراسات الاستراتيـجية،
www.dascysria.com
١٧٠. المسألة الكردية في تركيا بعد أنقلاب ١٩٨٠، منطقة الاكراد "كردستان" موضوعات سياسية
www.moqatel.com
١٧١. ميشال إينزنستادت : من يحكم سورية ؟ بشار الأسد والسادة العلويون ، مركز الشرق العربي للدراسات الحضارية والاسـتراتيجية،
<http://www.asharqalarabi.org.uk/index.htm>

به زمانی ټنگلیزی

172. Abbas William Samii :THE NEAREST AND DEAREST ENEMY: IRAN AFTER THE IRAQ WAR. Middle East Review of International Affairs (MERIA) Vol. 9, No. 3 (September 2005), www.meria.idc.il

173. Abdullah Öcalan: "We Are Fighting Turks Everywhere" , Middle East Quarterly (June 1998). <http://www.meforum.org/>

174. Abdullah Öcalan :Proposals for a Solution to the Kurdish Question in Turkey December 2007 To the International Conference on EU, İmralı Sole Inmate Closed Prison Translation from Turkish original: International Initiative – www.freedom-for-ocalan.com.

175. Alain Gresh: from the Gulf to Kurdistan, winds of war ruffle the Middle East 1997-2006 Le Monde diplomatique. www.mondediplo.com

176. Amikam Nachmani :Turkey in the wake of the Gulf war ,www.faind Articles.com.

177. Amikam Nachmani: Turkey In The Wake of The Gulf Ware, 1999. www.faind articles .com.

178. Aysegul Sever, TURKEY AND THE SYRIAN-ISRAELI PEACE TALKS IN THE 1990s, MERIA, Volume 5, No. 3 September 2001 <http://www.biu.ac.il/SOC/besa/meria/index.html>

179. Barry Rubin: IRAN'S NUCLEAR AND SYRIA'S IRAQ ADVENTURES, Volume 11, No. 4 – December 2007. <http://meria.idc.ac.il/testasp.html>

180. Bill Park: STRATEGIC LOCATION, POLITICAL DISLOCATION: TURKEY, THE UNITED STATES, AND NORTHERN IRAQ. MERIA. Volume 7, No. 2 – June 2003.
<http://www.biu.ac.il/SOC/besa/meria/index.html>

181. Bulent Aras: Turkish-Israeli-Iranian Relations in the Nineties: Impact on the Middle East , Middle East Policy Council, Volume VII, June 2000, Number 3,
<http://www.mepc.org/main/main.asp>

182. Carole A. O'Leary: THE KURDS OF IRAQ: RECENT HISTORY, FUTURE PROSPECTS. Middle East Review of International Affairs. Volume 6, No. 4 – December 2002 ..www.meria.idc.icil

183. CHRIS HEDGES: Turkey Offers Kurd Rebels Reform, Plan Published: March 26, 1995. new York times,
<http://www.nytimes.com>

184. Crisis Group Middle East Report: Turkey and Iraqi Kurd: Conflict or Cooperation?

185. Daniel Pipes: Hot Spot: Turkey, Iraq, and Mosul: Middle East Quarterly .VOLUME II: NUMBER 3 SEPTEMBER 1995 .WWW.meforum.org.

186. Daniel Pipes :Politics in Syria from Damascus Courts the West: Syrian Politics, 1989-1991. .mht!x-usc:<http://www.danielpipes.org/>

187. Efraim Inbar: REGIONAL IMPLICATIONS OF THE ISRAELI-TURKISH STRATEGIC PARTNERSHIP,

Volume 5, No. 2 - June 2001

<http://www.biu.ac.il/SOC/besa/meria/index.html>

188. EU aid ban highlights shaky Turk rights record 08:04
Sep 22, 1996. www.kurdistanobserver.com.

189. EU aid ban highlights shaky Turkey rights record 08:04
Sep 22, 1996. www.kurdistanobserver.com.

190. Eyal Zisser: APPEARANCE AND REALITY:
SYRIA'S DECISION MAKING STRUCTURE, MERIA,

Volume 2, No. 2 - May 1998

<http://www.biu.ac.il/SOC/besa/meria/index.html>

191. Force Won't Solve Turkey's Kurdish Issue", The New
York Times, March 21, 1994. <http://www.nytimes.com>

192. Glenn E. Robinson: Elite Cohesion, Regime Succession
and Political Instability in Syria, Middle East Policy Council,

Volume V, January 1998, Number 4.

<http://www.mepc.org/main/main.asp>

193. Maggy Zanger: Post 11 September jitters for Iraqi Kurds.
www.db.idpproject.org/Sites/IdpProjectDb/idp

Survey.nsf/wCountries/Iraq.

194. Michel verrier :A trump card for a turkey- Kurdish
guerrillas.1997-2006 Le Monde diplomatique.

<http://mondediplo.com>

195. Published: February: Turks Press Attacks On Rebel
Kurd Basesk, 1999 .<http://www.nytimes.com>.

196. Robert Olson: Turkey-Iran Relations, 2000-2001: The Caspian, Azerbaijan and the Kurds, Middle East Policy Council , Volume IX, June 2002, Number 2 , 2002, <http://www.mepc.org/main/main.asp>

197. Spiros Ch. Kaminaris: GREECE AND THE MIDDLE EAST, Volume 3, No. 2 June 1999, <http://www.biu.ac.il/SOC/besa/meria/index.html>

198. The New York Times, CLYDE HABERMAN: Turks Angry as Kurd Aid Backfires. May 17, 1991. <http://www.nytimes.com>

199. The New York Times, THOMAS L. FRIEDMAN : AFTER THE WAR; Baker Sees and Hears Kurds' Pain In a Brief Visit at Turkish Border , April 9, 1991. <http://www.nytimes.com>.

200. The New York Times, VERA BEAUDIN SAEEDPOUR :On Iraq-Turkey Border, Kurds Are Being Used to Kill Kurds, November 14, 1992 : <http://www.nytimes.com/>

201. Timeline of Turkish-Israeli Relations, 1949-2006: The Washington Institute for Near East Policy, 2006

202. Turkish Daily News (April 12, 1996), <http://www.hri.org>

203. WASHINGTON (CNN): U.S. Air Force jet fires missile at Iraqi radar facility, September 4, 1996, http://www.cnn.com/MAPS/9607/nav_bar.ma

204. www.vsi.washingtonfile.com: transcript: Albright
atalabani, barzanik remarks, 27-9-1998.

205. Yossi Ben-Aharon: NEGOTIATING WITH SYRIA:
A FIRST-HAND ACCOUNT Volume 4, No. 2- June 2000.
MERIA Journal.
.http://www.biu.ac.il/SOC/besa/meria/index.html.

نویه م-سایته نه لکترونییه کان:

206. <http://www.sotsyria.com>

207. <http://ar.wikipedia.org>

208. <http://digital.ahram.org.eg/>

209. <http://fa.wikipedia.org>

210. <http://rudem.elaphblog.com>

211. <http://www.aawsat.com>

212. <http://www.aljazeera.net>

213. <http://www.alrashead.net>

214. <http://www.alrashead.net/>

215. <http://www.elsmt.com/>

216. <http://www.gemyakurda.net/>

217. <http://www.islamicnews.net/>

218. <http://www.kurdsat.tv>

219. <http://www.moqatel.com/>

220. <http://www.radionawxo.org>

221. <http://www.rojavaart.com>

222. <http://www.sazmanixebat.org>

223. <http://www.sunni-news.net>
224. <http://www.zaidal.com>
225. <http://www.zuhlool.org>
226. <http://yekiti-media.org/nuce>
227. www.johnmajor.co.uk/bio.html
228. www.notablebiographies.com

دەیهەم-گۆشارەکان:

بە کوردی:

۲۲۹. علی ئەسغەر کازمی و علی مەدی زاده ئەشرەفی: ستراکتوری سیاسی ئێران و سیستمی پەڕوومەندی وولات، وەرگێڕانی: ئازاد رەشید، دۆسیە ئێران، ژمارە (۲).
۲۳۰. یوسف گوران: بەرهی تورکمانی و لیکۆلینە وەیهک لە بارەیی بیرى ناسیۆنالزمی تورکییە وە، گۆفاری سەنتەری لیکۆلینە وەیی ستراتیژی، سالی سیانزەهەم، ژمارە (۲)، ۲۰۰۳

بە عەرەبی:

۲۳۱. (وقائع تطور العلاقات بين تركيا والأكراد العراقيين)، اعداد: محمد نورالدين، مجلة (الشؤون تركية)، العدد (۲)، ۱۹۹۲.
۲۳۲. ابراهيم خليل العلاف: وحدة العراق واستقراره في عالم المتغير، دراسات اقليمية، العدد ۲۰، السنة (۷)، تشرين الاول، ۲۰۱۰.
۲۳۳. اسماعيل مصطفى عبدالرحمن: واقع البطالة في اقليم كوردستان، مع تركيز خاص على محافظة السليمانية (۱۹۹۰-۲۰۰۱)، طوڤاری سەنتەری ستراتیجی کوردستان، زمارە (۳)، سالی سیانزەهەم، ۲۰۰۵.
۲۳۴. المسألة الكردية في تركيا الامل والخيبات، مجلة (الشؤون تركية) مركز الدراسات الاستراتيجية والبحوث والتوثيق، العدد ۸.

۲۳۵. تطورات المسألة الكردية في العراق والتركيا، مجلة (الشؤون التركية)، اعداد: محمد نورالدين، العدد (۳)، ۱۹۹۲.
۲۳۶. خليل على مراد: العلاقات السورية التركية في ضوء أزمة أوج ألان، تشرين الاول، أوكتوبر، ۱۹۹۸، مجلة (أوراق تركية معاصرة)، مركز الدراسات التركية - جامعة الموصل، عدد ۱۶، ۲۰۰۱.
۲۳۷. خليل على مراد: دواقع التحالف التركي - الصهيوني، مجلة دراسات سياسية، (بغداد-بيت الحكمة)، العدد الثاني السنة الاولى، ۱۹۹۹.
۲۳۸. رياض السندی: قراءة في القرارات مجلس الأمن، الحلقة الاولى، مجلة (متين)، العدد (۷۰).
۲۳۹. عبدالمصور البارزاني: تداعيات هزيمة حسنى الزعيم، طؤظارى زانکوى سليمانى، زمارة: ۳۱، سالى ۲۰۱۱.
۲۴۰. فقريد أسسرد: رهان خاسر على التركمان، مجلة الشؤون التركية، مركز كوردستان لدراسات الاستراتيجية، سليمانيه، العدد ۱، ۱۹۹۸.
۲۴۱. محمد صالح العجيلي، "متغير المياه في العلاقات العربية- التركية: البعد الجغرافي والقانوني"، مجلة افاق عربية- العدد ۹-۱۰، ايلول-تشرين الاول، ۱۹۹۹
۲۴۲. الورقة الكردية في مهب لعبة الامم كوندريالية اوزال لسلخ الموصل وكرکوک. مجلة الاسبوع العربي، ۱۸/۹/۱۹۹۱.

به فارسی:

۲۴۳. امير دريابان على شمخاني: "استعداد بحران افريزي عراق سياستهای ايران"، فصلنامه "سياست دفاعی": شماره، ۲۶، ۲۷، سال هفتم، ۱۳۷۸
۲۴۴. جيهانگير كرمي: گزارش از تحولات شمال عراق در هه ۱۹۹۰ (۷۶-۱۳۶۹)، مجلة (سياست دفاعی)، شماره ۲۱-۲۰، ۱۳۷۶.

۲۴۵. دانیل بایمن و دیگران: "سیاسة آمریکا در قبال عراق، برس چهار سناریو"، مترجم: مریم ملانظر، فصلنامه "سیاسة دفاعی"، شماره، ۲۶-۲۷، ۱۳۷۸.
۲۴۶. سعید محمد پور: تاثیر عملیتهای نامنظم قرارگاه رمضان در جنط تحمیلی، فصلنامه سیاست دفاعی، سال دوازدهم، شماره ۴۷، ۱۳۸۳.
۲۴۷. سید محمد صدر: "طرح امریکا برای سرنگونی حکومت عراق: عوامل و واکنشها". فصلنامه سیاست دفاعی: شماره، ۲۶، ۲۷، سال هفتم، ۱۳۷۸.
۲۴۸. گروه امنیت ملی: آینده عراق، فصلنامه "سیاست دفاعی": شماره، ۲۶، ۲۷، سال هفتم، ۱۳۷۸.
۲۴۹. علی ثومیدی: "اعتبار پیمان ۱۹۷۵ از دید حقوق بین الملل"، فصلنامه سیاسی اقتصادی، شماره ۲۴۳-۲۴۴.

به ینگلیزی

250. Abbas William Samii: IRAN AFTER THE IRAQ WAR. MERIA, Vol. 9, No. 3 .September. 2005
251. Bilge Criss and Pinar Bilgin: TURKISH FOREIGN POLICY TOWARD THE MIDDLE EAST. Volume 1, No. 1 - January 1997
252. Eyal Zisser: The Syrian Army: Between the Domestic and the External Fronts. MERIA I, Vol. 5, No. 1 (March 2001).
253. Firat Bozcali: Managing oil in Kurdistan-Iraq: 1991-2003. International Association of Contemporary Iraqi Studies (IACIS). 16-17 July 2008 SOAS, University of London.
254. Henri J. Barkey :TURKEY AND IRAQ SINCE THE GULF WAR HEMMED IN BY CIRCUMSTANCES ,

MIDDLE EAST POLICY, VOL. VII, NO. 4, OCTOBER 2000.

255. Henri J. Barkey and Ellen Laipson : IRAQI KURDS AND IRAQ'S FUTURE. MIDDLE EAST POLICY, VOL. XII, NO. 4, WINTER 2005.

256. İdris DEMİR THE NORTHERN IRAQ: 1990 - 2000 ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 5, 2007.

257. Joshua R. Itzkowitz Shiffrinson: The Kurds and Regional Security: An Evaluation of Developments since the Iraq War . Crown Center for Middle East Studies. December 2006

258. Kemal Kirisci: Post Cold-War Turkish Security and the Middle East. MERIA. Volume 1, No. 2 - July 1997.

259. Muhittin Ataman : Leadership Change: Ozal Leadership and Restructuring in Turkish Foreign Policy Alternatives. Turkish journal of international relations. Volume 1 number 1 spring 2002.

260. M. Hakan Yavuz and Nihat Ali Özcan :THE KURDISH QUESTION AND TURKEY'S JUSTICE AND DEVELOPMENT PARTY.MIDDLE EAST POLICY, VOL. XIII, NO. 1, SPRING 2006.

261. Michiel Leezenberg The Kurds in a Post-Saddam Iraq: Opportunities, Constraints, and Risks Presented at the American Enterprise Institute on February 3, 2003 .

262. Reşat Arım: Foreign Policy Concepts Conjuncture, Freedom of Action, Equality Ambassador (Rtd.) Dış Politika Enstitüsü – Foreign Policy Institute Ankara, 2001.

263. ROBERT OLSON: TURKET-IRAN relation, 1997-2000 the Kurdish and Islamist Question, ThIrd Wold Quarterly, Vol 21, No 5, 2000.

264. SEAN BOYNE :ARGUMENTS IN FAVOUR OF TURKEY'S CONTINUING SUPPORT FOR OPERATION NORTHERN WATCH :PERCEPTIONS JOURNAL OF INTERNATIONAL AFFAIRS December 1997-February 1998 Volume II - Number 4.

265. TURKEY, THE UNITED STATES, AND NORTHERN IRAQ. MERIA. Volume 7, No. 2 - June 2003

266. Vahram Petrosian: " the Iraqi Turkmens' and turkey" Iran and the Caucasus, Vol. 7. No. 1-2 (2003).

يائىزەيەم-رۇژنامەكان:

بە كوردى

- ۲۶۷. بىرايەتى، ژمارە (۲۱۶۶) ۴/۲۶ / ۱۹۹۶.
- ۲۶۸. بىرايەتى ژمارە (۲۱۶۸)، ۵/۱۵ / ۱۹۹۶.
- ۲۶۹. بىرايەتى، ژمارە (۲۱۷۶) . ۷/۱۵ / ۱۹۹۶.
- ۲۷۰. كوردستانى نوئى، ژمارە ، ۱۱۷، ۱۲/۲۰ / ۱۹۹۵.
- ۲۷۱. كوردستانى نوئى، ژمارە (۲)، ۱/۲۷ / ۱۹۹۲.
- ۲۷۲. كوردستانى نوئى، ژمارە ژ. ۵۳. ۷/۳۱ / ۱۹۹۲
- ۲۷۳. كوردستانى نوئى، ژمارە (۱۷۵)، ۲۶ / ۸ / ۱۹۹۲.
- ۲۷۴. كوردستانى نوئى.. ژمارە (۱۹۵)، ۹/۲۰ / ۱۹۹۲
- ۲۷۵. كوردستانى نوئى، ژمارە (۱۹۶)، ۹/۲۱ / ۱۹۹۲.
- ۲۷۶. كوردستانى نوئى، ژمارە (۳۱۹)، ۲/۱۶ / ۱۹۹۳.
- ۲۷۷. كوردستانى نوئى، ژمارە (۳۲۲)، ۲/۱۹ / ۱۹۹۳.
- ۲۷۸. كوردستانى نوئى، ژمارە، (۷۷۴)، ۲/۱۹ / ۱۹۹۳.
- ۲۷۹. كوردستانى نوئى، ژمارە (۴۱۶)، ۶/۱۸ / ۱۹۹۳.
- ۲۸۰. كوردستانى نوئى، ژمارە (۴۴۵)، ۷/۲۶ / ۱۹۹۳.
- ۲۸۱. كوردستانى نوئى. ژمارە (۴۴۷)، ۷/۲۸ / ۱۹۹۳.
- ۲۸۲. (كوردستانى نوئى)، ژمارە (۶۰۰)، ۳۰ / ۱ / ۱۹۹۴.
- ۲۸۳. كوردستانى نوئى، ژمارە (۶۹۶)، ۵/۳۱ / ۱۹۹۴.
- ۲۸۴. كوردستانى نوئى. ژمارە (۶۹۸)، ۶/۲ / ۱۹۹۴.
- ۲۸۵. كوردستانى نوئى. ژمارە (۶۹۹)، ۶/۵ / ۱۹۹۴.
- ۲۸۶. كوردستانى نوئى، ژمارە (۱۲۶۳)، ۴/۱۵ / ۱۹۹۶.
- ۲۸۷. كوردستانى نوئى، ژمارە (۱۳۵۶)، ۸/۱۱ / ۱۹۹۶.
- ۲۸۸. كوردستانى نوئى، ژمارە (۱۵۱۴)، ۱۲/۱۹ / ۱۹۹۷.
- ۲۸۹. كوردستانى نوئى، ژمارە ۱۷۰۶، ۹/۲۷ / ۱۹۹۸.
- ۲۹۰. كوردستانى نوئى، ژمارە (۵۷۱۱)، ۱۰/۱۰ / ۱۹۹۹.

به عهده بی

٢٩١. الانصات المركزى، نشرة خبرية معلوماتية يومية العدد (٢٠٩١)، ٢٠٠١/١٢/٥
٢٩٢. الانصات المركزى، نشرة خبرية معلوماتية يومية ، العدد (١٦٣٥)، ٢٠٠٠/٧/٢٠
٢٩٣. الانصات المركزى، نشرة خبرية معلوماتية يومية ، العدد (١٢٢٥)، ١٩٩٩/٥/١٤
٢٩٤. الانصات المركزى، نشرة خبرية معلوماتية يومية ، العدد (١٤٦٤)، ٢٠٠٠/١/١٤
٢٩٥. الانصات المركزى، نشرة خبرية معلوماتية يومية ، العدد (١٥١٣)، ٢٠٠٠/٣/٣
٢٩٦. الانصات المركزى، نشرة خبرية معلوماتية يومية ، العدد (١٥٧٦)، ٢٠٠٠/٥/١٢
٢٩٧. الانصات المركزى، نشرة خبرية معلوماتية يومية ، العدد (١٥٩٦)، ٢٠٠٠/٦/٥
٢٩٨. الانصات المركزى، نشرة خبرية معلوماتية يومية ، العدد (١٥٩٧)، ٢٠٠٠/٦/٦
٢٩٩. الانصات المركزى، نشرة خبرية معلوماتية يومية ، العدد (١٦٠٨)، ٢٠٠٠/٦/١٩
٣٠٠. الانصات المركزى، نشرة خبرية معلوماتية يومية ، العدد (١٦١٥)، ٢٠٠٠/٦/٢٧
٣٠١. الانصات المركزى، نشرة خبرية معلوماتية يومية ، العدد (١٦٢١)، ٢٠٠٠/٧/٤
٣٠٢. الانصات المركزى، نشرة خبرية معلوماتية يومية ، العدد (١٧٧٠)، ٢٠٠٠/١٢/٢٥
٣٠٣. الانصات المركزى، نشرة خبرية معلوماتية يومية ، العدد (١٧٨٠)، ٢٠٠١/١/١٠
٣٠٤. الانصات المركزى، نشرة خبرية معلوماتية يومية ، العدد (١٨١٩)، ٢٠٠١/٢/٢٢
٣٠٥. الانصات المركزى، نشرة خبرية معلوماتية يومية، العدد (١٩٤٢)، ٢٠٠١/٧/١
٣٠٦. الانصات المركزى، نشرة خبرية معلوماتية يومية، العدد (١٩٥٣)، ٢٠٠١/٧/١٢
٣٠٧. الانصات المركزى، نشرة خبرية معلوماتية يومية ، العدد (١٩٦٦)، ٢٠٠١/٧/٢٥
٣٠٨. الانصات المركزى، نشرة خبرية معلوماتية يومية ، العدد (١٩٦٦)، ٢٠٠١/٧/٥
٣٠٩. الانصات المركزى، نشرة خبرية معلوماتية يومية ، العدد (١٩٦٧)، ٢٠٠١/٧/٢٦
٣١٠. الانصات المركزى، نشرة خبرية معلوماتية يومية ، العدد (٢١٧٥) ٢٠٠٢/٣/
٣١١. الانصات المركزى، نشرة خبرية معلوماتية يومية ، العدد (٢٢٣٥)، ٢٠٠٢/٥/١٢
٣١٢. الانصات المركزى، نشرة خبرية معلوماتية يومية ، العدد (٥١٦)، ١٩٩٧ / ١/ ٢١

۳۱۳. الانصات مرکزی، نشره خبریه معلوماتیه یومیه ، العدد (۹۱۲)، ۱۲/۵/۱۹۹۸.
۳۱۴. الانصات مرکزی، نشره خبریه معلوماتیه یومیه ، العدد (۹۶۲)، ۹/۷/۱۹۹۷.
۳۱۵. الانصات مرکزی، نشره خبریه معلوماتیه یومیه ، العدد (۱۶۳۷) ۲۳/۷/۲۰۰۰.
۳۱۶. الانصات مرکزی، نشره خبریه معلوماتیه یومیه ، العدد (۱۷۳۷) ۱۶/۱۱/۲۰۰۰.
۳۱۷. الانصات مرکزی، نشره خبریه معلوماتیه یومیه ، العدد (۲۱۵۳) ۲/۲۰۰۲.
۳۱۸. الانصات مرکزی، نشره خبریه معلوماتیه یومیه ، العدد (۲۲۳۴) ۱/۵/۲۰۰۲.
۳۱۹. الانصات مرکزی، نشره خبریه معلوماتیه یومیه ، العدد (۲۲۳۴) ۱۱/۵/۲۰۰۲.
۳۲۰. الانصات مرکزی، نشره خبریه معلوماتیه یومیه، العدد (۲۳۸۵) ۲۲/۱۰/۲۰۰۲.
۳۲۱. الانصات مرکزی، نشره خبریه معلوماتیه یومیه، العدد (۱۷۴۵) ۲۶/۱۱/۲۰۰۰.
۳۲۲. الانصات مرکزی، نشره خبریه معلوماتیه یومیه، العدد (۱۷۶۶) ۲۰/۱۲/۲۰۰۰.
۳۲۳. الانصات مرکزی، نشره خبریه معلوماتیه یومیه ، العدد (۷۵۹)، ۲۷/۱۰/۱۹۹۷.
۳۲۴. الانصات مرکزی، نشره خبریه معلوماتیه یومیه ، العدد (۷۰۸) ۳۰/۸/۱۹۹۷.
۳۲۵. الانصات مرکزی، نشره خبریه معلوماتیه یومیه ، العدد (۹۶۲)، ۹/۷/۱۹۹۸.
-
۳۲۶. الانصات مرکزی، نشره خبریه معلوماتیه یومیه ، العدد ۱۲۳۶ ۲۵/۵/۱۹۹۹.
۳۲۷. الانصات مرکزی، نشره خبریه معلوماتیه یومیه العدد (۱۴۸۸)، ۷/۲/۲۰۰۰.
۳۲۸. الانصات مرکزی، نشره خبریه معلوماتیه یومیه العدد (۱۶۶۴)، ۲/۸/۲۰۰۰.
۳۲۹. الانصات مرکزی، نشره خبریه معلوماتیه یومیه العدد (۲۲۳۴)، ۱۱/۵/۲۰۰۲.
۳۳۰. الانصات مرکزی، نشره خبریه معلوماتیه یومیه العدد (۶۷۲)، ۲۰/۷/۱۹۹۷.
۳۳۱. الانصات مرکزی، نشره خبریه معلوماتیه یومیه العدد (۱۲۲۷) ۱۵/۵/۱۹۹۹.
۳۳۲. الانصات مرکزی، نشره خبریه معلوماتیه یومیه العدد (۲۳۴۰)، ۲۱/۸/۲۰۰۲.
۳۳۳. الانصات مرکزی، نشره خبریه معلوماتیه یومیه العدد (۸۷۴) ۱۸/۳/۱۹۹۸.
۳۳۴. الانصات مرکزی، نشره خبریه معلوماتیه یومیه العدد ۲۴۴۷، ۸/۱/۲۰۰۳.
۳۳۵. الانصات مرکزی، نشره خبریه معلوماتیه یومیه عد (۲۰۴۱)، ۱۶/۱۰/۲۰۰۱.
۳۳۶. الانصات مرکزی، نشره خبریه معلوماتیه یومیه عد (۱۶۰۶)، ۱۶/۱۱/۲۰۰۰.
۳۳۷. الانصات مرکزی، نشره خبریه معلوماتیه یومیه عد (۲۰۹۲)، ۶/۱۲/۲۰۰۱.

۳۳۸. الانصات مرکزی، نشرة خبرية معلوماتية يومية عدد ۲۴۴۸. ۲۰۰۳/۱/۹.
۳۳۹. الانصات المركزي، نشرة خبرية معلوماتية يومية عدد(۲۰۸۱). ۲۰۰۱/۱۲/۲۵.
۳۴۰. الانصات المركزي، نشرة خبرية معلوماتية يومية عدد(۲۴۴۸). ۲۰۰۳/۱/۹.
۳۴۱. الانصات المركزي، نشرة، معلوماتية يومية. العدد (۸۲۸). ۱۹۹۸/۱/۱۷/.
۳۴۲. الانصات المركزي، نشرة خبرية معلوماتية يومية، العدد (۷۵۹) ۲۷/۱۰/۱۹۹۷.
۳۴۳. الانصات المركزي، نشرة خبرية معلوماتية يومية ، العدد (۱۵۸۵)، ۲۳/۵/۲۰۰۰.
۳۴۴. جريدة البعث، ۱۹۹۳.
۳۴۵. جريدة السفير اللبنانية، ۳/ ۱۹۹۴/۸/.
۳۴۶. جريدة الشرق الاوسط، العدد (۷۰۸۸)، ۴/۲۵۰/۱۹۹۸.
۳۴۷. جريدة(الجمهورية)، عدد(۸۱۴۰)، ۱۱/۱۲/۱۹۹۲.

دوانزديه-م-چاوپيکه وتن:

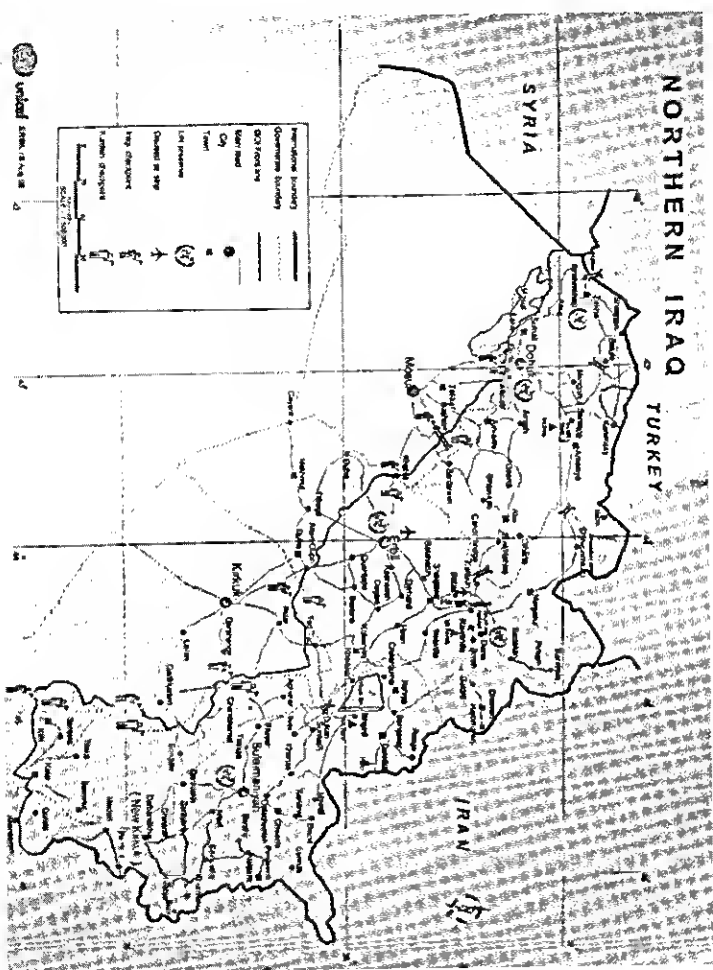
۳۴۸. بهريز فايه ق گولپی، له سالی ۱۹۵۹ له ناوچهی هه ورامان له دايك بووه. پيشمه رگهی دیرینی (ی.ن.ک). هه لگري بروانامهی دپلومی بالایه له کۆلیجی پزیشکی له زانکۆی به غداد. ئەندام په ره مانی هه ریمی کوردستان بووه له (۱۹۹۲-۱۹۹۶). له سالی ۱۹۹۷ په یوه ندی کردووه به (پ.ک.ک). سکرتری پارتی چاره سهری کوردستان بووه که پارتیکی پاشکۆی (پ.ک.ک) بووه له هه ریمی کوردستان. له بهرواری ۲۸ی یه نایری ۲۰۱۲ ئەم چاوپيکه وتنهی له گه لدا سازدراوه.
۳۴۹. بهريز سه لاحه دين موته دی: له دامه زرينه رو سه رکرده ی دیاری کۆمه له ی ئیرانه. له دواي سالی ۲۰۰۰ راویژکاری جه لال تاله بانی بووه بۆ کاروباری سیاسی. له ۱۰ی ئۆفهمبهری ۲۰۱۰ ئەم چاوپيکه وتنه سازکراوه.
۳۵۰. بهريز سه عدی دزه یی: له سالی ۱۹۳۲ له هه ولیر له دايك بووه. هه لگري بروانامهی به کالۆریۆسه له کۆلیجی ماف. له سالی ۱۹۶۳ په یوه ندی کردووه به بزوتنه وهی کوردی. چه ندين جار له میانی ریکه وتنه کانی بزوتنه وهی کوردی و به غداد، پۆستی وه زیری دراوه تی و

لە سالى ١٩٧٠-١٩٧٣ نوينهري عىراق بووه لە چىكوئسلوفاكيا و كەندەدا. لە دواى سالى ١٩٧٥-١٩٩٢ نوينهري سەرۆكى (پ.د.ك) لە پەيوەندىە دەرەكەكانى ئەو پارتەدا. ١٨ى ئەپرلى ٢٠١٠ ئەم چاوپىكەوتنەى لەگەڵدا ساز كراوه.

٣٥١. بەريز مەمەد ئەمىن پىنجويى: لە سالى ١٩٤٢ لە قەزاي پىنجوين سەر بە پارىزگاي سلېمانى لەدايك بووه. دەرچوى پەيمانگاي مامۇستايانە، ئەندامى حزبى شىوعى عىراقى بووه تا سالى ١٩٩١. دواتر پەيوەندى كردووه بە (پ.د.ك) و لاىەنگرو پشتيوانىكى چالاكى ئەو پارتە بووه لە ھەريەى كوردستان. يەكئك بووه لە ھاورى نزيكەكانى ئوچالان لە ھەريەى كوردستان. ١١ى يەنايرى ٢٠١٠ ئەم چاوپىكەوتنە سازكراوه.

پاشکۆکان

پاشکوی ژماره (۱)

پاشکوی ژماره (۱-۲)

**LETTER FROM U.N. REPRESENTATIVE OF IRAN TO THE UN
SECURITY COUNCIL**

UNITED NATIONS

Security Council

Distr. GENERAL. 4 April 1991

S/22447

ORIGINAL: ENGLISH

**LETTER DATED 4 APRIL 1991 FROM THE PERMANENT
REPRESENTATIVE OF THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN TO
THE UNITED NATIONS ADDRESSED TO THE SECURITY -
GENERAL**

Upon instructions from my Government, I have the honour to bring to your urgent attention the desperate situation of Iraqi civilians who are crossing all along the border into the Islamic Republic of Iran.

Events in Iraq and the method by which Iraqi military has dealt with uprising of Iraqi population has lead to uprooting and driving of hundreds of thousands of them towards the neighbouring countries. It is estimated about 500,000 Iraqi civilians will try to cross the borders into Iran within a very short period of time of the next few days.

Up until noon today, more than 110,000 Iraqi civilians have already crossed the border into Iran along the border including more than 45,000 in the North. Hundreds of thousands of Iraqi people and their vehicles, forming a line of more than 60 kilometers, are crossing into Iran at the only paved road at Haji Omran border post. Thousands of other Iraqi people including elderly and children, many on bare foot in mountainous areas in the north and under heart-breaking circumstances are trying to escape the military and find refuge in the Islamic Republic of Iran. The influx of refugees is also continuing in the South, albeit a slower pace.

581

پاشکوی ژماره (۲-۲)

The Islamic Republic of Iran -in line with its long standing policy and in spite of the hardships it is facing- has kept its borders open to Iraqi people escaping repression so as to decrease the pressure upon them. The influx of refugees in addition to its obvious economic and social problems has caused tension and chaos at the borders of the Islamic Republic of Iran.

The prolongation of the situation, with its implications for Iraq's neighbours, will have consequences that in fact threaten regional peace and security. The magnitude of the suffering of Iraqi refugees, its international character and the Security Council of the United Nations a political humanitarian imperative.

It will be highly appreciated if this letter were circulated as a document of the Security Council.

(Signed) Kamal KHARRAZI Ambassador Permanent Representative.

پاشكۆى ژمارە (۳)

3 April 1991

ORIGINAL: ENGLISH

LETTER DATED 2 APRIL 1991 FROM THE PERMANENT
REPRESENTATIVE OF TURKEY TO THE UNITED NATIONS
ADDRESSED TO THE PRESIDENT OF THE SECURITY COUNCIL

Upon instructions from my Government, I have the honour to inform you that owing to the action taken by the Iraqi army against the local population in Northern Iraq, approximately 220,000 Iraqi citizens, many of them women and children, are currently massed along the Turkish border.

It is apparent that the Iraqi Government forces are deliberately pressing these people towards the Turkish border in order to drive them out of their country. These actions violate all norms of behaviour towards civilian populations and constitute an excessive use of force and a threat to the region's peace and security. In the course of the Iraqi operations, which are being carried out with the support of helicopters and artillery, many mortar shells have actually landed on Turkish territory.

Turkey is taking appropriate action to bring urgent humanitarian assistance to the affected Iraqi civilians. It is expected that the heavy burden of caring these victims of repression will be shared by international organizations as well as by countries in a position to assist.

I request that a meeting of the Security Council be convened immediately this alarming situation and to adopt the necessary measures to put an end to this inhuman repression being carried out on a massed scale.

(Signed) Mustafa AKSIN Ambassador permanent Representative.

LETTER FROM REPRESENTATIVE OF TURKEY TO THE UN
SECURITY COUNCIL

UNITED NATIONS

Security Council Distr. GENERAL

5/12435

پاشکوی ژماره (۱-۵)

پارتي ديموکراتي کوردستان - هيراني
مکتبه سیاسي
ژماره / ۴۱۳
دژبې / ۱۹۹۶

سلاطیني ژورنگیراته :

وا په هیران د سولې د کورنیو دوی دودوالی شمېر (۱۰۰۰۰۰) ک
له روزانی ۱۳۹۲/۸/۱۲ و ۱۳۹۲/۸/۱۸ پورې د ده لومړین پوځي ادارې و
الیزام کړل، پوځي دودوالی دوی د ده ۱۰۰۰۰۰ ک د پوځي دودوالی
تأهید د ده ۱۰۰۰۰۰ ک

د پوځي دودوالی د ده ۱۰۰۰۰۰ ک

پوهنځی د پوځي

د پوځي دودوالی د ده ۱۰۰۰۰۰ ک

وا په هیران د سولې د کورنیو دودوالی شمېر (۱۰۰۰۰۰) ک
له روزانی ۱۳۹۲/۸/۱۲ و ۱۳۹۲/۸/۱۸ پورې د ده لومړین پوځي ادارې و
الیزام کړل، پوځي دودوالی دوی د ده ۱۰۰۰۰۰ ک د پوځي دودوالی
تأهید د ده ۱۰۰۰۰۰ ک

۲۴۵

ياشكۆي ژماره (۵-۵)

[illegible]

83. 1992

1995-01-05

[illegible]

پاشكۆي ژمارە (۱-۶)

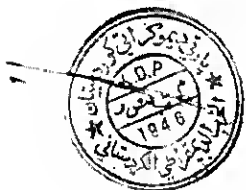
پارتى ديموكراتى كوردستان - عىراق
مەكتەبى سىياسى
ژمارە ۵۴۶
رۆژى ۱۹۹۲/۷/۲
۵۴۶
۷/۲

پۆ / ھەموو ئەندامانى كۆمىتەى ئاوەندى تىكۆشەر
سلاوىكى شۆرشگىرانە :

دوا بەدواى نووسراومان (۵۴۹ لە ۲/۷/۸)

بەپىچرا و لەگەل نووسراومان (۲) دوو روون کردتەو تان دەربارەى
(شەراکەت) لە نىوان ھەردوو حزب (پارتىمان و يەكيتى) لـ
حکومەتى ھەرىقى كوردستان و دامودەژگانى دا بو دە نىرىن بـ
ئاگادارى و جىبەجى کردنى بىويست تگایە .

ئىتر بو بىشەود.....

۹/۲

پاشکوی ژماره (۶-۲)

پو چا کتر روډن کړندوهی مدهست له عهراکته یی یار تی و یه ک یی

عهراکته:

دهکاته بیکهاتن لسهر سیاست و هلو یسته کان و رهبارو جوری جی جی کړن دیا ن .
دهکاته بیکهاتن لسهر هم مو کاروبارو نا نا ن (تعینین) و بدر بوه بردنی حکومت و
وه زاره ت دکان و نا بهره گرنگه کان .
پوونی هدها ه دنگی ته و او - ر - مساراتی ته و او .
واته دهکاته .

- ۱- هدها ه دنگی و ریکه و تن و بیکهاتنی هدر دولا .
- ۲- لهو عتانه یی بیکهاتنی نا بهن بهره و هور ا زتری خو بیانی بهرن .
- ۳- بیکهاتنی لېژندی ها و یمن له وه زهرو چیکره ک یی پو راحت کړندوهی له ننگه لسهر وه زاره تنک
- ۴- لهو کار ا نه یی هر یو هدر دولا ده یی بریتین له بهمه رگا بهتی ه نا خو ه مالیه ه کاروباری
دهره وه ه ه دگر هدر دولا به بهر یاری خو بیانی بهتی کسان یی تری لی بهن .
- ۵- نیسه بیکهاتنی دبار یی پکریه پو که فانت و حزبه کانی تر هدر خزیمش پوی هده له بهتی خوی
بهتی حزبه کانی تر و کسان یی تری یی دات .

پو چا کتر روډن کړندوهی مدهست له عهراکته:

تعریف الحار که بین ا ه و ه ک و ب د ک

- ۱- هدر دولا کان بیکه وه بهتارن له بهر یاری سیاسی .
- ۲- له بهر له مان گه ر فرا کسیونیکان موافق نه پوو لسهر با س کړنی مهله بهک یا لسهر شـــو
تصویری که له فرا کسیونیکه یی تر هده بهر ا میهر بهو مهله یی له بهر له مان باسی لیه وه کسری
هرو رگا بهتی بهر له مان شوم مهله بهی دوا دهتا تا بهرو پو جونی هدر دولا لسهری لیک نزیهک
ده بهتدوه .
- ۳- هدر دولا کان بیکه وه بهر یاره گرنگه کانی حکومت ده رده کهن گه ر وه زهرو کانی سر به لایه نیکیمان
لسهری موافق نه پوو لهوا بهر یاره که ده وستی .
- ۴- پایه کانی دهر بهی تا بهتی و لېبر سراتی و هده ی اداری ه نه فده رگا ن ج له بهمه رگا بهتسی
وه چ له هیزه کانی نا ساینسی نا خو و مکته به کانی دهر وه و وه زاره تی نا رایی بهریکه و نغسی
هدر دولا ده یی .
- ۵- هم مو نا معزرا ویکي شوی له و یگی نه نجو مده یی خدمه یی که داده مزی ه لسهر شـــو
خالصه یی که فاندین و با س دت نیئا نیان ده کن . جگه لهو خو بیانه یی که لـــو
فده فده یی (۵) ها توره .

پاشکوی ژماره (۸-۱)

لیکله مله حیرت عن التواجد الایرانی لای کرمدستان العراقی همد الانفاضة

* هي اغلب الانفاضة الجماهيرية ربيع عام ١٩٩١ و الهجرة الحماينة للاركان قامت قوات الحرس الثوري الإيراني بفتح مقر كبير لهم في مدينة (ديانا) في منطقة سورجر . و قد حشي هبما بعد (لر ارگاه ديانا) كان هذا المنظر بمثابة مثقلة للحكومة الايرانية في اقليم كردستان العراق . وقد تم استغلال موجي هذا المنظر من قبل الباراني و حزب لده لتسهيل اعمال التهريب و حادسي لغريب الالات و المتكالي التقلبة من كردستان الى داخل ايران حيث كانت هناك سوق كبر للمكثان في ديانا و كانت ترسل المكثان المشتراة الى ايران عن طريق (حجاج عمران) . و كان لمسؤولي الاراگاه المذكور دور بارز في تشييط تلك التجارة .

بعد احرار الانتخبات و تأسيس حكومة الانليم لم يفل طر ذلك الفاراگاه الى داخل مدينة اربيل و عرفت هبما بعد بزمكسب اربيل للاملافاة الايرانية) . كما افتتحت مقر اشر لهم في دهوك عرف بمكتب دهوك . كان النموذج و التواجد الايراني محدودا حتى نشوب الانفصال بين (و د) و (ج د ك) . الا ان ظروف الانفصال فتحت الامواج على مصراعيه لتنتقل الايراني ، ولقد التواجد الايراني لا يتصر على المكثاب و الفطرات التابعة لاطلاعات الحرس الثوري بل زادت التواجد الايراني و بالاحص وزارة الاطلاعات الايرانية و تحت امنية مختلفة كالمثال الاحصر الايراني حيث فتح الهلال الاحمر الايراني في الؤنة الاخيرة و بالتحديد في شهر اب ١٩٩٥ فموا كبر له في السليمانية

* الهدف من التواجد :

- ١ . تنظيم و تشييط العلاقات مع الاحزاب الشردية و بلة احزاب المعارضة العراقية .
 - ٢ . تشكيل الشبكات و تشييط العمليات ضد فصائل المعارضة العراقية و فترالهم .
 - ٣ . جمع المعلومات عن الاوضاع داخل العراق و عن النظام العراقي .
 - ٤ . جمع المعلومات عن المنظمات الانسانية NGO المملاة في كردستان و مراقبة و متابعة نشاطات الدول الغربية و سلاخص الولايات المتحدة و بريطانيا و كذلك اسرائيل .
 - ٥ . محاولة كسب الجماهير الشردية من خلال القيام بعمليات الاعالة و توزيع المواد الغذائية و الادوية اضافية الى فتحهم الجماهير للانضمام الى الاحزاب الاسلامية الاصولية
- * الفطرات و المكثاب الايرانية الموجودة في كردستان العراق :
- ١ . مكثاب الفاراه (اي الفطرات التابعة لاطلاعات الحرس الثوري) :

- ١ . مكثاب السليمانية / مسوؤله (اعلي : علي البكال مور) و يعمل منذ حوالي سنة في السليمانية .
- ٢ . مكثاب اربيل / مسوؤله (اعلي : محي الدين كرساني) و يعمل في اربيل منذ عام ١٩٩٢
- ٣ . مكثاب دهوك / مسوؤله (اعلي : شادي رشيد) و يعمل في دهوك منذ عام ١٩٩٢
- ٤ . مكثاب دربنده خان / مسوؤله (اعلي : صادق) و يعمل هذا المكثاب انتاج الفاراه (مطر) بجمع المعلومات عن النظام العراقي ، و قد تم افتتاح هذا المنظر في شهر ايلول ١٩٩٢ .

بـ فطرات وزارة الماطلات :

١ . فطرات حديق صلاح الدين / مسوؤله (اعلي : كاسمي)

٢ . كوي وزارة الاطلاعات فتح فطرات في مدينة السليمانية قريبا .

پاشکوی ژماره (۸-۲)

ه. غزوات لسلل العصر القهراني

۱. سفر السبعانية : توافقت هذا السفر في شهر اب ١٩٩٥ وقد وصلت الوحدة الاولى من المساعدات و التي كانت عبارة عن ١٠ اطنان من الادوية و عشرات الاطنان من المواد الغذائية تتوزعها على المواطنين.
٢. تبوي منظمة الهلال الاحمر الايرانيه فتح طرقات في اماكن اخرى .

* بنية جمع شمل الاهتمامات الايرانية المرافقة فقد تقرر في الاونة الاخيرة لشكل مركز خاص بكنشون العراقية من ممثلي جميع الموزارات و المؤسسات التي لها اهتمامات بالوضع داخل العراق . و لها علاقات و ترويضات بالمعارضة العراقية و تحت تسمية (مركز التنوير) . ولها باي اسماح بعض مسؤولي ذلك المركز :

ه. اغاي محمد محمدي	ممثل الرئيس الايراني اية الله خامنئي	مسؤول المركز
ه. اغاي كحاني	ممثل الرئيس الايراني اية الله خامنئي	ممثل مسؤول المركز
ه. سردار جعفري	ممثل الحرس الثوري (سياه پاسداران)	ممثل مسؤول المركز
ه. اغاي اميري	ممثل وزارة الاعلام	ممثل مسؤول المركز
ه. اغاي موريان	ممثل وزارة الاتحادي والسياسة	ممثل مسؤول المركز
ه. ...	ممثل وزارة الخارجية	ممثل مسؤول المركز

ان اغاي محمد محمدي لديه عدة حسابات اخرى و كالآتي :

١. مسؤول مكتب الترشيم الايراني اية الله خامنئي
 - ب. ممثل معاشنة همدان في مجلس الشورى الاسلامي الايراني و رئيس لجنة الاقتصاد والمالية في المجلس
 - ج. رئيس نادي الاستقلال الرياضي في طهران
 - د. يكون رئيسا او عضوا في جميع الوفود الاقتصادية الموفدة الى خارج البلد.
- تلمسا ان اغاي محمد محمدي انسان هادئ و مرن ، عسره يتسلخ ٥٠ سنة في الشؤون الاقتصادية .
- *** سردار جعفري ممثل الحرس الثوري ، مسؤول فراواته وممثل (الحامس بشون كوردستان العراق) و هي لغز الوقت
- مسؤول اطلاعات الحرس الثوري .
- *** اغاي اميري ممثل وزارة الاعلام . مسؤول شمة كوردستان في وزارة الاعلام و بناوهم اغاي علي هاشمي . في التسمية . عمده يتلخ ٢٥ سنة .
- *** اغاي موريان ممثل وزارة الاقتصاد والمالية . عمده يتلخ ٣٥ سنة .
- *** لم يتوصل لحد الان الى اسم وشخصية ممثل وزارة الخارجية

علما ان المركز المذكور لديه مقر خاص داخل مدينة طهران

- ه. كما ذكرنا بدأت جمهورية ايران الاسلامية زيادة تنويعها و نشاطها في كوردستان العراق وقد ارسلت عدد من الوفود و من مختلف المستويات الى كوردستان العراق قسم من هذه الوفود وصلت من طريق (حاج عمران .. صلاح الدين .. اربيل .. السليمانية) و البعض الاخر من طريق (بروجرد .. درنده خان .. السليمانية .. اربيل .. صلاح الدين .. دهوك) و فيما يلي معلومات من زيارة قسم من هذه الوفود :

(١) خلال شهر ايلول ١٩٩٥ زار وفد مكون من :

١. رحمانني من سياه پاسداران (الحرس الثوري)
- ب. اميري من وزارة الاعلام
- ج. جواد جعفري من فراواته رحمانني
- د. نوراني من وزارة الاقتصاد

پاشكۆى ژمارە (۸-۳)

وفا زاروا كوردستان العراق بھول النوسط بين الاتحاد الوطنى الكوردستانى والحزب الديمقراطي الكردستانى . وكذلك بھول شوقى علاقات الجمهورية الاسلامية مع كل من الحزبين الرئيسى . وانشاء الزيارة انقوا بىكل من السيد جلال المائىانى ومعمود البارزاني . وكوسرت رسول ولىس حكومة الاكلم .

(۲) بتاريخ ۲۳-۸-۱۹۹۵ وصل وفد پاروانى (بركلىه انى كمانى . ومضوبه كل من انى هاشمى . من وزارة الماطلاعات و اعلى اميرى من فراركة ومضال الناب للحرىس النوزى) الى كوردستان العراق . ومكثوا منذ يومىن الى مضىب صلاح الدين النشوا خلاها السيد معمود البارزاني . وفى يوم ۲۵-۸-۱۹۹۵ زاروا مذهب اوريل والنشوا مع السيد كوسرت رسول على . و وصلوا يوم ۲۶-۸-۱۹۹۵ الى مذهب السليمانيه والنشوا بالسيد جلال المائىانى .

(۳) و هى شهر اب ۱۹۹۵ ايضا وصل وفد اخر من فراركة (عزى) الناب الى فراركة ومضال وصلوا الى كوردستان العراق و زاروا مدن السليمانيه و اوريل ومضىب صلاح الدين و انشوا عداى الوزارة بالمسؤولين هى كلاً للحرىس الزبىسين .

كان دلىس الودد . (اعلى شهلاى) و موزيل فراركة (عزى) المائىس بشوزن وسط و مضوب العراق . وكان انشاء الودد كل من :

فرهادى معزىن شهلاى هى الفراركة

سپايش احمد كواهر الفراركة

(۴) كذا لك زارت المخططة وفود اخرى مختلفة للامراض الاستطلاع والمطالغ على الامواج السيامية والاقتصادى للمخططة .

پاشکوی ژماره (۹-۳)

- ۳ -

- مدیر پولیس یې کی له قزاقانو .
که نه چنگ له دې کی نه مرغانه و نه فېر و نه لږ نه د سلسلې پولیس
هر یانه د چنگ مینه و نه سره لاری نیشو یان به و نه چار و نه د نیشو یان
به یې قافله لاری هر یې .
۷- له هر دوو لاری د هار لاری نه که د بوجی سماندنې سړی له سلسلې و نه یې
سلسلې یې کان و نه لاری و نه د بوجی سماندنې سړی و نه یې
۸- هر که د نای بکړی به یې له لاری و نه د هار لاری و نه یې
شونې لاری و نه د هار لاری و نه یې سړی و نه یې
شونې لاری و نه یې .
۹- له هر دوو لاری د هار لاری نه که د بوجی سماندنې سړی و نه یې
سلسلې یې کان و نه لاری و نه د بوجی سماندنې سړی و نه یې
گنډو که به یې د نای بکړی به یې له لاری و نه یې
هر ش و نه یې لاری و نه یې .
۱۰- به یې د نای بکړی به یې له لاری و نه یې
۱۱- به یې د نای بکړی به یې له لاری و نه یې
به یې د نای بکړی به یې له لاری و نه یې
۱۲- به یې د نای بکړی به یې له لاری و نه یې

د یې د نای بکړی به یې

۱۹۹۶/۵/۱

۱۳۷۵/۵/۱

د یې د نای بکړی به یې

د یې د نای بکړی به یې

پاشکوی ژماره (۱۰-۱)

بسم الله الرحمن الرحيم

بمجة ايجال الامن والاستقرار في المنطقة ولقد التبعيرات التي حصلت في صفوف الحركة الإسلامية وإعلان جماعة الإسلامية في كردستان في الاعتير ولتوضح تمهيدات الحريين حبال الاتحاد الوطني الكردستاني ضمن إيفر لمعية طهران (۱۹۹۷/۶/۳۰)، تم الاصل حفل جلسات ۱۰-۱۱/۱۹/۲۰۰۱ بلى :

۱. اقزام وتفيد الاتحاد الوطني الكردستاني والحركة الإسلامية والجماعة الإسلامية في كردستان لمدود انعابه طهران .
۲. حول الحركة الإسلامية والجماعة الإسلامية في كردستان بكامل التمهيدات الواردة في لعدبه طهران وسعداها في مسائلها بواجدها وتشمل مسئوليتها إزاءها .
۳. يلزم الاتحاد الوطني الكردستاني بمعية تمهيداته إزاء الحريين (الحركة الإسلامية والجماعة الإسلامية في كردستان) عسى إيفار لعدابه طهران .
۴. الجماعة الإسلامية والحركة الإسلامية بومال وفق القارة البند الثاني من لعدابه طهران ببع تمرکز فصول مسلحة و تراويد معرفات لجميع الأحزاب في مسئلة حلجه . ((البند الثاني من لعدابه طهران تنص على : بفرم كل طرف ببع تواجد معرفات مسئلة للجهات فمعلية للطرف الآخر دي حلجة)).
۵. برارعاة القشور والطورس فنبية لكان مسئلة حلجه . بصى الاتحاد الوطني الكردستاني ببعصب البند (۷) من ففافية طهران ععد القشور فنبية في كالة مناطق حلجه .
۶. يراة الاتحاد الوطني الكردستاني على تميد كمال لعدابه فمعلية (۲۰۰۱/۱۰/۱۱) وعودة فوات الحركة الإسلامية في مفرها السابعة في حلجه وإحلاء ففركة الإسلامية لفوية طوله لانسداد في مسئلة في تن عليل عسكريه عسد جسد الإسلام (في حل طابه) .
۷. تمندت الحركة الإسلامية والجماعة الإسلامية في كردستان بلى الظروف قراهه في إيفار كردستان لغراي وخابسه فسي المناطق فخابسه لميطرا الاتحاد الوطني الكردستاني هي فصل ظروف بالنبية للشعب وللإسراف الإسلامية ففارس بالظروف السليقة وبفتشاور مع الاتحاد الوطني الكردستاني . بملان عن لعدابه للملان معه في الدفاع عن ففافة عسد القظام العرسي .
۸. وفق لعدابه طهران وفلاقة فخابية بين الجماعة الإسلامية في كردستان والحركة الإسلامية من جهة والاتحاد الوطني الكردستاني من جهة أخرى ومشاركتهما في حكومة الإقليم فلهما ولزمل بالأعباء ففافية لحكومة الإقليم .
۹. تؤكده الحركة الإسلامية والجماعة الإسلامية في كردستان على حفظ الامن والقظام في منطقة حلجه وعدم القشور على ففوصيون والجماعت مسئلة بالامن والقظام .
۱۰. نعيم الجماعة الإسلامية في كردستان والحركة الإسلامية ما أقدم عليه جسد الإسلام لعدالا تمهيد وجه الإسلام القعس وإحلال بالقظام وإن استمر ارم في هذ بصر سداد ففافة للشعب والمطعم وابها بعض بوجه بسد وبسبحا بختلف فوفال لعل هذ الفصلة عن طريق حل جسد الإسلام وعدم إواء الشطرين والأجانب منهم بمساعدة الفصائل المتصالحين
۱۱. إذا تمكبت الحركة الإسلامية أو الجماعة الإسلامية في كردستان من حل مسئلة جسد الإسلام فال سس حبها الاضطراب بمعرات ومواضع جسد الإسلام .
۱۲. إذا تم نحل مسئلة جسد الإسلام حلا ففبها بعد أن أعلن جسد الإسلام ففاد سة الاتحاد الوطني الكردستاني وففارس جرمية (بلى حه) . فإن لاتخاذ الوطني الكردستاني ففاد علة الصرورة فوفال سة جسد الإسلام وفه علة ذلك عير مارم نبعية البند (۳) من ففافية طهران وفي حال ففان فوفات الاتحاد الوطني الكردستاني من فرض سطرها على مواضع جسد الإسلام ولها الحق في الاستمرار في هذ المناطق ولا بصر ذلك ففاد لعدابه طهران .

پاشکوی ژماره (۲-۱۰)

١٣. ينشئ الاتحاد الوطني الكرستاني عن مناطق هذه الإسلام التي يسيطر عليها لاحقاً في أحد جماعاتي الحركة الإسلامية والمباعدة الإسلامية في كرستان إذا ما ساهبا في العمليات العسكرية في جانب ثورت الاتحاد الوطني الكرستاني عند حدود الإسلام.

١٤. شرع الحركة الإسلامية والجماعة الإسلامية في كركستان بـ :

- إصدار بيان مشترك ضد جند الإسلام .
- عدم السماح لمسلمي جند الإسلام بالسفر في مناطقها .
- عدم فتح المجال لوفد جند الإسلام بالحصول على التجهيزات العسكرية في مناطقها .
- عدم السماح لوفد جند الإسلام بتنشيط عرافات على هواف الاتحاد الوطني الكردستاني عبر مناطقها والفشل بحماية جيشي هواف الاتحاد الوطني الكردستاني .

ملاحظة :

من ألقاب لجنة مؤلفة من ممثل جمهورية إيران الإسلامية والاتحاد الوطني الكردي والجماعة الإسلامية في كردستان معيد البيوت الموزعة أعلاه .

٥. شكل مشاركة الحركة الإسلامية وجمعية الإسلام في حكومة الإقليم وتقديم المساعدات المالية من قبل الاتحاد الوطني الكردستاني تكون على أساس انقلبة طهران عن طريق الجمهورية الإسلامية الإيرانية ينبثق لطرف الاعتراف بها.

مجلس جمهورية البحرين الإسلامية

فتد غبلى نصر

سر تھیب رضا سیف الہی

رئيس ولا الاتحاد الوطني للكريستى مرشد الحركة الإسلامية في كردستان العراق مرشد الجماعة الإسلامية في كردستان

العراق

الشيخ محمد البرزنجي

النسج علي عبد العزيز

گورنر رسول علی

پاشکوی ژماره (۱۱-۱)

لنډن لکندل لالتلای قادي تم قنوسل ايله لي ۳۱ کتوبر ۱۹۹۶
بين حزبي مسعود البرکلي (الحزب الديمقراطي) و جلال لعلکلي (الاتحاد الوطني)
وممثلين عن التركمان في شمال العراق
إضافة إلى ممثلين عن الحكومت الأمريكية والتurكية والبريطانية
اجتمع ممثلون عن تركيا وفولانديت المتحدة وتملكة المتحدة، مع وجود ممثل الحزب
الديموقراطي للكرديستاني والاتحاد الوطني للكرديستاني والجهة التركمانية في ۳۰ - ۳۱
تشرين الأول (أكتوبر) ۱۹۹۶ في أنقرة، واتفق جميع المشاركون على أن الأهداف
الأساسية لمحايلتهم كانت:

- أ. التمسك بوقف النار وتعزيزه بين الحزب الديمقراطي والاتحاد الوطني باتجاه جهة
دائماً.
- ب. إعادة تحقيق السلام والاستقرار في شمال العراق من خلال البدء بعملية مصالحة
ديبلوماسية.

ووافق على أن تكون المبادئ الآتية مرشداً لأعمال الطرفين (الكرديين):

- (۱) لا ينبغي لأي شيء في هذا الاجتماع أو الاتفاقات التابعة عنه أن تضر وحدة
لعراق وسلامة أراضيها، أو حرمة حدوده.
- (۲) مستقل العراق ينبغي أن يقر بالارادة الحرة والمشاركة لكل شعبه، بما يشاقق مع
الحوار المفتوح لضمان حقوق الإنسان والحقوق الديمقراطية لجميع المواطنين
العراقيين وفق قرار مجلس الأمن الرقم ۶۸۸، الذي أكد مجدداً التزام كل الدول
الأعضاء في الأمم المتحدة بمودة للعراق ووحدة أراضيها واستقلاله الدياسي.
- (۳) المصالح الأمنية المشروعة لتركيا وبلدان مجاورة أخرى، بما فيها سلامة الحدود
الوطنية ولبنها، ينبغي أن تؤخذ في الاعتبار.
- (۴) يتفق الطرفان (الكرديون) على أنهما لن يطبقا تدخل أي قوى أخرى يمكن أن تقام
نزاعهما أو تصعد التوترات. ويبغي لأي قوة كهذه موجودة في المحفظات القنصلية
أن ترحل.

وقف القدر

پاشکوی ژماره (۱۱-۲)

- (۵) مواقع قوت الحزب الديمقراطي والائتداف الوطني ابتداءً من منتصف ليل ۲۳ تشرين الأول (أكتوبر) مسلحاً على الأرض من قبل ممثلين عن قوة مراقبة السلام* وأعضاء لربط الحزبين بأسرع ما يمكن وسبقهم تقرير عن خط النار له "المجموعة المشرفة على مراقبة السلام".
- (۶) سيقى الطرفان في مواقع دفاعية ولن يبتصر كل منهما أصلاً عدائياً ضد الآخر.
- (۷) سيتم تشكيل قوة لمراقبة السلام محايدة ونشرها لمراقبة التمسك بالنزاهات وقت النار. وستؤدي وحدات قوة المراقبة مهمتها من مواقع متفق عليها على امتداد خط وقف النار. وستشكل على أساس فرق محلية وترفع تقاريرها إلى مقر إقليمي يكون مركزه في أربيل. سيتم تشكيل قوة بحجم مناسب من تركمان، ولطراف كردية والثورية أخرى محايدة من شمال العراق وفق ما يمكن الاتفاق عليه من قبل جميع المشاركين، لتقييم بهذه المهمة بأسرع ما يمكن.
- (۸) سيحلون الطرفان في شكل كامل مع قوة مراقبة السلام ويسهلان عملها ويحذرن أعضاء مناسيبين للتنسيق الصلة مع وحدات قوة مراقبة السلام* وفرقها المحلية ومقرها لدعم جهودها في مراقبة وقف النار وحل النزاعات أو إجراء تحقيقات.
- (۹) تشكل بموجب هذه الوثيقة "المجموعة المشرفة على مراقبة السلام" للاعتراف على عمل قوة مراقبة السلام* ولتسلم شكاوى الطرفين وللتعقيق فيها. وستتولى "المجموعة المشرفة على مراقبة السلام" أيضاً دمج معلومات أخرى متوافرة، مثل ما يتوافر لدى الشرطة الدولية التابعة للأمم المتحدة، في تحقيقاتها.
- (۱۰) يكون مقر "المجموعة المشرفة على مراقبة السلام" في فترة وتآلف من ممثلين عن تركيا والولايات المتحدة والمملكة المتحدة والحزب الديمقراطي والائتداف الوطني وقوة مراقبة السلام*. وستجتمع "المجموعة" خلال الأسبوع الأول من تشرين الثاني (نوفمبر) ۱۹۹۶ لتحديد أساليب أعمالها الإجرائية الداخلية.
- (۱۱) يمكن أن تقدم شكوى من قبل أي عضو في "المجموعة المشرفة على مراقبة السلام".
- (۱۲) سيوقف الطرفان الهجمات الإعلامية المتبادلة.
- (۱۳) سيطلقان جميع الأسرى والمعتقلين، ويسلمان وفات الثنين قتلا حلول المعركة.
- (۱۴) يوافق الطرفان على أن الخدمات المدنية، بما فيها النقل أو توفير الماء والكهرباء والوقود والإمدادات الطبية والغذاء، لن تعزل لأصحاب سياسي. وسيمنان في إعادة العراق المدنية، بما فيها الماء والطرف الصحي والكهربائي، في كل أنحاء شمال العراق. وسيطلب من الوكالات التابعة للأمم المتحدة أن تساعد، في إطار المهمات المعنولة إليها، في مراقبة تعهد هذه الفقرة.
- (۱۵) يجدد الطرفان تأكيد التزامهما بسمان سلامة موظفي مساعدات الإعانة الإنسانية

پاشكۆى ژمارە (۱۱- ۳)

وعائلاهم ولهم.

(۱۶) بۆك الطرفان مجدداً أن اللاجئين وهمزتين العراقيين يمكن أن يحتوا في شكل متكافئ على الإغاة الإستقبة، بصوف لنظر عن الانتماء أو الأصل الاثنى. كما يتفان على له ينهي طلب المساعدة من المفوضية العليا للاجئين لإعادة اللاجئين إلى ديارهم طرعا.

(۱۷) تاذك تركيا والولايات المتحدة والمملكة المتحدة على عاتقها تقديم لتسهيلات والمساعدة المنصبة في هذا المسمى.

المصلحة كسولية

(۱۸) يوافق الطرفان مبدأياً ويلتزمان إجراء مزيد من المحادثات في شأن إدارة محلية مؤقتة في شمال العراق بمشاركة كل الأطراف والجماعات الاثنية. بما فيها التركمان والأشوريين، على أسس علق.

(۱۹) سيجب عائدات الرسوم الجمركية والضرائب الأخرى في شكل شفاف وتستخدم للمصلحة المشتركة لجمع سكان المنطقة عبر تقسم مناسب للعائدات.

(۲۰) ستقام انتخابات جديدة في وقت مناسب، وسيقدم المشاركون في هذا الاجتماع المساعدة في نهضة الأرضية لانتخابات حرة وعادلة.

الاهتمامات الأمنية لمشروعة لتركيا

(۲۱) يوافق الطرفان على أن يعمل لمنع العناصر الإرهابية، خصوصاً حزب العمال الكردستاني، من أن يكون لها وجود أو أنشطة في شمال العراق.

(۲۲) يوافق المشاركون على الفصل مع المفوضية العليا للاجئين التابعة للأمم المتحدة ودعما من أجل إعادة الطوعية المجادلة للمواطنين الأكراد في معسكر نروش، الذي يترك المشاركون أنه سيطلق.

هذه المبادئ ستكون دليلاً مرشداً لعمل المشاركين في تعزيز وقف النار، وجعله دقماً ولقدمة بمسألة المصالحة. ويوافق المشاركون على الاجتماع مجدداً في الفترة في ۱۵ تشرين الثاني (نوفمبر) ۱۹۹۶ لمراجعة التقدم على صعيد تنفيذ هذه المبادئ ودفعها إلى الأمام.

پاشکوی ژمارہ (۱۲-۱)

السید وزیر الخارجیہ ترکیہ الاستاذ اسماعیل جمہ المہم
حقیقہ واحدہ ناماً. جویا علی الرسالہ المبدلہ الینا نقول:

① - لقد أصدر المكتب السياسي للدعوى والوطنی الكردستانی
بیاناً یعلن فيه وقف الحلوی النازفی السی علی الشامه
سأء من جانب واحد.

② - استلمنا رسالتهم فی السی علی الموضع الرابع وتدعوا
فیها الی وقف الحلوی فی الموضع؟ فكیف ذلک.
علی كل خطه نؤمن کلیاً علی وقف الحلوی النذر.

③ - لقد كانت هجمات الحائذات التركیة علی مناطق الاوول
وبقصد وبتعدد. فقد قصفت دوا بالیسار السی

میشهر pmf بحلوه من PKK وقصفت جبل
سفید و ذربن وشكوك و عامه روتة ضول

الایام ۳/۱ و ۱۲/۱ و ۱۵/۱ و ۱۶/۱
و هه مناطق الاوول و ورك ههرك. وكان القصف

تمهیداً لهجوم قوات الحرك ضد قوات الادول
مما یقنی التنسيق المسبق والقصد المتعمد للهجوم.

ادرس القصف التركی الی استغفار ④ میهه گه بینهم
أحد القادة الشهیه شیخ صید سوره والی استغفار

⑤ أهالی المایه بینهم ساء و الحفال والی صرق ⑥
سیارة أهلیه.

رنا نطلب اجراء تحقیق لیبیان الحقائق للحکومہ التركیة.

⑦ - نقترح بحث سحب قوات الاوول و ورك كمادة فی برنامج
اجتماع انقره ⑧. نؤمن علی سوره قادة الادول بمسور

پاشکوی ژماره (۱۲-۲)

قاده الحركى على ان ترضى الجمهوريه التركيه و
اميركا سوتهم وكرامتهم.

ختماناً نرجوكم رجاءاً اُخوياء انهاء سياسة
معاراة و محاربة الاتحاد الوطنى المكدستانى
وتصف مؤقعه بالفائزات والمقصية، ونرجوكم
السرور معنا للحد من الجهاد حل
للمواقفنا. ونحن مستعدون لارسال وفد
الى أنقوه قبل اجتماع قاده الحركى الاول
لبحث العلاقات الثنائيه. نأذا
كنتم مؤخفين نرسل يوم الاثنين
القادم وفدنا من اوروىا الى أنقوه.
نرجوكم ابلوغنا. ونفتقد ان هذا
الوفد يساعد على حل مشاكل عديدة.

افدكم

جول مالبي

اسماء الوصية والنصف
يوم الجمعة - ۱۷/۱۰/۱۹۹۷

پاشکوی ژماره (۱۴-۱)

هغه تالونی خورته دیت کاک قلعه کاکو. به رهم سکال و زنا

سدر ویکي گرم

- ① تورک د خه ریکه خنځر مینه لری سولور د کاک
ده په ویا به خنځر کید، به دزی، خه ساری کاکه کس
ته وړ بکات و سوس دنیا ده خا ته بیر هم (الاولم الواقع).
⑤ بوی پیو سیت هملوس له سر ریکه ن:

کاک به رهم له UN د مجلس اړیکه + USA و کونایس و
روتر مار دوسه کاکي ناو د و هغه

کاک قانده له له موزل لوی حکومت سید لری له د رور نامه
عبره به کاک: واکاشه به بیانگیش به ناوی
حکومتی لریم (د. به رهم) یه لیکیش به ماکو (د. ن. ن.)
کاک قادر ده ریکه

کاک به د نانیس به د نه خزان یو سدر و کاک ا پاش
لکه لادتی هر دوو به بیانکه کک بلور و بکاته ده به سر
صحافه و خزه به کاک میسر و د سره نری (الجامع الوسیه) د
و کراتی تر سره به

بوراناش به بنیرن باش و دیش اوس خوس هلالی له سر بکات.
بیان باش هر دوو به بیانکه ش به (و خانیق) نا د کثرت الامنا اریه
بنیرن به الملوک د لریس و العرب - و هر قدره خه و تله مانیا د
به لری مای ته وریانو سوسیالیت یخسته دنا مسیونال و خه.

خو لوسه به یو لری ته هر دوو له سر ریکه ن.

هر چرین بو به لری له سر ریکه ن

۱۹۹۷/۱۲/۶

پاشکوی ژماره (۱۳-۲)

سیرکاتیا شرافت خاوه / اوردو
[سیرکاتیا شرافت خاوه / اوردو]
[سیرکاتیا شرافت خاوه / اوردو]

۱- التواجد التركي والحزب الامني (حزب باوراني):

أ- التواجد التركي:

۱- تتركز القوات التركية في منطقة دهره بون وفيشخامور على الثلث العراقي السوري التركي لمنع وصول الامدادات الى (PKK) من سوريا.

۲- تتواجد القوات التركية في منطقة السندي الكلي - برورلي بالا - ولغاية عبر الزاب الاعلى الذي يفصل بين منطقتي برورلي بالا و تيزوه واقیم فيها قواعد عسكرية ثابتة. (برورلي بالا)

۳- تتركز القوات التركية في منطقة مطار بارملي وقديش ودنوالوك وشيلاندی

۴- لم تنسحب القوات التركية من المنطقة اطلاقاً وقد يكون هناك انسحاب وهمي (او خدعة عسكرية) تمسحب عن طريق ابراهيم الخليل علناً وتدخل فاعية الى المنطقة عن طريق جسر بنشوك شمال غرب زاخو
۵- اذ كان عن طريق للعبير الثاني في دهنه تاج وبينونه شمال غرب زاخو ۱۸ كم لو قد تكون حالة اعنياديه في انتقالات والتبديلات في القطعات العسكرية.

۲- الحزب الامني:-

أ- اذاست القوات التركية على طول الشريط الحدودي الفاصل بين حدود تركيا وجمهورية العراق المعروف دولياً بخط بروكسل وعلى الجانب العراقي وفي قم الجبال ويطون الوديان قواعد عسكرية ثابتة مبنية بالحرسنة المسلحة ومجهزة بالهتزة مراقبة حديثة ومزودة بالهتزة كاشفة ليلا (بلايكتورات) يشاهد من مدينة زاخو وكأيا مدن حديثة على قم الجبال.

ب- تلك القواعد تبدأ من قرية سه ناط المسجبة المهجورة التابعة لمشيرة السندي شمال غرب زاخو ۲۲ كم ولغاية غناده اراضي عشيرة الريكان مع عشيرة دوسكي زوري
(أما من منطقة دوسكي زوري ولغاية الثلث الحدودي العراقي التركي الايراني لا يوجد لدي معلومات حتى الان).

ج- سفير الحكومة التركية وبيع عام ۱۹۹۸ بأعمال القرى منطقة السندي والكلي وبرورلي بالا وتيزوه وريكان ودوسكي زوري وبوجب الحطة التالية:-

۱- القرى الكبيرة والاستراتيجية تممر وتسكرن فيها اهالي القرية وشبه اجباري حيث يحرم من القرية من يرفض الإقامة فيها.

۲- القرى الصغيرة (اي القليلة بالنسبة لعدد العوائل) فيدج كل ثلاثة او اربع قرى على شكل مستوطنات تتفن الحكومة التركية مع حزب مسعود على اختيار مواقع تلك للمستوطنات بعد التشاور مع اهالي القرى اخذا بنظر الاعتبار الاستراتيجية العسكرية للموقع المختار.

پاشکوی ژماره (۱۳-۲)

۳- الحكومة التركية ملزمة بإبصار المواصفات الى تلك القرى والمستوطنات وتقديم المشاريع الخدمية فيها.
۴- تقام في كل واحدة من تلك القرى او للمستوطنات قلعة عسكرية بادارة مشتركة (تركيا وحزب
مسمود).

۵- يلزم الساكنون في تلك المستوطنات بحمل السلاح على غرار حراس القرى (قروجي)
(KUROGI) في كردستان تركيا. ويدفع لهم راتب مماثل لراتب القروجي والبالغ ۴۰ مليون ليرة تركية.
